

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СТУДІЇ

З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ

2013

Київ
2013

УДК 81'373.6–81'373.2
ББК 81.2-3я5
С88

Затверджено до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України

Редакційна колегія:

І.М. Желєзняк, д-р філол. наук,
О.П. Карпенко, д-р філол. наук (відп. ред.),
Є.С. Отін, д-р філол. наук,
С.М. Пахомова, д-р філол. наук,
В.П. Шульгач, д-р філол. наук (відп. ред.)

Рецензенти:

О. Л. Смаль, доцент Інституту іноземної філології
НПУ ім. М. П. Драгоманова
Г. С. Кобиринка, канд. філол. наук
(Інститут української мови НАН України)

Студії з ономастики та етимології. 2013 / Відп. ред. О.П. Карпенко,
В.П. Шульгач. К., 2013. 320 с.
ISBN 978-966-8825-79-8

Щорічник присвячено актуальним питанням слов'янської ономастики та етимології. Він містить також рецензії на нові ономастичні видання.

Для ономастів, істориків мови, етимологів.

ББК 81.2-3я5

© Колектив авторів, 2013.

© Шульгач В.П., ідея та назва серії
«Бібліотека української ономастики»,
2007–2013.

© Інститут української мови НАН
України, 2013.

ISBN 978-966-8825-79-8

© Видавництво «Кий», 2013.

*Язык есть самая живая, самая обильная и прочная связь,
соединяющая отжившие, живущие и будущие поколения народа
в одно великое, историческое, живое целое.*

К.Д. Ушинский

Именно эту связь поколений славян через слово выявляет, восстанавливает, реконструирует известный в славянском сообществе лингвистов учёный-этимолог Раиса Михайловна Козлова, доктор филологических наук, профессор кафедры русского, общего и славянского языкознания Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины.

Раиса Михайловна родилась 17 декабря 1937 г. в деревне Радин Хойникского района Гомельской области. Её отец, Громыко Михаил Тимофеевич, был председателем колхоза “Новая праца”, в 1937 году несправедливо репрессирован и только в 60-х годах реабилитирован посмертно, а мать, Громыко Александра Владимировна, всю жизнь проработавшая в сельском хозяйстве, вырастила одна трёх дочерей.

Не эти ли события, условия жизни научили Раису Михайловну честности, добросовестности, порядочности и скрупулёзности в работе, такого важного качества в научной деятельности, особенно в этимологических разысканиях.

Именно такой знали её в школе, потом в Гомельском государственном педагогическом институте им. В.П. Чкалова на филологическом факультете, в котором она училась с 1955 по 1960 годы и который закончила по специальности “Русский и белорусский языки и литературы”.

А дальше шел не совсем прямой, но последовательный путь к науке. После успешного окончания института Раиса Михайловна работает учителем русского языка и литературы в средней школе-интернате № 3 г. Гомеля, где зарекомендовывает себя добросовест-

ным, серьезным, творческим педагогом. Она руководит предметной секцией учителей-языковедов, под её началом действует литературный кружок. По результатам труда Раису Михайловну неоднократно награждают почетными грамотами Министерства просвещения, областного и городского отделов народного образования, ее благодарят ученики и их родители.

С 1967 до 1971 года Раиса Михайловна Козлова работает в Гомельском музыкально-педагогическом училище, где преподаёт русский язык и литературу, методику преподавания русского языка, эстетику, руководит педагогической практикой студентов, сотрудничает с Областным институтом усовершенствования учителей.

Вся предыдущая педагогическая деятельность Раисы Михайловны подготовила к работе в ее alma-mater – Гомельском государственном университете им. Ф. Скорины, с которым она с 1971 года связывает свою дальнейшую жизнь. Здесь Раиса Михайловна начинает как ассистент кафедры русского и белорусского языков, но стремление к научной работе приводит ее в заочную аспирантуру, которую она успешно завершает в 1977 году с представлением к защите кандидатской диссертации “Беларускія рэгіяналізмы праславянскага паходжання”. До настоящего времени работает на кафедре русского, общего и славянского языкознания, читает лекции по историческому и славянскому языкознанию, руководит курсовыми и дипломными работами, педагогической практикой студентов.

В 80-е годы Р.М. Козлову как высококвалифицированного специалиста командировают для работы за границей (Вьетнам, Польша) для преподавания русского языка зарубежным студентам, для обмена опытом с зарубежными коллегами.

Все годы работы в своей стране и за рубежом сопровождались изучением научной литературы, поиском материалов для установления происхождения славянской лексики, целых гнезд и системных групп, а также отдельных слов.

Огромный интерес к происхождению славян, их прародине, территории расселения, генезиса их языка, путей формирования его лексических запасов приводит исследователя Р.М. Козлову к теоретическим обобщениям, нашедшим отражение в докторской диссертации “Праславянское слово в генетическом гнезде (Структура праславянского слова)”, которая была успешно защищена в 1991 году в

Институте языкознания им. Я. Коласа Национальной академии наук и высоко оценена специалистами.

Работа по установлению этимологии славянских слов, реконструкции генетических гнезд славянской лексики, восстановлению праславянского лексического фонда, работа над структурой праславянского слова — основной аспект научных интересов Раисы Михайловны. На сегодняшний день приоритетным направлением научной деятельности исследователя является ономастика в её генетическом аспекте. Ею опубликовано 130 научных работ, из которых только за последние годы — монографическое исследование в пяти томах: “Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд”, т. 1 (Гомель, 2000), т. 2 (Гомель, 2002); “Славянская гідранімія. Праславянскі фонд”, т. 3 (Гомель, 2003); “Славянская гидронимия. Праславянскі фонд”, т. 4 (Минск, 2006); “Славянская гидронимия. Праславянскі фонд”, т. 5 (Гомель, 2011).

Именно это направление продолжили ученики-аспиранты Раисы Михайловны, среди которых доценты кафедры русского, общего и славянского языкознания Т.Н. Богоедова и Н.И. Шабулдаева. У нас в стране и за рубежом ведутся исследования в русле разработанной Р.М. Козловой методики изучения лексики в генетическом гнезде.

Дипломные работы студентов, написанные под руководством Р.М. Козловой, всегда отличались глубиной проникновения в тему исследования. Лекции профессора Козловой проникнуты любовью к языку и уважением к его носителям — древним и современным славянам.

Будучи выдающимся учёным-этимологом, Р.М. Козлова активно участвует в международных, республиканских конференциях и симпозиумах, посвящённых актуальным проблемам лингвистики. В 2005 году профессор Р.М. Козлова представляла нашу страну и университет на Съезде славистов в Любляне (Словения). Р.М. Козлова является организатором и руководителем ставшей уже традиционной международной научной конференции “Славянская ономастика в этимологическом, хронологическом и ареальном аспектах”, которая всегда собирает ведущих ученых из разных славянских стран.

Доктор филологических наук профессор Р.М. Козлова неизменно пользуется уважением в коллективе за фундаментальные знания, требовательность и добросовестное отношение к работе.

Раиса Михайловна полна сил и вдохновения, больших планов и желания работать на ниве славянского языкознания. В день юбилея желаем ей крепкого здоровья, бодрости и оптимизма, новых открытий в исследовании славянских древностей, новых фактов, добытых из глубин истории языка для изучения славянских языков, для укрепления славянских корней, престижа славян и их роли в мировом сообществе.

*О.А. Лещинская,
доктор филол. наук, профессор*

Rozділ I. ОНОМАСТИКА

Zbigniew Babik

(Kraków)

Z POLSKIEJ ETYMOLOGII TOPONIMICZNEJ II¹

(5. *Nacpolsk* (i *Necpaly*), 6. Jeszcze o *Cichmianie*,

7. *Puronket* i *Tarnakal*)

5. *Nacpolsk* (i *Necpaly*)

Nacpolsk jest niewielką miejscowością położoną w południowo-zachodniej części północnego Mazowsza, ok. 14 km na południowy zachód od Płońska (o historii wsi por. artykuł hasłowy w SG VI 852 s.v.). Dokumentacja nazwy rozpoczyna się dopiero w XV w., średniowieczna względnie zwarta seria najstarszych zapisów wskazuje na ówczesne brzmienie *Nocpalsko* (<*Noczpalszko*> [1405] Płoń. nr 636; <*Noczpalszko*> [1430] MKsM II nr 535; <*Noczpalsko*> [1444, kopia z r. 1456] SHGMz (MK III 297)). Późniejsze przemiany prowadziły do ukształtowania się brzmienia *Nocpalsk* (<*Nocpalsk*> [1414, kopia z r. 1456] SHGMz (MK III 87); <*Noczpalsk*> [1496] SHGMz (MK XVIII 84); <*Noczpalsk*> [1567] ŹDz XVI 353) i ostatecznie *Nacpolsk* (*Nacpolsk* [1827] Tabella II 38; *Nacpolsk* [1839] MpKwat III 3; *Nacpolsk* [1885] SG VI 852; *Nacpolsk* i *Nacpolsk Nowy* [1952] UW 28; *Nacpolsk -ka* [1981] WUN II 508; metateza samogłosek). W XVI w. funkcjonowała też (niekoniecznie w terenie) efemeryczna forma *Nospalsk* (<*Nospalsk*> bis [1522, 1524] SHGMz (MK XXXII 230)), motywowana większą typowością grupy *-sp-* w porównaniu z *-cp-*. W dotychczasowej praktyce toponomastów polskich nazwa uchodziła początkowo za całkowicie niejasną, nie podejmowano żadnych prób interpretacji (Zierhoffer 1957, 280; podobnie może tłumaczyć się brak nazwy u Rosponda 1969). Natomiast ostatnio U. Bijak (NMPol VII 322 s.v.) próbowała wywieść nazwę od nazwy osobowej **Naćpał* (: *naćpać się* ‘najeść się łapczywie’), czego nie można, niestety, pogodzić z brzmieniem średniowiecznym. Sugerowana przez autorkę zmiana **a > o* przed dobą najstarszych zapisów

byłaby całkowicie niesystemowa, nie znajdując też innej klarownej motywacji.

Na prawdopodobny etymon nazwy naprowadza położona w historycznym Turcu (okolice miasta [Turčiansky Svätý] Martin) słowacka nazwa miejscowa *Necpaly* (plur. *Necpál*, loc. *Necpaloch*, a więc fleksja wskazująca najprędzej na pierwotne masculinum). Dokumentacja historyczna, choć mniej jednoznaczna niż w przypadku *Nacpolska* (kłopotliwe w interpretacji zapisy substytucyjne, pochodzące ze średniowiecznego środowiska węgierskiego), również nie pozwala wykluczyć pierwotności brzmienia *Nocpaly* (por. zapis *<Nochpal>* z roku 1282 i może również *<Nazpal>* [1266], *<Nachpal>* [1287] i *<Nazpali>* [1391]; późniejsze zapisy wykazują już konsekwentnie *<e>* (*<Necspal>* [1269]², *<Neczpal>* [1287], *<Neczpann>* [sic! 1548], *<Neczpal>*, *<Neczpaly>* [1773], węgierskie urzędowe *Necpáli*)³. Nazwa ta ma zatem postać pluralną; wobec braku odpowiedniego apelatywu kieruje to naszą uwagę w stronę dwu wielkich kategorii nazw miejscowych o takiej strukturze: nazw rodowych i tzw. nazw przewiskowych. Rekonstruuując na podstawie toponimu słowackiego postać syngulatywną **Nocpal* (apelatywne **nocpal*), możemy zinterpretować pierwszy człon jako dawne, prasłowiańskie **noktǔ-*, stanowiące z formalnego punktu widzenia regularny i oczekiwany pierwszy człon złożenia pochodny od ogólnosłowiańskiego rzeczownika **noktǔ -i* ‘noc’⁴. Drugi natomiast człon można identyfikować z morfemem rdzennym czasownika **paliti paljǔ* ‘palić’. Całość miałaby zatem etymologiczne znaczenie ‘pałacy w nocy’ lub ‘palenie w nocy’, z możliwością różnorodnej konkretyzacji. Najprawdopodobniej zdaniem naszym była to nazwa tzw. przewiskowa, nadana przez sąsiadów, a określająca mieszkańców miejscowości ze względu na ich osobliwe zwyczaje. W tym wypadku – choć pozostaje to jedynie domysłem – mogłoby chodzić np. o pozostałości jakichś praktyk pogańskich, polegających na rozpalaniu nocą ognisk stanowiącym element pogańskich obrzędów. Złożenie pochodne od członów rzeczownikowego i czasownikowego byłoby porównywalne np. ze znanym leksemem **noktǔlegǔ* ‘nocleg, leżenie w nocy’, choć oczywiście dokładny stosunek semantyczny obu członów do znaczenia całości pozostawałby tu nieco odmienny. Co ciekawe, identyczna identyfikacja źródłosłowu nazwy pojawia się na wikipedycznej stronie wsi (“Wcześniej nazywała się Nocpalsk od ognisk, które żołnierze palili nocą”⁵), nie można jej natomiast odszukać na łamach opracowań onomastycznych⁶.

Nazwy przewiskowe są, jak wiadomo, najbardziej charakterystyczne dla terenów Czech i Moraw, w mniejszej mierze np. Ukrainy, Słowacji i

Polski (tu są one częste zwłaszcza na Śląsku). Wykazują one zazwyczaj postać pluralną (tworzony zwykle *ad hoc* apelatyw o strukturze złożenia odnoszony jest do ogółu mieszkańców osady i przenoszony do toponimii w postaci pluralnej). W toponimii polskiej znane są jednak także przypadki tworzenia od takich mniej lub bardziej okazjonalnych złożzeń nazw z pierwotnie przymiotnikowym formantem *-sko*. Można wymienić takie dość znane wśród toponomastów przykłady jak *Rybojedsko* > *Rybojedzko*: *rybojad* ‘jedzący ryby’, *Glinojedsko* < *Glinojedek*: **glinojad* ‘jedzący glinę’ (?)⁷, **Kotojedsko* > *Kotowiecko*: **kotojad* ‘jedzący koty’⁸, *Wilkojedsko* > *Wilkowiecko*: **wilkojad* ‘jedzący wilki’ lub może (?) ‘zjadany przez wilki’⁹, **Żytojedsko* > *Żytowiecko*: **żytojad* ‘jedzący żyto’¹⁰; *Grochowarsko* > *Grochowalsk*: **grochowar* ‘warzący groch’¹¹, *Mąkowarsko*: **mąkowar* ‘warzący z mąki (tj. zapewne ‘gotujący na mące’)’¹². Wywód wczesnośredniowiecznego toponimu *Nocpalsko* z przezwiskowego **nocpał* < **nokt̥pałb* nie nastęrczałby zatem istotnych trudności natury nazwotwórczej.

6. Jeszcze o Cichmianie

Nazwa *Cichmiana* obsługuje miejscowość położoną nad niewielkim dopływem dolnego Neru na południe od Chełmna i Dąbia (powiat Koło, gmina Dąbie). Teren ten cieszy się dawnymi tradycjami osadniczymi, podczas ratowniczych badań autostradowych na terenie Cichmiany odkryto m.in. pozostałości osady kultury przeworskiej z najpóźniejszej fazy (IV lub V w. n. e.), zawierające tzw. ceramikę późnoantyczną (Makiewicz 2005, 182). Dokumentacja pisana tej nazwy sięga XIV w. Dostępne zapisy pozwalają twierdzić, że nazwa nie zmieniała się w sposób istotny na przestrzeni stuleci (<*Czichmana*> [1339] KDW II 521; <*Czychmyana*> [1339, kopia z XVI w.] VisitGn 236; <*Wola Czichmana*> [1357] KDW II 70; <*Czichmijana*> [1366, kopia z XIX w.] SGHŁęcz I 51; <*Czychmyanya*>¹³ [1511] ŻDz XIII 190; <*Czychmiana*> [1552] ib. 233; *Ciechmiana* [1827] Tabella I 74; *Ciechmiana* [1880] SG I 679; *Ciechmiana* [1921] Skor II 23; *Cichmiana*, *-ny*, *cichmiański* [1970] UN LXXXII 13); najpoważniejsze odstępstwo (*Wola Cichmiana* w zapisie z roku 1357) winna być traktowana jako okazjonalne zestawienie typu apozycyjnego¹⁴. Dziewiętnastowieczną postać *Ciechmiana* można uznać za hiperpoprawną wobec zmiany *é* > *i*. Dotychczasowi badacze (zob. E. Borysiak w NMPol II 120) podkreślali problematyczność interpretacji etymologicznej nazwy, skłaniając się raczej do upatrywania jej etymonu w hipotetycznej nazwie osobowej

(**Cichm(i)an*, **Czychman*). Nazwa taka nie jest jednak zaświadczona, i trudno postulować ją na gruncie (staro)polszczyzny czy wyprowadzać z niemieckiego. Również struktura toponimu (brak bardziej typowego dla XIV w. czy czasów wcześniejszych formantu derywującego toponimy od antroponimów) nie przemawia za takim podejściem. Bardziej pociągające wydaje się przypuszczenie o odzwierciedleniu tu starej nazwy o charakterze topograficznym, może pierwotnej nazwy cieku, nad którym rozlokowała się wieś¹⁵ (por. autor 2001, 360–361).

Na terenie dzisiejszej Polski najbliższa formalnie wydaje się nazwa dopływu dolnej Odry, znana z kilku¹⁶ zapisów głównie końca XII w. (<*Thicminice*> [1159] PU I 24; <*Thicminice*> [1168] ib. 57; <*Thicminice*> [1177] ib. 95; <*Ticminice*> [1179] ib. 103; <*Tichminice*> [1184] Lorentz 1964, 124; <*Tincmenize*> [1195] PU I 170; <*Tincminice*> [1216] ib. 213, por. Rzetelska-Felieszko, Duma 1977, 125-126; Duma 1988, 102), której ówczesną postać należałoby rekonstruować jako **Tichmenica* (w polskim standardzie byłoby **Cichmienica*; tamtejsze gwary pomorskie nie przeprowadziły charakterystycznego dla polszczyzny i areału kaszubskiego przysyku **r* > *ć*, lokalnie > *c*). Rekonstrukcja ta bazuje na sformułowanej przez R. Trautmanna (1948, 153) etymologii, dopatrującej się tutaj śladu hipotetycznego, nieznanego z przekazów apelatywnych leksemu **tichmen-* (**tichmenʔ*) ‘cisza’, abstraktum odprzymiotnikowego z charakterystycznym rozszerzeniem *-*men-*. Niezależnie od Trautmanna leksem taki rekonstruował także S.B. Bernsztejn (1985, 200), bazując tym razem wyłącznie na rosyjskim patronimikum *Tichmenev* (nie natrafiliśmy dotąd na apelatywny ślad etymonu tego nazwiska, częsty jest natomiast pochodny toponim dzierżawczy, p. niżej). Zwrócono też uwagę (autor 2001, 592), iż w toponimii mogły zostać zakonserwowane pozostałości wariantu takiego leksemu, zawierającego pierwotne **s* niezmienione w **x*¹⁷. Mowa o ukraińskiej *Tysmenicy* w dorzeczu Dniestru i może także polskiej *Tysmienicy*, nazwie dużego prawego dopływu dolnego Wieprza¹⁸; podobną lub identyczną z historycznego punktu widzenia nazwę zidentyfikowano też na czeskim obszarze językowym (ostatnio Vondrová, Blažek 2001, 332, tam starsza literatura); co ciekawe, o ile standaryzacja jej jako *Tismenice* oparta jest na zapisie nieambiwalentnym, jednoznacznie różnicującym brzmienie *Ti-* względem *Ty-* (czego nie zdołaliśmy sprawdzić; było to możliwe chociażby w ramach systemu różnicującego funkcje grafemów <*i*> oraz <*y*>), byłby to jedyny – wobec ambiwalentności ukraińskiej i polskiej *Tysmienic* – pełnowartościowy ślad takiego wariantu. Istnienie hipotetycznego wariantu

tu **tismen-* nie ma jednak rozstrzygającego znaczenia dla rekonstrukcji lepiej udokumentowanego materiałem onomastycznym leksemu **tichmen-*.

Nie ma podstaw zestawianie tej nazwy z apelatywem **tyměno* (~ **timěno*?) czy nazwą *Tyśmienica* (tak Lorentz 1964, 124; Duma 1988 l.c., zakładający tutaj warianty rdzenia zawartego w słowiańskim **tōch-*). „Temat” *†tychmen-* (*†tychmĕn-*) nie został, według dotychczasowej wiedzy, stwierdzony nigdzie w sposób niewatpliwy; cytowana przez Lorentza (l.c.) rzekomo polska („p.”) nazwa miejscowa *Tychmieniewo* jest w istocie polskim książkowym transponatem postaci rosyjskiej *Tichmenevo*¹⁹ (jak wskazuje lokalizacja nad górną Wołgą, w okolicach Rybińska, zob. SG XII 690 s.v.), z dość typowym dla starszej polszczyzny przejściem rosyjskiego *tī-* jako *ty-*. Nazwa powtarza się kilkakrotnie w Rosji (obwody twerski – dwukrotnie, sachaliński, jarosławski, penzeński i kraj nadmorski).

Cichmiana zawiera w sylabie sufiksальной samogłoskę *a* bezpośrednio po spółgłosce po miękkiej, sugerującą prasłowiańską samogłoskę **ǣ*, nie **e*. Połączenie zatem rekonstrukcji **Tichmĕna* z rekonstruowanym powyżej **tichmen-* wymaga dalszych komentarzy²⁰. Współistnienie obok siebie współrzdennych postaci na **-men-* i **-mĕn-*, jakkolwiek nietypowe, nie jest jednak zjawiskiem całkowicie nieznanym. Opracowania podręcznikowe poświęcone słowotwórstwu i morfonologii prasłowiańskiej wymieniają zwłaszcza parę **tymę -ene* (np. górnołużyckie *tymjo*): **tyměno* (cerkiewnośłowiańskie *timěno*, polskie gwarowe *tymiano*). Geneza takiego zróżnicowania formy nie jest w pełni jasna. Liczono się zwykle (inaczej np. F. Sławski w SP I 129) z możliwością substancytywizacji niecharakterystycznego sufiksalnie przymiotnika na **-o-*, docharakteryzowanego wzdłużeniem typu *vrd̥dhi*, dotykającym sylaby bezpośrednio poprzedzającej sylabę fleksyjną (powołując się na parę **kamy -ene* ‘kamień’: **kamĕnĕ -a -o* ‘kamienny’ obok znanego np. z polszczyzny **kamenĕ -a -o* ‘kamienny’, bez wzdłużenia). W naszym wypadku między derywatem i podstawą trudno dopatrywać się istotnej opozycji semantycznej (np. przy derywacie **tichmen-* ‘cisza, spokój’ chodziłoby o przywrócenie właściwego osnowie przymiotnikowej znaczenia ‘charakteryzujący się ciszą, spokojem’ > ‘cichy, spokojny’). Może co najmniej równie prawdopodobnym rozwiązaniem byłoby przyjęcie, że **ĕ* (rozwinęte następnie w **ǣ*) przedostawało się do przypadków zależnych z mianownika zakończonego pierwotnie na **-s*²¹. Znanie s sporadyczne przypadki realnych poświadczeń tak ukształtowanych formacji, np. sugerowane formami ijękawskimi **korĕnĕ* obok zwykłego poza tym **korenĕ* (por. Snoj 1993, 34, przyp. 24). Wydaje się także, że

(staro)akutowe pod akcentem *-*et*- przypadków zależnych typu sufiksального na *-*ę-ęte* (nazwy istot młodych) również zawdzięcza swoje własności prozodyczne wtórnemu wprowadzeniu tutaj długiego *-*ē*- z mianownika (i biernika).

Pewnego rodzaju trudność stanowi także fleksja żeńska na *-*ā*- *Cichmiany*, jako że nie ma podstaw do rekonstruowania femininów na *-*ę-ene* dla epoki rozpadu prajęzyka słowiańskiego, a może i dla indoeuropejskiego (por. np. Meillet 1958, 233–234), mimo zjawisk bałtyckich (formant *-menā*, zob. Otrębski 1965, 178–179) czy dość częstych wahań rodzaju gramatycznego (i fleksji) produktywnego w językach wschodniosłowiańskich sufiksu *-menь*. Trzeba zatem przyznać, że z tego punktu widzenia to hipoteza przymiotnika **tichmĕnъ -a -o* ‘spokojny’ (m. in. o wolno płynącej wodzie) pozwalałaby łatwiej uzasadnić historyczną postać nazwy *Cichmiany*.

7. *Puronket i Tarnakal*

Według *Słownika Geograficznego* (VI 372, tom wydany w r. 1885) jeden z lewych dopływów dolnej Obry na pograniczu Ziemi Lubuskiej i zachodniej Wielkopolsce (źródła pod Grochowem, ujście w Bledzewie; na niektórych mapach rzeka podpisywana jest jako *Jordanka*, na innych *Ponikwa*)²² nosi(ł) nazwę *Tarnakal*. Tę samą nazwę powtórzono również w innych miejscach słownika, natomiast w SG VIII 779 (tom z roku 1887) podano także oboczną postać *Puronket*. *Tarnakal* znajdujemy też w opracowaniach Kozierowskiego (1916, 316; zapewne postać powtórzona za SG).

Autorzy monografii potamonimów zlewni Warty (Rieger, Wolnicz-Pawłowska 1975, 127) uznali nazwy za niejasne, może przekreścone, choć dopuścili związek wariantu *Tarnakal* z niemieckim *tarnen* ‘markować, ukrywać, co miało pozostawać w związku z oboczną nazwą *Ponikwa* (p. o niej niżej). Mimo tego ostatniego przypuszczenia W.E. Oriol (1989, 115–116; 1997, 348–349) wyszedł od uznawanego za realny wariantu *Puronket*, objaśniając go jako onim bałtycki (!) – mianowicie złożenie zawierające elementy odpowiadające współczesnym litewskim leksemom *pūrõnas* ‘nastroszony’ i *kletis* ‘twarde, wysuszone miejsce’. Uzasadnienia dla takiej etymologii dopatrzył się autor w obocznej nazwie *Tarnakal*. Jej pierwszy człon powiązał on z **tarnō*, **tarnovō*, drugi zaś z **kolti* ‘kłuc’ (derywat dewerbalny z apofonią **o* → **a*), uważając *Tarnakal* za kalkę (!) pierwotnej bałtyckiej postaci *Puronket*. Ostatnio J. Duma (2010, 187) wywiódł nazwę *Tarnakal* z polskiego **tarnokół* ‘rodzaj ogrodzenia z tarniny wspartej na

palach' (?)²³, natomiast postać *Puronket* tradycyjnie uznał za niejasną, zapewne przekreśloną.

Stopień podobieństwa obu wariantów w piśmie (z punktu widzenia kształtu poszczególnych liter) nie pozostawia jednak wątpliwości, że *⟨Puronket⟩* i *⟨Tarnakal⟩* są zależne względem siebie jako warianty czysto graficzne, uwarunkowane podobieństwem sekwencji liter. Przyjmując pierwszy z nich jako pierwotniejszy (p. niżej), można przypuszczać, iż górną część pierwotnego *⟨o⟩ połączono z brzuszkiem <P> (ten ostatni odczytując jako <T>), a sekwencję <n> i znaku samogłoskowego przestawiono. <t> ma za podstawę zapewne polskie *⟨t>, stanowiące rezultat "odniemczenia" postaci niemieckiej (polskie zębowe ł było przejmowane do niemieckiego jako głoska przypominająca raczej polskie miękkie l, zwłaszcza w dobie po upowszechnieniu się włączenia). Jako bezpośrednie protografy zapisów *⟨Tarnakal⟩* i *⟨Puronket⟩* należałoby rekonstruować, odpowiednio *⟨Purnakal⟩ i *⟨Puronket⟩.

Realistyczna interpretacja tych form staje się możliwa dopiero po uwzględnieniu faktu, iż niemiecka nazwa²⁴ tej rzeki (XIV w. – I połowa XX w.) brzmiała *Ponekel* (zapisy <Ponekel> [1312] SHGWlkp s.v., <Ponekel> [1315] ib.), *Ponikal Fl.* (spuścizna rękopiśmienna S. Kozierowskiego²⁵) lub *Ponikel Fl.* (spuścizna rękopiśmienna S. Kozierowskiego²⁶). Forma ta stanowi transpozycję polskiego **Ponikła* (**Ponikieł?*), ta zaś na przełomie XIII i XIV w. zastąpiła – jako synonim²⁷ – najstarszą uchwytną nazwę naszego obiektu, którą należy rekonstruować jako **Ponikwa* (por. zapisy u Riegera i Wolnicz-Pawłowskiej 1975, 120 oraz zwłaszcza Dumy 2010, 186–187: <Poniqua> [1259], <Poniqua> [1287] SHGWlkp l.c., *Ponikwa* Pert. VII 16 i 17; *Ponikwa* SG VIII 779; tamże zanikła osada o nazwie *Ponikwa* w zapisie z roku 1293). Można podejrzewać, że grafem <n> błędnie rozdzielono, dopatrując się w nim znaku <r>; drugą część wraz z następującym <i> odczytano jako <n>. Na gruncie tej hipotezy wyjaśnienia wymaga jedynie pewna nadwyżka lasek (dwu?) w zapisach <Tarnakal> i <Puronket>, która dowodzi jednak, iż oba te zapisy znajdują się z sobą w niewątpliwym stosunku filiacji (ewentualnie z udziałem jakichś jeszcze innych, bezpośrednio nie poświadczonych protografów). Kuszące będzie przypuszczenie, że źródłem tej nadwyżki był hipotetyczny wariant pisowniany w rodzaju *⟨Punickeł⟩, którego <c> stanowi dobre wytłumaczenie nieuzasadnionego znaku obłego (typu <o> lub <a>). Długość samogłoski na gruncie niemieckim, jaka uniemożliwiałaby pojawienie się takiej pisowni,

nie może być uzasadniona fonematyczną długością wokalizmu pierwowzoru polskiego²⁸.

¹ Por. pierwszą część cyklu pod tym tytułem (autor 2002). W niniejszym przyczynku wykorzystano pewne ustalenia dokonane w niepublikowanej części mej rozprawy doktorskiej z 2000 r.

² Zapis prawdopodobnie późniejszy z racji nietypowego dla starszych epok <cs>.

³ Zapisy za VSOS II 287 s.v. (tamże na s. 287–288 historia miejscowości). Źródło to niestety nie wskazuje pochodzenia zapisów przytaczanych nazw, ani też nie wyróżnia zapisów zabytków oryginalnych od form pochodzących z kopii i falsyfikatów. Ten niedobry zwyczaj utrwał się w słowackiej tradycji badań toponomastycznych, w której *Vlastivedný slovník...* funkcjonuje jako jedyne w zasadzie źródło dokumentacji historycznej oikonimów (tak np. pospolicie w słowackich monografiach hydronimicznych). Na Słowacji znana jest także równobrzmiąca nazwa miejscowa *Necpaly*, odnosząca się obecnie do przedmieścia miasta Prievidza. Ta nazwa posiada zapisy zawierające wyłącznie <e>, ich średni wiek jest jednak wyraźnie późniejszy (1355 <*Necpab*>, 1430 <*Necpab*>, 1927 *Necpaly nad Nitrou*, węgierskie urzędowe *Neczpáll*, *Nyitranečpál*, por. VSOS II 456, s.v. Prievidza). Z różnych względów (zauważane w słowackiej Wikipedii [http://sk.wikipedia.org/wiki/Necpaly_\(okres_Martin\)](http://sk.wikipedia.org/wiki/Necpaly_(okres_Martin))) powtarzanie się szeregu nazw turczańskich w okolicach właśnie Prievidzy nazwa ta wydaje się przeniesiona z Turca, już po ustaleniu się brzmienia *Necpaly* (z -e-).

⁴ Ślady takiej struktury pierwszego członu zachowały się u części przynajmniej refleksów historycznych wszystkich trzech zlematyzowanych w słowniku moskiewskim złożzeń z tym członem: **noktylegъ*, **noktъvidъ* i **noktъmyrъ* (ESSJa XXV 178–179, 184, s.v.v.).

⁵ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Nacpolsk>. Szczegół zwizany z nazwaniem miejscowości według ogni obozowisk nie jest oczywiście wiarygodny. Najpewniej powstał on jako fragment legendy o pocztakach miejscowości, z interpretacją etymologiczną jej nazwy w tle.

⁶ Podobnie związek z czasownikiem *pálit'* biorą pod uwagę autorzy hasła *Necpaly* w słowackiej Wikipedii (p. link w jednym z przypisów powyżej).

⁷ Por. Zierhoffer 1957, 175; Rospond 1969, 115; NMPol III 153 s.v.

⁸ Por. NMPol V 209 s.v.

⁹ Por. Rospond 1969, 278.

¹⁰ Por. Rospond 1969, 115. Widocznie żyto i dawniej uważano za pośledniejszy gatunek zboża.

¹¹ Por. NMPol III 373 s.v. Nazwę osobową *Grochowar* poświadczono w średniowieczu.

¹² Por. Rospond 1969, 179; NMPol VII 11 s.v.

¹³ Jotowanie ma w tym zabytku charakter i zakres wybitnie hipertroficzny.

¹⁴ Inaczej A. Bańkowski (1982, 19), traktujący ją jako (pierwotną dla nazwy) grupę atrybutywną z przydawką dopełniaczową (*Wola Czychmana*). Izolacja postaci dwuczłonowej, poprzedzanej przez zapisy bez członu *Wola*, podważa takie ujęcie w sposób jednoznaczny. Rekonstrukcji pierwotnego czy- przeczy wprost brzmienie dzisiejsze (i dziewiętnastowieczne); starsze zapisy z <Cz-> można czytać *Ci-*.

¹⁵ W dorzeczu Neru współrzedzenna nazwa nie jest jednak historycznie uchwytna (por. Kozierowski 1926; Rieger, Wolnicz-Pawłowska 1975; Wolnicz-Pawłowska 2006, passim).

¹⁶ Zapisy identyczne są zapewne wzajemnie zależne, kopiowane z dokumentu do dokumentu.

¹⁷ Powodem byłyby wczesna metryka derywacji; gdy **s* znalazło się w pozycji przed rezonantem, możliwość jego ewolucji w **x* została zablokowana. Niewykluczone, że wariant **tich-*

men- powstał jako przekształcenie takiego **tismen-* w warunkach wciąż wyczuwalnej więzi etymologicznej z motywującym przymiotnikiem **tichъ*.

¹⁸ Wyłączny w gnieździe tej nazwy refleks *Ty-* zamiast **Ci-* tłumaczyłyby się pośrednictwem ukraińskim (na poziomie onomastycznym lub apelatywnym); dorzecze, a zwłaszcza sam bieg Tyśmienicy leżą jednak na terenie pozbawionym wyraźnych elementów ruskich w starszej toponimii. Stanowi to zatem czynnik obniżający prawdopodobieństwo i atrakcyjność proponowanego rozwiązania.

¹⁹ Por. <http://ru.wikipedia.org/wiki/тихменево>.

²⁰ Po latach nie przekonuje już sugerowane wcześniej (autor 2001, 360–361) powstanie tej postaci w rezultacie desufiksacji nie zaświadczonej w gnieździe *Cichmiany* postaci **Cichmienica*, dwuznacznej na tle polskich przegłosów.

²¹ Zatem w maskulinach i femininach. Neutra końcówki takiej według powszechnie przyjmowanych rekonstrukcji pierwotnie nie zawierały, jednakże rozwój końcowej sekwencji w **-ę* w prasłowiańskich neutrach na **-men-* przemawia za wtórnym wprowadzeniem przeniesionego z maskulinów **-ēn* lub nawet **-ēns*.

²² A więc poza obszarem Polski do 1945 r.

²³ «może pochodzić od ap. **tarnokól* ‘miejsce otoczone płotem z tarniny wspartej na kołach tzn. palach’, por. co do budowy ap. *częstokól* ‘miejsce umocnione gęsto powbijanymi drewnianymi palami’». Nie jest jasne, czemu miałyby służyć takie podpieranie rosnącej o własnych siłach tarniny, ani czy urządzenia takie w ogóle konstruowano.

²⁴ Ścisłej mówiąc, nazwę polską zapożyczano do gwar niemieckich zapewne dwukrotnie, jak sugeruje niezgodność wokalizmów postaci zaświadczonych w wiekach XIV i XIX–XX.

²⁵ Materiały do atlasu nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej. Rękopis w Archiwum PAN w Poznaniu. Cytowane za Duma 2010.

²⁶ Badania nazw topograficznych pomorsko-wielkopolskich od granicy dzisiejszych Niemiec, Rękopis w Archiwum PAN w Poznaniu. Cytowane za Duma 2010.

²⁷ O toponimicznych refleksach prasłowiańskich **poniky* i **ponikl-* ‘ponik’ w nazewnictwie m.in. polskim por. Udolph 1979, 239–244.

²⁸ Samogłoska rdzenna czasowników **niknōti*, **-nikati* była staroakutowa, podlegając regularnemu skrótowi (por. chociażby iloczasy ich odpowiedników w czeskim i słowackim). Co najwyżej w grę wchodzić mogłyby okazjonalne, motywowane czynnikami subfonematycznymi identyfikacje krótkiego *i* polskiego z niemieckim *i* długim.

Źródła i literatura

Babik Z., 2001, Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich (w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny). Kraków.

Babik Z., 2002, *Z polskiej etymologii toponimicznej* (1. *Kotorydz*, 2. *Ksekszoły*, 3. *Naruszewo*). [w:] *Onom XLVII*, 65–80.

Bańkowski A., 1982, *Zmiany morfemiczne w toponimii polskiej*. Wrocław etc.

Bernsztejn S.B., 1985, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Alternacje. Tematy imienne. Warszawa.

Duma J., 1988, *Zuflüsse zur unteren Oder und zur Ostsee bis zur Persante* (Nazwy dopływów dolnej Odry oraz Bałtyku po ujście Parsęty). Stuttgart.

Duma J., 2010, Nazwy wodne w dorzeczu Warty od Proсны po ujście do Odry (z wyłączeniem dorzecza Noteci). Część I: Nazwy rzek. Warszawa.

ËSSJa – Ëtimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond. Moskva 1974 –.

KDW – Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, obejmujący dokumenta tak już drukowane, jak dotąd nie ogłoszone, sięgające do roku 1444 (tomy I-IV wydał I. Zakrzewski, tom V wydał F. Piekosiński). Poznań 1877–1908.

Kozierowski S., 1916, Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej. I–II. Poznań.

Kozierowski S., 1926, Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski. I. Poznań.

Lorentz F., 1964, Slawische Namen Hinterpommerns (Pomorze Zachodnie). Berlin.

Makiewicz T., 2005, O tak zwanej ceramice pseudośredniowiecznej w Polsce. [w:] *Archaeologia Historica Polona XV (2): Przeszłość z perspektywy źródeł materialnych i pisanych* [Toruń], 169–186.

Meillet A., 1958, Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego. Warszawa.

MK – Metryka Koronna (część mazowiecka). Cytowane za kartoteką SHGMz, pośrednio za NMPol.

MKsM – Metryka Księżstwa Mazowieckiego z XV i XVI w. II. Księga oznaczona nr 334 z lat 1429–1433 (wydał A. Włodarski). Warszawa 1930.

MpKwat – Topograficzna karta Królestwa Polskiego. Warszawa 1839.

NMPol – Nazwy miejscowe Polski. Historia – Pochodzenie – Zmiany. Kraków 1996 –.

Onom – Onomastica. Czasopismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu. Wrocław etc., potem Kraków.

Orel V.Ë., 1989, Iz Ëtimologičeskich nabljudenij nad gidronimami bassejna Warty. [w:] *Onom XXXIII*, 109–121.

Orel V.Ë., 1997, Neslavjanskaja gidronimija bassejnov Visly i Odera. [w:] *Balto-slawjanskije issledovanija 1988–1996* [Moskwa], 332–358.

Otrębski J., 1965, Gramatyka języka litewskiego. III. Nauka o budowie wyrazów. Warszawa.

Pert. – K. Perthées, Opisanie parafiów.. (rękopis, II połowa XVIII w.). Mikrofilmy w Instytucie Historii PAN oraz w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Cytowane za Duma 2010.

Płoń. – Księga ziemska płońska 1400–1417 (wydał M. Handelsman). Warszawa 1920 [Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie I].

PU – Pommersches Urkundenbuch. I–VII (wydał R. Klempin). Stettin 1868–1936.

Rieger J., Wolnicz-Pawłowska E., 1975, Nazwy rzeczne w dorzeczu Warty. Wrocław etc.

Rospond S., 1969, Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem *-bsk-*. Wrocław etc.

Rzetelska-Feleszko E., Duma J., 1977, Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Odrą i dolną Wisłą. Wrocław etc.

Skor – Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa 1921.

Snoj M., 1993, Naglaševanje praslovanskih nosniških osnov moškega spola. [w:] 29. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture [Ljubljana], 29–48.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. I–XV. Warszawa 1880–1902.

SHGŁęcz – S. Zajączkowski, S.M. Zajączkowski, Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 r. I–II. Łódź 1966–1970.

SHGMz – Słownik historyczno-geograficzny Mazowsza (kartoteka). Cytowane za NMPol.

SHGWłkp – Słownik historyczno-geograficzny Wielkopolski. Cytowane według wydania internetowego (www.sloownik.ihpan.edu.pl i dalsze zakładki).

SP – Słownik prasłowiański. Wrocław etc. 1974 –.

Tabella – Tabella miast, wsi, osad Królestwa polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności. I–II. Warszawa 1827.

Trautmann R., 1948, Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen. I–II. Berlin.

Udolph J., 1979, Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven. Heidelberg.

UN – Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych. Warszawa 1963 –.

UW – Wykaz gromad Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej według stanu z dnia 1 VII 1952. Warszawa 1952.

VisitGn – Wizytacja dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej z XVI wieku. (wydał B. Ulanowski). Kraków 1920.

Vondrová M., Blažek V., 2001, Slovanské archaismy a dialektismy v toponymii Čech. [w:] Čeština – univerzália a specifika III (1) [Brno], 311–342.

VSOS – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I–III. Bratislava 1977–1978.

Wolnicz-Pawłowska E., 2006, Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Proсны. Warszawa.

WUN – Wykaz urzędowych nazw miejscowości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. I–III. Warszawa 1980–1982.

Zierhoffer K., 1957, Nazwy miejscowe północnego Mazowsza. Wrocław.

ŻDz XIII – A. Pawiński, Polska XVI wieku pod względem geograficznym i statystycznym. I–II. Wielkopolska. Warszawa 1883.

ŻDz XVI – A. Pawiński, Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. V. Mazowsze. Warszawa 1895.

Václav Blažek

(Brno)

Γέροος

1. Řeku jménem Γέροος poprvé popsal Hérodotos v polovině 5. st. př. Kr. Podle jeho svědectví představuje rameno Borysthenu-Dněpru, které se vlévá do řeky Hypakyris-Kalančak a s ní do Karkinitického zálivu. Podle Plinia písčícího asi 500 let po Hérodotovi *Gerrhus* vtéká přímo do Karkinitického zálivu. Hydronymum Hypakyris uvádí Plinius též, ale ve zkomolené podobě Pakyris. Ptolemaios v polovině 2. st. po Kr. posouvá řeku Gerrhos dále na východ. Měla by ústít do Azovského moře. Podle poslopnosti sídel, ústí řek a mysů při severním pobřeží Azovského moře odpovídá zřejmě Ptolemaiův Gerrhos současné řece jménem Moločnaja, jejíž ústí se rozšiřuje do limanu téhož jména.

2. Následující etymologie vychází z nejstaršího geografického popisu, svědectví Hérodota [IV, 19; 20; zejména 56], podle kterého řeka Γέροος představuje rameno Borysthenu-Dněpru. Pak jej lze docela přirozeně etymologizovat na základě khotanosackého *gara-* ‘končetina’, jež představuje kontinuant íránské praformy **gāθra-* (Bailey 1979, 80; ESIJ 3, 270). Ta odpovídá védskému *gātra-* ‘končetina či část těla (jako nástroj pohybu)’ (Monier-Williams 1899, 352). K sémantickému vývoji srov. španělské *brazo de río* = německé *Flussarm*.

3. Zcela legitimní je pak otázka o bližším určení původu hydronyma z pohledu íránské dialektologie. Vhodným nástrojem identifikace jazykdárce může být souhlásková skupina *-θr-, která se vyvíjí v íránských jazycích následovně:

- (a) *-θr- > -θr-/-tr-/-δr-: avestský, ? skythský; sogdijský, vachánský;
- (b) *-θr- > -rθ-/-rt-: sarmatsko-alanský, osetinský;

- (c) *-θr- > -hr-: *parthský*;
 (d) *-θr- > -(:)r-: sacký, chorezmijský, baktrijský a moderní pašto, mundžanský a yidgha;
 (e) *-θr- > -ç- > -s-: staroperský > (středo)perský.

Je zřejmé, že jde o změnu (d). V perspektivě historických okolností, zprostředkovaných opět Hérododem, může hydronymum pocházet z jazyka blízkého sackému¹.

Příloha: Antická svědectví o řece Gerrhos

Hérodotos, *Historiae* (5. st. př. Kr.)

[IV, 19] τὸ δὲ πρὸς τὴν ἠῶ τῶν γεωργῶν τούτων Σκυθέων, διαβάντι τὸν Παντικάπην ποταμὸν, νομάδες ἤδη Σκύθαι νέμονται, οὔτε τι σπείροντες οὐδέν οὔτε ἀροῦντες: ψιλὴ δὲ δενδρέων ἢ πᾶσα αὕτη πλήν τῆς Ὑλαίης. οἱ δὲ νομάδες οὗτοι τὸ πρὸς τὴν ἠῶ ἡμερέων τεσσέρων καὶ δέκα ὁδὸν νέμονται χώραν κατατείνουσιν ἐπὶ ποταμὸν **Γέρρον**.

[IV, 19] «Přejdeme-li od Skythů oráčů na východ za řeku Pantikapés, nalezneme sídla Skythů kočovných, kteří nic nesíjí ani neorají. V celé zemi, kromě Hylaie, nerostou žádné stromy. Kočovní Skythové zabírají území 14 dní cesty na východ až k řece **Gerros**»².

[IV, 20] πέρην δὲ τοῦ **Γέρρον** ταῦτα δὴ τὰ καλούμενα βασιλῆια ἐστὶ καὶ Σκύθαι οἱ ἄριστοί τε καὶ πλεῖστοι καὶ τοὺς ἄλλους νομίζοντες Σκύθας δούλους σφετέρους εἶναι: κατήκουσι δὲ οὗτοι τὸ μὲν πρὸς μεσαμβρίην ἐς τὴν Ταυρικὴν, τὸ δὲ πρὸς ἠῶ ἐπὶ τε τάφρον, τὴν δὴ οἱ ἐκ τῶν τυφλῶν γενόμενοι ὠρυξαν, καὶ ἐπὶ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος τὸ ἐμπόριον τὸ καλέεται Κρημοί: τὰ δὲ αὐτῶν κατήκουσι ἐπὶ ποταμὸν Τάναιν. τὰ δὲ κατῦπερθε πρὸς βορέην ἄνεμον τῶν βασιλῆιων Σκυθέων οἰκέουσι Μελάγχλαινοι, ἄλλο ἔθνος καὶ οὐ Σκυθικόν. Μελαγχλαίων δὲ τὸ κατῦπερθε λίμναι καὶ ἔρημος ἐστὶ ἀνθρώπων, κατ' ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν.

[IV, 20] «Za řekou **Gerros** je země zvaná Královská, a sídlí tam velké množství Skythů, kteří jsou stateční a považují ostatní Skythy za své poddané. Na jih dosahují až na poloostrov Tauriké a na východ až po příkop, kteří vykopali potomci slepců, a po obchodní středisko u jezera Maiétis³

jménem Krémnoi. Část jich dosahuje až k řece Tanais⁴. Na sever od Skythů královských sídlí Melanchlainové, což je národ jiný, nikoliv skythský. V území za Melanchlainy jsou bažiny, a pokud víme, tam lidé nežijí».

[IV, 55] ἔκτος δὲ Ὑπάκυρις ποταμός, ὃς ὀρμᾶται μὲν ἐκ λίμνης, διὰ μέσων δὲ τῶν νομάδων Σκυθέων ῥέων ἐκδιδοὶ κατὰ Καρκινίτιν πόλιν, ἐς δεξιὴν ἀπέργων τήν τε Ὑλαίην καὶ τὸν Ἀχιλλήιον δρόμον καλεόμενον.

[IV, 55] «Šestá řeka je Hypakyris⁵, která pramení v jezeře, protéká územím **kočovných Skythů** a vlévá se do moře u města Karkinitis, takže ponechává po pravé straně Hylaji a tak zvaný Běh Achilleův».

[IV, 56] ἔβδομος δὲ Γέρρος ποταμὸς ἀπέσχισται μὲν ἀπὸ τοῦ Βορυσθένεος κατὰ τοῦτο τῆς χώρας ἐς ὃ γινώσκεται ὁ Βορυσθένης: ἀπέσχισται μὲν νυν ἐκ τούτου τοῦ χώρου, οὐνομα δὲ ἔχει τό περ ὁ χῶρος αὐτός, Γέρρος, ῥέων δὲ ἐς θάλασσαν οὐρίζει τήν τε τῶν νομάδων χώραν καὶ τήν τῶν βασιλιῶν Σκυθέων, ἐκδιδοὶ δὲ ἐς τὸν Ὑπάκυριν.

[IV, 56] «Sedmá řeka **Gerros** se odděluje od Borysthenu v té vzdálenosti, až pokud je tok Borysthenu známý. Tam se tedy odděluje a jmenuje se Gerros stejně jako ta krajina. Na svém toku k moři tvoří hranici mezi územím Skythů kočovných a královských. Vlévá se do řeky Hypakyris».

Plinius, *Naturalis historiae* (1. st. po Kr.):

[4, 84] *Mare subit magno recessu, donec V passuum intervallo absit a Maeotide, vasta ambiens spatia multasque gentes. sinus Carcinites appellatur. flumen Pacyris; oppida Navarum, Carcine. a tergo lacus Bucem, fossa emissus in mare. ipse Bucem a Coreto, Maeoti lacus sinu, petroso discluditur dorso. recipit amnes Bucem, Gerrhum. Hypanim, ex diverso venientes tractu. nam Gerrhus Basilidas et Nomadas separat, Hypanis per Nomadas et Hylaeos fluit, manu facto alveo in Bucem, naturali in Coretum. regio Scythiae Sindica nominatur.*

[4, 84] «Moře ubíhá zpět ve velkém zálivu, až je vzdáleno jen 5 mil od Maiótského jezera, při čemž pojímá rozsáhlé území i četné kmeny. Je nazýváno Karkinitický záliv. Nachází se zde řeka Pakyris, oppida Navarum, Karkine; vzadu jezero Bukes, které je odvodňováno kanálem do moře. Toto jezero Bukes je odděleno skalním hřbetem od zálivu Koretus Maiótského

jezera. Přijímá řeky Bukes, Gerrhus, Hypanis, které přitékají z různých krajů. Přičemž Gerrhus odděluje Královské Skythy od Skythů Nomádů, Hypanis teče napříč územím Nomádů a Hylaiů umělým korytem do jezera Bukes a svým přirozeným řečištěm do zálivu Koretus. Tato oblast je nazývána Scythia Sindica».

Ptolemaios, *Geographia* 3, 5.11-13 (2. st. po Kr.):

§11. μετὰ τὸν ἰσθμὸν πρὸς τῷ Καρκινίτῃ ποταμῷ Μαϊώτιδος λίμνης

Νέον τεῖχος	Ξ L'	μη γ'
Πασιάκου ποταμοῦ ἐκβολαί	Ξ γ'	μη L' γ'
§12. Λεῖανον πόλις	Ξ	μθ δ'
Βύκου ποταμοῦ ἐκβολαί	Ξ γ'	μθ L'
Ἄκρα πόλις	Ξ L'	μθ L'
Γέρορου ποταμοῦ ἐκβολαί	Ξα	μθ L' γ'
Κρήμνοι πόλις	Ξβ L'	μθ L' δ'
§13. Ἄγαρον ἄκρον	Ξγ	μθ γ'
Ἄγάρου ποταμοῦ ἐκβολαί	Ξβ L'	ν L'
Ἄλσος Ἀλίευμα θεοῦ	Ξβ γ'	να δ'
Λύκου ποταμοῦ ἐκβολαί	Ξγ	να L'
Ἕγρεις πόλις	Ξγ L'	νβ L'
Πορίτου ποταμοῦ ἐκβολαί	Ξδ ^{3'}	νγ
Καροία κώμη	Ξε	νγ L'

§11. “Tato strana je tedy popsána od isthmu, který je blízko řeky Karkinitos, a podél Maiótského jezera:

Neon teikhos	60*30	48°40
ústí řeky Pasiakos	60*20	49°30
§12. město Leianon	60*00	49°15
ústí řeky Byke	60*20	49°30
město Akra	60*30	49°40
ústí řeky Gerrhos	61*00	49°50
město Kremna	62*30	49°45
§13. mys Agaron	63*00	49°40
háj, boží úlovek ryb	62*30	50°30
ústí řeky Agaros	62*40	51°15
ústí řeky Lykos	63*00	51°30
město Hygres	63*30	52°30

ústí řeky Poritos	64*30	53°00
osada Karoia	65*00	53°30

¹ [VII, 64] Σάκαι δὲ οἱ Σκύθαι περὶ μὲν τῆσι κεφαλῆσι κυρβασίας ἐς οὐδ' ἀπηγμένας ὀρθὰς εἶχον πεπηγυίας, ἀναξυρίδας δὲ ἐνεδεδύκεσαν, τόξα δὲ ἐπιχώρια καὶ ἐχειρίδια, πρὸς δὲ καὶ ἀξίνας σαγάρεις εἶχον. τούτους δὲ ἕοντας Σκύθας Ἄμυργίους Σάκας ἐκάλειον: οἱ γὰρ Πέρσαι πάντας τοὺς Σκύθας καλέουσι Σάκας.

[VII, 64] «Skythští Sakové měli na hlavách turbany, vytažené a zpevněné do ostrých pří-
mých špicí, nohavice, domácí luky a dále válečné sekyry zvané *sagaris*. Ačkoliv jsou to Sky-
thové, říká se jim Sakové Amyrgičtí; Peršané totiž všem Skythům říkají Sakové. ...» Označení
Ἄμυργοι Σάκαι, ve staroperských nápisech <š-k-a : h-u-m-v-r-g-a>, tj. *Sakā Haymavargā*
'Sakové uctívající haomu' (Schmitt 1999, 4, 8).

² Ἐρροϋς. Možná říčka Moločnaja, přítok Azovského moře, o níž se Hérodotos dom-
níval, že je ramenem Borysthenu, tj. Dněpru.

³ Μαυήτης. Dnešní Azovské moře.

⁴ Τάναις. Dnes Don.

⁵ Ὑπάκυρις. Dnes zřejmě Kalančak, vlévající se do Karkinitického zálivu západně od
Perekopské šíje (Tomaschek 1897, 737).

Reference

Bailey, Harold. 1979. *Dictionary of Khotan Saka*. Cambridge: Univer-
sity Press.

ESIJ = Rastorgueva, Vera S. & Èdel'man, Džoj I. 2007. *Ètimologičeskij slovař iranskix jazykov*, Tom 3. Moskva: Izdatel'skaja firma 'Vostočnaja lit-
eratura' RAN.

Hérodotos. 1972. *Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy*, přeložil Jaro-
slav Šonka. Praha: Odeon.

Herodotus' *Historiën*, ed. by B.A. Van Groningen. Leiden: Brill 1963.

Monier-Williams, Sir Monier. 1899 [1993]. *A Sanskrit-English Dictio-
nary*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Nobbe, C.F.A. (ed.) 1966. *Claudii Ptolemaei Geographia*. Hildesheim:
Olms.

Plinii Secundi *Naturalis Historiae*, Libri III–IV. Darmstadt: Wissen-
schaftliche Buchgesellschaft 1988.

Schmitt, Rüdiger. 1999. *Beiträge zu altpersischen Inschriften*. Wiesbaden:
Reichert.

Tomaschek, Wilhelm. 1897. Borysthene. In: *Paulys Realencyclopädie
der classischen Altertumswissenschaft* III.1. Stuttgart: Metzler, ss. 736–39.

Н.А. Богомольникова

(Гомель)

СИСТЕМНЫЙ ХАРАКТЕР ПРОЗВИЩ В СИНХРОНИИ

Предметом нашего внимания являются системные отношения прозвищ в синхронии. В качестве фактографического источника использованы прозвища Гомельщины и Могилёвщины.

Как известно, прозвища в качестве одной из формул наименования личности возникли на ранней стадии, однако научных работ, посвящённых их изучению, в белорусском языкознании пока что недостаточно. Среди публикаций этого направления основное место принадлежит значительным трудам Н.В. Бирилло, в которых учёный рассматривает лексический состав прозвищ в текстах памятников письменности XV – XVIII столетий [1].

В последнее время начали изучаться отдельные зоны прозвищ, в связи с чем необходимо упомянуть статьи В.А. Копытко, В.А. Бобрика, где авторы исследуют принципы номинации прозвищ Гомельщины, выясняют системно-структурные факторы, предопределяющие их формирование [2; 3; 4]. Лексико-семантический анализ мужских прозвищ отдельных населённых пунктов Гомельщины (д. Капличи Калинковичского р-на Гомельской обл.) проводит Н.И. Новик [5]. Необходимо отметить также появление лексикографических трудов, фиксирующих фактический материал некоторых регионов Беларуси [6]. А.М. Мезенко анализирует природу, описывает мотивационную базу, структуру, словообразование современных прозвищ Витебщины (Верхнедвинский и Витебский р-ны) [7]. Стилистический аспект прозвищ в художественных произведениях белорусских авторов является объектом внимания В.В. Шура [8; 9], Н.И. Гилевич [10]. Однако системные отношения представляют собой лакуну в изучении этого вида антропонимов.

Материалы исследований свидетельствуют, что у белорусов во все времена широко употреблялись прозвища — переходные языковые характеризующие единицы между собственным именем и фамилией. Таким образом, прозвище — одна из наиболее древних антропонимных форм.

Изучение этого древнего пласта лексики позволило Н.В. Бирилло прийти к выводу, что в XV — XVIII ст. наряду с собственными именами существовали имена-прозвища апеллятивного происхождения, которые соотносились с простыми дохристианскими славянскими именами. Имена-прозвища не имели строго фиксированного места в формуле наименования личности, обычно выступали в сочетании с собственными личными именами в качестве второго компонента (*Иван Баран*) или третьего в трёхсловных наименованиях (*Иван Тимофеевич Баран*). Могли они также выступать и первым компонентом в сочетании с собственным личным именем христианского происхождения (*Баран Иван*). В качестве имени-прозвища использовались практически все нарицательные имена [1, 181–183].

В разные исторические периоды имена-прозвища имели неодинаковые функции и сферы употребления. В дохристианский период прозвище отождествлялось с собственным именем, выполняя номинативно-идентифицирующую и профилактически-пожелательную функции, иными словами, при их помощи проводилась не только идентификация личности, но и предостережение от дьявольских сил, злых духов. При этом, как отмечает Н.В. Бирилло, защитно-сакральное назначение прозвища было не менее важным, чем идентифицирующее.

В XVII — XVIII ст. прозвище было лишь близким к собственному имени, выступало вторым компонентом при канонизированном имени, оставляя за собой право идентифицирующей функции. Со временем же такие имена-прозвища вытесняются канонизированными именами, но не исчезают, а мотивируют возникновение фамилий. Прозвища, в отличие от собственных имён, отражают уже не пожелательную функцию, а реальные особенности и качества, территориальное или же этническое происхождение, место обитания носителей.

В сфере устных отношений в ограниченном круге людей используются прозвища и сейчас со значением «неофициальное наименование человека, данное по его внешним или внутренним особенностям, поведению, характеру занятий, должности, фамилии и др.» [10]

(прозвище-антропоним) и «название, данное одному животному в отличие от других, подобных» [11: 3, 192] (кличка-зооним). В наше время на первом плане в них выступает эмоционально-оценочная функция.

Прозвища возникали и возникают на основе каких-либо реальных фактов. Довольно часто они характеризуют личность по внешнему облику, по характеру или поведению. В этих случаях используется лексика апеллятивного происхождения, семантика которой указывает на какую-либо черту человека, что и дало основание для возникновения прозвища. Среди основных причин возникновения прозвищ можно отметить следующие: недостаточное количество официальных собственных имён в сравнении с потребностями коммуникантов, стремление выделить, персонифицировать конкретную личность в социуме. Например, *Банан*¹* – прозвище молодого высокого парня худого телосложения; *Бизон* – парень любил носить майку с изображением бизона; *Зорка* – прозвище женщины, которая на Коляды носила зорку; *Цукербулачка* – девушка, которая очень любит кушать мучные сладкие изделия и сама внешне похожа на булочку. Прозвища могли возникать и в том случае, если целые населенные пункты имели одну общую фамилию, как, например, фамилия *Громыко* почти у всех жителей деревень Новые Громыки, Старые Громыки, Потёсы в Ветковском р-не Гомельской обл., на сегодняшний момент отселенных в результате последствий аварии на ЧАЭС.

Неофициальные наименования выражают тонкую наблюдательность коммуникантов и имеют коннотативный характер: чаще всего иронически-издевательский, насмешливый или уничижительный оттенок (*Кавун*, *Метр з шапкай*), реже – уважение (*Прафесар*, *Хадзячая энцыклапедыя*). Указывая обычно на определенную отличительную особенность или черту одной личности (*Антэна*, *Бусел*, *Жэрдка* – ‘человек высокого роста’, *Кащэй*, *Шлакбаум* – ‘высокий худой человек’), прозвища могут быть родовыми, переходить из поколения в поколение: *Калясніковы* (прозвище нескольких поколений рода, прадед в своё время изготавливал колёса, его и прозвали *Каляснік*), *Буслы* (все представители в роду, мужчины и женщины, высокого роста).

* Здесь и далее собственные имена приводятся на языке оригинала с учётом местного произношения.

Лексический состав семантических групп современных прозвищ самый разнообразный. В качестве мотивирующей основы для их образования на Гомельщине и Могилёвщине продуктивно использована апеллятивная лексика с переносным употреблением, включающая названия:

1) растительно-животного мира: *Грыб, Цыбуля, Баран, Бусел, Ваўчыха, Крыса* и др.;

2) пищевых продуктов: *Баршчук, Крынянка, Сырнічыха* и др.;

3) разнообразных предметов труда и предметов бытового употребления: *Боцік, Брусок, Гвоздік, Гляк, Шалёўка* и др.;

4) музыкальных инструментов, оружия: *Дуда, Балалайка, Гітара, Скрыпка, Пісталет* и др.;

5) народов и этнических групп: *Маскаль, Рускі, Татарын, Хахол, Цыганка, Чувашы* и др.;

6) личностей по умственным способностям, особенностям характера, привычкам, склонностям к чему-либо, по отдельным случаям в жизни: *Дакала* (имеет привычку во время разговора повторять “да-да”), *Піня*, сокращение от *пингвин*. Парень выпил лишнего, улёгся на скамью возле клуба (а это было зимой) и спел песню: “А мы пингвинчики, / А нам не холодно, / А мы на севере живём!”);

7) профессий, рода занятий: *Лоцман, Хлебавозік, Цвятчніца*;

8) по географической местности: *Амерыканец, Афганцаў, Калюза* (город и племя в Америке), *Кербала* (город в Ираке);

9) ландшафта и топографии, полезных ископаемых: *Балацянка, Крэмень*;

10) личностей по отношениям родства или же по положению в семье: *Донька, Мамачка, Мататуля*;

11) денежных единиц: *Даляр, Капеечка*;

12) танцев: *Ламбада, Сербіянка*;

13) одежды: *Лузан* (короткая безрукавная сорочка);

14) исторических личностей, фольклорных, сказочных персонажей, героев кинофильмов, представителей шоу-бизнеса: *Багіра, Борман, Капернік, Пані Зося, Пушкін* и др.

15) внешнего облика людей и их физических качеств, патологических отклонений: *Гарбаты, Мармуль, Красатулечка, Трыгубая*.

Количество семантических групп прозвищеобразующей лексики в ономастической литературе колеблется от 9 до 11, 19, 28 [7, 125–130], что объясняется их разной детализацией авторами.

Прозвища как собственные наименования по аналогии с апеллятивами могут входить в системные отношения: быть синонимическими, вариантными, многозначными, омонимическими и парадоксальными.

В синонимических прозвищах отражается экспрессивно-стилистическая функция, связанная с выражением многообразных значений. Примером этому является значительное количество синонимических рядов прозвищ, в которых выделяются следующие лексико-семантические группы:

а) внешний облик носителей:

– ‘красивая женщина’: *Афрадзіта, Багіня, Ізольда, Красуля, Кукала, Лялька, Паўліна, Сільва*;

– ‘некрасивая женщина’: *Клякса, Лягушка, Малпа, Кікімара*;

– ‘человек, носящий очки’: *Астраном, Ачкарык, Вадалаз, Касы*;

– ‘красивый парень’: *Цвяток, Цюльпан*;

– ‘кучерявый’: *Артымон, Аўца, Баран, Боні, Бяша, Чукаравы*;

– ‘лысый’: *Леш, Катоўскі, Фантамас*;

– ‘низкий чернявый мужчина’: *Абрам, Ашым, Мангол, Чынгіз*;

– ‘с рыжими волосами’: *Аганёк, Ржавы*;

– ‘светловолосый’: *Белка, Бландзін, Дзядок, Серы, Сівы, Сяды*;

– ‘смуглый’: *Негр, Пакрышка, Саід, Чорны, Чугун*;

– ‘неопрятная женщина’: *Рахуліха, Рохля, Саракана, Сурупоня, Хвядора, Хоўра, Чыбурыха*;

– по росту и телосложению:

– ‘высокий худой человек’: *Антэна, Арматура, Бярозка, Даўгавязая, Дуда, Жэрдка, Каланча, Кобра, Пальма, Пісталет, Сухая, Шалёўка, Швабра, Шабля*;

– ‘худой высокий или просто худой человек’: *Бусел, Бычыныя ланцугі, Дрот, Друк, Кішка, Смык, Таран, Удаў, Цыркуль, Шланг, Шнурок*;

– ‘человек низкого роста’: *Гном, Карандаш, Караток, Карлік, Малка, Метр з шапкай, Шпунцік*;

– ‘толстый низкого роста мужчина’: *Бачонак, Галушка, Гарбуз, Дзізель, Кавун, Карась, Квадрат, Клоп, Пончык*;

– ‘малая толстая женщина или просто толстая’: *Баба Снежная, Бочка, Капа, Каробачка, Карова, Карэтка, Трохтонка, Тумба, Чарнільніца*;

– ‘толстый мужчина с большим животом’: *Бобрык, Бочкін, Борман, Боцман, Бруха, Гарбуз, Гляк, Бройлер, Мазоль, Мядзведзь, Пінгвін, Піражок, Туша, Чэрчаль*;

- ‘здоровый высокий мужчина’: *Бамбэла, Бугай, Буй, Конь, Лось, Слон, Фургон*;
- ‘мужчина с длинными ногами’: *Сайгак, Пильгуй, Цапля*;
- по чертам лица:
- ‘с большими губами’: *Глиндар, Грыбон, Шчаўкунчык*;
- ‘с круглым лицом’: *Кока, Круглы, Лимон, Яйцо*;
- ‘с узкими глазами’: *Кіргіз, Кітаец, Мангол, Японец*;
- ‘с веснушками’: *Зяюлька, Канаплянка, Курыца, Шэры, Рыбка, Сіўка*;
- ‘мужчина с большими ушами’: *Асёл, Рэкс*;
- ‘с красным лицом’: *Памідор, Рак*;
- б) по особенностям характера:
- ‘хитрый’: *Янот, Ліса, Кот, Харок*;
- ‘заносчивый, высокомерный’: *Махно, Храер*;
- ‘дерзкий, задиристый, драчливый парень’: *Атлёт, Дракон, Драч, Коршун, Певень, Перчык, Сук, Шыла*;
- ‘диковатый’: *Дзікі, Ёжык*;
- ‘скряга’: *Буржуй, Джум, Жадзіна, Жамец, Жлоб, Жыла, Кацап, Кулак, Куркуль, Плюшка, Скнара, Эканом*;
- ‘часто плачет’: *Бабёр, Маслюк, Ныцік*;
- ‘женщина, распространяющая сплетни’: *Пошта, Праграма, Хадора*;
- ‘быстро и много говорит’: *Балаболка, Балалайка, Болбат, Гаманюк, Сарока, Тарадэйка, Трандычыха*;
- ‘малообщительный человек’: *Бічук, Сыч*;
- ‘очень злая женщина’: *Акула, Аўчарка, Жучка, Кобра, Ваўчыха, Ведзьма, Гідра, Змяя, Сярдзітка, Тарзан*;
- ‘сварливая женщина’: *Брахліўка, Брытва, Гітара, Лайка, Рык-ва, Свякруха*;
- ‘легкомысленный, несерьёзный человек’: *Басота, Вецер, Галэк*;
- ‘пронырливый, пробивной’: *Праныра, Прахвост*;
- ‘лживый’: *Хаманёк, Хлуйма*;
- ‘женщина, любящая ходить по домам’: *Лакта, Лётка, Лында, Пахадэля, Пахатніца*;
- в) по физическим особенностям и патологическим отклонениям:
- ‘подвижная женщина, быстро ходит’: *Козачка, Маторка, Мят-ла, Пройда, Самалёт, Сараканожка, Сербіянка, Страказа*;

- ‘хромой человек’: *Кастыль, Кульга, Храмы, Чомба*;
- ‘хромая женщина’: *Качарка, Келька, Трамвай*;
- ‘человек с писклявым голосом’: *Скрытка, Сіпак, Пішчалка*;
- ‘заикается’: *Заїка, Кашаль, Кукурыца*;
- ‘тихо и неотчётливо говорящий человек’: *Бумкала, Далдон, Гамуля*;
- ‘женщина, говорящая тихо и непонятно’: *Мунька, Мыркатуха, Цахля, Чахеля*;
- ‘человек, говорящий в нос’: *Бундос, Гамза*;
- ‘глуховатый человек’: *Глушэц, Дзядуля, Хухач*;
- г) по отношению к труду:
 - ‘лодырь’: *Абібока, Бэйбус, Лаўдак, Папіхіч, Труцень, Філон*;
 - д) по профессии: *Ашдвао, Ашхлор* (учитель химии), *Кардан, Ліхалецце* (тракторист).

Как можно заметить, явление синонимии распространено среди разных лексико-семантических групп прозвищ. Это вызвано тем, что в наше время при образовании прозвищ чаще всего во внимание принимаются физические, психологические, моральные качества людей.

В меньшей степени прозвищам свойственно явление вариантности, согласно которому для обозначения, функционирования и дефиниции одного и того же прозвища употребляется несколько наименований-вариантов. Наличие модификаций позволяет рассматривать их и как антропонимическое явление. В этом отношении прозвища делятся на такие структурно-грамматические типы, как фонетические, или звуковые: *Гарбон – Гарбун, Кучаравы – Чукаравы* (чередуются гласные и согласные фонемы), морфологические: *Кривы – Кривая, Самасей – Самасейка, Хілы – Хіля* (родовые отличия), акцентологические: *Рыжык – Рыжак, Шустрык – Шустрак*, словообразовательные: *Белы – Бельчык – Бялера – Бялынка, Заїка – Заїкаты, Свісток – Свістун – Свісіцк, Шпунт – Шпунцік*.

На возникновение вариантов оказали влияние условия билингвизма, диалектная языковая среда.

Антропонимической лексике, в частности прозвищам, характерна многозначность, наблюдающаяся среди их многочисленных лексико-семантических групп:

Боцман – 1) ‘парень, который служил в морфлоте’; 2) ‘мужчина, мечтавший в детстве стать моряком’;

Дарагуша – 1) ‘этим словом мужчина обращался к своей жене’;
2) женщина, которая так обращалась к людям’;

Жук – 1) ‘тёмнолицый и тёмноволосый парень’; 2) ‘парень с тёмными усами’;

Капеечка – 1) ‘маленькая женщина’; 2) невысокий худой парень’;

Мамачка – 1) ‘мужчина, который постоянно в детстве находился рядом с матерью’; 2) ‘так мужчина в детстве звал свою маму’;
3) парень во время испуга всегда восклицал:”Мама!”;

Окала – 1) ‘мужчина во время разговора часто употребляет слово *о*’; 2) ‘женщина, говорящая с окающим акцентом’;

Пгемей – 1) ‘низенький парень’; 2) ‘мужчина, имеющий много детей малого роста’;

Цыклоп – 1) ‘одноглазый мужчина’; 2) ‘мужчина с большими выпуклыми глазами’;

Шлён-нага – 1) ‘хромающий на одну ногу человек’; 2) женщина, которая во время ходьбы выбрасывает вперёд ноги’.

В прозвищах полисемия развивается путём переноса значений по сходству с животным и растительным миром, профессией, продуктами питания, частями тела человека, определёнными недостатками человека и др.

Значительное место отводится и явлению омонимии, о чём свидетельствует большое количество примеров в изучаемом виде антропонимов.

*Абдула*¹ – ‘мужчина, имевший много жён’.

*Абдула*² – ‘мужчина, внешне похожий на одноименного героя из кинофильма “Белое солнце пустыни”’.

*Акурак*¹ – ‘слабый, хилый парень, которого часто обижают’.

*Акурак*² – ‘невысокий толстый мужчина’.

*Бони*¹ – ‘парень с длинными кучерявыми волосами’.

*Бони*² – ‘парень, интересующийся зарубежными ансамблями’.

*Бусел*¹ – ‘худой высокий парень’.

*Бусел*² – ‘мужчина с длинной шеей’.

*Бусел*³ – ‘долговязый мужчина, который ходит размеренным шагом’.

*Жучка*¹ – ‘очень злая женщина’.

*Жучка*² – ‘проворная женщина’.

*Капчоны*¹ – ‘высокий худой парень’.

*Капчоны*² – ‘тёмнокожий парень’.

*Капчоны*³ – ‘мужчина, любящий копчёную рыбу’.

*Крук*¹ – ‘горбатый мужчина’.

*Крук*² – ‘мужчина с загнутым носом’.

*Крук*³ – ‘назойливый мужчина, который ко всем цепляется’.

*Плюшка*¹ – ‘низкорослая женщина’.

*Плюшка*² – ‘скупой мужчина’.

*Плюшка*³ – ‘дед, носивший ранее плюшевые штаны’.

*Спичка*¹ – ‘чрезвычайно худая женщина’.

*Спичка*² – ‘девушка, которая очень быстро возбуждается и злится’.

*Чапай*¹ – ‘дед, ранее служивший в Чапаевской дивизии’.

*Чапай*² – ‘мужчина с длинными усами’ и др.

Явление парадоксальности чаще встречается в художественной литературе, однако оно распространяется и на современные прозвища. Парадокс (слово греческого происхождения со значением ‘неожиданный’, ‘странный’) – ситуация, имеющая возможность существовать в реальности, но которая не имеет логического объяснения. Парадоксальность – неожиданность, необычность, противоречивость себе, исходным ссылкам, общепринятому традиционному взгляду или здравому смыслу по содержанию и форме. В прозвищах свидетельством тому являются следующие примеры: *Асілак* ‘малый человек со слабым здоровьем’, *Балбатун*, *Балтун* ‘молчаливый мужчина, с которого трудно вытянуть и слово’, *Батон* ‘мужчина, который вообще не ест белый хлеб’, *Граміла* ‘невысокий парень’, *Кучаравы* ‘лысый мужчина’, *Лысы* ‘парень с роскошными кучерявыми волосами’, *Мальш* ‘высокий парень’, *Малютка* ‘очень высокая девушка’, *Мамант* ‘маленький мужчина’, *Морж* ‘мужчина, который летом спит на горячей печи’, *Пісар* ‘неразборчиво пишущий мужчина’, *Страус* ‘низенькая женщина’, *Тоўсты* ‘худой парень’, *Худая* ‘тучная женщина’, *Чарняўка* ‘девушка с белыми волосами’.

Явление парадоксальности, как мы видим, придаёт прозвищам более яркий, оригинальный смысл, противоречащий обычному, привычному для нас.

Современные прозвища в разговорах, как мы отмечали выше, употребляются в качестве ещё одного неофициального прозвища к конкретному человеку или целой семье, поколению. Универсальность их заключается в том, что они конкретно и метко характеризуют личность по какой-то отличительной особенности и в народно-разговорной речи могут использоваться как без уточнений и не со-

четаться с теми именами, которые они заменяют, так и вместе с ними (*Иван Сучок, Міцька Балабол, Маня Глухая, Маня Дэпутатка, Фёдар Гвоздзік*).

Проведённый анализ позволяет прийти к выводам о том, что прозвища имеют разветвлённые системные отношения. Повторяя однотипные отношения, выделенные среди апеллятивов и онимов, в частности среди ойконимов и гидронимов [12, 127–145; 13; 14; 15], они выявляют и свою специфику, расширяя системный ряд парадоксальными прозвищами.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Бірыла М.В.* Беларуска антрапанімія: Ч. 1: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966.
2. *Капытка В.А.* Ацэнка мовы і вымаўлення асобы ў мянушках Гомельшчыны // *Веснік БДУ. Сер. 4. Мінск, 1990. № 2. С. 34–36.*
3. *Бобрык У.А.* Мянушкі ў гаворках Петрыкаўшчыны // *Культура беларускага пагранічча: Тэматычны зборнік навук. прац. Кн. 5: Культура беларуска-ўкраінска-расійскага сумежжа. Мазыр; Брэст, 1999. С. 45–47.*
4. *Бобрык У.А.* Фаўністычныя назвы ў мянушках Гомельшчыны // *Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: Матэрыялы Міжнарод. навук. канф. Гомель, 20–21 мая 2004 г.: У 2 ч. Гомель, 2004. Ч. 2. С. 16–19.*
5. *Новік Н.І.* Матываваныя мужчынскія мянушкі // *Беларуская мова. Мінск, 1993. Вып. 20. С. 20–26.*
6. *Рагаўцоў В.І., Кечык С.Я.* Анамастычны слоўнік Магілёўшчыны. Магілёў, 2000. С. 100–165.
7. *Беларуская антрапанімія: Вучэбны дапаможнік / Навук. рэд. Г.М. Мезенка. Віцебск, 2009.*
8. *Шур В.* Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры. Мінск, 2002.
9. *Шур В.* Онім у мастацкім тэксце. Мінск, 2006.
10. *Гілевіч Н.І.* Аб адным тыпе антрапаніміі (пра мянушкі ў творах Я. Брыля) // *Беларуская мова. Мінск, 1980. Вып. 7. С. 35–41.*
11. *Глумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агулн. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы). Мінск, 1979. Т. 3.*
12. *Багамольнікова Н.А.* Тапанімія Гомельшчыны: структурна-семантычная характарыстыка / *Навук. рэд. А.А. Станкевіч. Гомель, 2008.*

13. *Багамольнікава Н.А.* З’ява аманіміі ў айканіміі Гомельшчыны // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў: Матэрыялы II Міжнар. навук. канф., г. Мазыр, 22–23 крас. 2010 г. / Адк. рэд. В.В. Шур. Мазыр, 2010. С. 179–181.

14. *Багамольнікава Н.А.* Аманімія ў тапанімічнай лексіцы // Учённыя запіскі УО “ВГУ им. П.М. Машерова”: Сб. науч. трудов. Витебск, 2010. Т. 10. С. 8–13.

15. *Багамольнікава Н.А.* Сінанімія ў тапанімічнай лексіцы // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. Гомель, 2011. № 2 (65). С. 3–8.

В.Л. Васильев
(Великий Новгород)

НАЗВАНИЯ-ФАНТОМЫ, РОЖДЕННЫЕ ПИСЬМЕННОСТЬЮ

Вариантность топонимии, особенно древней, является одним из тех аксиоматических положений, на которые зачастую не обращают должного внимания даже в процессе этимологизации названий. Подробная, разветвленная типология топонимических вариантов, похоже, до сих пор не разработана в полной мере. Между тем фиксируемые источниками топонимические варианты имеют самую разную природу и по возможности все они должны быть учтены, правильно поняты и объяснены исследователем. Значительное множество вариантов родилось в письменной среде языка при воспроизведении топонима (записи неточно услышанных названий, ошибки при переписывании и выписывании названий из других документов, неправильное словоделение при интерпретации древних беспробельных текстов, различия транслитерации одних и тех же названий у разных писцов в разное время, отражение в разные эпохи исторических изменений в области графики, случайные сближения с созвучными лексемами при переписывании, сознательные или неосознанные попытки сделать непонятную форму «понятной», гиперкорректные правки названий, произведенные писцами, переписчиками, авторами, составителями, редакторами, и др.). Обычно варианты, полученные в процессе переписывания, имеют вполне регулярную собственно языковую (фонетико-морфологическую) подоснову. Они отражают особенности фонетического строя речи переписчика, допустившего орфографические неточности. Так, например, вторые, более поздние, варианты в ойконимических парах типа *Божонка – Бажонка*, *Плотично – Плотишна*, *Ляховичи – Лиховичи*, *Жалево – Жылеева*, *Ниское – Низкое*, *Жеребуд – Жеребут* передают

редукцію безударних гласних і комбінаторно-позиційні процеси мени согласных, которые, в силу действующего на протяжении тысячелетия фонематического принципа русской орфографии, обыкновенно не переносят на письмо. Но в сфере малоизвестной и «отчуждаемой» лексики, каковой являются географические *topónima* *prorgia*, данный принцип часто нарушается. В любом случае подобные и многие иные типы вариантов, не только сугубо письменных, но и тех, которые действительно передают в «правильной» орфографии изменившийся со временем фонетический состав лексемы, составляют общий историко-парадигматический ряд топонима, позволяющий проследить его историческую судьбу и раскрыть его возникновение.

В настоящей статье хотелось бы подробнее остановиться на тех сугубо письменных вариантах, которые не раскрываются через особенности звучащей речи переписчика и не передают существа реальных фонетико-морфологических изменений, пережитых топонимом, но являются в своем роде графико-орфографическими аномалиями, появление которых скорее следует свести к индивидуальным погрешностям при переписывании. Такие варианты не только единичны и периферийны, но также фонетически и морфологически не объяснимы на фоне остальных исторических фиксаций топонима. Если письменная погрешность затрагивает только формантную часть топонима, то понять эту погрешность обычно нетрудно; если же допущено орфографическое отклонение в топооснове, то осознать его как аномалию значительно труднее. Так, если название д. *Чюпрос Водос* Холмского погоста Деревской пятины, известное из писцовой книги XVII в.¹, сравнительно легко опознается как ошибочно написанное *Чупров Водос* (искаженное *Чупрос* появилось под влиянием *Водос* в результате предвосхищения буквы «с»), то название д. *Водоги* Деманского погоста 1495 г. (НПК II, 500) раскрывается уже не столь очевидно. Только лишь вариант *Водосы* названия этой же самой деревни, данный в писцовой книге 1538/39 г. (ПКНЗ 4, 220), проливает свет на загадочное *Водоги*: выясняется, что это последнее не что иное, как искаженная передача варианта *Водоси* (смешение буквы «с» с похожей буквой «z»). Еще несколько топонимических фактов подобного свойства. Название д. *Жельцы* Лужского р-на Ленинградской обл. в материалах Генерального межевания 1791 г. дано в варианте *Гжельцы*. Но данная форма уникальна; впервые под 1500 г.

этот пункт появляется в письменности как д. *Желци* Будковского погоста Водской пятины; более поздние источники знают только варианты без начальной буквы «ж» (*Желцы, Желца, Жилца, Жилцы*) (Селин 196), подтверждаемые и современным произношением топонима. Изолированная форма *Гжельцы* фонетически не объяснима из *Жельцы*, она — собственно письменное явление, описка, однажды сделанная и донесенная письменностью. На побережье Ильменя вблизи Новгорода есть д. *Береговье Морины*. Она идентифицируется с д. *Морино* под 1498 г. в Паозерском погосте Шелонской пятины (НПК IV, 11), позднее с д. *Морино* 1573, 1582–1584, 1674–1682 гг., с д. *Мурино* 1646 г. (МАНк); по источникам XIX–XX вв. прослеживается современная форма *Береговье Морины*. Из приведенного ряда фиксаций выбивается вариант *Мурино*, индивидуальный и промежуточный, появившийся скорее всего случайно, поскольку ударным здесь исконно являлся гласный *о* первого слога. В описании Новгородской губ. за 1849 г. неподалеку от города Боровичи указана р. *Кнупа* (ВСОРИ 34). Но сегодня вблизи Боровичей такой реки нет, а есть р. *Крупна*, фиксировавшаяся ранее как р. *Круна*; в конце XV в. в этой местности источники указывают *Крупную* волость Деревской пятины. Понятно, что *Кнупа* содержит опечатку или опечатку, а в живой речи существовало только *Круп(н)а* (от др.-русск. *крупни* ‘мелкий’). В одном из списков рек и озёр на Русском Северо-Западе фигурирует р. *Зетьма* как приток р. *Тетьма* (Шанько 206). Все другие материалы, в том числе современные карты, отмечают здесь р. *Кетьма*, л. пр. Мологи. Две из этих трех вариантных форм на *-ма*, а именно *Тетьма* и *Кетьма* могут считаться собственно фонетическими вариантами названия одной реки (они фонетически взаимосвязаны в силу взаимозаменяемости в диалектной речи мягких звуков $k' \leftrightarrow m'$), тогда как вариант *Зетьма* существует только на бумаге — в указанном справочнике Д.Ф. Шанько, вообще содержащем немало ошибок. Более того, форма *Зетьма* не только является неточной передачей формы *Тетьма*, но и ошибочно приложена к иному водоему (к притоку р. Тетьмы, хотя иные источники не знают среди ее притоков реки с таким же или подобным именем).

Письменных аномалий подобного рода, рожденных и существующих внутри одного лишь документа, можно приводить десятками. Значительно больший интерес вызывают те графико-орфографические варианты, которые, однажды появившись, вдруг начинают но-

вую жизнь за пределами исходного текста, в котором они появились. Переписчики воспринимают случайную ошибку как орфографическую норму данного конкретного слова и начинают воспроизводить ее. Тиражирование письменных отклонений, приобретающих благодаря этому значение самостоятельного языкового фонетико-фонологического факта, нередко можно встретить в средневековой документации. Например, различные памятники новгородской письменности (собранные в ГВНП, НПК, ПКНЗ) на протяжении XVI–XVII вв. устойчиво воспроизводят предложно-падежную форму «на *Волоти*», с отражением метатезы слогов, созданной самими переписчиками. Наряду с ней, не только в письменности XVI–XVII вв., но и в более ранних (начиная с XI в.), и в более поздних (XIX–XX вв.) отмечается более встречаемая форма «на *Ловоті*»; это древнерусский вариант локатива встречается в речи даже современных жителей приловатских деревень, судя по полевым наблюдениям (впрочем, сегодня обычно говорят: «на *Ловати*»).

Встречаются случаи более сложные. В писцовых книгах, летописях и актах XV–XVIII вв. постоянно отмечается название городка *Демонь* (или *Демань*) применительно к средневековому территориальному центру на р. Явонь в Новгородской земле. Позднее этот городок исчез, а его название осталось: в преобразованном виде оно стало названием современного пос. Демянск, районного центра Новгородской обл. Обзор свидетельств по историческим источникам убеждает в том, что топонимические варианты с «твердостью» второго слога (*Дѣмонь* / *Демонь*, *Дѣмань* / *Демань*), во-первых, хронологически не первичны и, во-вторых, хронологически «не конечны»: они пропадают в XVII в. из синхронных письменных документов и не находят никакого подтверждения в современном речевом обиходе. Варианты *Дѣмонь* / *Демонь* возникли из-за орфографической попытки отразить новую фонему *o* (появившуюся в результате великорусского фонетического перехода *e > o*) при отсутствии буквы «ё»; при этом, однако, утрачивалось важное указание на мягкость предыдущей согласной и нарушался слоговой принцип русской графики. Общерусская орфография в дальнейшем все же упорядочила передачу новой *o* через букву «е» (затем и через «ё»), но в вариантах *Дѣмонь* / *Демонь* эта орфографическая аномалия смогла закрепиться. Однажды появившись, эти варианты стали тиражироваться разными писцами и переписчиками. Лишь изредка устойчивая

письменная норма нарушалась, особенно в новгородских летописях, более ориентированных на местную разговорную речь, «разбавляясь» написаниями типа *Демень*, более адекватными произношению. Что касается вариантов *Дѣмань* / *Демань*, то они появились в результате своеобразной графической контаминации: благодаря наложению графического принципа необозначения мягкости *м'*, уже освоенного в написании *Демонь*, на более ранние формы *Дѣмянъ* / *Демянъ*. Лишенные опоры в живой речи и не поддержанные развитием орфографии, варианты с «твердостью» второго слога не имели возможности сохраниться до настоящего времени. Обе они вышли из обихода к XVII в. (впрочем, даже в документации XVIII в. порой встречаются упоминания о *Демянске* как о центре *Деманского* уезда)².

Средневековые летописцы порой с легкостью воспроизводят переосмысленные ранними переписчиками географические имена, не задумываясь об их подлинной форме. Например, московские летописи конца XV в. сообщают, что Коростынский мирный договор Новгорода с московским князем Иваном III был заключен 11 августа 1471 г. в месте, называемом *Межуберег*: «поиде оттуду ко Илмерю озеру на усть Шолоны, и прииде ту на место, зовомое Межуберег и Коростыни, 27 в субботу» (ПСРЛ XXV, 290). Эта топонимическая форма была воспринята современными издателями летописи как название 'местн. близ устья р. Шелони и оз. Ильменя' (там же 437). В.Л. Янин, однако, выяснил, что летописное «Межуберег и Коростыни» на самом деле маскирует указание на местность «между Бурег и Коростыни»: здесь и сегодня стоит с. *Бурег*, название которого ошибочно воспроизводилось разными московскими писцами³.

Средневековые создатели первоначальных текстов (писцы, правшики, первые переписчики) допускали нередкие ошибки, связанные с вычленением незнакомых топонимов. Доказать фантомный характер полученных таким образом топонимических вариантов помогает апелляция к более поздним вариантным формам, к межтерриториальным параллелям и даже к этимологиям названий. Одна из деревень в описании Деманского погоста 1495/96 г. фиксируется под названием *Меща*: «Д. Меща: дв. Пуминикъ Овсѣвковъ...» (НПК II, 545). Однако в материалах межевания конца XVIII в. она известна как д. *Намещи* Старорусского уезда (ИАДП I, 154), сегодня – как д. *Намещи* Демянского р-на Новгородской обл. Похоже, уже при

первой письменной фиксации этой деревни из ее названия исчез префикс *На-* ввиду того, что первые составители рукописи сочли его отдельным словом — предлогом *на*. Скорее всего данный ойконим возводится к др.-новг. личному имени *Намѣсть*, будучи йотово-посессивным наименованием (семантически ‘Наместово’ село). Антропоним *Намѣсть* отмечают новгородские источники XIII–XIV вв.: берестяная грамота № 2 второй половины XIV в.⁴ и летопись, упоминающая новгородца *Наместа*, 1240 г. (НПЛ 77, 294). В книге Водской пятины около 1500 г. при описании Никольского Бутковского погоста дана д. *Киложъ* «надъ озеромъ надъ *Киломъ*» (НПК III, 325); этот же вариант названия деревни повторяется на других страницах текста НПК (с. 301, 322). Однако во всех более поздних документах даны варианты без конечного «*жъ*»: *Кила* (или *Кило*) над озером над *Килом* 1539/40, 1568, 1582, 1646 г., *Хила* 1612 г., *Кела* 1669, 1791 г., *Келы* 1674–1678, 1709, 1718, 1748 г. (Селин 194). Безусловно, повторяющийся в тексте вариант *Киложъ* появился в результате некорректного присоединения переписчиками частицы *жъ* (*же*) к ойкониму *Кило*, который являлся дублем названия оз. *Кило*, смежного с деревней. Аналогичный случай присоединения частицы *же* демонстрирует название д. *Лонножи*, дважды указанное текстом писцовой книги Деревской пятины: «Въ Семеновскомъ жъ погостѣ въ вопчей деревнѣ въ Лонножи»; «въ Лонножи въ деревнѣ Давыдовские два жеребья» (НПК I, 766, 774). Любопытно, что приблизительно такой же вариант данного ойконима — *Лонножа* — воспроизведен в межевых материалах 1780-х гг. (ИАДП I, 259, 260). Но этот средневековый пункт надежно отождествляется с современной д. *Лонно* на рч. *Лоненка* Демянского р-на Новгородской обл.; кроме того, названия типа *Лонна*, *Лонно* встречаются и в других местах Новгородской земли. Ясно, что *Лонно* было единственно возможным названием в речевом обиходе, тогда как «изобретенный» средневековым писцом (или переписчиком) вариант на *-жи* появился и воспроизводился только на письме.

Публикаторы древних рукописей тоже иногда ошибаются (и, по видимому, нередко) в вычленении малознакомых географических имен из беспробельного текста. В Новгородской первой летописи читаем следующее: «Въ лѣто 6708. Ловоть възяша Литва и до Налюця, съ Бълее до Свинорта и до Ворча середу» (НПЛ 45). В Географическом указателе к тексту летописи, с опорой на предложно-падеж-

ную форму «до *Ворча*», приведен топоним *Ворч* (?) (там же 598). Позднее В.Л. Янин выяснил, что в летописном рассказе нет кабинетно рожденного «*Ворча*» и запись «до *Ворча*» следует исправить на «*Доворча*», это форма Род. ед. названия населенного пункта, известного сегодня как д. *Доворец* в Солецком р-не Новгородской обл.⁵ В данном случае префикс в незнакомом названии был квалифицирован в качестве предлога *до* (несомненно, под влиянием предыдущей формы «до Свинорта»).

Приведенные выше факты следует отнести к разряду ономастических фантомов, рожденных письменностью. Далеко не всегда они опознаются и правильно трактуются. Некорректная письменная передача произносительной нормы топонима в первоисточнике легко может направить по ложному следу не только писца или переписчика, но и современного интерпретатора (составителя, редактора, издателя, исследователя). Разумеется, от лингвистического анализа существующих только на бумаге географических названий не застрахован ни один исследователь, поскольку, во-первых, он обычно привыкает вполне доверять письменному историческому источнику и, во-вторых, далеко не всегда имеет возможность проверить и перепроверить конкретный материал. Приведем лишь несколько примеров из топонимических работ по Русскому Северо-Западу, хотя их число можно увеличить. В дельте р. Мсты одну из протоков местные жители называют *Холмату́жа*. Об этом гидрониме, являющем собой композит древнеславянского происхождения, свидетельствует полевое топонимическое обследование местности. Д.Ф. Шанько на основе топографических карт начала XX в. записал это название в искаженном облике — *Хомашукса* (Шанько 216) из-за смешения буквы «т» с похожей буквой «ц» и буквы «ж» с буквосочетанием «кс». Позднее А.И. Попов, пользуясь справочником Д.Ф. Шанько, трактует фантомную форму *Хомашукса* как «несомненно неславянскую», имея в виду структурный ряд прибалтийско-финских водных названий на *-кса* типа *Габардукса*, *Малукса*, *Нудукса*, *Ильмакса* и др.⁶ Второй пример. Отмечаемое «Книгой Большому Чертежу» 1627 г. название р. *Кола*, притока Явони в Демянском уезде, было проанализировано в ряду названий р. *Кола* и оз. *Колозеро* в Архангельской обл., р. *Кола* на Кольском полуострове и других гидронимов прибалтийско-финского происхождения⁷. Действительно, данный источник сообщает о таком гидрониме: «А в реку в Ловоть, за 100 верст от

Ильменя озера, [пала] река Явонь; а в Явонь пала речка Коло; протоку Явони 100 верст; на Явони на реке монастырь Демон» (КБЧ 155). Однако выясняется, что авторы средневекового географического описания имели весьма смутное представление о местной гидрографической ситуации и искаженно переписали само водное название. На самом деле под изолированной формой «*Коло*» здесь маскируется издревле известное название р. *Пола*. По приведенному фрагменту получается, что маленькая речка «*Коло*» (= *Пола*) является притоком большой р. Явонь, впадающей в Ловать, а в действительности все обстоит ровно наоборот: в Ловать впадает р. Пола (и не за 100 верст от Ильменя, а близ самого Ильменя), притоком которой является сравнительно небольшая р. Явонь. Еще один пример. Новгородская писцовая книга 1498 г. при описании Логовещского погоста Шелонской пятины указывает оз. *Инлуга* «а тоней въ немъ 15, а рыба въ немъ всякая бѣлая» (НПК V, 99). Сегодня в этой местности, входящей в Стругокрасненский р-н Псковской обл., такого гидронима не найти, зато есть р. *Омуга*, иначе *Омуха*, л. пр. Плюссы, вытекающая из озера. Нет сомнений, что средневековая запись *Инлуга* искаженно передает гидроним *Омуга*, вполне достоверяемый народным употреблением и ранее относившийся скорее всего не только к реке, но и к смежному с ней озеру (современное название которого — *Веленское* — было вторично получено по названию близлежащей д. *Велени*). Из текста писцовой книги некорректный орфографический вариант *Инлуга* был перенесен в отдельно изданный том «Указателя к первым шести томам НПК» (Пг., 1915, с. 141), где его сопроводили еще одной ошибкой, конкретно, неверной ссылкой на т. VI (правильная ссылка — на т. V). Позднее орфографический вариант *Инлуга* был воспринят Н.В. Подольской и интерпретирован ею как атрибутивное соположение определительного местоимения *иной* с существительным *луга*: *Инлуга* (< *Ина луга*, с утратой флексии женского рода)⁸. На самом же деле здесь речь должна идти о гидрониме с основой *Ом-* неславянского происхождения, оформленной славянским суффиксом *-уга*⁹.

Некоторые фантомы имеют многовековую письменную традицию в разных источниках, благодаря чему сами обрастают новыми произведенными от них вариантами и становятся, поэтому, весьма авторитетными для современных исследователей. Среди них встречаются и спорно трактуемые факты, допускающие неоднозначные

толкования. Хочется напомнить о любопытном казусе имени *Нарци* в “Повести временных лет” («Отъ сихъ же 70 и 2 языку бысть языкъ Словѣнскъ, от племени Афетова, Нарци еже суть Словене», см. ЛЛ 5), которое в других летописных источниках получило варианты *норци*, *норици*, *инорици*, *инородцы*, *иновѣрци*. В славистике утвердилось мнение, что все эти вариантные имена передают кельтский этноним *Norici* ‘норики’, относившийся к населению древнеримской провинции *Норик* (*Noricum*) на территории современной Австрии. Так, О.Н. Трубочев писал, что *нарци* – это перенесенный на славян западной Паннонии и Норика кельтский этноним¹⁰. Вместе с тем Е.А. Хелимский вполне убедительно, на наш взгляд, обосновывает, что *Нарци* (а точнее *нарци*, со строчной буквы) – не что иное, как синтаксический союз со значением ‘то есть’, близкий к многократно встречающемуся в древнерусских и старославянских текстах союзу *рѣци* (*рци*, *рцы*) в этом же пояснительном значении. При таком, исконном, понимании слова *нарци* перевод приведенного выше фрагмента из ПВЛ перестает быть алогичным и сбивчивым (ведь получается, что летописец, перебивая себя, почему-то спешит сообщить о тождестве славян и нориков, хотя в предшествующем тексте никакие норики не фигурируют), зато приобретает логику и связность: «... И среди этих 72 народов был славянский народ Иафетова племени, то есть [современные летописцу] славяне»¹¹.

Таким образом, при историко-этимологической интерпретации конкретных топонимов порой сами свидетельства средневековой письменной документации, в том числе и первоисточники, требуют филологической критики. Общеизвестно, что показания памятников письменности по определению более надежны при этимологии топонимов, нежели современные записи. Однако обобщающая логика не всегда работает, и находится немало конкретных случаев (они имеют разные объяснения), когда современный облик названия и его современное произношение этимологически авторитетнее, чем показания исторической документации.

¹ Цит. по: Янин В.Л. Новгород и Литва: пограничные ситуации XIII–XV веков. М., 1998. С. 180–181, рис. 10, № 153.

² Подробнее см.: Васильев В.Л. Городок *Демон* средневековой Новгородской земли (История населенного пункта и этимология имени) // Вопросы ономастики. Екатеринбург, 2005. № 2. С. 103–105.

³ Янин В.Л. Средневековый Новгород: Очерки археологии и истории. М., 2004. С. 391–392.

⁴ Зализняк А.А. Древненовгородский диалект. Изд. 2-е, переработ. с учетом материала находок 1995–2003 гг. М., 2004. С. 69.

⁵ Янин В.Л. Средневековый Новгород. С. 269.

⁶ Попов А.И. Следы времен минувших. Л., 1981. С. 44.

⁷ Агеева Р.А. Гидронимия Русского Северо-Запада как источник культурно-исторической информации. М., 1989. С. 218.

⁸ Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы. (Словообразовательный анализ). М., 1983. С. 10.

⁹ Подробнее см.: Васильев В.Л. Древнеевропейская гидронимия на Русском Северо-Западе // Балто-славянские исследования: Сб. науч. трудов. М., 2009. XVIII. С. 270–271.

¹⁰ Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. М., 2002. С. 107–108.

¹¹ Подробнее см.: Хелимский Е.А. Компаративистика, уралистика: Лекции и статьи. М., 2000. С. 333–334.

Сокращения

- ВСОРИ — Военно-статистическое обозрение Российской империи. (Новгородская губерния). СПб., 1849. Т. III. Ч. 3.
- ГВНП — Грамоты Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С.Н. Валка. М.; Л., 1949.
- ИАДП — Фролов А.А., Пиотух Н.В. Исторический атлас Деревской пятины Новгородской земли (по писцовым книгам письма 1495–1496 годов). М.; С.-Петербург, 2008. Т. 1–3.
- КБЧ — Книга Большому Чертежу / Под ред. К.Н. Сербиной. М., 1950.
- ЛЛ — Лаврентьевская летопись / Подг. к изд. А.И. Цепков. Рязань, 2001 (печ. по изданию: Летопись по Лаврентьевскому списку. СПб., 1872).
- МАНк — Материалы (неопубликованные) описания селений и земель в Ильменском Поозерье по данным писцовых и переписных книг XV–XVII вв., предоставленные И.Ю. Анкудиновым.
- НПК — Новгородские писцовые книги, изд. имп. Археологической комиссией. СПб., 1859–1910. Т. I–VI.
- НПЛ — Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. М.; Л., 1950.

-
- ПKNЗ – Писцовые книги Новгородской земли / Сост. К.В. Баранов. М., 1999–2009. Т. 1–6.
- ПСРЛ – Полное собрание русских летописей.
- Селин – *Селин А.А.* Историческая география Новгородской земли в XVI–XVIII вв. Новгородский и Ладужский уезды Водской пятины. С.-Петербург, 2003.
- Шанько – *Шанько Д.Ф.* Реки и леса Ленинградской области. М., 1929.

Walter Wenzel

(Leipzig)

**FORSCHUNGSSTAND UND PERSPEKTIVEN DER
NIEDERSORBISCHEN AREALANTHROPONOMASTIK
Mit fünf Karten ***

Bei der Erforschung der sorbischen PersN (= Personennamen) galt der Grundsatz, dass die allseitige Beschreibung einer Anthroponymie nicht nur die historische Dokumentation der Namen, ihre Etymologisierung, die Analyse ihrer Bildung und Bedeutung, nach Möglichkeit auch das Aufdecken ihrer Motivation, ihre Klassifizierung und Darstellung als System sowie ihre statistische Untersuchung verlangt, sondern auch die Kartierung der Namen, denn diese verrät oft Einblicke in Zusammenhänge, die sonst verborgen blieben. Die Anfertigung von Namenkarten sowie die nachfolgende sprach- und siedlungsgeschichtliche Auswertung der in der Nieder- und Oberlausitz bis hin zur Elbe aus Quellen des 14. bis 18. Jh. exzerpierten PersN bildete deshalb eine der Hauptaufgaben der sorb. Personennamenforschung. Unsere Untersuchungen zur sorb. Anthroponymie begannen in den siebziger Jahren des vorigen Jahrhunderts mit dem Sammeln Tausender von Namenbelegen und ihrer nachfolgenden sprachlichen Analyse sowie Deutung in einem historisch-etymologischen Wörterbuch. Damit einher ging die Beschreibung des Namenkorpus als System, wobei es auch um die Ergründung der Gesetzmäßigkeiten ging, die die historische Entwicklung des sorb. Namenschatzes im Sprachkontakt mit dem Deutschen bedingen¹. In einer zweiten Etappe erfolgte die Ausarbeitung eines Personennamenatlases mit 118 Karten, davon 112 Karten zur Arealanthroponomastik und 6 Karten zur Ethnoanthroponomastik, wobei die Kommentierung und Ausdeutung der Karten auch zu neuen Erkenntnissen für die Siedlungsgeschichte führte². Den namengeographischen Untersuchun-

* Die Reinzeichnung der Karten besorgte dankenswerter Weise Andreas Häffner.

gen vorausgegangen waren die Klärung theoretischer Probleme, vor allem der Frage der Lokalgelbundenheit der PersN, sowie die Anfertigung von 5 Karten in Teil I der "Studien...", um tragfähige Methoden und Verfahren der Areal- und Ethnoanthroponomastik zu erkunden, denn bisher hatte noch niemand aus historischen Quellen massenhaft PersN zusammengetragen, auf ihre räumliche Ausbreitung hin untersucht und mit Erkenntnissen der sorb. Lexikologie und Dialektologie sowie der Geschichtswissenschaft und der Archäologie in Beziehung gesetzt. Obgleich für das Unternehmen 93 gedruckte und 328 archivalische Quellen ausgewertet worden waren, die die Namen von 40.511 Personen mit einem sorb. Namen enthielten, konnte damals wegen meiner beruflichen Verpflichtungen als Russischlektor eine der wichtigsten Quellengattungen, die Kirchenbücher, d. h. die Tauf-, Trau- und Sterberegister, nicht mit erfasst werden. Das geschah erst nach meiner Emeritierung im Jahre 1994. Aus Altersgründen war die Beschränkung auf die Niederlausitz geboten, die Auswertung der Oberlausitzer Kirchenbücher muß der nächsten Forschergeneration vorbehalten bleiben. Die Exzerption von 244 früher nicht berücksichtigten Niederlausitzer Quellen, darunter von 194 Kirchenbüchern, erbrachte zu den bisherigen rund 15.000 Nachweisen für niedersorb. Namen 48.463 zusätzliche Belege, sodass sich ihre Gesamtzahl auf nunmehr ca. 63.500 erhöhte. Diese bedeutend erweiterte Materialgrundlage erlaubte die Anfertigung von 16 neuen, diesmal mehrfarbigen Karten in dem 2004 erschienenen Buch "Niedersorbische Personennamen aus Kirchenbüchern des 16. bis 18. Jahrhunderts"³. Die sich auf den Karten abzeichnenden Personennamenkonstellationen unterschieden sich wesentlich von den früher festgestellten Verbreitungsgebieten, bisherige Areale verdichteten sich nicht nur und grenzten sich so deutlicher voneinander ab, sondern es tauchten auch bislang unbekannte Areale auf. Die schon früher ermittelten anthroponymischen Unterschiede zwischen dem *pagus Luzizi*, der zentralen Niederlausitz zwischen Cottbus und Lübben, sowie dem *pagus Selpoli*, dem Raum um Guben, traten nun viel stärker hervor. Auch für die Abgrenzung der niedersorb. Personennamenlandschaft gegenüber der obersorb. kamen viele neue Namen hinzu. In den letzten Jahren wurden zu verschiedenen Themen zahlreiche weitere Karten vorgelegt und in mehreren Aufsätzen veröffentlicht⁴. Gegenwärtig befinden sich 70 Karten in der Herstellung, vier von ihnen werden zur Illustration von Gegenstand, Ziel, Methode sowie Ergebnis unten erstmals abgedruckt und mit einer Karte aus dem Sorbischen Sprachatlas konfrontiert, die die Ausdehnung des sorb. Sprachgebietes um die Mitte des 20. Jh. zeigt.

An dieser Stelle ist es nötig, in gebotener Kürze das Wesen der Namen zu charakterisieren, die als Materialgrundlage für die Karten dienen. Wenn oben von PersN die Rede war, so sind hier ZuN (= Zunamen) gemeint. Dieser Terminus beinhaltet, dass zu einem RufN (= Rufnamen), wie er schon in der Zeit der Einnamigkeit in Gebrauch war, mit der beginnenden Zweinamigkeit, die in der Lausitz im 14. Jh. einsetzt, ein zweiter Name hinzutritt, der ursprünglich die Funktion eines meist von Generation zu Generation wechselnden BeiNs (= Beinamens) erfüllte, dann im Laufe der Zeit, bedingt durch die sozial-ökonomische und gesellschaftliche Entwicklung aber zu einem festen, unveränderlichen, erblichen und amtlichen FamN (= Familiennamen) wurde. Dieser Prozeß kam erst in der zweiten Hälfte des 18. Jh. in der Niederlausitz zum Abschluß. Dass wir es bis dahin, genau genommen, nicht mit FamN zu tun haben, geht u. a. daraus hervor, dass manche Personen in den Quellen außer mit dem VorN (= Vornamen) mit zwei weiteren Namen aufgeführt werden, von denen sich nicht mit Bestimmtheit sagen läßt, welcher der offizielle FamN ist, so z. B. im Forster Kirchenbuch v. J. 1624: *Peter Richter sonst Grammatka genandt*. Auch die Schreibungen der Namen und die Realisierungen der einzelnen Grapheme unterliegen starken Schwankungen.

Für die Zunamengeographie, um die es hier geht, besteht das zentrale Problem in der Ortsgebundenheit der zu kartierenden Namen. Diese ist dadurch gegeben, dass wir es bei diesen Personenbenennungen nicht mit ZuN schlechthin zu tun haben, sondern mit Haus- und Hofnamen, eigentlich Haus- und Hofbesitzernamen, die über Jahrhunderte an ein und demselben Besitz hafteten, auch dann noch, wenn ein Fremder einheiratete oder durch Kauf den Hof übernahm⁵. Des Weiteren wirkte als allgemeine Rahmenbedingung die Erbuntertänigkeit, vergleichbar mit der Leibeigenschaft in Rußland, die die Freizügigkeit der Landbevölkerung im Feudalismus sehr stark einschränkte. Die Karten des Sorbischen Personennamenatlases und die bei ihrer Auswertung gezogenen Vergleiche zu den Nachbarwissenschaften haben die methodologische Tragfähigkeit der Arealanthroponomastik immer wieder unter Beweis gestellt.

Weitere Probleme ergeben sich bei der Auswahl der zu kartierenden anthroponymischen Fakten und bei der Klassifizierung der Karten. Als kartierungswürdig gelten nur jene ZuN, die mindestens in drei Orten vorkommen und nicht weniger als 6 sichere Belege aufweisen. Bei der Aufteilung der Karten in unserem Personennamenatlas gliederten wir den Gesamtbestand an Karten in zwei Abteilungen, in solche zur Arealanthro-

ponomastik und solche zur Ethnoanthroponomastik⁶. Während die Karten der ersten Gruppe lediglich die räumliche Verbreitung einzelner ZuN oder Suffixe sowie bestimmter phonetischer Erscheinungen verzeichnen, spiegeln die Karten der zweiten Gruppe das prozentuale Verhältnis von sorb. zu nichtsorb. ZuN in einem jeden Ort wider, um so Schlußfolgerungen in Bezug auf die ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung im Untersuchungsgebiet im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit ziehen zu können. Die arealanthroponomastischen Karten, die hier allein Gegenstand der Betrachtung sein sollen, umfassen Karten zur anthroponymischen Lexik, zu phonetischen Erscheinungen in ZuN sowie zu anthroponymischen Suffixen und Suffixkombinationen. Bei den lexikalischen Karten sind einfache und kombinierte Karten zu unterscheiden. Um eine konkrete Vorstellung vom Wesen solcher Karten, den methodischen Prinzipien ihrer Gestaltung und den Möglichkeiten ihrer Auswertung für die Sprach- und Siedlungsgeschichte zu vermitteln, werden hier vier von ihnen ausführlich beschrieben und unten abgebildet. Es handelt sich um neue, bisher noch nicht veröffentlichte Karten, die in einen zukünftigen Niedersorbischen Zunamenatlas, bestehend aus einem Kommentar- oder Textteil und rund 80 Karten, eingehen sollen. Um die Ausdrucksfähigkeit der Kartenbilder wesentlich zu erhöhen, ist ihre mehrfarbige Gestaltung geplant, die im Rahmen des vorliegenden Aufsatzes aus technischen Gründen nicht möglich war.

Wir beginnen mit einer einfachen Karte. Solche Karten haben lediglich die Aufgabe, die räumliche Verbreitung eines oder mehrerer ZuN wiederzugeben. In diesem Falle sind es die "synonymen" Namen *Zajac* und *Wuchac*. Während die Kontinuanten von urslaw. **zajęć* 'Hase' in allen slaw. Sprachen vertreten sind, kennt das eigentliche Niedersorb. für den Hasen nur *wuchac* < **uchačb*, zu urslaw. **ucho* 'Ohr'. Im Deutschen heißt der Hase scherzhaft *Langohr*. Nso. *zajec* gilt nur im südl. Spremberger sowie im Grenzdialekt, im Ostniedersorb. hieß der Hase früher *zawěc*⁷. Die *Zajac*-Namen sind lediglich in 10 Orten mit insgesamt 35 Namenträgern in der Südosthälfte der Niederlausitz anzutreffen, abgesehen von einem wahrscheinlich Zugewanderten in Wehrhain ganz im Westen. Von diesen Namen kann man nicht genau sagen, ob es sich immer um bodenständige ZuN handelt oder um oso. Infiltrate. Bei den *Wuchac* / *Huchac*-Namen mit 119 Namenträgern in 41 Orten fällt eine relativ starke Konzentration im Nordosten auf, ferner im Spreebogen nw. von Cottbus sowie um Senftenberg. 81 Personen heißen *Wuchac*, 38 *Huchac*. Namen mit *H-* anstelle

von *W-* im Anlaut finden sich gehäuft nur nw. von Cottbus, vereinzelt ssw. von Forst, nw. von Guben und am Schwielochsee. Die Namen mit einer *W*-Prothese sind seit der zweiten Hälfte des 15. Jh. überliefert, so 1487 *Wuchatz*, die mit einer *H*-Prothese erst seit der ersten Hälfte des 17. Jh., so 1642 *Huchaz*. Ein **Uchac* < **Uchač* kommt niemals vor. In anderen ZuN aus der Niederlausitz lassen sich die Anlautprothesen schon im 14. und beginnenden 15. Jh. belegen, so 1387 *Wokuns Erbe*, zu nso. *wokuń*, *hokuń* ‘Flußbarsch’, urslaw. **okunь*; 1434 *Handreyne*, aus **Handrej* mit dt. Movierungssuffix, eine Ableitung vom christl. RufN *Andreas*⁸.

Bei einem Vergleich des *Wuchac*-Areals, in das kleine *Huchac*-Areal eingelagert sind, mit dem appellativischen *wuchac* / *huchac*-Areal aus dem Sorbischen Sprachatlas bleibt festzuhalten, dass das Verbreitungsgebiet des Appellativums viel kleiner ist, da zur Zeit der Erhebungen für den Sorbischen Sprachatlas in den fünfziger Jahren des vorigen Jahrhunderts die sorb. Sprache in vielen Orten, aus denen unsere Namen stammen, schon für immer verklungen war. Das gilt z. B. für den Raum um Guben und nw. davon, die Landstriche um den Schwielochsee, um Calau und Senftenberg⁹. Man vergleiche hierzu unten Karte V. Es sind also allein die ZuN, mit deren Hilfe man mit einer gewissen Sicherheit nachweisen kann, dass das entsprechende Appellativum auch dort in Gebrauch war, wo im 20. Jh. nicht mehr sorbisch gesprochen wurde. Diese Feststellung gilt allgemein und grundsätzlich für alle anderen Zunamenkarten, obgleich sich ein Zunamenareal bei weitem nicht immer mit einem appellativischen Areal decken muß. Die im Sorbischen Sprachatlas eingezeichnete *wuchac-zajac*-Isoplexe wird gegen Süden hin nur durch *Wuchac* in Tätschwitz überschritten, gegen Norden hin aber öfters durch *Zajac*. Diesen Befund zeigten schon die beiden Karten in unserem Personennamenatlas, sie geben aber bei einem Vergleich mit der vorliegenden Karte auch zu erkennen, wie viele neue Orte mit diesen Namen nach Auswertung der Niederlausitzer Kirchenbücher hinzugekommen sind¹⁰.

Bei Karte II handelt es sich zwar ebenfalls um eine einfache Karte, auf ihr geht es aber nicht nur um die räumliche Verbreitung von drei verschiedenen ZuN, sondern auch um die Erklärung eines OrtsNs (= Ortsnamens) und um die grundsätzliche Frage nach den Beziehungen zwischen ZuN und OrtsN. Der ZuN *Rěpa* mit 37 Namenträgern und seine suffigierte Form *Rěpka* mit 39 Namenträgern, die meist eine patronymische Bedeutung ausdrückt, kommen relativ häufig vor und sind fast über das gesamte Untersuchungsgebiet verstreut. Nur der Nordosten, von Guben

abgesehen, sowie der Norden lassen diese ZuN vermissen. Der Erstbeleg von *Rěpa*, in Lübben 1437 (*Repe*) *Rube*, ders. 1441 *Repa*, bietet uns gleich eine Namenübersetzung, eine in der Lausitz gar nicht so seltene Erscheinung¹¹. *Rěpka* ist erstmals 1529 als *Repka* und *Ripka* überliefert. Dass der OrtsN *Repten*, nso. *Herpna*, mit dem frühesten Beleg *Reppin* aus der ersten Hälfte des 14. Jh., 1377 dann *Reppen*, in die Karte mit aufgenommen wurde, liegt daran, dass die Deutung des Namens umstritten ist. Man dachte sowohl an **Rěpin*- oder **Rěpn*- ‘Ort, wo Rüben angebaut werden bzw. wachsen’ als auch an **Rěpin*- ‘Ort des Rěpa’, wegen der späteren, erstmals 1843 genannten Form *Repten* ferner an eine Verbindung mit aso. **reptati* < urslaw. **rěpŕati* ‘murren’, also einen PersN¹². Eindeutig vorzuziehen ist **Rěpin* ‘Siedlung des Rěpa’, denn wie man auf der Karte sieht, kommen mehrmals in der Nachbarschaft die ZuN *Rěpa* und *Rěpka* vor. Das Problem, dass man manche OrtsN sowohl von einem Appellativum als auch von einem PersN herleiten kann, begegnet uns unter den Lausitzer OrtsN noch öfters und war schon zu wiederholten Malen Gegenstand spezieller Untersuchungen¹³. Findet sich in der Nähe eines solchen OrtsN der in dem OrtsN zu vermutende PersN auch als ZuN, so sollte man der deanthroponymischen Deutung den Vorzug geben.

Der ZuN *Groch*, 1485 *Groch*, bringt es mit seinen Ableitungen *Grochojc*, *Grochowa*, *Grochowka* und *Grochynka* auf insgesamt 90 Namenträger, wobei auf der Karte eine gewisse Häufung im Osten und besonders im Nordosten des Untersuchungsgebietes, beginnend an der Spree bei Cottbus, zu beobachten ist. Die mittlere und südliche Niederlausitz kennen diesen Namen überhaupt nicht. Er taucht erst vereinzelt in der Grenzzone zur Oberlausitz sowie ganz im Westen wieder auf.

Der ZuN *Sok* mit 40 Namenträgern, erstmals 1578 *Sock*, kann ebenfalls mit einer Übersetzung aufwarten: 1764 *George Linse sonst Sock*. Das Zitat kann übrigens als ein weiterer Beweis dafür gelten, dass wir es um die Mitte des 18. Jh. noch nicht mit offiziellen FamN zu tun haben. Der Name *Sok* bildet ein kleines Areal bei Lübbenau und kommt sonst nur noch vereinzelt vor, wobei er die Landstriche um Cottbus, Forst und Spremberg ganz ausspart.

Karte III hat die räumliche Verbreitung der relativ seltenen Personennamensuffixe *-on* / *-oń*, *-un* / *-uń* und *-ěj* zum Gegenstand. Da sich bei den häufigeren Suffixen wegen ihres Vorkommens in vielen Namen und ihrer Dichte im Untersuchungsgebiet eine Kartierung als schwierig und oft auch als wenig ergiebig erwies, haben wir uns im Personennamenatlas auf vier

Karten, je zwei für die Ober- und Niederlausitz, beschränkt und nur die einfachen Ableitungselemente *-ula* und *-ica* sowie die Suffixkombinationen *-ank* und *-eńc* auf Karten festgehalten¹⁴. Die Gesamtheit der Suffixe bei den untersuchten ZuN läßt sich leicht anhand des Verzeichnisses der anthroponymischen Suffixe und ihrer Frequenzen sowie anhand der rückläufigen Wörterbücher überblicken¹⁵. So beträgt allein in den “Studien...” die Zahl der ermittelten Personennamensuffixe 331. Sie kommen bei der Bildung von 5938 verschiedenen Namen mit 25.847 Namenträgern zur Verwendung. In dem Buch “Niedersorbische Personennamen aus Kirchenbüchern” wurden die Suffixe nicht ausgezählt, sind jedoch auch dort über das rückläufige Wörterbuch leicht aufzufinden. Bei einem Vergleich dieser Listen mit denen in den “Studien...” fällt auf, dass durch die Auswertung der Kirchenbücher viele Namen mit patronymischen sowie Movierungssuffixen hinzukamen”.

Die Suffixe *-on* < **-onǫ* und *-oń* < **-on’b* lassen sich nach der Eindeutigung in unseren Namen nicht immer genau unterscheiden. So ist 1695 *Drogoin’s Söhnlein* überliefert, in demselben Ort und derselben Quelle 1696 *Drogon*, der Vater. Hier liegt sicherlich **Drogoń* vor. Ohne den vorausgehenden Beleg könnte man nur **Drogon* annehmen. Gleiches gilt für *-un* < **-unǫ* und *-uń* < **-un’b*. So verzeichnet das Straupitzer Kirchenbuch aus Butzen 1648 *Boguns Kind*, dieselbe Quelle aus demselben Ort 1682 *Boguins Sohn*. Auch hier ist **Boguń* vorauszusetzen. Im appellativischen Bereich blieben Bildungen mit **-onǫ* auf nur wenige alte Nomina actionis beschränkt, das sekundäre **-on’b* < **-on-jb* erwies sich im Slawischen dagegen als produktiver. Bei **-unǫ* und **-un’b* < **-un-jb* ist es gerade umgekehrt, **-unǫ* hat seine Produktivität lange bewahrt, **-un’b* dagegen ist selten¹⁶. Von den kartierten vier ZuN bringen es *Drogon* / *Drogoń* auf 60 Namenträger, *Wjerchon* / *Wjerchoń* auf 41, *Strogon* / *Strogoń* auf 6 und *Bogon* / *Bogoń* lediglich auf 2. Sie bilden zusammen ein langgestrecktes, nicht sehr dicht besetztes Areal, das quer durch die Niederlausitz von Schlepzig im Nordwesten bis nach Sagar im Südosten reicht. Unberührt bleiben die Gegenden um Luckau, Finsterwalde, Senftenberg und Forst sowie die Landstriche nw. von Guben.

Namen mit den Suffixen *-un* oder *-uń* kommen sehr selten vor, in den “Studien...” konnte kein einziger ermittelt werden. Erst die Kirchenbücher enthielten zwei aus VollN hervorgegangene KurzF (= Kurzformen) mit diesen Formantien: *Bogun* / *Boguń* mit 15 sowie *Pсібun* / *Pсібуń* mit 28 *Namenträgern*. Dementsprechend klein bleibt auch das Areal, das sie bilden.

Es liegt am Nordrand des Spreewaldes und erstreckt sich von Treppendorf über Lübben bis nach Byhleguhre mit einem Ausläufer ganz im Norden, dicht am Schwielochsee.

Die Suffixe *-oń* und *-uń* können Hilfestellung gewähren bei der richtigen Rekonstruktion der Ausgangsform des OrtsN *Lübbenau*, nso. *Lubnjow*, 1301 *Lubbenowe*, nso. 1761 *Lubnow*, 1843 *Lubnjow*. Man erschloß aso. **Lubenov-*, mit dem PersN **Luben*, **Luběn* oder ähnlich¹⁷. Für die Personennamensuffixe *-en* und *-ěn* gibt es keinen einzigen sicheren Beleg unter den sorb. ZuN. Überzeugend zu begründen ist deshalb allein der Ansatz anso. **Lubońow* oder **Lubuńow* 'Siedlung des Luboń oder Lubuń'. Von hier führt erst ein gangbarer Weg zu der späteren nso. Form *Lubnjow*. Die Rekonstruktion **Lubońow* kann sich auf das Suffix *-on* bzw. *-oń* in dem ZuN *Strogon* / *Strogoń* aus Lübbenau stützen, ein **Lubuńow* findet einen Rückhalt in dem *-un* / *-uń*-Areal unmittelbar nördlich von Lübbenau.

Ebenso rar wie die oben behandelten *n*-Suffixe ist das Personennamensuffix *-ěj* < urslaw. **-ějь*. Im appellativischen Bereich bildet es nomina agentis sowie nomina actionis, gut bezeugt sind auch Ableitungen von Adjektiven und Substantiven¹⁸. Unter den altpoln. und altschech. PersN sind ebenfalls KurzF auf *-ěj*, wie z. B. altpoln. *Milej*, *Myslej*, altschech. *Raděj* u. dgl., vertreten, wenn auch nicht sehr zahlreich¹⁹. Außer den beiden hier kartierten ZuN gibt es im Sorb. nur noch wenige Bildungen mit *-ěj*, so u. a. *Bulěj*, *Durděj* und *Chroměj*. Die auf Karte III verzeichneten Namen *Bělej* mit 8 Namenträgern, erstmals 1489 *Byley*, und *Dalěj*, mit 32 Namenträgern, erstmals 1616 *Daleis Anna*, bilden ein geschlossenes Areal nw. von Cottbus, ohne dass ein einziger von ihnen dieses kleine Territorium verläßt. Die oben erwähnten *Bulěj* und *Durděj* wurden bereits auf anderen Karten eingetragen, so *Bulěj*, 1423 *Bwley*, zusammen mit fünf weiteren Ableitungen von der Basis *Bul-*, nämlich *Bula*, *Bulo*, *Bulak*, *Bulan* und *Bulik*. Es drängt sich mit seinen 22 Namenträgern auf engem Raum zwischen Senftenberg und Calau zusammen, wobei je ein Ausläufer bis nach Lübben im Norden und Liebenwerda im Westen gelangt. Auf einer weiteren Karte wurde *Durděj*, 1541 *Durdej*, mit verschiedenen anderen Namen, darunter *Šyban*, *Robak* und *Šćakula*, verzeichnet. Es zieht sich mit seinen 30 Namenträgern von Senftenberg bis nach Finsterwalde und die umliegenden Dörfer hin. *Bulěj* und *Durděj* kommen sonst nirgends vor, weder in der Nieder- oder Oberlausitz noch im Westbereich bis hin zur Elbe. Diese sowie viele weitere Beispiele zeigen, dass anthroponymische Arealbildungen in unterschiedlichem Maße sowohl von den einzelnen Suffixen als auch von den zu Grunde liegenden Personennamenbasen abhängen.

Überblickt man abschließend nochmals Karte III, so bleibt festzuhalten, dass die meisten Namen mit obigen Suffixen sich in der Nähe der Spree, also vorwiegend im nso. Altsiedelraum aufhalten. Eine Ausnahme bilden nur die schon auf anderen Karten eingetragenen *Bulěj* und *Durděj*. Alle oben behandelten Namen meiden die Gegenden um Forst sowie den Nordosten der Niederlausitz.

Einen anderen Typ stellt Karte IV dar. Hier werden nach einer vergleichenden Betrachtung der sich auf den verschiedenen Karten abzeichnenden arealen Namenkonstellationen jene Namen zusammengeführt, die nur in einer bestimmten Gegend vorkommen, mit anderen Worten, räumlich miteinander übereinstimmende Areale werden gleichsam auf einer Karte übereinandergelegt, sodass sich ein verdichtetes Areal ergibt. Dieses Verfahren wurde bereits in unserem Personennamenatlas praktiziert und dort ausführlich beschrieben²⁰. Es ermöglicht unter Einbeziehung der Mediävistik neue Erkenntnisse zur Siedlungsgeschichte und hilft im Zusammenwirken mit der Ortsnamenforschung, der Archäologie und nicht zuletzt auch der Geographie alte slawische Siedlungskammern zu lokalisieren und ihren Umfang näher zu bestimmen. Die vorliegende Karte bildet zwei komprimierte Areale ab, das Senftenberger sowie das Forster Areal. Jeweils ein Zeichen, hier ein Kreis oder ein Quadrat, geben durch eingefügte Striche die Anzahl der betreffenden ZuN in den einzelnen Orten an. Auf diese Weise treten Zentrum und Peripherie des verdichteten Areals hervor. Naturgemäß bildet das Zentrum mit den häufigsten Namen eine Stadt, bedingt durch den Zuzug aus den umliegenden Dörfern. Elf verschiedene ZuN, darunter das schon oben erwähnte *Bulěj*, kreieren das Senftenberger Areal, wobei 8 von ihnen allein in Senftenberg vorkommen, in den Nachbarorten Buchwalde, Jüttendorf und Klein Koschen je 5 bzw. 4 und 3. In den Orten an der äußersten Peripherie, so in Kirchhain und Lübben, hat der betreffende ZuN meist nur einen Namenträger, was untrüglich auf einen Zugezogenen hindeutet. Wichtig ist, dass sich an keiner Stelle das Senftenberger mit dem Forster Areal überschneidet und sich zwischen beiden eine relativ breite Grenzzone auftut. Um Forst scharen sich solche ZuN wie *Drogola*, *Funca* u. a., insgesamt 13 mit jeweils relativ wenigen Namenträgern. 7 verschiedene ZuN konzentrieren sich allein in Forst, von den benachbarten Dörfern bringt es Sacro auf 5, Weißag und Noßdorf auf je 4 Namen.

Bei einer großräumigen namengeographischen Betrachtung und einer nachfolgenden siedlungshistorischen Ausdeutung des Namenbildes bleibt

als Erstes festzuhalten, dass die übrige Niederlausitz diese ZuN überhaupt nicht kennt. Die Region um Senftenberg, an den südlichen Ausläufern des Niederlausitzer Landrückens gelegen, gehörte im Frühmittelalter nicht zum nso. Altsiedelraum, also zum *pagus Luzici* im engeren Sinne. Auf den archäologischen Karten mit mittelslawischen und spätslawischen Bodenfunden – frühslawische waren nicht auszumachen – erscheinen die Landstriche um Senftenberg als weiße Flächen. Für eine relativ späte slawische Besiedlung sprechen auch die OrtsN, denn die ältesten Ortsnamentypen fehlen hier²¹. Die Senftenberger Region dürfte vom Norden her aufgesiedelt worden zu sein, vielleicht seit dem beginnenden 12. Jh. Der Grund hierfür liegt in der geringen Fruchtbarkeit der Böden im Finsterwalder Becken und Heideland, zu dem Senftenberg und sein Umland gehörten. Sandig-kiesige Moränenplatten, von Endmoränen durchzogen und größtenteils waldbedeckt, wechseln mit flachen Staubecken ab, in denen der Boden hauptsächlich aus Beckensanden, örtlich aber auch aus fruchtbaren Beckentonen besteht, während tiefere und versumpfte Stufen von Moorböden eingenommen werden²². Die Niedersorben im Senftenberger Land sprachen bis in die Neuzeit den westl. Grenzdialekt (Senftenberger Dialekt), der zur Zeit der Erhebungen für den Sorbischen Sprachatlas in der Mitte des 20. Jh. aber schon weitgehend verstummt war, denn die westlichsten Informationsspunkte, in denen noch Mundartaufnahmen stattfinden konnten, Klein- und Groß Partwitz, Groß Koschen sowie Geierswalde, lagen schon ganz am Rande der Senftenberger Region, z. T. bereits im Kreis Hoyerswerda. Siehe hierzu Karte V. Die ersten Ansiedler dieser Gegenden brachten Nominationsmodelle und Namen aus dem Altland mit, schufen aber auch neue Anthroponyme, die dort nicht üblich waren. Um solche dürfte es sich bei den von uns kartierten ZuN handeln. Das Kartenbild legt den Schluß nahe, dass hier eine spätslawische Siedelkammer entstanden war, bewohnt von einem größeren Sippenverband oder Kleinstamm. Genaueres wissen wir nicht. Für die Herausbildung des verdichteten Zunamenareals werden aber auch die hochmittelalterlichen dt. Verwaltungsstrukturen in entscheidendem Maße mit verantwortlich sein. Gemeint ist die Herrschaft Senftenberg, deren Besitzer, die Ministerialen von Senftenberg, erstmals 1290 und 1311 in den Quellen begegnen. Nachdem der sächsische Kurfürst Friedrich V. 1448 in den Besitz der Herrschaft gelangte, wurde sie bald in ein Amt umgewandelt, blieb bis 1815 bei Sachsen, kam danach aber wieder zur Niederlausitz und damit zu Preußen. Im 16. Jh. gehörten zum Amt Senftenberg 29 Ortschaften, von denen die meisten auch auf unserer Karte

erscheinen²³. Es ist anzunehmen, dass die Errichtung einer deutschen Herrschaft nicht planlos und willkürlich im Slawenland irgendwo erfolgte, sondern mitten in einem slaw. Siedelbezirk in strategisch vorteilhafter Lage, um so besser die einheimische Bevölkerung beherrschen und Abgaben erheben zu können. Verbunden damit war die Christianisierung der "heidnischen Wenden", nach der damaligen Ideologie eine der vordringlichsten Aufgaben der weltlichen und geistlichen Herrscher. Die Bekehrung zum Christentum erfolgte nicht zuletzt mit Hilfe der Namen: Christliche RufN überwiegen in der Lausitz nicht nur bei der Vergabe von VorN, sondern dienten auch in vielen Fällen zur Bildung von ZuN. Die Zahl der ZuN aus christl. RufN liegt in Bezug auf verschiedene Namen ebenso hoch wie die Zahl der ZuN aus alten slaw. und dt. RufN zusammen genommen, bei den Namenträgern sogar noch höher²⁴. Bisher wurden im Personennamenatlas lediglich 3 Karten mit ZuN aus christl. RufN angefertigt, weil hierbei nur vereinzelt Arealbildungen zu Tage traten, und da auch nur durch unterschiedliche Suffixe²⁵. Weitere derartige Karten sind zur Zeit nicht geplant.

Das in Bezug auf das Senftenberger Areal Gesagte gilt im Grundsätzlichen auch für die Forster Region mit seinen ZuN. Im Unterschied zu Senftenberg kennen wir sogar den Namen der einstigen slawischen Siedelkammer. Der bekannte dt. Bischof und Chronist Thietmar von Merseburg nennt sie zum Jahre 1005 *provincia Nice*²⁶. Ihr Zentrum ließ sich sowohl mit Hilfe von Bodenfunden als auch von OrtsN bestimmen, die ZuN dienten als ein zusätzlicher Beweis, sodass die Historiker, die die *provincia Nice* auch im Gubener Raum suchten und sie mit dem *pagus Selpoli* identifizierten, nun sichere Anhaltspunkte für eine zuverlässige Lokalisierung bekamen. Dass sich hier auf relativ kleinem Raum einwandernde Slawen niederließen, hat in den vorteilhaften naturräumlichen Gegebenheiten seinen Grund: Das sich nach Westen hin etwas weitende Flußtal der Neiße südlich und nördlich von Forst bot im Gegensatz zu den umliegenden, meist etwas höher gelegenen Territorien relativ günstige Bodenverhältnisse. Über die Sprache der Bewohner des Forster Wohngaus in der Neuzeit vermag die sorb. Dialektologie keine Auskunft zu geben, denn die Informationsspunkte im Sorbischen Sprachatlas reichen nur bis nach Tranitz, Gablenz, Mattendorf und Groß Düben (alle auf unserer Karte), berühren also nur den äußersten Westen unseres verdichteten Zunamenareals.

Karte V zeigt die Ortschaften der Niederlausitz, in denen in der Mitte des 20. Jh. noch Erhebungen für den Sorbischen Sprachatlas stattfinden konnten. Anderenorts gab es keine Gewährspersonen mehr, die die Sprache

für derartige Zwecke noch ausreichend beherrschten. Inzwischen ist das nso. Sprachgebiet weiter geschrumpft und die Zahl der Sprecher stark zurückgegangen. Nach einer soziolinguistischen Untersuchung der Jahre 1993–1995 beträgt sie nur noch ca. 8000, wobei zwei Drittel dieser Personen bereits das Alter von 60 Jahren überschritten haben²⁷. Das nso. Dialektareal, das der Sorbische Sprachatlas erfasst, entspricht ungefähr einem Viertel des Territoriums, das unsere PersN abdecken, die Gebiete westlich der Niederlausitz, die ehemaligen Kreise Herzberg, Liebenwerda und Jessen, nicht mit gerechnet. Die ausgewerteten Quellen lieferten PersN auch aus einer Anzahl von Orten außerhalb unseres Kartenbildes, darunter östlich der Neiße, die heute zu Polen gehören. Aus den arealanthropomastischen Karten läßt sich nicht nur auf einen bedeutend größeren nso. Sprachraum im ausgehenden Spätmittelalter und der frühen Neuzeit schließen, sondern auch auf das Vorhandensein sprachlicher Fakten in eingedeutschten Gebieten, in denen sie im 20. Jh. nicht mehr greifbar waren und über deren frühere Verbreitung die sorbischen Sprachdenkmäler ebenfalls keine genaue Auskunft geben.

¹ Wenzel W. Studien zu sorbischen Personennamen. Tl. I. Systematische Darstellung. Tl. II/1. Historisch-etymologisches Wörterbuch A–L. Tl. II/2. Historisch-etymologisches Wörterbuch M–Z. Rückläufiges Wörterbuch. Suffixverzeichnis. Bautzen, 1987, 1991, 1992.

² Wenzel W. Studien zu sorbischen Personennamen. Tl. III. Namenatlas und Beiträge zur Siedlungsgeschichte. Bautzen, 1994.

³ Wenzel W. Niedersorbische Personennamen aus Kirchenbüchern des 16. bis 18. Jahrhunderts. Bautzen, 2004.

⁴ Wenzel W. Niedersorbische Familiennamen aus Bezeichnungen für den Schneider in vergleichender deutsch-westslawischer Sicht // *Acta onomastica XLVII*. 2006. S. 481–489; ders. Westslawische Zunamen für den Waldbienenzüchter im Deutschen. Mit besonderer Berücksichtigung des Sorbischen // *Zunamen*. Zeitschrift für Namenforschung 3. 2008. H. II. S. 151–165; ders. Slawische Zunamen aus Bezeichnungen für den Schmied im Deutschen. Unter besonderer Berücksichtigung des Sorbischen // *Zunamen*. Zeitschrift für Namenforschung 4. 2009. H. I. S. 58–74; ders. Die soziale Differenzierung der Niedersorben im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit im Spiegel ihrer Zunamen // *Lětopis* 58. 2011. H. 2. S. 108–134; ders. Niedersorbische Zunamen für den Neusiedler // *Zunamen*. Zeitschrift für Namenforschung 7. 2012. H. II. [im Druck].

⁵ Wenzel W. Der sorbische Personennamenatlas und der gesamtswlawische anthroponymische Atlas // *Lětopis* 45. 1998. H. 1. S. 77–84, hier 208–209. Wiederabdruck // Wenzel W. *Slawen Deutsche Namen*. Hrsg. von S. Brendler und K. Hengst. Hamburg, 2009. S. 206–214, hier S. 208–209.

⁶ Wenzel W. *Op. cit.* (Anm. 2). S. 17.

⁷ Schuster-Šewc H. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. Bde. I–IV. Bautzen, 1978–1989, hier Bd IV. S. 1729–1730; *Sorbischer*

Sprachatlas. Bd 3. Floristische und faunistische Terminologie. Bearb. von H. Faßke, H. Jentsch und S. Michalk. Bautzen, 1965. S. 52–53. K. 7.

⁸ Wenzel W. Anthroponomastische Beiträge zur sorbischen historischen Lautlehre // *Z historii języków łużyckich*. Pod red. H. Faßke i E. Wrocławskiej. Warszawa, 1996. S. 157–168, hier S. 161–162. Wiederabdruck // Wenzel W. *Slawen Deutsche Namen*. Op. cit. (Anm. 5). S. 173–184, hier S. 177–178.

⁹ *Sorbischer Sprachatlas*. Op. cit. (Anm. 7). S. 53. K. 7.

¹⁰ Wenzel W. Op. cit. (Anm. 2). S. 31. K. 49, 50.

¹¹ Wenzel W. *Personennamenübersetzungen* // *Zpravodaj místopisné komise ČSAV XXI*. 1980. S. 737–746. Wiederabdruck // Wenzel W. *Slawen Deutsche Namen*. Op. cit. (Anm. 5). S. 37–46.

¹² Körner S. *Ortsnamenbuch der Niederlausitz*. Berlin, 1993. S. 212; Wenzel W. *Niederlausitzer Ortsnamenbuch*. Mit einem Exkurs zur Siedlungsgeschichte und 8 mehrfarbigen Karten. Bautzen, 2006. S. 97.

¹³ Wenzel W. *Oberlausitzer Ortsnamenbuch*. Bautzen, 2008. S. 235–236. K. 6.

¹⁴ Wenzel W. Op. cit. (Anm. 2). S. 51–52. K. 109–112.

¹⁵ Wenzel W. Op. cit. (Anm. 1). *Tl. II/2*. S. 185–232; ders. Op. cit. (Anm. 3). S. 448–499.

¹⁶ *Słownik prasłowiański* / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. *T. I*. S. 132–135; Svoboda J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha, 1964. S. 161 f.; Pleskalová J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*. Brno, 1998. S. 54–57.

¹⁷ Eichler E. *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße*. Bd. II. K-M. Bautzen, 1987. S. 153.

¹⁸ *Słownik prasłowiański*. Op. cit. (Anm. 16). S. 86–87.

¹⁹ Malec M. *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1982. S. 99–102; Svoboda J. Op. cit. (Anm. 16). S. 167; Pleskalová J. Op. cit. (Anm. 16). S. 91.

²⁰ Wenzel W. Op. cit. (Anm. 2). S. 42–52. K. 95–112; ders. Op. cit. (Anm. 3). S. 516–518. K. 13–16.

²¹ Biermann F. *Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza*. Archäologische Studien zum Siedlungswesen und zur Sachkultur des frühen und hohen Mittelalters. Bonn, 2000. S. 48–49. Abb. 9, 10; Wenzel W. Op. cit. (Anm. 12). Karten 1–3, 5–6.

²² Krausch H.-D. *Natur und Landschaft der Niederlausitz* // Eichler E. *Die Ortsnamen der Niederlausitz*. Bautzen 1975. S. 9–20, hier S. 12–13.

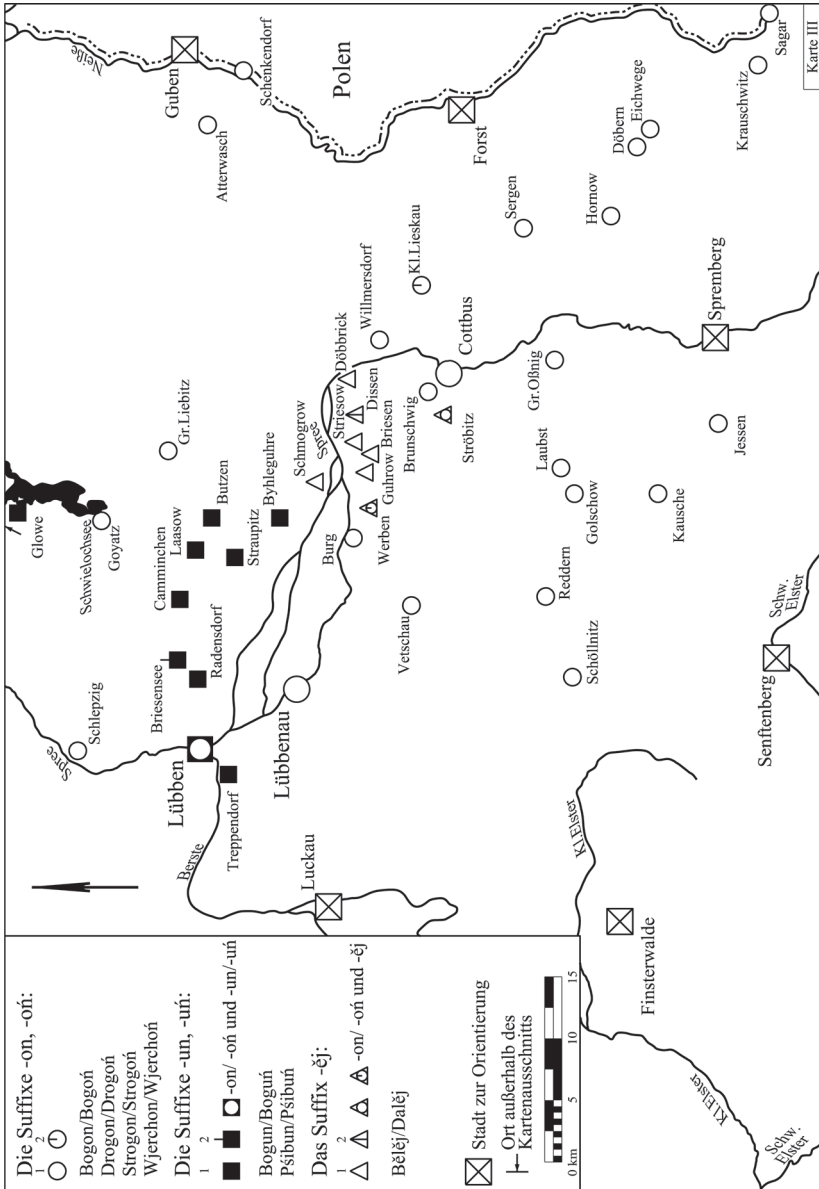
²³ Lehmann R. *Historisches Ortslexikon für die Niederlausitz*. Marburg, 1979. Bd. 1. S. 372–374.

²⁴ Wenzel W. Op. cit. (Anm. 1). *Tl. I*. S. 110.

²⁵ Wenzel W. Op. cit. (Anm. 2). S. 41–42. K. 91–93.

²⁶ Ausführlich zum Problem ihrer Lokalisierung Wenzel W. *Die provincia Nice – ein slawischer Kleingau an der Neiße* // *Namenkundliche Informationen* 99. 2011. [im Druck].

²⁷ Jodlbauer R., Spieß G., Steenwijk H. *Die aktuelle Situation der niedersorbischen Sprache*. Ergebnisse einer soziolinguistischen Untersuchung der Jahre 1993–1995. Bautzen, 2001. S. 31 und passim. Siehe auch Elle L. *Minderheitensprache und Wirtschaft*. Möglichkeiten zur Einbeziehung des Sorbischen in die ökonomische und administrative Praxis. Bautzen, 2002. S. 20–23 und passim.

С.О. Вербич

(Київ)

**ОЙКОНІМІЯ ВІННИЧЧИНИ
В ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ
(ФРАГМЕНТ 1)**

Сучасна Вінницька область у межах України (колишня УРСР) утворена 1932 р. Первісно до її складу входило 69 районів. Однак у наступні роки межі області змінювалися: одна частина її районів відійшла до Кам'янець-Подільської (тепер Хмельницької) області, друга – до Житомирської, один район (Монастирищенський) – до Черкаської (ІМСВ 9). У своєму теперішньому складі (станом на 01.11.2011 р.) територія Вінниччини поділяється на 27 районів, у межах яких 1513 населених пунктів, із них – 18 міст, 29 селищ міського типу, 1466 сіл (АГУУВ).

За характером рельєфу територія Вінницької області – хвиляста рівнина, яку перетинають долини численних річок, ярів і балок. Найбільша річкова мережа припадає на басейн Південного Бугу (ця річка протікає через увесь регіон), дещо менша – на басейн Середнього Дністра і найменша – Дніпра (ІМСВ 10).

З історичного погляду Вінниччина – один із давнозаселених теренів України. Щоправда, в окремі періоди його історії внаслідок ворожих (кочівницьких) набігів густота заселення дуже змінювалася. Згідно з даними археологічних джерел, перша людність на території області з'явилася в добу палеоліту (100–40 тис. років тому). У наступні періоди терени нинішньої Вінницької області заселяли переважно скотарсько-землеробські племена, агрокультура яких досягла свого найвищого розвитку за часів так званих трипільців (V–III тис. до н. е.). Протослов'янська доба в цьому регіоні, на думку багатьох учених, починається з поч. I тис. до н. е. (ІМСВ 12). Отже, слов'янська історія зазначеного терену почалася досить давно.

У першій половині I тис. н. е. тут писемно відзначене слов'янське угруповання антів, трохи пізніше – східнослов'янські племена уличів і тиверців.

У період Київської Русі територія Вінницької області – на той час *Подольская земля* (вперше згад. 1150 р.; ЕСЛГНПР 103) – входить до складу першої держави східних слов'ян, у тому числі й давніх українців. Згодом, у часи роздробленості Київської Русі, частина земель теперішньої Вінниччини відійшла до Галицько-Волинського князівства, закріпивши за собою назви *Понизье* (вперше згад. 1226 р.) і *Лобожье* (вперше згад. 1257 р.) – місцевість над Південним Бугом (ЕСЛГНПР 102, 107). Після монголо-татарського нашествя 1240 р. *Пониззя* знову іменується *Поділлям*, *Подільською землею*. З 1259 р. цей край потрапляє під владу монголо-татарських завойовників. Так тривало аж до 1362 р., допоки Великий литовський князь Ольгерд не розбив цих поневолювачів місцевого населення під Синіми Водами (ЕУ 6, 2136). З того часу розпочинається литовська доба в історії Поділля, передусім його південно-східної частини (західне й середнє Поділля було приєднане до Польщі), а після 1569 р. – польська, коли і Східне Поділля потрапляє під владу Польщі. Литовсько-польський період історії цього регіону чи не найдраматичніший, оскільки через набіги татар, які не припинялися після розгрому їхніх об'єднаних військ у другій половині XIV ст., вціліла частина населення зазначеного терену була змушена переселятися на суміжні землі. За даними історичних джерел, на рубежі XV–XVI ст. Південно-Східне Поділля перетворюється на напівпустелю. Здобутки української колонізації попередніх століть були значною мірою втрачені. Заселення цих земель відновилося лише з XVI ст. (ЕУ 6, 2137).

Сучасний ойконімікон Вінницької області відбиває в основах назв населених пунктів як особливості природно-географічних умов цього регіону, так і сліди його давньої історії. На жаль, через руїну XIII–XV ст. багато назв поселень зникло назавжди, що, очевидно, й зумовило відсутність давніх (літописних) ойконімів у відомому “Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі”. Розкрити історію формування ойконімів Вінниччини допоможе їх історико-лінгвістичний аналіз.

Пропоновану розвідку розпочинаємо спеціальним дослідженням назв поселень Вінницької області, що передбачає вивчення їхнього

становлення в часі й просторі, лінгвістичний аналіз їхньої структури й доонімної семантики. У сфері нашої уваги в цій статті – формування й походження назв поселень *Вулига* (*Велика* й *Мала*), *Клебань*, *Кулига*, *Мурашка*, *Порик*, *Потуш*, *Серебря*, *Сідава*, *Туча* і *Тягун*.

Вулига (Тиврівський р-н). На території Вінниччини відзначено два ойконіми зі стрижневим компонентом *Вулига* – *Велика Вулига* і *Мала Вулига*. Писемні джерела фіксують назви *Велика Вулига* (*Улига*) – з поч. XVII ст.: 1603 р. – *У́лу҃га* (Крикун 2008: 261), 1760 р. – [*Велика Вулига*] (МСВ 571), 1768 р. – *У́лу҃га* (Крикун 2012: 394), XIX ст. – *У́лу҃га Wielka* (SG XII, 796–797); *Мала Вулига* – з др. пол. XVIII ст.: 1768 р. – *У́лу҃зка (Мала Вулига)* (Крикун 2012: 394), XIX ст. – *У́лу҃га Mała, У́лу҃зка* (SG XII, 796–797). Опорний складник *Вулига* зазначених ойконімів фонетично вторинний щодо *Улига* (протетичний *в-* перед голосним *у-*, так як у *вулий* – *улий*, *вулиця* – *улиця*). Ойконім *Улига* (*Велика Улига*) пов'язаний із гідронімом *Вулига* < *Улига*: поселення розташоване на березі р. *Улижки* (СГУ 579), первісно *Улиги*: на рець Улызе, 1585 р. (Документи 385). Первинною, очевидно, є назва гідрооб'єкта *Улига* > *Улижка*. На нашу думку, онім *Улига* розвинувся з **Уліга*, відбивши у своїй структурі діалектне ствердіння *л'* перед *і*, пор., наприклад, волін. *ублиг* 'необроблене поле' (Данилюк 97) < *убліг* < *обліг*. Якщо таке припущення правильне, то назву **Уліга* доцільно аналізувати в колі споріднених українських апелятивів із топографічною семантикою на зразок: *обліг* 'переліг; скошене або зжате поле', *побліг* 'низьке місце біля річки; покіс', *проліг* 'гірська долина', пор. також *уліжний* 'зручний для лежання' (ЕСУМ 3, 213). На основі наведеного матеріалу доходимо висновку, що **Уліга* походить від географічних апелятивів **уліг* або *улога*, пор. укр. *улбога* 'западина, заглибина', похідне *улогий* 'рівний, плоский' (ЕСУМ 3, 213). Фонетична будова назви **Уліга* (закономірною була б форма *Улога* з огляду на чергування *о* > *і* в закритому складі) зазнала, очевидно, аналогічного впливу спільнокореневих апелятивів, як-от *обліг*, *поліг*, у яких кореневий голосний перебуває в закритому складі. Семантику основи назви **Уліга* (*Улога*) мотивувала, напевно, ознака *'рівна поверхня' (пор. згадане вище укр. *улогий* 'рівний, плоский'). З цього приводу зауважимо, що с. *Велика Вулига* розкинулося переважно на рівнині (SG XII, 796–797).

Щодо етимології апелятивів **уліг*, *улога*, то їх, як і згадані вище *обліг*, *поліг*, доцільно пояснювати в гнізді лексики псл. **legt'i* (ЕССЯ

15, 249). Для лексеми *уліг (улог) реконструюють праформу **ǫlogz*¹ – дериват із префіксом *ǫ-* (указував на розміщення поряд із чимось; ЕСУМ 6, 10) від дієслова **vǫlegt*², пор. схожі утворення: **ǫvozь* (ЕСУМ 6, 14) < **vǫveziti*, **ǫtora* < **vǫterti*².

Клебань (Тульчинський р-н). У писемних джерелах назва цього поселення відзначена на поч. XVII ст. у формах *Krasna Gora*, *Sławhorodek* czyli *Krasnogora* (Крикун 2008: 232), і лише з 1622 р. – *Klebań*, 1654 р. – *Klebań* alias *Sławgrad*, *Sławhorod* (Крикун 2008: 232), 1664 р. – z miasteczka *Klebania* (Исчисление 1664: 560), 1768 р. – *Klebań* (Крикун 2012: 394), кін. XIX ст. – *Klebań* / *Klebanie* (SG IV, 12). Первісна назва села *Красна Гора* стосувалася, очевидно, суміжного топооб'єкта. В основі ороніма складники *горá* і *крáсний* ‘гарний’: *‘гарна, красива гора’. Пізніша назва *Славгород* – композит із компонентами *гóрод* ‘місто’ і *слав-* < *slávний*. Щодо назви *Клебань*, то, на погляд відомого знавця подільської старовини Ю.Й. Сіцінського, це село спершу називалося *Ковбаня*, а пізніша назва *Клебаня* виникла начебто в результаті впливу на її структуру імені козака *Клеби*, який тут проживав (Труды 156). Думка Ю.Й. Сіцінського про первинність для ойконіма *Клебань* саме форми *Ковбань* заслуговує на увагу. Наведений ойконім розглядаємо в колі його відповідників з інших українських регіонів, наприклад: *Клебані* – назва урочища (с. Новосілки Млинівськ. р-ну Ровенськ. обл.), *Клебáнь* – назва урочища (сmt Торчин Луцького р-ну Волинської обл.): у цьому місці завжди вода (пор. ще став *Клебань* у цьому ж населеному пункті; СМУ 46), *Клебань* – назва сінокосу й болота (с. Забужжя Любомльськ. р-ну Волинськ. обл.; СММ 338) та ін. Поширеність топонімів *Клебань* / *Клебані* за межами Поділля вказує на сумнівність версії про видозміну *Ковбані* на *Клебань* під впливом антропоніма *Клеба*. Очевидно, *Клебань* – це вторинна (метатезна) форма від **Келбань*, що виникла в польськомовному середовищі (Волинь і Поділля – ареали зі значним польським впливом на мову місцевого населення), пор. відповідно пол. *kielb* ‘риба пічкур’ (SJP II, 325) і укр. *ковб* ‘т. с.’, пол. *kielbasa* ‘ковбаса’ (SJP II, 325) і укр. *ковбаса*. На українськомовному ґрунті формі **Келбань* мала б відповідати *Ковбань* < народного географічного терміна *ковбань*, пор. укр. діал. *кóвбань* ‘глибока яма, наповнена водою’ (Черепанова 97) як варіант до *ковбáня* ‘т. с.’ (ЕСУМ 2, 480) < псл. **kǫlban*¹а (ЭССЯ 13, 178). На підтримку пропонованого пояснення свідчать гідрографічні особливості місцевості, де розташоване поселення *Клебань*: посередині села є глибокий став (Труды 156).

Кулига (Літинський р-н; через це село протікає однойменна річка, пр. Згару п. Пд. Бугу; СГУ 300). Ойконім згадано у XVIII ст. (ІМСВ 408–409). У наступний період цю назву зафіксовано без змін: 1893 р. — *Кульга* (Гульдман 1893: 242), кін. XIX ст. — *Ку́гуна* (SG IV, 870). Лексема *кулига* малопредставлена в говорах української мови, пор. мікротопонім *Кулига* на Житомирщині³, укр. діал. (лівобережнополіські) *кулі́га* ‘галявина в лісі’, ‘похилий берег’, ‘мокра низовина’, ‘болото в лісі’ (Черепанова 115), натомість вона поширена в російській мові: *кулі́га* ‘новина, розкорчоване місце’, пор. ще д.-рус. *кулига* ‘ділянка землі, угіддя’ (Фасмер II, 410). У результаті онімізації цього апелятива в різних регіонах Росії виникли численні топоніми *Кулига* (RGN IV, 665). Фіксація географічного апелятива *кулі́га* не лише на Лівобережному Поліссі (його частина суміжна з південно-російським регіоном), але й на Правобережному, а також на Поділлі дає підстави припускати його автономний розвиток на різних східнослов’янських територіях, а не запозичення з південноросійських говорів. Таку думку обстоює і О.П. Карпенко⁴.

Мурашка (Барський р-н). У доступних писемних джерелах *Мурашки* згадано як назву передмістя м. Чернівців, що на Вінниччині; її зафіксовано у формі *Muraszka*. Поселення розташоване на березі р. *Мурашки* — пр. Мурафи (SG VI, 808). Сам гідронім *Мурашка* відомий принаймні з 1574 р.: річки *Мурашки* и *Мураховъ* (Документи 195). Назва *Мурашка*, незважаючи на зовнішню співзвучність із зоономом *мурашка*, не має з ним нічого спільного. Вона утворена суфіксальним способом (за допомогою суфікса *-ьк(a)*) від основи *Мурах-* гідроніма *Мурахва* (*Мурафа*). Етимологія цього потамоніма неоднозначна. Щодо різних версій походження наведеної назви див.⁵

У межах Східної Славії відзначені формальні аналоги до аналізованої *Мурашки*, наприклад: мікротопонім *Мурашка* (Кролевецький р-н Чернігівської обл.; RGN VI, 7), назва р. *Мурашка* (пр. Курейки) в колишній Смоленській губ. Росії (Vasmer III, 344). З огляду на ареал ці назви, зрозуміло, генетично не пов’язані з гідронімом *Мурахва*. Їх можна кваліфікувати як фонетично вторинні щодо **Муражка* (асиміляція *-жк-* — *-шк-*) < **муражка*, пор. укр. *муражбк* ‘моріг’, ‘галявина, вкрита мохом’ (ЕСУМ 3, 514) < *мурага*, пор. укр. *Мурага* — мікротопонім на Сумщині (Смаль 173), блр. діал. *мурáга* ‘лужок із невисокою травою’ (Яшкін 434).

Порик (Хмільницький р-н). Це поселення відоме вже на поч. XVII ст. (ІМСВ 676–677), однак називалося воно тоді інакше — *Климу-*

ще (Дорош 239). Теперішня назва *Порик* пізня, вона постала внаслідок перейменування попередньої в 1964 р. на честь Героя Радянського Союзу В. В. Порика, який тут народився (ІМСВ 676–677). Отже, первісна назва села *Порик* – *Клітище*. Споріднені ойконіми з основою *Кліт-* у межах України зафіксовані на Вінниччині – *Клітенка* (Хмельницький р-н; згад. 1722 р. як *Klitynka* alias *Klīna*; Крикун 2008: 229) та Житомирщині – *Клітище*, *Клітня* (АТПУ 760). В основі аналізованої назви вбачаємо апелятив **клітище* – дериват із суфіксом *-ище* (указував на місце, де щось було) від *кліть*. Твірна лексема *кліть* у різних говорах української мови вживається з такими значеннями: поліськ. *кліть* ‘комірка’ (Аркушин 1, 227), *кліть* ‘комора’ (ЕСУМ 2, 463), пор. ще ст.-укр. *кльть* ‘т. с.’ (ССУМ 1, 477). Аналогічну семантику репрезентують апелятиви й в інших слов’янських мовах, зокрема в близькоспоріднених білоруській і російській, пор., наприклад, блр. *клець* ‘комора’, ‘літня спальня’ (ТС 2, 196), рос. діал. *клеть* ‘дерев’яна хата, зруб’, ‘літнє приміщення’, ‘хлів для сіна й соломи’, ‘льох’ (СРНГ 13, 287–289) та ін. На основі наведеного матеріалу для апелятива **клітище* можна відновити значення *‘місце, де були зруби – дерев’яні будівлі’, яке й мотивувало семантику ойконіма *Клітище*.

Потуш (Тиврівський р-н). У писемних джерелах ойконім згадано з 1664 р. як *Potusza*, 1668 р. – *Потош* (Крикун 2008: 248–249), кін. XIX ст. – *Potusz/ Potusza* (SG VIII, 877). Як видно з наведених фіксацій, ойконім *Потуш(a)* протягом кількох століть функціонування не змінив своєї форми. Польськомовні записи зазначеної назви можуть, на перший погляд, схилити до припущення про його зв’язок із пол. *potucha* ‘надія’ (SJP IV, 820), пор. з цього приводу типологічно споріднені назви поселень *Надія* в різних регіонах України (АТПУ 797). Проте логічнішим, на нашу думку, виглядає інше пояснення ойконіма *Потуш (Потуша)*. В основі цієї назви вбачаємо апелятив **потуш(a)* < *потушати* ‘загасити’ (Грінченко 3, 384). Причини такої мотивації семантики ойконімооснови *Потуш-* на сьогодні визначити складно. Можливо, в цьому селі була колись пожежа, яку *потушили*. Це й вплинуло на відповідну номінацію населеного пункту. Пор. контрастні щодо мотивації назви українських поселень *Погоріла*, *Погоріле*, *Погорілий*, *Пожарки*, *Пожог*, *Пожога* (АТПУ 821–822), на внутрішню форму яких могла вплинути ознака *‘місце, де випалено дерева, куші для потреб рільництва’.

Серебря (нп у Бершадському і Могилів-Подільському районах). Поселення з такими назвами зафіксовано в двох районах Вінницької області. Для кожної з них писемні джерела подають різні структурні варіанти. Так, ойконім *Серебря* (Бершадський р-н) згадано в XVII ст. (щоправда, не відзначено в якій формі; Труды 370), у 1763 р. – *Серебрянка* (Труды 370), 1795 р. – *Серебря* (Труды 370). Назву *Серебря* (Могилів-Подільський р-н) зафіксовано з 1442 р. як *Сребрна* (Труды 698), у XIX ст. – *Srebrna* (SG X, 438). У довідковій літературі вказано, що це поселення розташоване на лівому березі Дністра, при впадінні в нього р. *Серебрії* (Труды 698).

Перша назва вторинна щодо первинної форми *Серебрянка* – утворення за аналогією до ойконімів із формантом *-к(а)* (значення відносності) від антропонімооснови *Серебрин-* особової назви *Серебринський* (так називали польського шляхтича, який у середині XVII ст. оселився в цій місцевості; vk.com/club 19148350). Безпосередньо з гідронімом *Серебря* пов'язана друга назва поселення, що переконливо підтверджує його географічна характеристика. Отже, ойконім *Серебря*, локалізований у Могилів-Подільському р-ні, відгідронімного походження. Форма ойконіма *Серебря* не первинна. Найраніша писемна фіксація зазначеної назви подає її як *Сребрна*. Цей ойконім, з одного боку, можна тлумачити як полонізм, на що вказують, зокрема, аналогічні польські гідроніми, наприклад: *Srebrna* в бас. Вісли й Одеру, *Srebrny Potok* у бас. Одеру (NWP 276) < пол. *srebrny* 'срібний' (SJP VI, 371), а з другого – як питоме (давньоукраїнське) утворення, похідне від ст.-укр. *срѣбро* (1370 р.; ССУМ 2, 375) < псл. **syrebro* (ЕСУМ 5, 387)*. Незалежно від східнослов'янської (української) чи західнослов'янської (польської) природи основи *сребр-* семантику гідроніма *Сребрна* > *Серебря* мотивувала або ознака *'чиста вода', пор. рос. мікрогідронім *Серебряный колодец* (вода чиста, як срібло)⁷; щодо архаїки такої номінаційної моделі пор. гідронім $\Sigma\iota\beta\rho\iota\lambda\alpha$ (чиста вода) в Північному Причорномор'ї⁸, або *'схожа за кольором (блиском) до срібла', пор. д.-рус. *сребръныи*

* Укладачі Етимологічного словника української мови вважають, проте, що укр. *срѣбро* 'срібло' запозичене з польської мови (ЕСУМ 5, 387). Тут важливо відзначити, що голосний *ь* у лексемі *срѣбро* вже в давньоукраїнську добу уподібнився голосному *е* (є) під впливом наступного складу, пор. відповідно словоформу *сребро*, зафіксовану вже в XII ст.⁶

‘срібний’, ‘сріблястий, схожий за кольором і блиском на срібло’: «Уже бо Сула не течеть сребреними струями...» (Срезневский III, 481).

Сідава (Жмеринський р-н). Писемні пам’ятки датують цей ойконім 1594 р. у формі *Sidawa*, аналогічну форму зафіксовано й у 1612 р. (Крикун 2008: 253). У наступні століття ця назва не зазнала жодних змін, пор. запис 1893 р. — *Сідава* (*Сѣдава*) (Гульдман 422), кін. XIX ст. — *Sidawa / Siedawa* (SG X, 479). Діалектний словник української мови ілюструє дві групи апелятивної лексики з омонімічним коренем *сід-*: 1) *сідуй* ‘сивий’ < псл. **soid-* ‘сідий’ (ЕСУМ 5, 250); 2) бойк. *сідак* ‘стілці, які використовують пастухи на полонинах при доїнні овець’ (Онишкевич 2, 217), гуцул. *сідавка* ‘місце для сидіння’ (Піпаш 174), буковин. ‘дошка для сидіння на воді’, ‘дерев’яний стілець’ (СБук.Г 489), поліськ. *сідалка* ‘поперечна дошка в човні, на яку сідають’ (Лисенко 194) та ін. < псл. **sěd-* < **sěděti* (ЕСУМ 5, 227). Малоімовірним видається припущення про зв’язок ойконімооснови *Сід-* із укр. *сідуй* ‘сивий’ передусім з погляду мотивації дотопонімної семантики (за умови такого зв’язку польські писарі відзначили б, цілком імовірно, форму *Szadawa*, а не *Sidawa / Siedawa*, пор. пол. *szady* ‘сірий, сивий’; SJP VI, 553). Отже, прийнятнішою виглядає версія про мотивацію ойконіма *Сідава* лексикою гнізда псл. **sěděti*. Щодо наведених апелятивів, як-от *сідавка*, співзвучних досліджуваній назві, то доцільно зауважити, що їхня структура, очевидно, не первинна, а вторинна (укр. *в* (*ў*) < *л*) до *сідалка*, пор. укр. *сідавка* ‘сидіння’, *сідалка* ‘т. с.’; ЕСУМ 5, 226–227). Ойконім *Сідава*, проте, не вважаємо вторинним до **Сідала*. Назву тлумачимо як утворення від незасвідченого **сідава*, на потенційність існування якого в минулому вказує чес. *sedawý* ‘який сидить’ (Jungmann 4, 46). Значення апелятива **сідава* можна відновити як *‘осіле місце’, ‘заселена територія’. Опосередковано на підтримку такої семантики вказує діал. (бойк.) *сід’діти* ‘жити’ (Онишкевич 2, 217), укр. *осідний* ‘осілий’ (ЕСУМ 5, 226–227), *сід’діти* ‘осідати, осісти’ (Грінченко 4, 125).

Туча (Козятинський р-н). У минулому це село належало до Бердичівського пов. Київської губ. У джерелах XIX ст. ойконім записаний у формі *Tuczа* (SG XII, 601). Аналоги укр. *Тучі* відзначено на теренах теперішньої Білорусі: ойконіми *Tuczа* в колишньому Ошмянському пов. (тепер Гродненська обл.) (SG XII, 601) і *Туча* в Клецькому р-ні Мінської обл. (Жучкевич 381). Формально наведені назви можна пов’язувати з укр. *туча* ‘густа темна хмара’, перен. ‘велика кількість

чого-небудь' (ЕСУМ 5, 687), блр. *ту́ча* 'т. с.' (СБГ 5, 151). Однак за такого пояснення незрозуміла мотивація семантики основи топоніма *Туча*. Цілком можливо, що назву с. *Туча* на Вінниччині треба розглядати у зв'язку з метафоричним значенням укр. *ту́ча*, а саме — 'збільшення води в річці від дощу, який пройшов вище по течії' (ЕСУМ 5, 687), пор. ще укр. діал. *ту́ча* 'долина потоку'⁹. Наймовірність такого пояснення вказує локалізація села *Туча* біля витоку р. Гнилоп'яті (SG XII, 601).

Тягун (Ллінецький р-н). Ойконім відомий із 1783 р. у формі *Tiahun* (SG XII, 333). У наступні роки назва села не змінювалася: 1795 р. — *Тягун* (Легун 37), 1849 р. — *Тягун* (Казьмирчук 107). Цей ойконім пояснюємо в колі української лексики, похідної від дієслова *тягти*, наприклад: діал. *тегу́н* 'передня частина плуга', *тягу́н* 'носильник', 'частина саней', 'вид молотка', *тягу́ня* 'невеликий волок' (ЕСУМ 5, 697), пор. також рос. діал. *тягу́нь* 'робітник, що тягне кодолу' (Подвысоцкий 176), 'людина, якій подобається судова тяганина' (Дилакторский 516), 'перезволожена земля' (НОС 11, 80) та ін. На нашу думку, назва села вторинна щодо ідентичного мікротопоніма, похідного від апелятива *тягун* зі значенням *'місцевість, де тягали рибу волоком' (див. вище *тягу́ня*), пор. *волок* 'невелика сітка з матнею для ловлі риби на неглибоких місцях' (СУМ I, 729). Наймовірність такої мотивації семантики основи назви *Тягун* вказує географічна характеристика місцевості, де розташоване це поселення — на березі р. Немінки (Похилевич 256; ІМСВ 269) в бас. Пд. Бугу (СГУ 385).

Історико-лінгвістичне дослідження ойконімів *Вулига* (*Велика* і *Мала*), *Клебань*, *Кулига*, *Мурашка*, *Порик* (*Клітище*), *Потуш*, *Серебря*, *Сідава*, *Туча*, *Тягун*, у результаті якого було проаналізовано їхню формальну будову, з'ясовано словотвірні моделі, за якими утворилися ці назви, встановлено мотивацію семантики твірних основ, дає змогу робити такі висновки:

1. Усі зазначені назви сформувалися на ґрунті української мови, більшість із них була відома, наскільки дозволяють простежити історичні джерела, в XVII ст.

2. Переважна частина ойконімів утворена лексико-семантичним способом, тобто в результаті онімізації відповідних географічних апелятивів (*Вулига*, *Клебань*, *Клітище* (*Порик*), *Кулига*, *Потуш*, *Сідава*, *Туча*, *Тягун*), у низці випадків через посередництво інших топонімів.

3. У процесі аналізу наведених ойконімів відновлено такі географічні апелятиви: *клітище, *потуш, *сідава.

4. Семантика ойконімооснов досліджуваних назв характеризує географічні особливості довколишньої місцевості (топо- і гідроландшафт).

¹Bezlej F. Význam onomastiky pro studium praslovanského slovníku // Slavia. 1958. R. XXVII/3. S. 363.

²Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 203–204.

³Карпенко О.П. Гідронімікон Центрального Полісся. К., 2003. С. 115.

⁴Там само. С. 117.

⁵Вербич С.О. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник. Луцьк, 2009. С. 106–107.

⁶Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Перекл. з англ. С. Вакуленко, А. Даниленко. Харків, 2002. С. 313.

⁷Жыленкова И.И. Микропонимия Белгородской области // Проблемы изучения живого русского слова на рубеже тысячелетий: М-лы III Всерос. научн.-практ. конф. (29–30 октября 2005 г., Воронеж). Воронеж, 2005. Ч. III. С. 215.

⁸Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования (изд. 2-е, дополн.). М., 2003. С. 287–288.

⁹Шульгач В.П. Цит. праця. С. 299.

Скорочення

- Аркушин – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У 2 т. Луцьк, 2000.
- АТПУ – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. К., 1947.
- АТУУВ – Адміністративно-територіальний устрій України: Вінницька область (станом на 01.11.2011 р.) // www.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM_zmist.html.
- Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. мат. Б.Д. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- Гульдман – Гульдман В. Населённые места Подольской губернии (Алфавитный перечень населенных пунктов). Каменец-Подольский, 1893.
- Данилюк – Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк, 1997.

- Дилакторский – Словарь областного вологодского наречия. По рукописи П.А. Дилакторского 1902 г. / Изд. подг. А.Н. Левичкин, С.А. Мызников. С.-Петербург, 2006.
- Документи – Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упоряд. М. Крикун, О. Піддубняк. Львів, 2008.
- Дорош – *Дорош М.Н.* Витоки. Призабуті сторінки нашої історії. Хмільницький район. Дослідження, оповіді, версії. Вінниця, 2011.
- ЕСЛГНПР – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- ЕУ – Енциклопедія українознавства (перевид. в Україні) / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Львів, 1993–2003. Т. 1–11.
- Жучкевич – *Жучкевич В.А.* Краткий топонимический словарь Белоруссии. Минск, 1974.
- Исчисление – Исчисление поселений и дымов воєводства Брацлавского, по случаю взимания подымного и млинового налога в 1664 г. // Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. К., 1890. Т. II. Ч. 7: Акты о заселении Юго-Западной России. С. 538–564.
- ІМСВ – Історія міст і сіл Української РСР в 26 т.: Вінницька область / Голова редкол. А.Ф. Олійник. К., 1972.
- Крикун 2008 – *Крикун М.* Брацлавське воєводство у XVI – XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів, 2008.
- Крикун 2012 – *Крикун М.* Документи про участь шляхти Брацлавського воєводства в Барській конфедерації // Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів, 2012. С. 358–409.
- Лисенко – *Лисенко П.С.* Словник поліських говірок. К., 1974.

- НОС – Новгородский областной словарь / Отв. ред. В.П. Строгова. Новгород, 1992–1995. Вып. 1–12; Великий Новгород, 2000. Вып. 13.
- Онишкевич – *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2-х ч. К., 1984.
- Піпаш – *Піпаш Ю., Галас Б.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області). Ужгород, 2005.
- Подвысоцкий – *Подвысоцкий А.* Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. СПб., 1885.
- Похилевич – Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, находящихся в пределах губернии / Собр. Л. Похилевич. Біла Церква, 2005.
- СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1980–1986. Т. 1–5.
- СБук.Г – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005.
- СГУ – Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак. К., 1979.
- Смаль – *Смаль О.Л.* Мікротопоніми міста Києва: острів *Муромець* і озеро *Муравка* // Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2008. С. 171–177.
- СМГ – Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / Укл. І.М. Желеняк, О.П. Карпенко (ред.), В.В. Лучик та ін. К., 2004.
- СММ – Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: У 2-х т. / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006–2007.
- Срезневский – *Срезневский И.И.* Материалы к словарю древнерусского языка. М., 1989. Т. I–III.

- СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966–. Вып. 1–.
- ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XVI ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. К., 1977–1978. Т. I–II.
- СУМ – Словник української мови: в 11 т. / Голова ред. кол. І.К. Білодід. К., 1970–1980.
- Труды – Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинского. Каменец-Подольск, 1901.
- ТС – Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
- Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. М., 1964–1973. Т. I–IV.
- Черепанова – *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева. М., 1974–. Вып. 1–.
- Яшкін – *Яшкін І.Я.* Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных терминаў: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск, 2005.
- Jungmann – *Jungmann J.* Slovník česko-německý. Praha, 1835–1839. D. I–V.
- NWP – *Szulowska W., Pawłowska E.* Nazwy wód w Polsce. Warszawa, 2001. Cz. I. Układ alfabetyczny.
- RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
- SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.
- SJP – Słownik języka polskiego / Pod red J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Warszawa etc., 1900–1927. T. I–VIII.
- Vasmer – Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin; Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.

Juraj Hladký

(Trnava)

STARÁ SLOVENSKÁ OJKONYMIA ZO ZOBORSKEJ LISTINY

(Náčrt problematiky venovaný 900. výročiu vzniku listiny)

Severne od stredného Dunaja na území stredného a dolného Považia, Ponitria a Pohronia a prípadne aj v Turci vzniklo v čase protiavarského povstania najneskôr na prelome 8. – 9. Nitrianske kniežatstvo. Malo rozlohu porovnateľnú s rozlohou dnešného Slovenska (okrem časti východu územia, no zaberalo časť severného Maďarska; porov. Steinhübel 1998: 44) a po pričlenení k Moravskému kniežatstvu okolo r. 833 ako relatívne samostatný a rázovitý celok sa stalo údelným kniežatstvom v rámci Veľkomoravskej ríše. K jeho pôvodnému územiu bol prirodzene pričlenený aj Spiš a Gemer, kde žili obyvatelia príbuzní nitrianskym Slovanom. Tento integračný proces trval okolo dvesto rokov. Východnejšia časť dnešného územia Slovenska bola k údelu pričlenená o čosi neskôr, asi v 3. štvrtine 9. storočia. Od 10. – 11. storočia sa tak uskutočňoval proces utvárania sa spoločného vedomia hornouhorských Slovanov, starých Slovákov. Dokončený bol najneskoršie do konca 12. storočia (Marsina 1995: 107–109). Po zániku Veľkej Moravy zdedili vládu nad Moravou a nakrátko aj nad bývalým Nitrianskym kniežatstvom Přemyslovci a zakrátko oblasť ležiacu na východ od rieky Moravy postupne ovládli starí Maďari. Po roku 900 obsadzovali slovansko-slovenské územie južného a juhozápadného Slovenska, ostatné časti boli začleňované do vytvárajúceho sa uhorského štátu neskôr. Asi od roku 920 bolo územie Slovenska pod kontrolou staromaďarských vojenských posádok, ako to dokladajú ojkonymá odvodené z názvov staromaďarských kmeňov Gyrmát, Keszi, Kér, Kürt, Magyar a ich spríbuznených kmeňov (Sikuli, Plavci, Pečenehovia: ojkonymá Pečeňady, Sekule, Leváre a pod).

Z južných častí juhozápadného Slovenska sa pôvodné obyvateľstvo sťahovalo severnejšie a len najjužnejšie časti juhozápadného Slovenska sa

napokon stali prevažne maďarské. Aj tu však, napríklad na území dnešného Žitného ostrova, nachádzame prevažne slovansko-slovenskú historickú ojkonymiu a sám názov Malého Dunaja má domáci pôvod (*Čelov). Územie starého Nitrianskeho kniežatstva bolo postupne začlenené do formujúceho sa uhorského kráľovstva ako údel. Roku 1108 sa končí vláda Arpádovcov a s ňou aj história Nitrianskeho kniežatstva, osobitného politického subjektu, ktorý položil národné, územné a historické základy Slovenska (Steinhübel 1998: 51; Čaplovič 1998: 197).

O starej ojkonymii z územia Slovenska máme najstaršie písomné doklady až z 11. storočia, čo súvisí s rozvojom kancelárskej (právnej) praxe v Uhorsku. V roku 2013 uplynie 900 rokov od skoncipovania takzvanej Zoborskej listiny vydananej v roku 1113. Popri zakladacej listine kláštora v Hronskom Svätom Beňadiku (1075) patrí táto listina medzi najdôležitejšie pramene výskumu historickej slovenskej onymie. Dôvodom jej vzniku bolo spustošenie Zoborského opátstva s centrom v Nitre moravským vojvodom Otom. Uhorský kráľ Koloman na žiadosť zoborského opáta Godefrida dal preto priamo v teréne preveriť a vyznačiť všetky jeho majetky a potvrdil ich príslušnosť k Zoborskému opátstvu (Kláštora sv. Hypolita).

V Zoborskej listine pisári uvádzajú len názvy tých osád, riek a iných orientačných bodov, ktoré boli dôležité pri vyčleňovaní hraníc majetkov vtedajšieho benediktínskeho Kláštora sv. Hypolita na Zobore v Nitre, rozprestierajúcich sa na časti severozápadného a juhozápadného Slovenska. Ako nám ukazuje porovnanie stavu osídlenia konkrétnych mikroregiónov podľa listiny a súčasného stavu, zdá sa, že osídlenie regiónu bolo v období 11. – 12. storočia hustejšie (niektoré osady zanikli). Aj názvy spomínaných osád sú určite staršie – neraz siahajú do veľkomoravského, príp. ešte do predveľkomoravského obdobia, ako to ukazujú napríklad názvy osád podľa zamestnania obyvateľov. Priamo v Zoborskej listine (1113) sa spomínajú napr. osady *Sitar*: *Ščitar <*ščitъ + -arъ podľa výroby štítov; *villa Grincha*: *Grnča(r-) < *grnčarъ podľa hrnčiarstva; *villa Tawarnyc*: Továrniky *tovarnikъ* podľa manipulácie s tovarom a i.; do tejto skupiny patria v nasledujúcom texte aj ojkonymá Siladice, Voderady). Časť z ojkonym doložených v Zoborskej listine zasa vznikla zo slovansko-slovenských osobných mien význačných osobností, členov určitého rodu v obci, napr. dnešné Račice: *villa Radscic*, pôvodne teda asi *Radčice z osobného mena so základom *Rad-k-*; Trebatice: *Trebeta*, pôvodne *Trěbeta; zaniknutá osada *Bolerad: *Bollerat* (zložené osobné meno *Bolerad*); dnešné Bohunice *villa Bagan* (osobné meno so základom *Boh-*) a pod., do tejto skupiny

patria aj osadné názvy, ktoré analyzujeme v nasledujúcom texte – Krakovany, Trakovice (osobné meno *Krak*), Červeník (pôvodne Bin < *Ben* hypokoristická forma mena Benedikt) a i.

Vlastné mená predstavujú závažný lingvistický materiál s etnografickou hodnotou, ktorý sa vo viac či menej vhodných grafických podobách dostával práve pre svoje špecifiká aj do úradných záznamov koncipovaných v iných jazykoch. A keďže od 10. storočia sa úradným jazykom uhorských kancelárií stala latinčina, vyskytujú sa vlastné mená zo živého jazyka Slovanov (Slovákov), ale i Maďarov a ďalších etník aj v latinských, príp. inojazyčných textoch. Už mních Chrabr (pravdepodobne Naum, jeden zo žiakov Konštantína Filozofa a Metoda) vo svojej obhajobe slovanského písma známej pod názvom *O písmenách* naznačil problémy v zaznačovaní slovanských hlások v latinskom jazyku, pretože latinčina pre doktoré slovanské hlásky (*š, ž, č* a ďalšie) nemá osobitné grafémy. V jednotlivých obdobiach sa zapisovanie týchto spoluhlások menilo, navyše slovanské mená sa zaznačovali podľa zvyklostí písačov, ktorí zapisovali latinské, nemecké a talianske texty. Nestálosť ortografických princípov v zapisovaní slovenských vlastných mien, pôvod písačov, neznalosť slovanských jazykov a ich živých podôb, neznalosť správneho znenia vlastného mena a zda aj nepresnosť v zaznačovaní vlastných mien neraz spôsobujú, že pôvodná podoba mena sa nedá vždy úplne spoľahlivo rekonštruovať. Onymia Zoborskej listiny je aj závažným svedectvom o vývine slovenského jazyka: dokumentuje proces zániku, resp. zmeny pôvodných praslovanských nazálnych vokálov *ę* a *o* na ústne hlásky v slovenčine *dakedy* v polovici 10. storočia, ale aj iné zmeny, ktoré odzrkadľujú ďalší územný vývin pôvodného praslovanského základu slovenčiny a ktoré poznáme podnes zo stratifikácie slovenských nárečí. Starí Maďari slovansko-slovenské vlastné mená preberali ešte pred západoslovanskou zmenou *g > γ > h* (porov. zápisy *Golguz* – Hlohovec, *Grincha* – Hrnčiarovce a i.), ktorá sa uskutočnila na začiatku 12. storočia, a v období spomínaného rozpadu praslovanských nosoviek, ako to dokladajú aj podoby ojkoným v Zoborskej listine: [*villa*] *Dobret*: *Dobreṭa > Dobrāta, *villa Crumba*: *KroNpa > Krupá (psl. *kropǫ(jb) / *krupǫ(jb) – hrubý, hrubozrný; pôvodne asi názov potoka, tečúceho cez Krupú; Hladký 2011: 77), dva doklady na obec Piešťany (*villa Piscan*, *villa Pescan*; *Pěščan-) zasa ukazujú zachovanie pôvodných skupín -šč- v západoslovenských nárečiach, kým v stredoslovenských nárečiach sa po 13. storočí zmenili na -šř- (porov. ščascí / šřastie, Píščany / Piešťany; porov. Krajčovič 1971: 91). Zoborská listina je tak významným svedectvom o historickom osídlení,

etnických pomeroch a vývine slovenského jazyka na časti jeho územia. V našom príspevku sa pokúsime aspoň sčasti predstaviť starú slovenskú ojkonymiu, ako sa zachovala v ojkonymách zaznačených v Zoborskej listine (jej text sa nachádza v CDSl. I, Nr. 69). Niektoré názvy z tzv. staronitrianskeho centra analyzujeme bližšie a tam, kde je to vhodné, ich hodnotíme aj z komparatívneho hľadiska. Pozornosť zameriame na názvy osád, rozprestierajúcich sa popri rieke Váh v blízkosti mesta Hlohovec (*Golguz*, *Golgoc*), ktoré už vo včasnom stredoveku plnil funkciu významného slovanského hradiska: Červeník (*Bin*), Koplotove (*Locuplot*), Bojničky (*Boencza*), Voderady (*Vvederat*), Madunice (*Medenz*), Malženice (*Malga*), Otrokovce (*Adradic*), Brestovany (*Bristem*), Siladice (*Saladizc*), Bojničky (*Boencza*), Tepličky (*Tavviz* ?), Krakovany (*Craco*). Osadných názvov v trnavsko-hlohovskej oblasti je v listine uvedených asi dvadsať.

Hlohovec, istotne nie úplne bezvýznamné regionálne centrum už v predveľkomoravskom období (1113 *Golguz*, *Golgoc*) sa na začiatku 12. storočia spomína v podobe *Colgoucy* aj v tendenčnom uhorskom spise *Gesta Hungarorum* (Anonymova kronika) ako jeden z hradov, ktoré si na strážnej línii popri rieke Váh podrobili Maďari. Doklady sú latinizované a ukazujú, že Maďari názov prevzali ešte pred západoslovanskou zmenou *g > h* (*hloh-ov-ec* < adj. *hloh-ov-ý* < psl. **glogovъb* < **glogъ*; porov. ESSJa 6: 136). Názov vznikol odvodením a substantivizujúcou príponou *-ec* z adj. *hlohový* (**glogovъb*) a motivoval ho porast v okolí sídliska (*hloh*).

V listine sa spomína aj podnes nelokalizovaný hrad «...*in villa Wochoi quantum habent terre Gewrienses...*», o ktorom sa občas predpokladá, že ide o hrad Szolgagyör a jeho vznik treba klásť najneskôr do 11. storočia. Miestopisne sa občas kladie k obci Posádka (resp. Bojničky, analyzuje ho v ďalšom texte; porov. Hladký 2007).

Hranica od Hlohovca viedla aj popri susediacej obci Bin (dnešný Červeník; obce nezaraďujeme podľa systematiky listiny, ale väčšinou podľa zemepisnej postupnosti – susedstva). Pôvodný názov obce Verešvár rekonštruoval J. Stanislav ako *Bínovce* (1113 *Bin*). Názov vznikol z hypokoristickej podoby osobného mena *Benedikt*: *Ben-* / *Bin-* (2004: 45). Mladšia podoba ojkonyma v podobe *Edeuthbyny* (1294; Šmilauer 1932: 78) je jasne motivovaná vlastníctvom (“Bin patriaci Edeuchovi”). Roku 1295 sa už spomína ako *Castrum Rufum*, teda **Rufusov hrad*: lat. *rufus* ‘hrdzavý, červenavý’; maď. *vörös* ‘červený’), čomu významovo zodpovedá aj maďarský názov doložený až r. 1317 ako *Verusvar* a r. 1375 ako *Wereswar* (VSO 1: 290). Zachované podoby naznačujú, že obec bola s najväčšou

pravdepodobnosťou opevnená. Mohlo tu ísť aj o menšie opevnené sídlo (maď. *vár* ‘hrad, hrádok’).

Hranica ďalej pokračovala severne od starého Verešvára (Bina), kde sa nachádza obec Madunice s najstaršími dokladmi *Medenz* (1113), neskôr v podobe *Medeuch* a pod. Ako to dosvedčujú prvé písomné zmienky, pôvodne išlo azda o **Medunice* a v názve spoľahlivo identifikujeme koreň *med-* > náreč. *mad-* (psl. **medō*), čo by mohlo signalizovať, že išlo o osadu výrobcov medu, príp. o osadu s bohatým výskytom *medunic* (po náležitej nárečovej zmene > *madunic*), ktoré včelstvám poskytovali bohatú pašu už na jar a v konečnom dôsledku zasa obyvateľom dobrú úrodu medu. V súčasnom botanickom názvosloví by mohlo ísť o medunicu veľkokvetú (*Melittis grandiflora*) alebo medunicu medovkolistú (*Melittis melissophyllum*). V historickej slovnej zásobe slovenčiny apel. *medunica* (náreč. *madunica*) sa vzťahovalo všeobecne na pomenovanie medonosnej rastliny (porov. Machek 290), ale ako hyponymum aj na pomenovanie daktorých druhov medonosných rastlín z rodu *Melissa* (medovka), kostihoja lekárskeho (*Sympyttum officinale*), pľúcника lekárskeho (*Pulmonaria officinalis*) a hadinca obyčajného (*Echium vulgare*); porov. napr. SSN 1: 145; Kott 1: 994, 6, 953; Káral 319, 328 a o ďalších denotátoch apel. *medunica* v slovanskom kontexte porov. napr. heslá *медунка* v ESUM 3: 429–430, *мед* v BER 3: 708).

R. Krajčovič (1990: 54) nevyučuje ani to, že by tu hypoteticky mohlo pôvodne ísť o formu *medun* (‘zberač medu’): apel. *med* + činiteľský sufik *-un*, čo sa však nezdá veľmi pravdepodobné, pretože v ojkonymii nemáme poruke podobné prípady s týmto činiteľským sufikom.

Hranica pokračovala od osady Bin ďalej k obcia Drahovce a vedľa nej dnes už zaniknutej osade Voderady. Za najstarší doklad o obci Drahovce sa občas pokladá práve doklad [villa] *Dobret* z r. 1113. R. Krajčovič (2005: 98) ho rekonštruuje ako **Dobręta* (> *Dobrāta*; od psl. adj. **dobrō* + suf. označujúci mladé potomstvo *-ęta*; podobne ojkonymá Galanta: **golō* + *-ęta*, Malanta: **malō* + *-ęta* a pod.) a obyvateľom osady prisudzuje strážnu funkciu pri brode cez Váh na ceste z nitrianskeho centra k malokarpatskému priesmyku – osada bola podľa neho súčasťou viacerých strážnych osád v regióne; tu porov. ojkonymá *Pečeňady* <etnonymum *Pečeneh*, *Stráže* < *stráž*.

Po roku 1863 bola k obci Drahovce pričlenená osada Voderady (1113 *villa Vederat*). Ojkonymum zaraďujeme medzi typické zamestnanecké a služobnícke názvy, ktoré odzrkadľujú vyspelú ekonomiku veľkomoravského či vari ešte predveľkomoravského typu. V širšom regionálnom kontexte sa r. 1241 spomínajú aj Voderady pri Trnave pri rieke Gidre. L. Hosák a

R. Šrámek (1980: 731–732), dokumentujúci osadu Voděrady pri moravskom Kunštáte (1281 de *Woderat*, 1350 in *Wodierat* atď.), uvádzajú, že ide o jedno z najproblematickejších slovanských ojkonym, v ktorých dokážeme síce určiť dva lexikálne základy (*vod-* a *-rad* ‘gern’), je priehľadné zo slovotvorného hľadiska (A pl. kompozita **voděradī*), no problém vidia v typologickom zaradení ojkonyma a v jeho pôvodnom význame, ako to ukážeme v ďalšom texte.

Problematickou tzv. zamestnaneckých a služobníckych názvov z typologického hľadiska sa zaoberal R. Krajčovič (1965: 205–250). Vznik osadných názvov, odzrkadľujúcich zamestnanecké či služobnícke zaradenie obyvateľov týchto osád (či druh služobnosti, ktoré poskytovali veľmožovi či kniežaťu), kladieme do 9. storočia a od 10. storočia ich postupne preberali usádzajúci sa starí Maďari. Postupujúci proces feudalizácie ohraničil tvorbu služobníckych a zamestnaneckých názvov dvanástym storočím. Spojenie obidvoch slovných základov (*voda* + *raditi*) pomenúva spoločenstvo (osadu) ľudí ‘majúcich starosť s vodou’, teda ľudí stavajúcich a udržiavajúcich ochranné hrádze v rieke, príp. odvádzajúcich vodu z chotára. Služby **voderadov* (v iných ojkonymách doloženú máme aj sémanticky blízku služobnosť *brodníkov*) boli dôležité najmä v časoch dlhodobých daždov, pretože bolo potrebné upravovať brody a iné vodné stavby stojace na obchodných cestách.

Pri analýze moravského ojkonyma Voděrady L. Hosák a R. Šrámek (1980: 732) vychádzajú z toho, že mnohé české zložené obyvateľské mená žartovne, posmešne alebo obrazne vyjadrujú to, čo tvorí lexikálny obsah ich slovotvorných komponentov. V tomto prípade by teda išlo o žartovné pomevanie ľudí, ktorí majú radi vodu (porov. priezviská typu *Baběrad*, *Skoturád*...). V súvislosti s predloženým výkladom, zahrnujúcim ojkonymum *Voderady* do skupiny zamestnaneckých a služobníckych názvov, Hosák a Šrámek upozorňujú na to, že koreň *rad-* s významom ‘pracovať’ má južnoslovanský pôvod a *Voderady* pokladajú (z areálového hľadiska) za severoslovanské ojkonymum (výskyt: české jazykové územie: 11, slovenské 3, poľské 2, ukrajinské 1). Pre úplnosť spomeňme, že identický výklad motivácie ako Hosák a Šrámek (pravda, bez vedeckej analýzy či argumentácie), uvádza vo významnom historicko-geografickom diele *Notitia* osvietenký polyhistor Matej Bel (*Voderady* ako ‘osada milovníkov vody’).

Hranica majetkov opátstva ďalej pokračuje okolo Váhu k obci Krakovany. Pôvodne je to istotne **Krakov*, resp. **Krkova* [ves] + mladší obyvateľský suf. *-an-y* – ‘osada Krakových ľudí’ (1111 *Cracowa*, 1113

Craco CDSl. 1, Nr. 68, 69). V širšom regióne sa nachádza aj obec Trakovice, pôvodne asi **Krakovec* alebo **Krakovice* (1229 *Wra*, mladšie doklady: 1275 *Korkouch*, 1353 *Karkoch*). Zmena v iníciaľovom *t / k* je mladšia. R. Krajčovič názov rekonštruje ako **Krakovec* a odvodzuje ho z apel. **krak* (to z ver. *kráčať*, psl. **krakjati*; porov. srb. *krak*, *kraka* ‘odbočka cesty, trate’, porov. aj metaforické významy psl. apel. **kroky* v ESSJa 12: 183) a motiváciou malo byť podľa neho vetvenie cesty po prechode cez rieky Váh a Dudváh (2005: 208). Jazykové argumenty skôr však ukazujú, že názov je odvodený od slovanského osobného mena *Krak*, čiže v tomto prípade by sme uvažovali o motivácii vlastníctvom lokality, resp. motiváciou podľa zakladateľa či významného člena rodu alebo osady. Pôvodný názov obce teda pravdepodobnejšie bol **Krakovice*. V západoslovenskej, ale aj slovenskej ojkonymii a toponymii je dokladov s identickou motiváciou viacerých: poľ. *Krakow* (Kraków) LKH: 144; morav.-slez. *Krakovice*, *Krakořice*, *Kracovice*, *Kračenovice* (< OM. *Krak* a jeho hypokoristické formy *Krák / -a*, *Kračen*, *Krača...*), v morav.-slez. oronymii *Krak-ov-ec* < *Krak-ovъ-cъ* (‘vrch patriaci Krakovi’; Hosák – Šrámek 1970: 440–442); čes. osada *Kračín*, sloven. *Krakova hoľa* v Liptove, les *Krakovec* pri Sabinove; osadu *Krakov* v Novohrade dokumentuje J. Stanislav v SJ, takisto aj zaniknutú osadu **Krakó* v Baranskej stolici: 1347 *Karakou*, 1352 *Korkou*; maď. -ó = sloven. -ov: *Krakov* (Stanislav 2: 249); ďalšie doklady máme aj v slovinskej a ruskej ojkonymii (*Krakovo*). Častý výskyt vlastných mien s koreňom *Krak-* v slovenskej toponymii, bohatá a výlučná distribúcia sufixov vyjadrujúcich posesívnosť (*Krak (-ov)-a*, *-o*, *-ec*, *-ic-e*, *-an-y*, *Krač* (< **kj*)-*ín*) ukazujú, že spájať tieto vlastné mená s ináč (v týchto jazykoch) nedoloženým apelatívom **krak* je teda viac ako problematické.

Susednou obcou sú Malženice (1113 *Malga*, neskôr *Manga*, *Maniga*, *Malschenitz*). Názov vznikol z apel. *malžen* s významom ‘manžel’. V historickej slovnej zásobe obidve formy (*malžen* i *manžel*) máme doložené v substantívnej aj adjektívnej forme (*malžen*, *malženka*, *malženstvo / malženství / malženstvie*, *malženský* porov. Kott 1: 973; Gebauer 1: 312; Kálal 322; Ryšánek 252; HSSJ 2: 257–258).

Najpodrobnejší prehľad etymologickej literatúry o celoslovan. apel. **malžena* (psl. **malžena / *malžěnъ*) predstavil trubačovovský Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov (17: 178–179). Aj keď podnes nie je etymológia apelatíva **malžena* spoľahlivo vysvetlená (porov. napr. Fasmer 2: 562; ESSJa 17: 178–179; Brückner 320–321; Gebauer 2: 312; Machek 285), vo všeobecnosti prevláda názor, že psl. **malžена* bol

duálny tvar pomenúvajúci manželov ('manželský pár, muž a žena') a ako slovotvornú paralelu V. Machek (s. 285) uvádza aj príklady *bratšestra* (súrodenci – 'brat a sestra'), *otcu-materi* ('rodičom'). Za staršiu formu sa pokladá lexéma **malžena* (**малъжена*) a spätne utvorená forma mužského rodu (**malžen* / **малъженъ*) za sekundárnu. Tradične sa objašňuje ako čiastočný kalk zo sthn. zloženého slova *mâlwîp* (nem. arch. s *Weib* 'žena') alebo **malkona* (manželka) s ponechaním *mâl-* (1. časť *mahal*, *mâl-* 'concio, pactio, foedus nuptiarum': 'dohovor o svadbe, svadobný dohovor, svadobné spojenie'; 2. časť *-wîp* alebo *-kona* 'žena'; ESSJa 17: 178–179).

Podľa ESSJa medzi menej pravdepodobné etymologické výklady patrí aj výklad z nemecko-slovanskej zloženiny **manžžena* 'muž-žena' a výklad s rekonštrukciou prvej časti zloženiny vo forme **māngja* < *mon-g-io* s ukazovateľom animizácie *-g* (s. 179). Vývin ojkonyma Malženice, v pôvodnej forme *Maniga*, ktorá však spoľahlivo zachováva pôvodnú formu **māngja*, ukazuje, že názov Malženice, významovo zodpovedajúci staršiemu názvu Maniga, sa uplatňoval aj v novoveku a striedavo sa používali obidva názvy až do r. 1920 (Malženice; Majtán 82). Zároveň sa teda ukazuje, že doklady o ojkonymách *Maniga* a *Malženice* a ich vývin môžu etymológom umožniť spresniť výklad apel. **malžžen*.

Nie úplne jednoznačne môžeme určiť motiváciu ojkonym *Maniga* a *Malženice*. V obci sa nachádza kostol z polovice 13. storočia (s farou doloženou od 14. storočia), ktorý v období stredoveku umožňoval praktizovať vieru aj obyvateľom z okolitých obcí (Ratkovce, Žlkovce, Trakovice). Zároveň to bolo jediné miesto v okolí, kde bolo možné uzavrieť cirkevný sobáš, uzavrieť podľa cirkevného práva kresťanské (sviatostné) manželstvo, ktoré získavalo čoraz väčší spoločenský kredit (na rozdiel od bežného (nesviateckého) spolužitia alebo napríklad od pohanskej polygamie, ktorá bola po prijatí kresťanstva chápaná ako jeden z najťažších hriechov, ako to dokladá už aj právny predpis *Zakon sudnyj ljudem*). Azda za najpriateľnejší výklad motivácie by sme preto mohli prijať výklad, že ide o 'obec, kde bolo možné uzatvoriť sviatostné manželstvo (v kostole)'.

Starobyľý doklad *Maniga* dosvedčuje, že osada bola istotne pomenovaná už vtedy, keď v slovnej zásobe starých Slovákov ešte nebol udomáčený termín *malžen* / *manžel*, a teda v tom období to bol výrazný diferenciačný a identifikačný motív (podobnú motiváciu, pravdepodobne vystihujúcu napätie pohanstva a nového kresťanstva mali aj názvy typu *Kostolec*, *Kostoľany*, *Kostolište* < apel. *kostol* a pod.).

Poslednou obcou na juhozápadnom okraji regiónu a na pomedzí s trnavským regiónom je obec Brestovany (1113 *Bristem*). Vznikla zlúčením

starších Veľkých Brestovian a Malých Brestovian, ktoré sa vyvinuli v chotári pôvodných Brestovian. Ešte v rokoch 1280 (*terra Scyl*), 1335 (*Zyli*) a 1376 (*Zily*; Varsík 1984: 119–120) sa spomína iba pôvodná osada. Nová osada Malé Brestovany sa spomína až r. 1520 (*Kyszyl*; maď. *kis* ‘malý’) a pravdepodobne vznikla v rámci dosídľovacích procesov po tatárskom vpáde. Prvá zmienka o obci je latinizovaná (1113 *Bristem*), takisto aj doklad z r. 1394 (*Rusten* VSO 1: 238). Názov má slovenský pôvod a motivoval ho typický porast v lokalite (< apel. *brest*; psl. **berstō* (Šmilauer 1970: 38) geneticky súvisí s apel. *breza* – porov. napr. ukr. *bilyj berest* = biela breza; Machek 47); ‘osada vzniknutá pri poraste brestu’. Doklady *Scyl*, *Zyli*, *Zily* reflektujú na maďarský názov obce **Szil*, ktorý vznikol prostým prekladom apel. *brest* (maď. *szilfa*). Identickú motiváciu nachádzame v súčasnej slovenskej ojkonymii aj v ďalších podobách: *Brest-ov* (2x), *Brest-ov-ec* (2x).

Na južnom okraji hlohovského regiónu (na hlohovsko-seredskom pomedzí) sa nachádza obec Siladice (1113 villa *Saladizc*, neskôr *Zil*, *Zylad*) R. Krajčovič názov odvodzuje od celoslovenského apel. *sila* (psl. **sila*), resp. **silad* s kolektívnym sufixom *-ad* (porov. *čel'ad*, *mlad*...) a intrpretuje ho ako názov ‘osady pri priestore, objekte, v ktorom sa prejavujú silou, donucovaním’ (napr. vykonávajú hliadky, stráže; v Zoborskej listine sa spomína aj osada *Sila* pri obci Krupá), resp. by sme ho mohli, rešpektujúc tento výklad, interpretovať ako názov osady ľudí uplatňujúcich v prípade potreby fyzickú (vojenskú) silu. Obec Siladice sa vyvinula na mieste sídliska z obdobia sťahovania národov (Slovania sú to doložení už v 5. storočí nálezmi keramiky pražského typu) a neskôr sa tu vyprofilovalo pomerne veľké veľkomoravské sídlisko. Uvedený výklad by sme mohli dávať do súvislosti s existenciou chráneného brodu a kompy na Váhu, keďže v uvedenej lokalite viedla už vo včasnom stredoveku obchodná cesta z Nitry do Trnavy. V slovenskom kontexte je však takýto typ motivácie zriedkavý (porov. Šmilauer 1970: 160). Vychádzajúc z prvej písomnej zmienky (Saladizc) nemôžeme úplne vylúčiť to, že názov obce motivovala špecifická poľnohospodárska (agrotechnická) výroba. Názov totiž môže súvisieť s výrobou sladu. Lexému *salad* (slad) dokumentuje aj A. Bernolák vo významnom historickom lexikografickom diele Slovár (4, heslo 2994: *szaladinum*, *szalad*, *polenta*, syn. *mláto*). Termín *polenta* sa v latinčine používal ako pomenovanie jačmenného sladu i jačmennej kaše. Možno by sme tak mohli uvažovať o zaradení obce *sladicov*, vyrábajúcich slad z kvalitného jačmeňa (porov. Krajčovič 1971: 166), medzi služobnícke a zamestnanecké názvy veľkomoravského typu.

Ludová etymológia o susediacej obci Bojničky (1113 *Boencza*) hovorí o tom, že «*obec dostala svoje meno pravdepodobne po zbojníkoch, ktorí boli usadení v lesoch, alebo podľa odboja alebo od boja*» (kronika obce). J. Stanislav (1944: 16) pôvodný tvar rekonštruoval ako **Bojnic(i)*, resp. *Bojnič(ky)* a azda aj *Bojna*. Na základe podoby zaznamenananej v Zoborskej listine predpokladáme, že názov vznikol z apel. *bojňa* (*bojnica*) ‘miesto bojov, bojisko’; porov. LMŠ: 57; HSSJ 1: 143. Obec bola v polovici 13. storočia takmer úplne vypálená Tatármi. Názov obce môže reflektovať aj na to, že obec stála v ‘náravníkovej zóne’ druhej uhorskej pohraničnej línie hradov a hradísk.

R. Krajčovič ho dáva do súvisu s adj. *bojný* (‘bojovný’; 1983: 42). Podľa neho ide o označenie osady ležiacej pri vojenskom (obranom, strážnom) objekte alebo strategicky dôležitom mieste. Argumentuje vznikom obce pri stredovekom hrade (podobne osadný názov Bojnice).

Za riekou Váh ďalej ležiace Horné Otrokovce sa spomínajú r. 1113 ako *Adradic*, neskôr ako *Otroc*, *Atraky*, *Otroky*, *Atrak*. V Šmilauerovi pri lokalizácii osady s názvom *Adradic* (1113), resp. pri stotožnení zápisu s dnešnými Otrokovcami prekáža hláska *-d-* a takisto zmienka o potoku **Bystrica* (Nr. 267), ktorý stotožňuje s prítokom Dudváhu pri Veľkých Kostoľanoch (porov. doklad z r. 1243 *aquam Bysturus*). Preto osadu pokladá za neznámu. Spomínaný doklad **Bystrica* z roku 1113 môže byť pôvodný názov dnešného Stoličného potoka, pravostranného prítoka Radošinky, ktorý v lokalite pramení (Hladký 2004: 183–184). Všeobecne sa prijíma názor, že názov vznikol z apel. *otrok* (psl. **otrocz*; o jeho distribúcii v slovanských jazykoch porov. Fasmer 3: 172–173) s motiváciou ‘osada obývaná otrokmi’, resp. ‘osada so zhromaždiskom otrokov’. J. Stanislav (1944: 17) dokonca pripúšťa, že podobnú motíváciu možno má aj názov neďalej obce Zbehy (1296 *Izbegh*) < apel. *zbeh* (otrokmi sa často stávali práve zajatí vojaci a zbehovia). Na tom istom mieste však podotýka, že ojkonymum Zbehy sa občas dáva do súvislosti s osobným menom *Izbeg* (doklad z r. 1152). Pôvod tohto mena, ako hovorí P. Bujnák (1933: 383), je jasný – prebrali ho spolu s osobnými menami *Bezprim*, *Miko*, *Vojtech* a i. Maďari od domáceho obyvateľstva. Aj so zreteľom na sufix *-ovce* (čes. *-ovice*) sa nedá vylúčiť ani to, že ojkonymum *Otrokovce* vzniklo z osobného mena *Otrok* (porov. čes. *Otrokovice*; LMŠ 229). V takomto prípade by názov obce motivovalo vlastníctvo obce, príp. by bola pomenovaná podľa zakladateľa alebo iného významného predstaviteľa rodu (obce).

Susediaca obec Tepličky (náreč. *Fornosek*), ako sa na prvý pohľad zdá, je podstatne mladšia ako susedné obce. Roku 1406 sa uvádza ako *Forrozeg*

(VSO 3: 155). Maďarský doklad odvodzujeme z maď. *forró* ‘teplý, horúci’, *zeg / -zug* ‘kút’. Názov motivovala existencia termálnych prameňov medzi obcami Koplotovce a Tepličky. Sama obec je istotne staršia. Pomerne často sa s ňou stotožňuje doklad z r. 1113, kde sa spomína osada (villa) *Tavvicz* v susedstve teplého prameňa, ležiaca v blízkosti obcí Koplotovce (Locuplot) a Červení k (Bin) (CDSl. 1, Nr. 69). Názov rekonštruujeme ako **Tavice* (koreň *tav-* k slovesu *tav-iti*, suf. *-ice*), azda s motiváciou ‘miesto s (horúcou) vodou, ktorá rozpúšťa minerály’, a tak stotožnenie dokladu *villa Tavvicz* (1113) s dnešnou obcou Tepličky sa zdá byť správne (neďaleko od obce sa nachádzajú tri vlahné sírnato-vápenaté a vápenato-horečnaté pramene s teplotou 20–35°C). Podobný (aj keď ojedinelý) príklad môžeme dokumentovať aj v českej ojkonymii (Tavíkovice: 1349 *de Stabicowicz*, 1358 *in Tawikowicz*: < OM. *Tavík* < ver. *tav-iti*, suf. *-ík*; Hosák – Šrámek 1980: 575–576). Roku 1948 obec dostala priezračnejší názov Tepličky < apel. *teplica* ‘teplý prameň’ aj ‘miesto alebo zariadenie na kúpanie, kúpeľ’ (demin. *teplička*, pl. *tepličky*) < adj. *tepl-ý* (psl. **teplъ* Machek 526), suf. *-ica*.

Hranica opátstva viedla aj okolo obce Koplotovce (1113 *Locuplot*, neskôr *Coplat*, *Koploth*). V minulosti zvädzala podoba *Locuplot* interpretovať doklad ako zložené slovo vzniknuté spojením latinského termínu *locus* ‘miesto’ a slovan. apel. *plot* (psl. **plotъ*; A. Lamprecht 1987: 51 predpokladá pôvod slova *plot* ešte v indoeurópskom jazykovom substráte (**ploktos* – skupina *-kt-* sa pred zadnými vokálmi zjednodušovala: *kt* > *t*). J. Stanislav (1999: 259) názov rekonštruuje ako **Lukoploty* a interpretuje ako ‘obec s okrúhlymi plotmi’ alebo ‘obec dookola ohradená plotom’, resp. palankom. Podobu zo Zoborskej listiny (*Locuplot*) pokladáme za pisárovu chybu vzniknutú prostým prešmyknutím slabík *luco / locu*. R. Krajčovič (1983: 48) zasa vychádza z pôvodného termínu *ko-plot*, ktoré sa podľa neho používalo na pomenovanie zosilneného oplotenia zo zaostrených palisád, príp. aj ináč.

Z výkladu časti historickej ojkonymie zachovanej v Zoborskej listine (1113) vychodí, že juhozápad územia Slovenska bol pomerne husto osídlený a v mladších obdobiach sa nenarušila kontinuita pôvodného historického slovenského osídlenia. V daktorých prípadoch sa v nej zachovali názvy osád, ktoré sa však dajú lokalizovať len približne. A naopak, archeológovia v skpmanom regióne identifikovali niekoľko zaniknutých stredovekých osád, ktorých názvy sa nám podnes nezachovali. Analyzované názvy osád na ľavom i pravom brehu Váhu a ich interpretácia ukázali etnické, jazykové, historické, hospodárske, prírodné, ale aj kultúrne podmienky, v ktorých sa skúmaná oblasť vyvíjala vo včasnom stredoveku v období po migrácii

Slovanov v oblasti západného Slovenska, v období jazykovej intragrácie a v období konštituovania slovenského jazyka ako samostatného jazyka západoslovanského typu.

Pramene, literatúra

BEL, M.: *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*. Zv. 4. Comitatus Neogradiensis. Comitatus Barsiensis. Comitatus Nitriensis. Comitatus Hontiensis. Budae 1742.

BER – *Balgarski etimologičen rečnik*. Zv. 2 (I – krepja, 1979, 740 s.), 3. (kres – mingo, 1986, 806 s.), 5. (paděž – púska, 1996, 860 s.). Ed. V. I. Georgiev. Sofija : Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite.

BERNOLÁK, A.: *Slowár slowenský, česko-latinsko-ňemecko-uherský*. Budae 1825–1828.

BUJNÁK, P.: *Obrátenie Maďarov na vieru kresťanskú*. In: *Ríša veľkomoravská : Sborník vedeckých prác*. Ed. J. Stanislav. Praha; Bratislava, 1933, s. 97–103.

CDSI. – *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Tomus 1. (805–1235). Ed. R. Marsina. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. 472 s.

ČAPLOVIČ, D.: *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava : AEP, 1998. 268 s.

ESSJa – *Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov*. Zv. 6. (1979, 526 s.), 12. (1985, 186 s.), 17. (1990, 272 s.). Ed. O.N. Trubačov. Moskva : Izdatelstvo Nauka.

ESUM – *Etymolohičnyj slovnyk ukrajinskoji movy*. Zv. 3. (kora – M). Ed. O.S. Meľnyčuk. Kyjiv : Naukova dumka 1989. 522 s.

FASMER, M.: *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*. Z nem. originalu preložil a dopolnil O.N. Trubačov. Zv. 2. (E – muž, 1967, 672 s.), 3. (muza – sjat, 1971, 828 s.) Moskva : Izdatelstvo Progress.

GEBAUER, J.: *Slovník staročeský*. Zv. 1. (A – J, 676 s.), 2. (K – N, 634 s.). Praha : Academia, 1970.

HLADKÝ, J.: *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004. 294 s.

HLADKÝ, J.: *Ludová etymológia a lokalizácia včasnostredovekého hradu Szolgygyör*. In: *Súradnice súčasnej onomastiky: Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. Ed. M. Považaj, P. Žigo. Bratislava : Veda, 2007, s. 157–164.

HLADKÝ, J.: *Hydronymia povodia Dudváhu*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011. 196 s.

HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Zv. 1. (A – L; 1970; 576 s.), 2. (M – Ž; 1980; 964 s.). Praha : Academia, 1970.

HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 1. (A – J; 1991; 536 s.), 2. (K – N; 1992; 616 s.). Ed. M. Majtán. Bratislava : Veda.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ.). S praktickou mluvniciou československou. Banská Bystrica 1924. 1216 s.

KOTT, F.Š.: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Zv. 1.-7. Praha : Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře, 1878–1893.

KRAJČOVIČ, R.: Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku. In: O počiatkoch slovenských dejín: Zborník materiálov z konferencie o počiatkoch feudalizmu na Slovensku. Ed. P. Ratkoš. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 205–250.

KRAJČOVIČ, R.: Náčrt dejín slovenského jazyka. Bratislava : SPN, 1971. 196 s.

KRAJČOVIČ, R.: Z archaickej lexiky slovenskej ojkonymie. In: Jazykovedné štúdie : Z dejín slovenskej lexiky. Zv. 18. Ed. Š. Peciar. Bratislava : Veda, 1983, s. 39–59.

KRAJČOVIČ, R.: Z regionálneho výskumu slovenskej ojkonymickej lexiky. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. Roč. 38. Ed. J. Dolník. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990.

KRAJČOVIČ, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2005. 232 s.

LAMPRECHT, A.: Praslovanština. Brno : Universita J. E. Purkyněho, 1987. 200 s.

LKH – LUTTERER, J. – KROPÁČEK, L. – HUŇÁČEK, V.: Původ zeměpisných jmen : Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa. Praha : Mladá fronta, 1976. 304 s.

LMŠ – LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa : Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha : Mladá fronta, 1982. 376 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 628 s.

MAJTÁN, M.: Názvy obcí Slovenskej republiky : Vývin v rokoch 1773–1997. Bratislava : Veda, 1998, 600 s.

MARSINA, R.: K etnogenéze Slovákov. In: *Studia Academica Slovacica* : Prednášky 31. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Zv. 24. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 1995, s. 106–112.

Pramene – Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Zv. 3. V kráľovstve svätého Štefana. Ed. P. Dvořák. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003. 360 s.

RYŠÁNEK, F.: Slovník k Žilinské knize. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954. 800 s.

SSN – Slovník slovenských nářečí. Zv. 1. (A – K). Ed. I. Ripka. Bratislava : Veda, 1994. 936 s.

STAINHÜBEL, J.: Slovensko od príchodu Slovanov po zánik Nitrianskeho kniežatstva. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Ed. V. Sedlák. Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 37–52.

STANISLAV, J.: K južnej a východnej hranici slovenského osídlenia v stredoveku. In: *Spisy vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov.* Bratislava, 1944, s. 14–20.

STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 1. (1999), 2. (2004). 2. vydanie. Bratislava : Literárne informačné centrum.

ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska.* Praha; Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. přílohy.

ŠMILAUER, V.: *Příručka slovanské toponomastiky.* Praha : Academia, 1970. 216 s.

VSO – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1. (A – J, 1977, 528 s.), 2. (K – R, 1977, 520 s.), 3. (S – Z, 1978, 536 s.). Ed. M. Kropilák. Bratislava : Veda.

VARSÍK, B.: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku.* Bratislava : Veda, 1984. 260 s.

Štúdiá vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA 1/0510/12 Diachrónna a synchronna hydronymia Žitného ostrova

Andrej Závodný

(Trnava)

**HYDRONYMÁ ZO ZOBORSKEJ LISTINY
V SÚČASNÝCH HYDRONOMASTICKÝCH PRÁČACH
(NÁČRT PROBLEMATIKY VENOVANÝ 900. VÝROČIU
VZNIKU LISTINY)**

Rieky, potoky a iné vodné objekty (mŕtve ramená, pramene, rybníky, jazerá, studne, močiare) boli pri ohraničovaní území v minulosti významnými medzníkmi, metami, no ako prirodzené hranice slúžia vodné objekty aj v súčasnosti. Ich dôležitú rozhraničujúcu funkciu potvrdzuje aj jedna z najstarších v origináli dochovaných listín, ktorá sa viaže na slovenské územie, Zoborská listina. Listina má dve verzie – staršiu, z roku 1111, v ktorej sa však toponymá vyskytujú iba sporadicky (Zobor, Váh, Trenčín), hoci poskytuje cenný antroponymický materiál (v listine Zoborské opátstvo bráni svoje práva na vyberanie mýta v oblasti Nitry, Váhu a Trenčína, ktoré im neskôr kráľ Koloman, syn uhorského kráľa Gejzu I., potvrdil), a o dva roky mladšiu, z roku 1113, ktorá je skutočnou najstaršou klenotnicou slovenskej toponymie takmer z celého západného Slovenska (v nej sa opisujú a zároveň vymedzujú hranice majetkov, prislúchajúcich Kláštora sv. Hypolita na Zobore v Nitre; na žiadosť zoborského opáta Godefrida ich uhorský kráľ Koloman aj potvrdzuje). Zoborský kláštor je azda najstarší kláštor na slovenskom území a mohol vzniknúť ešte vo veľkomoravskom období, prípadne v 10. storočí (Pauliny, 1983: 54). Hydronymá, ktoré sa uvádzajú v tejto listine, z povodia Nitry, Dudváhu (J. Hladký), Turca a horného povodia Váhu, od povodia Rajčanky po prameň Váhu (J. Krško) sú systematicky monograficky spracované v rámci projektu Hydronymia Slovaciae. V rámci tohto projektu je dnes rozpracované aj povodie Čiernej vody (M. Beláková) a Malého Dunaja (J. Hladký, A. Závodný). V štúdiu sa pokúsime analyzovať podľa doterajšieho výskumu tie hydronymá, ktoré sa spomínajú priamo v Zoborskej listine. Pochopiteľne, názvov riek a poto-

kov bolo na území, na ktoré sa viaže listina, istotne viac. Treba si však uvedomiť, že v Zoborskej listine sa nachádzajú len vlastné mená hraničných či význačných orientačných objektov ležiacich na hranici opátstva. Keďže Zoborská listina prináša hydronymický materiál z viacerých povodí na západnom Slovensku, hydronymá budeme uvádzať podľa ich príslušnosti k jednotlivým povodiám. V analýze sa pokúsime predstaviť starú hydronymickú lexiku, ktorá sa v spomínanej listine zachovala.

V povodí Nity (Hladký, 2004) listina uvádza dnešný **Jeleškový potok** ako *fluvius Gelisca* (CDSI. I, Nr. 69) pri dedine Kocurany. Doklad možno rekonštruovať ako *Jeleška. Názov *Jeleška pravdepodobne motivoval stromový porast v okolí toku (< apel. *jeľa, olša* < psl. **olbcha*, Machek, 1957: 338). V. Šmilauer (1932: 339) pokladal presné znenie a etymológiu názvu za nejasné.

Etymológiu názvu riečky **Livina** (*aqua Liuina*; CDSI. I, Nr. 69) V. Šmilauer (1932: 341) pokladá za neznámu a predpokladá takýto vývin názvu: slov. *Livina* > maď. *Liuna, Leuna*; s neurčitosťou predpokladá aj pôvodný tvar v podobe *Hlivina* (< *hlieviet'* < psl. **glivěti* 'byť nečinný'; porov. ESSJa. VI: 130) podľa pomaly tečúcej vody pri ústí rieky. Takýto výklad B. Varsik (1990: 47) vylučuje s tým, že pri prevzatí názvu Maarmi v 10. – 11. storočí by sa bola utvorila maďarská podoba s hláskou *g*, no pripúšťa, že v názve mohlo ísť o starý slovanský základ (*Liv-*), ktorého význam dnes nepoznáme. V. Uhlár (1987: 348) spája koreň *liv-* so slovesom *liat'/lejem*, respektíve v staršom období predpokladá tvar *livati* (porov. rus. *razliv, liveň*) podľa rozlievajúcej sa vody z koryta pri ústí. R. Krajčovič (1980: 220) dokonca predpokladá existenciu apelatíva *livina* (deverbatívum od slovesa *livati* s významom 'riečka s väčším množstvom vody, často sa vylievajúca riečka').

Rieka **Drevenica** pri Kostofanoch pod Tribečom sa v listine uvádza v podobe *fluvius Dreueniza* (CDSI. I, Nr. 69). Názov motivovala lokalizácia riečky (< apel. *drevo*, stsl. *děrho*, psl. **dervo*; Rejzek: 147; v pôvodnom význame 'les'; 'potok tečúci okolo dreva', 'potok tečúci zalesneným územím'. Staršie názory zhrnul V. Šmilauer (1932: 347, 477). Uvedený výklad názvu pokladal za nesprávny V. Prask, ktorý ho vykladal deformovaním predpokladaného tvaru *Trebnica* > *Drevenica* (Šmilauer, 1932: 477). Križko zasa rekonštruoval doklad z roku 1234 ako **Trnča* (< apel. *trň*; Šmilauer, 1932: 347). V. Šmilauer predpokladá vývin **Dřevěnica* > maď. *De-revenca* > *Dervence* (s. 347) a jeho výklad aj pokladáme za najpresvedčivejší.

Súčasný **Lelovský potok** sa v listine uvádza v tvare *fluvium Rybnuc* (CDSI. I, Nr. 69). Rovnakým tvarom *fluvius Rybnuc* (CDSI. I, Nr. 69; Šmilauer

Nr. 314) je v listine zapísaný aj súčasný **Sučiansky potok**. Obidva doklady možno rekonštruovať ako **Rybník*. Názov motivovalo priame pomenovanie objektu a vznikol propriálizáciou apel. *rybník* ('potok, na ktorom bol rybník').

Prvý doklad o názve **Nitra** je v porovnaní s dokladom v Zoborskej listine starší o viac ako sto rokov (1006 *flumen Nittra*, *Nittra* CDSl. I, Nr. 51). V Zoborskej listine sa uvádza vo viacerých podobách: *aqua Nitria*, *Nitria*, *Nitra*, *Nittra*, *Nytria* (CDSl. I, Nr. 69).

Komplexný prehľad starších pokusov o etymologický výklad názvu Nitra zostavil Vladimír Šmilauer (1932: 338). Rozčlenil ich na tri skupiny. Slovanský pôvod názvu hľadali napr. F. Umflaut (1886) a G. Czirbusz (1908; okrem slovanského pôvodu však G. Czirbusz nevylučoval ani nemecký pôvod názvu a interpretoval ho ako kompozitum vzniknuté z nemeckého koreňa **nit-* 'stiesnený', *aar* 'voda'). Názov odvodzovali od slova **vñ-otr̥b* > *vnutro*, *nutro* s motiváciou 'rieka tečúca vnútri, medzi štyrmi riekami' a T. Tomicki (1925) pôvodný tvar rekonštruoval ako **Nitorna*, *Nutorna*. J. Červinka (1928) takisto v názve videl slovanský pôvod, avšak samotné slovo pokladal za nejasné, no dával ho do súvislosti s osobným menom *Nittrabor* a baltoslovanským apelatívom *nitra* 'zástava'. V. Chaloupecký (1932: 22–23) pokladal názov za predсловanský a bez bližšieho vysvetlenia ho dáva do súvislosti s vlastnými menami *Tatra*, *Matra*, *Fatra*. J. Melich (1925: 334–340) pokladá názov Nitra za slovo kvádskeho pôvodu s nejasnou etymológiou, no predpokladá vývin **Nitrahwa* (vraj pôvodne *Netra* + *ahwa*) > **Nitraha*. Predpokladal, že v tomto tvare ho mali prevziať Slovania a substituovali ho sufixom *-ava* > **Nitrava*. V podmienkach adaptácie do maďarčiny sa mal tvar **Nitrava* vyvíjať takto: > **Nitrva* > *Nittra*; teda dnešný tvar Nitra je podľa neho spätné prevzatie z maďarčiny. Z maďarského *Nitra*, *Nyitra* sa vyvinulo nemecké *Neitra*. V. Šmilauer však k Melichovmu výkladu poznamenáva, že maďarský vývoj *-ava* > *-va* > *-a* sa kládie do veľmi starej doby, a tak už začiatkom 12. storočia by bolo len *-a*. V. Šmilauer sa takisto nedôverčivo vyjadruje aj k spätnému prijímaniu názvu významného názvu v centre slovenského územia. Navyše upozorňuje, že nie je isté, či doklady so sufixom *-ava* sú slovanské, alebo ide o slovanské meno rozšírené o germánsky sufix *-ava*. Sám pokladá etymológiu slova za nejasnú (s. 338). Za predсловanský pokladá pôvod názvu Nitra (resp. *Nitrava*) aj J. Stanislav (1999: 255). Podoba **Nitrahwa* sa dáva do súvisu s ide. koreňom **neid* 'tiece' a germánskym **ahwa* 'rieka, voda' (LMŠ. 1982: 212; Uhlár 1983: 98–99). Š. Ondruš (1979: 277–281; 2000: 9–16) predpokladá, že názov je indoeurópske-

ho, respektíve praslovanského pôvodu; vznikol zo slovesného základu *neiti* ako *r*-ový derivát s významom ‘kresať’ (1. ‘kresať, sekať stromy, porasty’, 2. ‘nietiť oheň’). Svoj výklad podopiera prítomnosťou oronyma *Tribeč* (pôvodne **Trebič*: **terb-* > *treb*, *-tereb-* ‘miesto, kde sa vyrúbe porasť’, prípadne zo stsl. *trěba* ‘obeta’, teda ‘miesto, kde sa koná obeta, obyčajne nietením’). Na otázku, či *Nitra* mala motiváciu ‘miesto, kde sa sekajú stromy, porasty’, alebo motiváciu ‘miesto, kde sa nieti, žiari oheň’ (v susedstve je pohorie *Žiar*) sa podľa neho nedá jednoznačne odpovedať. V súvislosti so sufixom *-ava* prijíma predpoklad slavistu M. Vasmera, že ide o slovanský sufix. K problematike sa vyslovil aj maarský slavista a ugrofinista Gyula Déczy (1990: 33), ktorý predpokladá, že *Nitra* sa pôvodne nazývala *Zobor* a ešte pred 9. storočím tu začal pôsobiť maďarský kráľovský správca *Nyitra-va* (< verbum *nyit* ‘otvorie’ + frekventatívny sufix *-r-*, substantivizujúce zakončenie *-a*). V súvislosti s týmto výkladom sa prikláňame k názoru Š. Ondruša (2000: 12–13), že spomínaný výklad je eážko akceptovateľný už z historickej stránky. Š. Ondruš (2000: 13) odmieta aj názor nemeckého slavistu H. Kunstmanna, ktorý sa domnieva, že Slovania si z Balkánu priniesli do oblasti na sever od Dunaja ilýrske meno *Noutria* (podľa nedoloženého mesta, ktoré sa malo nachádzať nealeko ústia rieky Naron do Jadranu, kde Rimania r. 229 pred n. l. utrpeli porážku pri lokalite *Noutrian* (> *Neutra* : *Nitra*, resp. *Nut-rava* : *Nitrava*). B. Varsik (1990: 42) predpokladá, že názov *Nitra* poznali starí Slováci ako *Nitrava* a Maďari ho stiahli do podoby *Nyitra* (občas sa zo sufixu *-ava* zachováva v maďarskom *-va*, napr. *Žitava* > maď. *Zsitva* a pod.). V 2. polovici 11. storočia bol už maďarský názov vo forme *Nyitra* ustálený (spätne prevzatie vysvetľuje zdecimovaním slovan-ského obyvateľstva v Nitre a okolí a ich pomadžarčením). Za prvotnú, na rozdiel od Š. Ondruša, ktorý predpokladal paralelnú existenciu názvov *Nyitrava* a *Nitra*, pokladal formu so sufixom *-ava* a zmenu *Nitrava* → *Nitra* pripisuje prichádzajúcim Maďarom. Ondrušovo tvrdenie pokladá za nesprávne aj preto, že Š. Ondruš neberie na zreteľ, že listiny datované do 9. – 11. storočia sú falzá, a teda vychodí mu, že domáce obyvateľstvo súčasne používalo podoby *Nitra*, *Nitrava*. B. Varsik – podobne ako väčšina bádateľov – predpokladá, že v prípade názvu *Nitra* ide o predslovanský základ (pod. Dunaj, Morava, Hron); VN. > ON. *Nitra*.

Predslovanský pôvod názvu rieky *Nitra* najnovšie prijíma aj R. Krajčovič v závažnej štúdiu z r. 1999. Podľa neho názov rieky aj lokality *Nitra* odráža napätú symbiózu včasnოსlovansko-kvádsku asi v 4.–5. storočí (porov. hydronymá *Váh*, *Hron*). Vo svojom výklade sa opiera o podoby starých ne-

meckých názvov mesta (*Neuter, Neutra, Neiter*). Vznik týchto starých nemeckých variantov bol motivovaný dvoma objektmi pomenovania riekou a lokalitou azda s cieľom ich odlíšiť. Podľa R. Krajčoviča tieto staronemecké názvy vznikli v kvádskom prostredí z latinsko-rímskych názvov *Novi-iter* a *Neui-iter*, čiže zo zložených názvov z latinsko-rímskeho *iter* ‘cesta, pochod’, ale aj ‘tok, rieka’ s prívlastkom *novi-us*, prípadne so starším *neui-us* (porov. grécke *neos* popri *neos*) s významom ‘to, čo je za hranicou, za limesom’. Takýto názov možno zaradiť medzi orientačno-informačné názvy, ktoré slúžili rímskym légiiám (v štúdiu R. Krajčovič interpretuje aj názov podnes nelokalizovaného rímskeho tábora Laugaricio s podobnou funkciou). Jeden z nich pre ne znamenal cestu pre pochod vedúcu popri rieke za limesom a bol to názov rieky (apel. *iter* mal aj význam ‘tok, rieka’), druhý azda rímsku stanicu pri nej, ako to v súčasnosti predpokladajú aj historici. Poznamenáva alej, že dnešná aj historická podoba názvu rieky i mesta Nitra jednoznačne svedčí o tom, že asi v 4.–5. storočí starí Slovania prevzali podobu *Neiter* od Kvádov, prípadne ich zvyškov a podľa zákona praslovančiny o otvorenosti slabík z prevzatej formy *Nei-ter* vznikol názov s otvorenými slabikami *Ni-tra* náležitou zmenou *-ei- > -i-* a zmenou zatvorenej slabiky *-ter* na slabiku otvorenú *-tra*. Pre výklad názvu Nitra, v ktorom sa počíta s motiváciou cesty popri rieke Nitra, R. Krajčovič nachádza oporu aj v (mladších) staroslovanských osadných názvoch na ľavom brehu Nitry (Krajčovič, 1999: 415–419). Podnes teda nie je jasné, či názov rieky Nitra možno pokladať za slovanský, resp. slovenský.

Rieka ***Opočen** sa v listine uvádza v tvare *fluvius Oposcen* a spomína sa ako riečka oproti Kocuranom (CDSl. I, Nr. 69). V. Šmilauer (1932: 339) a po ňom R. Krajčovič (1980: 221) názov rekonštruoval ako **Opočen* (k apel. *opoka* ‘skala’; Krajčovič, 1998: 258, porov. Rejzek, 2001: 430: *opuka* ‘svetlá, pukajúca hornina’). Názov teda motivovala lokalizácia vodného toku a charakteristika okolitého terénu pokrytého horninami, skalami.

Riečka ***Súteča** je dnes neznámy potok pri obci Žirany. V listine sa uvádza v tvare *fluvius Zutisca* (CDSl. I, Nr. 69). V. Šmilauer pokladal presné znenie a etymológiu názvu za neznáme, nevylučuje však, že by sa dal rekonštruovať ako **Súteska* (1932: 347); takisto aj J. Stanislav (1956: 70). R. Krajčovič (1980: 222) názov interpretuje ako **Súteča* (*sc* = č; *sú-* < psl. **so-* ‘spolu’; **teč-a* < psl. **tek-ja* k psl. **tekti* ‘tiece’; ‘riečka po sútoku dvoch alebo viacerých tokov’; porov. doklad na potok *Centúz* v tvaroch *Zutus* (*Zetus*), *Zutuche* (*Zütüche*) v povodí slovenských ľavostranných prítokov Moravy.

Názov ***Horúci prameň** pomenúva neidentifikovaný prameň v meste Bojnice. V listine sa uvádza latinskými apelatívnymi termínmi *fervidus fons* (CDSL. I, Nr. 69). Názov motivovala teplota vody v prameni (lat. *fervidus* ‘horúci’, *fons* ‘prameň’), no nemožno vylúčiť ani to, že ide o apelatívne pomenovanie objektu s takouto vlastnosťou vody.

Riečka **Trebianka** pri Novákoch sa v listine uvádza v podobe *fluvius Istobenize* (CDSL. I, Nr. 69). Doklad možno rekonštruovať ako **Istebnica*. Názov podľa V. Šmilauera (1932: 339) pravdepodobne motivovala lokalizácia vodného toku a vznikol z apel. *istoba* (‘stan, zrub’; ‘potok tečúci okolo zrubu alebo podobnej stavby’; porov. *istebna* ‘komôrka’; Káral: 212). Na jeho výklad nadviazal J. Stanislav (1956: 313) a po ňom R. Krajčovič (1980: 220). Predpokladaný tvar **Istobnicä* (**istobn-icä*) je odvodený od adjektíva **istobn-* (psl. **istobъn-*) < apel. **istoba* (‘zrubová stavba vyplnená zemou’, ale aj ‘spevnený breh rieky, hať’). Názov tak interpretuje ako označenie ‘riečky s posilnenými brehmi pomocou zrubov, s haťami alebo so zrubovými domčekmi‘ (pre rybárov). Novšie názov rekonštruoval V. Uhlár v podobe **Stebník*.

Možno predpokladať, že **Stoličný potok** sa v Zoborskej listine spomína ako *Bystrica (aqua Bistric)*; CDSL. I, Nr. 69; Šmilauer, Nr. 267) pri Otrokoviach. Názov motivovala rýchlosť, prudkosť alebo čistota toku (< psl. **bystrъ* ‘rýchly, prudký, čistý’). Stotožnenie dokladu so súčasným Stoličným potokom však nie je isté (porov. Šmilauer, 1932: 78).

***Vlčec**, neidentifikované, asi zaniknuté rameno alebo prítok Nitry južne od mesta Nitra (možno aj dnešný Panienský potok) sa uvádza v podobe *fluvius Vvlscit* (CDSL. I, Nr. 69). V. Šmilauer (1932: 343) názov rekonštruuje ako **Vlčec* (< apel. *vlk*, psl. **vlkō*; Machek, 1957: 571). R. Krajčovič (1980: 222) nadviazal na analýzu V. Šmilauera a staromaďarský sufix *-it* vysvetľuje za domáci deminutívny sufix *-cb* (> slov. *-ec*; **vlčb-cb* > *vlčec* > *Vlčb-cb* > *Vlčec*) ako označenie ‘potoka (ramena) ako mladého vlka’, t. j. s vlastnosťami mladého vlka (záľudnose). J. Hladký predpokladá, že motiváciou môže byť prosté označenie sekundárneho toku (skôr však ramena: metaforicky *vlk* ‘mladý, no neúrodný výhonok ovocných drevín; planá odnož’; porov. Káral: 773).

Názov ***Csíker** pomenúval v súčasnosti neidentifikovanú studňu pri obci Pohranice a v listine sa uvádza v podobe *puteus Cik[er]* (CDSL. I, Nr. 69). V. Šmilauer názov rekonštruoval ako **Csíker* (apel. *csík* ‘druh ryby’; zoológicky čík obyčajný, *Misgurnus fossilis*; *ér* ‘rameno, potôčik’). Pomenovanie má pravdepodobne onomatopoický pôvod a vznikol podľa zvuku,

ktorý čík po vytiahnutí z vody vydáva (porov. Ferienc, 1948: 62, 63; Šmilauer, 1932: 472).

***Topoľový** [prameň] dnes nedokážeme presne identifikovať. V listine sa uvádza v podobe *fons Narath* a malo ísť o prameň pri kláštore sv. Hypolita pri Nitre (CDSl. I, Nr. 69; Šmilauer Nr. 323). V. Šmilauer (1932: 342) názov rekonštruuje ako **Nyárád* ('topoľový les', maďarsky *nyár* 'topoľ'; s. 481; respektíve *nyárad* 'topoľový'). Pripúšťa to aj J. Stanislav, avšak poznamenáva, že mohol vzniknúť aj zo slovanského osobného mena **Nerad* (Stanislav, 1999: 267; 1956: 514).

Názov **Mŕtva** pomenúval zaniknutý rybník medzi obcami Neded a Topoľnica. V listine sa uvádza v tvare *in piscina qui vocatur Mortua* ako rybník (CDSl. I, Nr. 69). Názov motivovala povaha vodného objektu: psl. **mŕtvъ*, *mŕtva*, latinsky *mortua* (mŕtva, netečúca rieka, prípadne aj bez života) > maď. *mor(o)tva*; slov. **Mŕtva* > maď. *Mor(o)tva*.

Názov **Karstis** pomenúval pravdepodobne zaniknutý rybník pri dedine Zemné. V listine sa uvádza ako *Karstis* (CDSl. I, Nr. 69). V. Šmilauer (1932: 88) názov rekonštruoval ako **Caristis*, no uvádza aj niektoré staršie rekonštrukcie názvu — Jerney ho rekonštruoval ako *Keresztes*, Martinka ako *Chrastíš*, no on sám považuje názov za nejasný (1932: 336).

V povodí rieky Dudváh (J. Hladký, 2011) zaujme názov riečky **Blava**: *aqua Blavva*, *Balava* (CDSl. I, Nr. 69; dnes Horná Blava a Dolná Blava). Doklady ukazujú, že pôvodná podoba hydronyma je *Blava*, staršie zápisy svojím pôvodom slovenského názvu Blava vznikli pre maďarčinu príznačným predsúvaním alebo vsúvaním samohlások do spojenia spoluhlásky so sonórou (porov. ma. zápisy *Balava*, *Bolova*), B. Varsik (1990: 27) predpokladá, že od takýchto podôb sa upustilo ešte v 13. storočí po odchode staromaďarských (pečenežských) stráží z Podudvažia a aj v maďarskom úradnom úze ustálila sa domáca (slovenská) podoba názvu (*Blava*).

V. Šmilauer sa o výklad nepokúsil, ale správne vyznačil vývin: slov. *Blava* > maď. *Balava*, respektíve *Bolova* a názov zaradil do skupiny hydronym s formantom *-ava*. Indoeuropeista Š. Ondruš (2004: 125) dáva výklad názvu Blava do súvislosti so svojím výkladom hydronyma Gidra (podľa neho **Kydra* s motiváciou 'pomaly, kydavo tečúca voda'); názov Blava odvodzuje od psl. koreňa **meld-* (porov. adjektívum *m'andravý*) > **mlav-* s takou istou motiváciou (porov. srbské apel. *mlava* 'pomaly tečúca rieka', poľské hydronymum *Mlava*), po alternácii bilabiál *m/b* **Mlava* > *Blava*. B. Varsikovi (1990: 26–27) sa slovanský (slovenský) pôvod názvu nezdá byť úplne istý a usudzuje, že Slovania ho mohli prevziať od pôvodného neslovanského

obyvateľstva a k názvu mohli pripojiť hydroformant *-ava* podľa susediacich tokov (*Trnava*, *Ronava*). Sám sa však otázkou pôvodu názvu alej nezaobrá.

Podľa J. Hladkého (2011: 33) prevzatie hydronyma v období mladších dosídľovacích procesov od polovice 13. storočia neprichádza do úvahy (najstarší doklad hydronyma je už z r. 1113: *Blavva*, *Balawa*). Muselo by preto ísť o staré prevzatie z obdobia, keď sa Slovania usádzali v Malých Karpatoch. Názov by tak azda mohol byť odvodený od nemeckého adjektíva *blau* ‘modrý, belasý’, a to podľa sfarbenia vody (pri prameni); porov. napríklad ojedinelý doklad *Blavá Bach* (analogicky adjektívum *belavá*, *modravá*; české adjektívum *blavý* (Kott, I: 70; V: 1006); v stredošarišských nárečiach apel. *blavač* – nevádza poľná: podľa modrých kvetov). Predpoklad o predslovanskom – germánskom (kvádskom) pôvode hydronyma *Blava* vyslovil napr. L. Kiss (1988: 220). Pôvodnú formu názvu rekonštruoval v podobe **Blāwaha* (s motiváciou ‘modrá voda, modrý potok’) a nachádza aj paralelu v nemeckej stredovekej hydronymii (1424 *Blauwe*). J. Hladký (tamže) ďalej uvádza, že predpoklad o predslovanskom pôvode sa síce nedá vylúčiť, nezdá sa však ako pravdepodobný z viacerých dôvodov: v povodí *Blavy* sa nám nezachovali také vlastné mená, ktoré by sme mohli pripísať starším slovansko-germánskym kontaktom; názvy komunikačne rovnako dôležitých riek, ktoré tečú súdežne s *Blavou* (*Trnava*, *Ronava*, *Pilava* – dnes *Gidra*, *Parná*, pôvodne azda **Parnava* majú slovanský (slovenský) pôvod; podobný vývin (resp. pôvod) by sme očakávali aj v prípade spomínaného polabskoslovanského hydronyma *Blawaseen* a českého ojkonyma *Blava* (zaniknutá osada). Súhlasiac so ‘milauerovým predpokladom, že v názve *Blava* sa realizuje formant *-ava* (*-va*), odvodzuje ho od všeslovanského onomatopoického koreňa **blb-* (/ **blbv-*), porov. psl. **bl'bvati* (azda z ide. **bhlēu-*), po zániku párovej mäkkosti v skupine trnavských nárečí najneskôr v 13. storočí > **bl-* (**blv-*) + *-ava* s motiváciou hlasného, intenzívneho vyvierania vody z (krasových) vyvieráčiek; s týmto zvukomalebným základom porov. verbá *blavíňat'*, *blavúňat'*, *blafkat'* / *blavkat'* (SSN, I: 127, Kálal: 27); porov. aj výklad hydronyma *Blawa-seen* (< ver. *bl'vati*) od P. Kühnela (1982: 53), názov zaniknutej českej obce *Blava* (Kott, V: 1007).

Holeška sa v listine uvádza v podobe *aqua Olesca* ako riečka pri osade Stráže pri Krakovanoch (CDSI. I, Nr. 69). Najstaršie doklady bez výnimky ukazujú, že pôvodný názov potoka bol **Oleška* a iba neskôr sa predsunula spoluhláska *h-*. Názov motivoval stromový porast v blízkosti toku (< apel. *olša* ‘jelša’, psl. **elbcha* / **olbcha*, botanicky jelša lepkavá, *Alnus glutinosa*)

+ sufix *-ka* (‘malá riečka tečúca terénom s jelšovým porastom’; porov. Krajčovič, 1980: 221).

***Rybársky potok** je zaniknutý vodný tok s rybníkom pri osade Hetmėň. V listine sa názov uvádza v podobe *piscina, que vocatur Piscar* (CDSl. I, Nr. 69). V. Šmilauer (1932: 335) pôvod a výklad názvu pokladá za neznámy. Podľa J. Hladkého (2011: 110) sa nedá vylúčiť, že v listine ani nebolo zaznamenané živé hydronymum, ale v skutočnosti môže íse o umelý názov pomenúvajúci vodný tok, pri ktorom žili rybári (lat. *piscator*, pl. *piscatoris*) na rozdiel od iných objektov v regióne – močiarov. To, že názov pomenúval tečúcu vodu (potok), na ktorej stál rybník, pravdepodobnosc takéhoto výkladu potvrdzuje. Doklady rekonštruoval ako **Rybársky potok*, prípadne aj **Rybný potok*, no niektorí jazykovedci (Krajčovič, Stanislav) doklad na osadný názov v tvare *villa Piscan* rekonštruovali ako **Pěščan-(y)* (nemožno ho však stotožňovať so súčasným mestom Piešťany, ktoré sa v Zoborskej listine spomína na inom mieste).

Šípkovec sa v listine uvádza ako *aqua Sipco* oproti zaniknutej osade Poskoz (CDSl. I, Nr. 69). Podľa dokladov sa ukazuje, že názov potoka bol starší ako názov obce a motivoval ho porast ruže šírovej (latinsky *Rosa canina*): *šíp*, *šípka* < psl. **šíp-*), možno však aj inej rastliny porastenej trním (porov. Machek, 1957: 609; Kott, III: 875). Onymickou polarizáciou sa neskôr názov potoka zmenil na **Šípkovský potok* (ma. *Sipkói víz*: **Šípkovská voda*) a *Šípkovec* (< ON. *Šípkové*).

† **Archi** je názov zaniknutého rybníka pri obci Neded (*piscina, que vocatur Archi*; CDSl. I, Nr. 69). Názov nie je jasný (porov. Šmilauer, 1932: 336).

***Nega** je dnes neznámy rybník severne od osady Hetmėň. V listine je názov rybníka doložený v podobe *Maga* a *Nega* pri dedine Trnovec (CDSl. I, Nr. 69). Zápisy *Nega* a *Maga* pokladá V. Šmilauer za identické, presnú podobu a etymológiu názvu za nejasné. Uvádza aj staršie názvy, podľa ktorých sa názov interpretuje ako *magna piscina*, teda **veľký rybník*.

V povodí Turca (J. Krško, 2003) sa v Zoborskej listine uvádza predovšetkým názov **Turiec** – *aqua Turc* (CDSl. I, Nr. 69). Názov motivovalo hospodárske využívanie toku a vznikol z apelatíva *tur* ‘vyhynutý druh párnokopytníka’ (psl. **turo*). V. Šmilauer (1932: 320–321) sumarizuje všetky dovtedy známe etymologie názvu Turiec: z deminutívnej podoby antického mena *Duria*, ktoré pomenúvalo horný Váh (Plinius); súvislosť s názvom kmeňa Teuriskov (Ptolemaios); podľa mena sarmatského kráľa Turana, ktorý tu založil svoje kráľovstvo, prípadne zo slovného spojenia ‘Tu Riecz-

ka' (M. Bel); podľa tvrdého riečišča (I. Zoch); podľa slovanského boha Tura. V. Šmilauer (tamže) uvádza, že názov vznikol z apelatíva *tur*, pričom nešlo o divého, ale domáceho tura, teda, že rieku pomenovalo pastierske obyvateľstvo (Krško, 2003: 122; porov. Sičáková, 1996: 86; Varsik, 1990: 34).

Rieka **Polerieka** sa v listine uvádza v podobe *fluvius Polireca* ako riečka oproti Slovenskému Pravnu (CDSl. I, Nr. 69). Názov, utvorený kompozíciou z apelatív *pole* v staršom význame 'čase menej úrodnej zeme v tomto prípade v horskom teréne' a *riecka*, motivovala skutočnosť, že ide o 'riečku, tečúcu poľom, čiže miernou vyvýšeninou zarastenou burinou, krovím a pod.' (Krško, 2003: 102). Inú etymológiu názvu uvádza L. Králik (2010: 216–219). Podľa neho názov nevznikol v dôsledku menšej kompozície dvoch substantív, ale zmeraním pôvodnej atributívnej syntagmy **pola rěka* (psl. adjektívum **polъ* a substantívum **rěka*) a analógiou prvej časti zmeraveného názvu buď s tvarmi v datíve alebo v lokáli singuláru (**kъ polě rěčě*, respektíve **vъ polě rěčě*), prípadne analógiou s apelatívom *pole* vplyvom ľudovej etymológie. Adjektívum *pólъj* má v ruštine niekoľko významov, no v súvislosti s názvom prichádzajú podľa L. Králika do úvahy dva významy: 1. '(o vode) vysoký, vyliaty'; *pólaja vodá* 'vysoká voda' (v ruštine slovo *polovód'je* a v ukrajinských dialektoch slovo *polovídd'a* má význam *povodeň*); takýto výklad by súvisel s výkladom R. Krajčoviča 'voľne sa rozlievajúci tok z minerálneho prameňa'; 2. v ruských dialektoch 'nepokrytý ľadom, nezamrznutý (o vodnej nádrži alebo močiar, lese a pod.)'; takýto výklad by znamenal 'nezamfzajúci vodný tok, rieka', čo by potvrdzovali aj slová polyhistora M. Bela, že Polerieka sa vyznačuje tým, že nezamrzne ani počas najtuhších mrazov.

V Zoborskej listine sa, samozrejme, uvádza aj názov najdlhšej slovenskej rieky (J. Krško, 2011). Rieka **Váh** sa v Zoborskej listine uvádza v tvare *aqua Vvac, Vagh, Wag* (CDSl. I, Nr. 69), ale prvýkrát už v roku 1075 v podobe *Wag* (CDSl. I, Nr. 58). Etymológiu názvu je viacero a možno ich rozdeliť na etymológie pred slovanské a slovanské (Šmilauer, 1932: 307–308). K pred slovanskému pôvodu názvu sa prikláňajú viacerí, napr. V. Šmilauer, B. Varsik, E. Schwarz a odvodzujú ho z germánskeho slova *wâg* 'pohybujúca sa voda, tok, rieka, vlna, prúd'. J. Stanislav (1947: 68) názvu pripisuje nemecký pôvod s významom 'rieka'. M. Bel názov odvodzuje z nemeckého slova *die Woge* 'vlna, príval', no najskôr sa prikláňal k slovenskému pôvodu názvu (zo slovenského slova *váha* podľa dvojitého prameňa, t. z. azda podľa skutočnosti, že hlavný tok vzniká sútokom dvoch osobitne prameniáciach tokov) či latinskému pôvodu (*vagus* 'túlavý, blúdiaci').

Š. Ondruš (2004: 121–122) dvoma argumentmi odmieta germánsky pôvod názvu: 1. «na území nemeckého jazyka niet riek s jednočlenným pomenovaním *Wag-*, ťažko preto predpokladať, že by na rozdiel od ostatných nemeckých kmeňov boli práve Kvádi dávali rieke takéto nezložené meno»; 2. «na území východných Slovanov sú rieky s menom *Vag/a/*, a to v takých oblastiach, kde nemeckej kolonizácie nebolo». Prikláňa sa k slovanskému pôvodu a podľa neho názov motivovali ohrady zo žrdí a dosák, ktoré sa stavali na brehoch vodného toku, a vznikol z praslovanského apelatíva *vagō*, *vaga* ‘z hrubého konára vysekané korýtko’ (podobnú motiváciu majú aj východoslovanské názvy riek a osád Žerď, Žerdeva, Batiná, Batog, Boticha, Boťma), prípadne pripúšťa aj motiváciu názvu podľa svetlosti, belosti vody a v tomto prípade by názov vznikol zo slova *juh* (psl. *jugō* ‘svetlo’ < ide. **veg-* / **vog-*).

Z južnej časti povodia Váhu sa v listine uvádza rieka **Turná** ako *aqua Turna* (CDSl. I, Nr. 69) pri zaniknutých osadách *Dobrany a *Látkovce. Názov pravdepodobne motivovalo hospodárske využívanie vodného toku a podľa V. Šmilauera (1932: 483) vznikol z apel. *tur* ‘tur, býk’ (psl. **turō*). Na Slovensku sa nachádza viacero názvov s podobnou etymológiou (porov. VN. *Turiec* (v našej štúdii), *Turiec* (pravý prítok rieky Slaná); ON. *Turá Lúka* a pod.). B. Varsik (1990: 38–40) uvádza aj výklad J. Melicha, podľa ktorého názov vznikol zo slovenského apelatíva *trň* (odkazuje na maďarský zápis osadného názvu *Trenčianska Turná* z roku 1269 v podobe *villa Tornoua*). Názov *Turná* by mal podobný výklad ako názov mesta *Trnava*. S Melichovým výkladom súhlasí aj R. Krajčovič, hoci pripúšťa aj výklad V. Šmilauera.

Názov **Modor** pomenúval zaniknutú studňu pri Čeľadinciach. V listine sa vodný objekt uvádza v tvare *puteo Modor* (CDSl. I, Nr. 69). R. Krajčovič (1989: 6) rekonštruoval názov ako *Modor* alebo *Modr* a názov podľa neho vznikol zo slova *modor*, *modr* ‘vlhké, mokré miesto, prameň (ako studnička)’.

Názov ***Černík** pomenúval riečku pri zaniknutej dedine Kút pri Nových Zámkoch. V listine sa vodný objekt uvádza ako *fluvius Cyrinc/Syrinc* (CDSl. I, Nr. 69), ktorý rekonštruoval R. Krajčovič (1989: 4) ako *Crnik-*, a názov podľa neho vznikol zo slova *črnik* (psl. *čьrni* ‘tmavý, čierny’), teda ‘tok tmavej tečúcej vody’ (asi od černozele).

Názov **Foráš** pomenúval prameň neďaleko od obce Močenok. V listine sa uvádza v podobách *furras* (CDSl. I, Nr. 69), no V. Šmilauer ho rekonštruoval ako *furras*, *Furras* (Šmilauer, Nr. 275) a vznikol proprietizáciou maď. apelatíva *forrás* ‘prameň, žriedlo’ (porov. Šmilauer, 1932: 457).

Názov ***Lac** pomenúval rybník, ktorý sa podľa V. Šmilauera (1932: 334) nachádzal medzi Večou (v súčasnosti čase Šale) a Dlhou nad Váhom. V listine sa uvádza ako *piscina Lac, lac* (CDSl. I, Nr. 69). V. Šmilauer (1932: 334) uvádza, že názov môže súvisieť s románskym *lac*. Nemožno vylúčiť, že názov patrí k typu názvov, ktoré vznikli propriálizáciou apelatíva vo všeobecnosti označujúceho vodný objekt (porov. VN. *Forrás*), a že vznikol z latinského *lacus* 'jazero, močiar, rybník, stojatá voda'. Podobne zasa nemožno vylúčiť ani to, že názov vznikol z maďarského apel. *láp* 'plytký močiar zarastený rastlinstvom'; porov. topobázu *lak-* vo VN. *Lakšár* na Záhori).

Názov ***Dubová** pomenúval močaristý potok pri osade Voderady (Drahovce). V listine sa názov uvádza v tvaroch *Dumbo, Durabo* (CDSl. I, Nr. 69; Šmilauer, Nr. 267). V prvom doklade názvu možno vidieť petrifikovanú zadnú nazálu *o* (-*um*-). Názov motivoval stromový porast v blízkosti toku (< adjektívum *dubový* < apel. *dub*, psl. **dǫbъ*; botanicky dub letný, *Quercus robur*, dub zimný; *Quercus sessilis*). Názov osady vznikol z názvu vodného toku, pretože obce Horné a Dolné Dubovany vznikli oveľa neskôr; Horné Dubovany sa prvýkrát spomínajú v roku 1278 v tvare *Losonc*, v tvare *Dwb* až v roku 1358 a Dolné Dubovany sa spomínajú v roku 1532 v tvare *Kys Dwbo-wenke* (VSO. I, s. 362); na mieste súčasných Dubovian existovala v 12. storočí pravdepodobne osada *Lučince*, ktorá sa v Zoborskej listine uvádza ako *villa Lucinci* (porov. Šmilauer, 1932: 78).

Názov ***Čipkešd** pomenúval rybník, ale skôr jarok pri obci Gáň, ktorý pravdepodobne tiekol v chotárnej časti Šípkové od Veľkej Mače a sprava mohol ústiť do Derne pri Galante. Názov sa v listine uvádza v tvare *piscina Cipicas* (CDSl. I, Nr. 69). Tento vodný objekt V. Šmilauer v Zoborskej listine nedokladá, ale pravdepodobne ho možno stotožniť s objektom, ktorý uvádza v listine z roku 1297 v tvare *ad fluuium Chipkez* (Šmilauer, Nr. 162 B). V listine z roku 1296 uvádza aj rovnomennú dolinu (*ad vallem Chipkez, Chypkez*; Šmilauer, Nr. 162 A). Názov pravdepodobne motivoval výskyt šípových krov (< apel. *šípka*, zo slovanského *šipъkъ*, maď. *csipke*; spoluhláska -*d* má podľa V. Šmilauera (1932: 482) deminutívny význam; porov. Machek, 2010: 609).

Záver

Z dvoj- a viacčlenných názvov, ktoré obsahujú druhové označenie objektu, z apelatívneho označenia v súčasnosti ťažko usudzovať o veľkosti vodného objektu. Ťažko spoľahlivo rozhodnúe, či súčasný vodný tok s apelatívnym označením jarok bol v minulosti, v čase vzniku názvu, skutočne

menší ako tok s druhovým označením potok. Dokonca sa možno stretnúť aj s tým, že v mnohých mladších dokladoch sa vodný objekt označuje v rôznych prameňoch raz ako jarok, raz ako potok. Zo súčasných lexikálnych významov obidvoch apelatív vyplýva, že jarok je menší potok, ale neznamená to, že takto obidve apelatíva rozlišovali aj pôvodní pomenovatelia všetkých vodných objektov. Keď je však apelatívna časť derivovaná na deminutívum (jarček, potôčik), v takýchto prípadoch možno skutočne hľadať v druhovom označení 'motivačné informácie' o veľkosti, prípadne aj dĺžke vodného objektu. Niektoré mladšie dvoj- a viacčlenné názvy však nemusia informácie o veľkosti objektu vyjadrovať len druhovým označením objektu, ale relatívnu veľkosť naznačuje ich adjektívna časť, ktorá svojím lexikálnym významom predpokladá existenciu objektu, ktorý je jeho protikladom (napr. *veľký* – *malý*). Jednočlenné názvy takéto protiklady zväčša neutvárajú a veľkose objektu ich priamo motivovala. Pri názvoch stojatých vôd sa často vyskytujú rôzne varianty druhového označenia prameňov: studnička, studienka, vyvieračka, žriedlo. Pisári pri zapisovaní slovenských hydroným v latinských listinách pri vodnom názve uvádzali latinský hydrografický termín, no už V. Šmilauer (1932, s. 455) upozorňuje, že latinská apelatívna hydrografická terminológia je nepresná a nemožno si na jej základe utvoriť adekvátnu predstavu o veľkosti alebo charaktere jednotlivých objektov. Z latinskej hydrografickej terminológie sme v excerpovaných dokladoch zaznamenali tieto termíny: *aqua* (voda všeobecne – potok, rieka, jazero a i.), *flumen*, *fluvius* (tečúca voda, rieka), *rivus* (tok, potok, jarok), *rivulus* (potôčik), *lacus* (stojatá voda – studňa, rybník, jazero, močiar; ale aj rieka), *fosa*, *fossa* (zavodňovacia priekopa, kanál), *piscina* (rybník), *stagnum* (močiar, jazero, rybník, ale aj pomaly tečúca voda), *puteus* (studňa), *fons* (prameň, studňa), *palus* (močiar, barina); v mladších listinách sú známe aj maďarské termíny (*csermely*, *patak*, *árok*, *ér*, *ág*) a nemecké termíny (*Bach*, *Fluss*, *Graben*).

Z motivačnej a etymologickej analýzy hydroným v Zoborskej listine vyplýva, že väčšina má slovenský, resp. slovanský pôvod a bolo to práve slovenské etnikum, ktoré zohralo v pomenovaní vodných objektov na vytýčovanom území rozhodujúcu úlohu. Mnohé hydronymá, ktoré sa z tohto obdobia zachovali, majú neodškriepiteľne pôvod v domácom jazyku. Dokazuje to aj prevaha názvov s najstaršími motivantmi vodných objektov (charakteristika, vegetácia a fauna):

stromový, *krovinový* a *rastlinný porast*: *Jeleškový potok* ('jelša'), *Holeška* ('oľša'), *Šípkovec* ('šípový ker'), **Dubová* ('dub'); *charakteristika*: *Livina*

(buď ‘nečinný tok’, alebo ‘riečka s väčším množstvom vody, často sa vylievajúca riečka’), **Bystrica* (‘bystrý, rýchly, ale môže byť aj čistý tok’), **Súteča* (‘riečka, ktorá vzniká sútokom dvoch alebo viacerých menších tokov’), **Istebnica* (dnes Trebianska; ‘spevnené brehy koryta’), **Vlčec* (‘zákernosť’ alebo ‘mŕtve (plané) rameno’), *Blava* (pravdepodobne podľa zvuku pri vyvieraní, ‘blvati’), *Polerieka* (‘nezamŕzajúca rieka’), **Modor* (‘vlhké, mokré miesto’), **Černík* (‘čierne sfarbenie dna alebo vody’), *Mŕtva* (‘vodný tok bez prítokov, vysychajúci’); *súvislosť so zvieratami*: *Turiec* (‘tur’), *Turná* (‘tur’); *lokalizácia*: *Drevlnica* (‘tečúca cez les, pri dreve’), **Opočen* (‘tečúca skalnatým terénom’); *priame označenie objektu*: **Rybník* (súčasný Lelovský potok a Sučiansky potok). V listine sa však nachádzajú aj názvy, ktorých motiváciu už v súčasnosti nemožno spoľahlivo určiť (*Karstis*, *Archi*, **Nega*).

Názvy najväčších riek, ktoré sa v listine uvádzajú (Nitra, Váh), majú s najväčšou pravdepodobnosťou neslovanský pôvod, no najmä slovenský etymológ Š. Ondruš im pripisuje slovanský, respektíve indoeurópsky pôvod. Okrem názvov týchto veľkých vodných tokov má neslovanský (neslovenský) pôvod aj zopár ďalších názvov vodných objektov **Topol'ový* (z maď. **Nyárád*), **Horúci prameň* (z latinského *fervidus* ‘horúci’, *fons* ‘prameň’), **Csikér* (z maďarského *csik ér*, slovenské čik ‘druh ryby’, *ér* ‘rameno, potôčik’), **Rybársky potok* (*Piscar* azda z latinského *piscator* ‘rybár’), **Forás* (z maď. *forrás* ‘prameň, žriedlo’), **Lac* (azda z latinského *lacus* ‘jazero, močiar, rybník, stojatá voda’), **Čipkešd* (z maďarského *csipke* ‘šípka’), hoci pri nich môže ísť len o cudzojazyčný zápis a najmä pri pôvode maďarských názvoch vôbec nemusí ísť priamo o potvrdenie toho, že takýto názov sa používal aj v živej reči. Časť týchto názvov však osciluje niekde na hranici medzi apelatívmi a proprietami, pretože prevažujú názvy, ktoré sú iba priamym apelatívnym cudzojazyčným označením vodného objektu. Takéto tendencie sú známe najmä v mikrosocietách, ke sa mnohé vodné objekty označujú len proprietizovanými apelatívmi bez dajakého objektívneho či subjektívneho motivačného impulzu (*Potok*, *Jarok*). Slovenský pôvod sa však ťažšie dokazuje pri mladších dokladoch o toponymách (12. – 16. storočie), najmä ak sú to prvé zmienky o objektoch, ke sú už zápisy buď poznačené maďarčinou a nemčinou, alebo v cudzom jazyku sú priamo zapísané. Ukázalo sa, že maďarské a neskôr aj nemecké obyvateľstvo od starých Slovákov postupne preberalo už vžitie názvy riek, a to najmä v 10. – 13. storočí. Ak sa v oblasti zachovala kontinuita pôvodného slovanského (resp. slovenského) obyvateľstva, zachovala sa aj kontinuita pôvodných slovanských (slovenských) názvov (porov. Varsik, 1990: 8). Zoborská listina je

teda výrečným svedectvom o tom, že mnohé názvy riek, ale aj mnohé osadné názvy, názvy vrchov a dolín, ktoré sa v nej uvádzajú, sú domáceho, slovanského, resp. slovenského pôvodu a paralely k nim môžeme nájsť aj v inej slovanskej hydronymii.

Skratky

apel. – apelatívum
ide. – indoeurópsky
maď. – maďarský,
porov. – porovnaj,
psl. – praslovanský
rus. – ruský,
slov. – slovenský,
stsl. – starosloviensky.

Literatúra

BEL, M.: Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica. Zv. 4. Comitatus Neogradiensis. Comitatus Barsiensis. Comitatus Nitriensis. Comitatus Hontiensis. Budae 1742.

CDSI. – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus 1. (805 – 1235). Ed. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971. 472 s.

ESSJa – Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov. Zv. 6. Ed. O.N. Trubačov. Moskva : Izdateľstvo Nauka 1979. 526 s.

FERIANC, O.: Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov (Nomina slovacica piscium Rei publicae Bohemoslovacicae nec non regionum confinium). Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská 1948. 115 s.

HLADKÝ, J.: Hydronymia povodia Nitry. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004. 294 s.

HLADKÝ, J.: Hydronymia povodia Dudváhu. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011. 196 s.

CHRENKOVÁ, E.: Magyar-szlovák kézisztótár. Maďarsko-slovenský príručný slovník. 2. vyd. Veľký Meder : Talentum, spol. s r. o., 2007. 628 s.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ.) S praktickou mluvniciou československou. Banská Bystrica 1924. 1216 s.

KISS, L.: A földrajzi nevek etimológiai szótára. Zv. 1. Budapest: Akadémiai Kiadó 1988. 460 s.

KRAJČOVIČ, R.: Z lexiky staršej slovenskej hydronymie v slovanskom kontexte. In: Slavica Slovaca, roč. 15, 1980, č. 3, s. 217–224.

KRAJČOVIČ, R.: O kontinuite starej slovenskej a praslovanskej lexiky (III). In: Slovenská reč, roč. 54, 1989, č. 1, s. 3–9.

KRAJČOVIČ, R.: Z lexiky jazyka Slovienov na strednom Dunaji. In: 12. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 21–33.

KRAJČOVIČ, R.: Pokus o výklad názvu rímskeho tábora Laugaricio pri Trenčíne. In: Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty. Zborník k životnému jubileu T. Štefanovičovej. Ed. A. Avenarius, Z. Ševčíková. Bratislava : Filozofická fakulta UK 1999, s. 415–419.

KRÁLIK, Ľ.: K etymologickej interpretácii hydronyma *Polerieka*. In: Lexika slovenskej onymie. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie (Trnava 12. – 14. 9. 2007). Zost. J. Hladký, I. Valentová. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity – VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2010. s. 216–219.

KRŠKO, J.: Hydronymia povodia Turca. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2003. 167 s.

KRŠKO, J.: Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu). Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2011. 228 s.

KOTT, F.Š.: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Zv. 1.-7. Praha : Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře, 1878–1893.

KÜHNEL, P.: Die Slavischen Orts- und Flurnamen im Lüneburgischen. Edícia Slavistische Forschungen. Zv. 34. Ed. E. Eichler. Wien: Böhlau Verlag; Köln 1982. 196 s.

LMŠ – LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa: Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich povodu a historického vývoje. Praha : Mladá fronta, 1982. 376 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 628 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 5. vydanie. Praha: NLN, s. r. o., 2010. 868 s.

ONDRUŠ, Š.: Slovenské rieky – pôvod mien. In: *Studia Academica Slovaca. Prednášky 15. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Zv. 8. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1979. s. 267–289.

ONDRUŠ, Š.: *Odtajnené trezory slov*. Zv. 1. (2000b; 244 s.), 3. (2004; 230 s.). Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 253 s.

REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. Praha: LEDA 2001. 752 s.

SIČÁKOVÁ, L.: *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1996. 108 s.

SSN – *Slovník slovenských nářečí*. Zv. I (A-K; 1994; 936 s.), Zv. II (L-P, povzchádzať; 2006; 1065 s.). Ed. I. Ripka. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

STANISLAV, J.: *Odkryté mená slovenských miest a dedín*. Bratislava: Nákladom Vedeckého a umeleckého nakladateľstva Dr. J. Orlovského 1947. 84 s.

STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka*. Zv. 1. Úvod a hláskoslovie (1956; 592 s.), Zv. 3. Texty (1967; 513 s. + 19 s. prílohy). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

STANISLAV, J.: *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 1. (1999), 2. (2004). 2. vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum.

ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska*. Praha; Bratislava: Nákladom Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. prílohy.

ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko-slovenský / slovensko-latinský slovník*. 7. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2003. 1222 s.

UHLÁR, V.: *Rieky a potoky povodia Nitry*. In: *Kultúra slova*, roč. 17, 1983, č. 4, s. 97–102.

UHLÁR, V.: *Z hydronymie Ponitria: Názvy so sufixom -ňa, -ina a -ica*. In: *Slovenská reč*, roč. 52, 1987, č. 6, s. 346–356.

VARSÍK, B.: *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Príspevok k etnogenéze Slovákov*. Bratislava: Veda, 1990. 184 s.

VSO – *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Zv. 1. (A-J). Ed. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977. 528 s.

Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA 1/0510/12 Diachrónna a synchronna hydronymia Žitného ostrova.

Р.М. Козлова

(Гомель)

ОТРАЖЕНИЕ АБЛАУТА В СЛАВЯНСКОЙ ОНОМАСТИКЕ

Прикоснуться к сложнейшей проблеме славистики – аблауту в славянских языках, над решением которой трудились такие выдающиеся ученые, как акад. С.Б. Бернштейн [3], Ж.Ж. Варбот [5] и др., позволила работа по этимологизации и хронологизации ономастической лексики, отбору праславянских ономастических древностей. В данной работе представлен ономастический материал, этимологической основой которого является глагол **žegti*. Глагольные генетические гнезда, как правило, являются словообразовательно разветвленными, представляют собой сложную морфонологическую систему. Избранный нами глагол относится к полисемантическим, жизненно значимым. Без него не обходилось земледелие (подсечно-огневой способ обработки земли), промышленные производства (плавка металла, производство угля, смолокурение), быт человека (родовой и семейный очаг не должен был погаснуть) и даже состояние самого человека выражалось с помощью *жечь* (человека *жгла* – страсть, забота, обида и под.). Не удивительно, что от **žegti* и связанных с ним аблаутных форм образовалось мощное генетическое гнездо, единицы которого закрепились в собственных названиях на всем славянском пространстве. Из различных ономастических источников нами извлечено свыше 600 онимов, все они объединены в 130 архетипов. Поразительно, насколько ономастический материал отражает древнейшие процессы формирования генетических гнезд, что не учитывается в работах по сравнительно-историческому языкознанию.

Материал классифицирован нами с учетом разнообразия корневого вокализма глагольного корня, определенных ступеней аблаута.

С учетом корневого вокализма выделены производные *e*-ряда и производные *o*-ряда.

Производные от основы с *e*-вокализмом

Праслав. **žegъ* м., **žega* ж., континуанты которых сохранились в разных классах онимов, в частности, в ойконимии: блр. *Стыпровиши-Жоги*, *Жогупе* – населенные пункты в Люцинском у. Витебской губ. (СпВит 212, 220), последний из которых ассимилирован литовцами с помощью присоединения апеллятива *ùrė* ‘река’, ‘вода’, к которым примыкают *Жоги* (3 поселения) в Россиенском, *Жоги* в Шавельском уу. Ковенской (СК 542, 390), ст.-русск. *Жегу* (вариант *Ожеги*) в пределах Теребунского погоста Новгородской земли (ПСРЛ XXV, 304), русск. *Жог* в Гдовском у. Санкт-Петербургской (СПб. 49), *Жекшор* – река в Соликамском у. Пермской (Перм. 279) губ. < *Жегшор* – гидроним, отражающий оглушение звонкого *z* (после падения редуцированных) в первом компоненте, о компоненте –шор см. [6, с. 158-172], укр. *Жога* – населенный пункт в Мглинском у. Черниговской губ. (Черниг. 100) и др.

Праслав. **žegъ*, **žega* стали достоянием антропонимической системы славян. Ср. ст.-русск. *Жогъ* (Тупиков 151), блр. *Жог*, *Жога* (Бырла 147), болг. *Жѐго* (Илчев 203), хорв. *Žeha* и др. Из славянского антропонимикона заимствованы лит. *Žiogas*, *Žiogis*, о чем свидетельствует их фонетика.

Многочисленны гидронимы с исследуемой основой, особенно на территории Литвы, причем фонетика их полностью совпадает с фонетикой онимов восточнославянского региона: *Žiegas* – озеро в Зарайском р-не, *Žiōgis* (2 реки), *Žiogỹs* – речка в районе Šilālis, *Žiogỹs* – речка в районе Таврог, *Žiogė* – речка в Юрбарском, *Žiogỹs* – речка в Вилковышском р-нах, *Žióg-upis* – речка в районе Паланги, *Žióg-upalis* – речка в Клайпедском р-не, *Žiōgis*, *Žiogỹs* – озера в районах Шаки и Шилюта (Vanagas 401, 403).

Основа собственных имен – апеллятивы **žegъ* м., **žega* ж.: ст.-блр. *жегъ* ‘действие по глаголу *жечи*’, ‘палить, уничтожать огнем’ (ГСБМ 9, 280), блр. диал. *жога* ‘изжога’ (Бялькевич 168; СГЦБ 1, 135), русск. *жег*, *жог* ‘невыносимый жар от огня; жара, зной’, диал. *жега* ‘сжигание сучьев на подсеке’, *жега* ‘ожог’, *жега*, *жога* ‘чувство жжения под ложечкой, изжога’, *жега* ‘суматоха, брань’, *жег* ‘мучение, испытание’, *жег*, *жега* ‘бойкий, находчивый человек, парень выжи-

га', 'проворный, бойкий человек' (Даль 1, 537; СРНГ 9, 97; СВГ 2, 300), укр. диал. *жб́га* 'изжога' (Лисенко 74), болг. диал. *жѣга* 'тепло', 'сильное напряжение' (БД V, 169), серб. *жѣг* м., *жѣга* ж. 'большая жара, зной (обычно от солнца), опалина', *жѣга* 'приспособление рыболова' (РСА V, 327), к которым присоединяются *žīōgis*, *žīōgys* 'непроходимая часть болота', 'влажное болотистое место', 'рукав реки', 'течение воды', 'пруд', 'глубокое озеро', 'маленькое озеро' (Невская 97). Наименование водных объектов – собственных названий рек, озёр – явно вторичны по отношению к топонимам либо ойконимам. Они могли получить свое название по выжженной местности человеком (в результате обработки земли) либо солнцем, зноем.

Деминутивы от **Žegъ*, **Žega*:

**Žežica*: чеш. *Žežice* – населенный пункт на северо-восток от города Ústí (ČR) и др.;

**Žežьka*, **Žežьko*: блр. *Жэжкі* – болото возле села Косачев Брагинского р-на Гомельской обл. (БМ 15, 121), *Жэжска* (Бірыла 15), укр. *Жэжско*, болг. *Жѣжко*, *Жѣжков* (Илчев 203) – антропонимы, *Жежска-та вода* – источник близ Пчелина в Ихтиманской обл. (БЕР I, 530), укр. *Жэжкова Поляна* – микропоним возле Турийска в Волынской обл. (СММ 249), диал. *жѣжко* 'горячо, жарко' (Грінченко 1, 447), русск. диал. *жб́жка* 'обжигание древесины для получения угля' (СРНГ 9, 213) и др.

Среди производных с наидревнейшей суффиксацией от основы **Žeg-* следует назвать производное с формантом *-ть* **Žegtь*, фонетически вторичное **Žečь*, сохранившееся в *Жечь* – река, *Жечь* – населенный пункт, *Жеча* в Стародубском, *Жеча* в Унечском р-нах Брянской обл., *Жеча* – л.п. Унечи на левобережье Ипути л.п. Сожа (МаштДн 135), укр. *Жѣч* – микропоним (поле) возле села Доросыни Рожыщенского р-на Волынской обл. (СММ 249), болг. *Жѣчо* м., *Жѣча* ж., *Жѣчев* – антропонимы (Илчев 204). Праслав. **žegtь* явилось основой для общеславянского инфинитива **žegti* > **žeči*, его продолжения находим в серб. *жѣћ* ж. 'жажда', 'недостаток влаги, сушь', *жѣћа* ж. 'то же' (РСА V, 329).

Из суффиксальных моделей следует указать:

**Žežь*, **Žeža*, **Žeže*, мотивированные соответствующими апеллятивами с суффиксом *-j-*: болг. *Жѣжо*, *Жѣжа*, *Жѣжо* (Илчев 203, 205) – антропонимы, *Žož-upalis* – речка возле Мосяд в районе Skuodo

(Vanagas 406) и др. Аpellятивы сохранились в серб. *жѣжа* ‘крапива’, *жѣжа* ‘ярак, у коме се пеку црепуље’ (РСА V, 330) и др.

**Žegajb* – производное с суффиксом *-aj-*: русск. *Жегаевка* – река в Дмитриевском у. Курской губ. (Курск. 47), блр. *Жогайцы* в Шавельском, *Жогайцы* (2 поселения) в Россиенском уу. Ковенской губ. (СК 390, 542);

**Žegakъ*, **Žegjakъ* > **Žežakъ* – производные с суффиксом *-ak-*: ст.-русск. *Жежаково* – населенный пункт в Деревской пятине Новгородской земли (НПК I, 356), хорв. *Žehak* – антропоним и др.

Ряд собственных имен объединяется в группу опорным *l* в суффиксах:

**Žegalb*, **Žegalb*: ст.-русск. *Жегал*, *Жегалько*, *Жегальце*, *Жогал* – антропонимы (Тупиков 147, 149), блр. *Жегальская* – л. п. Днепра, течет на Могилевщине (МаштДн 41) и др. Из соответствующих аpellятивов назовем русск. диал. *жѣгаль* ‘пепел’ (СРНГ 9, 98);

**Žegulb*, **Žegulb*, **Žežulb*: ст.-русск. *Жегуля* (Тупиков 147), русск. *Жегулёв* – антропонимы, *Жегуля* – п. п. Спарной в бассейне Дона (МаштДон 75), *Жегулин* – верх Ржавца на левобережье верхней Оки (Смолицкая 221), *Жегулы* в Михайловском у. Рязанской губ. (Ряз. 81), блр. *Жегули* в Дрыссенском, *Жегулино* в Невельском, *Žegule* в Велижском уу. (СпВит 170, 271, 397; SG XIV, 759) – населенные пункты, *Žiežulis*, *Žiežulnys* – озёра, *Žiežulnà* – река в районе Утенос, *Žežulis* – озеро в районе Varėnà, *Žiežulis* – озеро в Трокском, *Žiežulinis* – озеро в Игналинском, *Žiežulinis* – озеро в Зарасайском р-нах (Vanagas 402), *Жагу́ла*, *Жагу́ль* (Бірыла 144), *Жегула*, *Жегуля* (Редько 111) – антропонимы и др. В пользу славянского генезиса названий на территории Литвы свидетельствует наличие палатализации, поскольку палатализация в литовском языке – явление новое и объясняется влиянием славянских языков. Из аpellятивов ср. ст.-русск. *жегуля* ‘запальник к огнестрельному оружию’ (СлРЯ 5, 79) и др. В отношении к исходному **Žegulb* объясним ойконим *Жеулево* в Невельском у. Витебской губ. (СпВит 280), в котором утратился звук *g*.

**Žežyľb*, **Žežyľinb* (*-a*, *-o*), **Žežyľb*: блр. *Жэжліна* – озеро в бассейне Улы на левобережье Западной Двины (БКБ 166), *Жэжліна*, *Вялікае Жэжліна*, *Малое Жэжліна* ср. – населенные пункты, раньше было 5 поселений *Жежліно* в Лепельском у. Витебской губ. (СпВит 188, 197, 198), *Žežlin* – владение в Полоцком у., *Жажэлка* в Смолевичском р-не Минской обл. (РапМн 94), *Žežlanka* – приток Свислочи,

Žežlanka в *Пожежлинка* – ручей в Лепельском у. (СпВит 186), русск. *Жежелня* – п.п. Беспуты на правом берегу Оки, *Жежелна* (*Жежелня*) – п.п. Вошаны / Вашаны также на правом берегу Оки, *Жежелской* – правый верх реки Жежелни (Смолицкая 137, 146), *Жежелна* в Каширском у., укр. *Žeželów* в Бердичевском у. (SG XIV, 789) – населенные пункты, *Жежелевский* (Кравченко 184), серб. *Жежель*, *Жежель* (РСА V, 330) – антропонимы и др. Из апеллятивов ср. русск. диал. *жежел* (р. п. *жежел*), *жежель* (р. п. *жежеля*) ‘длинная деревянная палка, кол’ («жежелом перекачивали, когда лес *выжигали*») (Сл. ВГ 2, 81), укр. *жежель*, *-ля* ‘место, открытое для ветра’ (Гринченко 1, 478), серб. *жежел* (р. п. *жежеля*), *жежель* (р. п. *жежеля*) ‘мотка, с помощью которой тянут пас’ (РСА V, 330);

**Žegōľ*, *Žegōľa*, **Žegōľ*: русск. *Жеглинской* – левый овраг реки Торгоши на левобережье Клязьмы (Смолицкая 198), *Жегловка* – л.п. Угры, *Нежеголь* – река, *Нежеголь* в Корочанском, *Нежеголь* в Новоскольском уу. Курской губ. (Курск. 63, 64, 79), *Нежеголь* – приток Северского Донца < *Не-жеголь*, блр. *Жоглы* мн. в Мядельском р-не Минской обл. (РапМн 95), *Жеглино*, *Жеглово* в Себежском у. Витебской губ. (СпВит 371, 386), *Жоглы* в Свентянском у. Виленской губ. (SG XIV, 85), укр. *Жоглов* в Гадячском у. Полтавской губ. (Полт. 37) – населенные пункты, болг. *Жеглица* – микропоним в Видинской околии (БЕР I, 531), *Жеглигово* – населенный пункт, болгарская крепость в долине реки Марицы, *Жеглия* – населенный пункт близ реки Борча на востоке Румынии (см. карту), польск. *Żegle* во Владиславовском, *Żeglece*, *Żegllice* в Кросненском, *Żeglina* в Серадском повятах – населенные пункты (SG XIV, 757, 758), *Żeglina* (вариант *Żaglina*) – л. п. Варты на правом берегу Одры (НО п. 144), *Żeglina* – населенный пункт в Серадском пов. (SG XIV, 728), *Żegllica* – отнога, *Żegllica* – озеро, *Żeglicki Przekop* – канал на левобережье низовья Одры (НО п. 246), к которым примыкает *Žiōgl-upis* – река в районе Пасвали (Vanagas 403).

Праслав. **Žegōľ*, **Žegōľ*, **Žegōľo* отражены и в антропонимии славян: ст.-блр. *Жоголь*, блр. *Жо́гло*, *Жо́глич*, *Жаголкін* (Бірыла I, 213; Бірыла 144, 147), русск. *Жеголкин*, др.-макед. *Жоглинъ* (Споменици III, 373), болг. *Жеглов*, *Жегличанов* (Илчев 203) и др.

Из апеллятивов ср. ст.-блр. *жеглище*, *жоглище* ‘погребальный костер, место костра’ (ГСБМ 9, 280; 10, 44), блр. диал. *паджэглисты* ‘высокий, худой’ (ДСБ 158), *паджэглєны* ‘тонкий, сухошавый’ (СБГ

3, 306), *жэглиць* ‘палить, жечь’ (ЗНС 42), русск. диал. *жэгла* ж. ‘очень дерзкая, бранчливая женщина’ (СВГ 2, 267), укр. *жегло* ‘раскаленное железо’ (ЕСУМ 2, 191), болг. *жѣглъ*, *жеглѣ*, *жѣгла*, *жѣгол* (БЕР I, 530–531, включенное авторами в гнездо **žegiti*), серб. *жѣгло*, *жѣгља* ‘материал для поджигания’, *жѣглица* ‘костер, огонь’ (РСА V, 328), польск. *żegolec* ‘резкий, морозный ветер’, которое можно возвести к ‘ветер, который обжигает’.

Ряд производных от основы **Žeg-* объединяются опорным *n* в суффиксах:

**Žeganь*, **Žeganь*: русск. *Жеганова* – населенный пункт в Ружском у. Московской губ. (Моск. 203), серб. *жѣгѣн* – кличка барана (РСА V, 327), западнослав. *Žegañ* – населенный пункт в Бранденбургии (SG XI, 652), ст.-польск. *Žegan* – антропоним (SSNO VI, 354), польск. *Žeganka Bach* – приток *Wełny* в бассейне Одры (НО п. 174) < слав. *Žeganka*, германизированное путем присоединения к нему апеллятива *Bach* ‘река, ручей’, *Žegan* – город на правом берегу Бобравы (бассейн левобережной Одры) на Шленске, центр Жеганского повета, который занимал пространство бывшего Жеганского княжества (SG XIV, 755, 756), и др. Из апеллятивов ср. русск. *жегѣнка* ‘завод по производству дегтя’ (СРНГ 9, 98);

**Žegunь*: блр. *Жагун* (Бірыла 144), *Жагуні* мн. в Шучинском р-не Гродненской обл. (РапГр 91), *Жагуны* в Витебской губ. (СпВит 131), *Žogunie* в Поневежском у. Ковенской губ. (SG XIV, 85), русск. *Жегуны* в Бельском у. Смоленской губ. (Смол. 46) – населенные пункты, ст.-русс. *Жогунинь* (Веселовский 116), чеш. *Žehun* (Svoboda 312) – антропонимы, польск. *Žegunie* возле поселения Сольники, *Žegunie* – населенные пункты, *Žegunia* – антропоним в Белостокском воев., не совсем корректно отнесенный к балтизмам [13, с. 85], *Žegun*, *Žegunin* – антропонимы. Славянское происхождение следует видеть в литовском антропониме *Žegunas*. Чеш. *Žehuň* на восток от Poděbrady (ČR) может свидетельствовать об исходном **Žegunь*. Из апеллятивов ср. укр. диал. *жегунь* ‘баламут, пьяница’ (ЕСУМ 2, 191) и др. Естественно, к **Žegunь* имеет отношение блр. *жагуны* – название местного населения литовцев некоторых селений Ошмянского р-на Гродненской обл. (СБГ 2, 132).

Группу производных с опорным *r* в суффиксации составляют:

**Žegarь*, **Žegara*, **Žegarь*: ст.-русс. *Степанко Жегарь* (ПКОП 19), *Жегаринка* – приток озера Дуکشты в Новоалександровском у. Ко-

венской губ. (ЭС XXIII, 515), южнослав. *Жегáрац* (РСА V, 327), польск. *Żegarynowicz* – антропонимы, на основе которых возникли другие классы онимов: *Жёгар* – город на реке Зрманя (см. карту), *Жёгара* – местность в Далмации (РСА V, 327), *Żegary* – населенный пункт близ Сейн в Сувальском воев. (SG IX, 616), *Жегаринка* – приток озера Дукшты в Новоалександровском у. Ковенской губ. (ЭС XXIII, 515). Апеллятивное **žegara* подтверждается русск. диал. *жегáрина* ‘железка или чугунная пластинка, на которую кладут камни в бане’ (СРНГ 9, 98), серб. *жѐгара* ‘вулкан’ (РСА V, 327);

**Žegorь*, *Žegora*: ст.-русск. *Жегорь* (Тупиков 147), укр. *Жѐгора*, соотнесенный П.П. Чучкой с *Жего* (Чучка 223), – антропонимы, блр. *Жогорово* – озеро, *Жогорово* – населенный пункт в Люцинском у. Витебской губ. (СпВит 241) и др.;

**Žežerь*: укр. *Жежеря*, *Жежеруха* на Полтавщине (Кравченко 149, 184) – антропонимы и др.;

**Žegurь*, *Žegura*: серб. *Жигура* (РСА V, 328), чеш. *Žehúr* (Svoboda 171) – антропонимы;

**Žegorь*, **Žegьra*: восточнослав. *Žiogry̯s* – река в Поневежском, *Žögrë* – река в Радвилишском, *Žögr-upis* – река в Кедайнянском, *Žögr-upys* – река в Каунасском, *Žiogriai* – река в Шелютском, *Žiogr-ā-kalnis* – гора в Тельшевском р-нах (Vanagas 403), др.-макед. *Жегар* (в парадигме *Жегра*) – имя местного феодала, *Жегра* – населенный пункт (Споменици III, 115–116, 156–157), серб. *Жѐграниц*, *Жегранов*, *Жѐгрућ* (РСА V, 328) – антропонимы, словц. *Žehra* в окрестности Спишской Новой Веси на востоке Словакии, *Žegrowo*, *Žegrówka* в Шмигельском пов. (SG XIV, 758) – населенные пункты и др. Из соответствующих апеллятивов ср. серб. *жѐгра* ‘деталь воловьей упряжи’ (РСА V, 328).

**Žegotь*, **Žegota* – производные с суффиксом *-ot-*: блр. *Жóгат*, *Жэгад* (Бірыла 147, 151), укр. *Жегет* (Кравченко 174), ст.-польск. *Žegota* (SSNO VI, 355), польск. *Žegota* – антропонимы, с которыми деривационно связаны блр. *Жоготы*, *Жоготы* 1-е, *Жоготы* 2-е, *Новые Жоготы*, *Старые Жоготы*, *Жоготы* (3 поселения) в Люцинском, *Жоготы* (5 поселений), *Жаготки*, *Большое Жоготово*, *Малое Жоготово* в Режицком уу. Витебской губ. (СпВит 212, 218, 228, 231, 238, 334, 340, 352, 354, 401), польск. *Žegoty* в Лидзбарском пов. (Leyding II, 124), *Žegoćkie* – озеро близ селения *Жеготы* (Leyding II, 131), *Žegota Poręba*, *Žegotki* в Иновроцлавском, *Žegotice* на Куявах, *Žegocin* в Пleshевском, *Žegocin* над Просной, *Žegociny* в Бохненском, *Žegoty* в

Красноставском пов. (SG XIV, 758), *Žegocińska Struga* – приток Просны в бассейне Варты, *Žegociński Potok* (НО п. 157), *Žegociński* – приток Страдомки в бассейне Вислы (НВ п. 50) и др. Апеллятивное **žegota* сохранилось в серб. *жѐготина* ‘обоженное место, опалина’ (РСА V, 328) и др.

В гнезде **Žeg-* широко представлена глагольная лексика разнообразных словообразовательных моделей. Прежде всего выделяется **Žegadlo*, мотивированное апеллятивом **žegadlo* – производным от **žegati*: русск. *Жегалов* – левый верх Уготи на правом берегу Зуши (Смолицкая 60), *Жегалов* – левый овраг реки Качан п. п. Упы (Смолицкая 77), *Жегаловка* – л. п. Воронки на правом берегу Оки, *Жегалов* – левый отвершек реки Жегаловки (Смолицкая 150), *Жегалова* – левая вершина реки Большой Ломовки на правом берегу Цны (Смолицкая 251), *Жегаловка* – п. п. Крушмы на правом берегу Оки (Смолицкая 133), *Жегаловский* – гидроним на правом берегу Упы (Смолицкая 50), *Жегаловка* в Рославльском у. Смоленской (Смолицкая 340), *Жегалово* в Меленковском у. Владимирской (Влад. 124) губ., *Жегалина* в Пезенской обл. – населенные пункты и др.

Праслав. **Žegadlo* отразилось в антропонимии славян: ст.-русс. *Жегалов* (Веселовский 111), блр. *Джэгайла* (Бірыла 128) и др. Апеллятивная основа для названных собственных имен хорошо сохранилась в славянских языках: ст.-русс. *жегало* ‘орудие для прожигания отверстий’, ‘орудие пыток’, ‘кадильница’, ‘вид крапивы’ (Срезневский I, 847; СЛРЯ 5, 79), русск. *жегáло* ‘каленое железо для прижега чего-либо, для прожигания дыр’, диал. ‘жало насекомых’, *жегáла* ‘крапива, жгучка’, *жегáлка* ‘то же’ (Даль I, 537), блр. *жагáло* ‘железный стержень для помешивания угля’ (Арашонкава 225), польск. *żegadlo* ‘приспособление для таврования, клеймо’.

Производные, мотивированные апеллятивами от префигированных глаголов:

**Jьžžega*: ст.-русс. *Изжога*, *Ижога* – антропонимы (Веселовский 127), польск. *Żyżoga* – ручей в Жешувском пов. в бассейне Вислы (SG XI, 930) и др. Соответствующий апеллятив сохранился в русск. *изжога*;

**O(b)žegъ*, **O(b)žega*: ст.-русс. *Ожег*, *Ожог*, *Ожегов*, *Ожога*, *Ожогов* (Веселовский 229; Тупиков 287), блр. *Ажóга* (Бірыла 18), укр. *Óжує* (Кравченко 151) < *Ожог*, хорв. *Ožeg*, *Ožoga*, др.-польск. *Ožeg* (SSNO IV, 166), польск. *Ožeg*, *Ožog*, *Ožoga* (SN VII, 138) – антропонимы. Пра-

слав. **O(b)žegъ*, **O(b)žega* широко отражены и в других классах собственных имен: ст.-русск. *Ожегов* в пределах Деревской пятины (НПК I, 337), русск. *Ожега* — река в Солигаличском, *Ожеговка* — река в Буйском, *Ожегино* в Галичском уу. Костромской (Костр. 320, 45, 128), *Ожеговка* (вариант *Ожоговка*) — л. п. Беспуты на правом берегу Оки (Смолицкая 142), *Ажогин*, *Большой Ажогин*, *Малый Ажогин* — овраги в бассейне Хопра (МаштДон 19), *Ожегова* в Каргопольском, *Ожеговская* в Лодейнопольском уу. Олонецкой (Олон. 74, 122), *Ожогоино* в Петергофском, *Ожогин Волочек* в Лужском уу. Санкт-Петербургской (СПб. 81, 144), *Ожогоино* в Клинском у. Московской (Моск. 124), *Ожеговская* в Никольском, *Ожеговская* в Тотемском уу. Вологодской (Волог. 235, 331), *Ожога* в Ливенском у. Орловской (Орл. 134), *Ожоги* в Орловском, *Ожеговы* в Котельническом уу. Вятской (Вят. 558, 305), *Ожегова*, *Ожегово* в Пермском у. Пермской (Перм. 48, 49) губ., блр. *Ожегі* в Климовичском у. (SG VII, 794), укр. *Ožehowka* в Тарашанском, *Ožohowce* в Староконстантиновском пов. (SG VII, 494, 495), *Ожогов* в Хотинском у. Бессарабской (Бессар. 60) губ., польск. *Ożeg* в Шамотульском пов. Познанского воев. — населенные пункты, от которых неотделимы *Ожоги* (2 поселения) в Понежевском у. Ковенской губ. (СК 235), и др.

Соответствующие апеллятивы — основа собственных имен — сохранились в русск. *обжѡга* ‘ожог на теле’, ‘крапива’, ‘средство от ожога’, ‘костер из бревен для обжигания руды’, ‘яма для обжигания кирпича’ (СРНГ 22, 47), *ѡжег*, *ѡжѡг* ‘кочерга’, *ѡжег* ‘рычаг, багор, которым мешают головни, обгорелые дрова в бане, овине’, ‘палка для загребания углей’, ‘присобление для выемки горшков из печи’, ‘тлеющая или обгорелая головня’, *ѡжѡга* ‘кочерга’ (СРНГ 23, 73–74), *ѡжог*, *ѡжѡг* ‘березовая палка для перемешивания углей’ (ССУ 2, 47), блр. диал. *обжѡг* ‘нагар’, *обжѡга* ‘очень горячая жидкость’ (ТС 3, 223, 224), *ѡжог* ‘деревянная часть ухвата’ (Климчук 52), укр. *ѡжог*, *ѡжаг*, *ѡбжог* ‘палка для перемешивания углей или соломы в печи’, ‘держак в вилах’, ‘деревянная ручка рогача’ (Грінченко 3, 44; Лисенко 48), польск. *ożog*, *ożeh* ‘кочерга’, ‘головня’ (SW III, 931, 932) и др.;

**Peržegъ*: *Пережег* — л. п. Уборти на правом берегу Припяти в системе левобережного Днепра (МаштДн 148), русск. *Пережегино*, *Малое Пережегино* — населенные пункты в Нерехотском у. Костромской губ. (Костр. 280) и др.;

**Pod(ъ)žega*: ст.-русск. *Поджога* (Веселовский 249), *Поджегинь* (ПСРЛ XXXIV, 18) — антропонимы и др.;

**Požegъ* м., **Požega* ж., **Požeža*: русск. *Пожега* — п. п. Унжи в бассейне Волги (Рагозин I, 347), *Пожега* — река в Яренском у. Вологодской губ. (Волог. 443), *Пожег* в Устьсысольском у. Вологодской (Волог. 357), *Пожега* в Муромском у. Владимирской (Влад. 135), *Пожоги* в Бельском, *Пожоги* (2 поселения) в Поречском, *Пожога* в Юхновском уу. Смоленской (Смол. 61, 324, 328, 417), *Погожа* в Егорьевском у. Рязанской (Ряз. 33), *Усть-Пожег* в Соликамском у. Пермской (Перм. 357) губ., блр. *Пожоги* в Режицком у. Витебской губ. (СпВит 355), *Пажэжын* (2 поселения) в Малорытском р-не Брестской обл. (РапБр 99), *Пожежино* в Червенском у. Минской (СпМн 139), *Пожеги* (3 поселения) в Новоалександровском у. Ковенской (СК 244) губ. — населенные пункты, *Пажога* — л. п. Рудища на правом берегу Рудницы в бассейне Сожа (МаштДн 122), *Пожбга* — поле возле села Залютичи в Житковичском р-не Гомельской обл., *Пожэжня* — поле возле села Бастынь Брестского, *Пожэжына* — поле возле Ушковицы Кобринского р-нов (МБ 196), *Пажоги* — болото возле селения Косаль в Кормянском р-не Гомельской обл. (БМ 19, 162), *Пажоги* — урочище возле Сычково в Бобруйском р-не Могилевской обл. (МБ 180), укр. *Пожог* в Любешовском р-не Волынской обл., *Пожежа* в Черкасской обл. — населенные пункты, *Пожога* — п. п. Уборти на правом берегу Припяти (МаштДн 149), хорв. *Požega* — город на левом притоке реки Сары — правого притока Дуная (см. карту), польск. *Požegowo* в Шремском пов. (SG XII, 95) — населенные пункты, к которым следует присоединить *Пожежена-де-Жос* близ реки Радимна на юго-западе Румынии, *Pozsoga (Posoga)* на левом берегу реки Марош на территории Венгрии, возводимое к **Požega* [14, с. 436], и др.

Праслав. **Požegъ* м., **Požega* ж., **Požeža* отражены в антропонимии славян: ст.-русс. *Пожога* (Тупиков 287), хорв. *Požega*, др.-польск. *Požego* (SSNO IV, 336), польск. *Požeg, Požega, Požoga* (SN VII, 522, 523). Апеллятивы **požegъ* м., **požega* ж. восстанавливаются на основе русск. диал. *пожбг* ‘место, где выжжена трава’, *пожбга* ‘место, где выжжен лес’ (ЯОС 8, 42), блр. диал. *пажога* гонч. ‘холодный раствор, в который опускают горячую посуду’ (СГЦБ 1, 271), *пажэгаца* ‘опечья крапивой’ (СБГ 3, 328), укр. диал. *пожэга, пожбга* ‘пожар’, ‘выжженное место’, *пожежа* ‘пожар’, *пожежний* ‘пожарный’ (Грінченко 3, 250) и др.;

**Prožegъ, *Prožega*: блр. *Пражога* (Бірыла 331), укр. *Прожога* (Редько 184; Кравченко 145), *Прожегач* (Чучка 469) — антропонимы,

русск. диал. *прожѣга, прожѣга* ‘пронырливый, оборотистый человек’ (ЯОС 8, 97, 98), укр. *прожог* ‘стремление, стремительность’ (Грінченко 3, 466);

**Užegъ, *Užega*: укр. *Ужѣга* – п. п. Десны на левобережье Днестра (СГУ 579), русск. *Ужег-Шур* – река, *Ужег-Шур* – населенный пункт в Сарапульском у. Вятской губ. (Вят. 582) < **Užegъ-Surъ* и др.;

**Vъžega*: русск. *Вожгега* – река в Кадниковском у. Вологодской губ. (Волог. 160), *Вожгегово* – населенный пункт в Бельском у. Смоленской губ. (Смол. 61) и др. Из апеллятивов следует назвать ст.-русск. *вжегати, вжагати* ‘зажигать’, ‘разжигать, распалить’ (СлРЯ 2, 138) и др.;

**Vуžegъ м., *Vуžega ж.*: ст.-русск. *Выжого*: “межные грани поклали: от рѣчки *Выжогои* от вязку от малого [...] х Троице Сергиева монастыря” (1510 г.; АРГ 69), русск. *Выжега* (вариант *Выжого*) – л. п. Оки (Смолицкая 194), *Выжега* – река в Муромском у. Владимирской (Влад. 128), *Выжеговка* – п. п. Исьи на правобережье Оки (Смолицкая 170), польск. *Wyżegi* – населенный пункт, *Wyżeckie jezioro* – озеро южнее населенного пункта, *Wyżecki Rów* – п.п. Przewdzieskiej Strugi в Шитенском пов. (Leyding II, 337). Интерпретация русского гидронима *Выжега* как субстратного [9, с. 244], по меньшей мере, кажется странной. Исходный апеллятив сохраняется в русск. *выжег* ‘действие по глаголу *выжечь / выжигать*’, *выжега* ‘подсека, росчисть, выжженная из-под леса’, ‘пройдоха, бывалый человек’ (Даль 1, 289), диал. *выжег м., выжега ж.* ‘участок земли, на котором выжжен лес под пашню’ (ЯОС 3, 52) и др.;

**Zažegъ м., *Zažega ж.*: блр. *Зажогоино, Зажогоино-Сипайло* в Невельском у. Витебской (СпВит 275), русск. *Зажогоино* в Осташковском у. Тверской (Твер. 277), *Зажегино, Большое Жажегино* в Сольвычегодском у. Вологодской (Волог. 258), *Зажогоино* в Александровском у. Владимирской (Влад. 22), *Зажеганово* в Юрьевецком у. Костромской (Костр. 369) губ. – населенные пункты, ст.-русск. *Зажога, Зажегин* – антропонимы (Веселовский 118). Исходные апеллятивы продолжают в ст.-русск. *зажегъ, зажог, зажѣга* ‘воспламенение’, ‘прожог’ (СлРЯ 5, 196), ст.-блр. *зажого* ‘поджог’ (ГСБМ 10, 214), русск. *зажѣга* ‘подстрекатель, зачинщик’, *зажѣга* ‘конский запал, болезнь от напоя жаркой лошади’ (Даль 1, 578), укр. диал. *зажого* ‘поджог’ и др.

Из производных, мотивированных причастиями, правомерно выделить:

**Žežimъ* (-a, -o), мотивированное партиципиальным апеллятивом **žežimъ* (-a, -o) — производным от основы **žeži(tī)* ‘жечь’: русск. *Жежим*, *Жежимская Парма* — населенные пункты в Устьсысольском у. Вологодской губ. (Волог. 359) и др.;

**Žeženъ* (-a, -o): русск. диал. *жéженный* ‘жженный’ (СРНГ 9, 100), блр. диал. *жожён* ‘роженчик’ («дзеті пекуць сало на *жожоні*») (ДСБ 66).

Из производных, мотивированных апеллятивами-адъективами, выделяются:

**Žegovъ* (-a, -o), **Žeženъ* (-a, -o): блр. *Жогово* в Лепельском, *Жогово* в Люцинском уу. Витебской губ. (СпВит 237, 239), русск. *Жогов*, болг. *Жежев*, *Жежов*, *Жожев* (Илчев 203, 205) — антропонимы, укр. *Жогові Гори* — микропоним (поле) возле с. Шепель Луцкого р-на Волынской обл. (СММ 252). Из апеллятивов ср. укр. *жеговиця* ‘болезнь, горячка’ и др.;

**Žežimъ* (-a, -o): русск. *Жогино* — озеро на правобережье Москвы (Смолицкая 119), *Жегино* в Саратовском у. (Сарат. 10), *Жогино* в Тверском у. (Твер. 24), к которым присоединяются *Жогино* (3 поселения) в Россиенском у. Ковенской губ. (СК 542), *Пажэжынка* — л.п. Верхней Рыты в бассейне Западного Буга (БКБ 281), укр. *Жожинний* — приток Стрия на правобережье Днестра в Сколевском р-не Львовской обл. (СГУ 197).

Производные от основы с ь-вокализмом

Редуцированный корневой гласный хорошо сохранился в глаголах. Ср. русск. диал. *жгать* ‘предавать огню, жечь’ (Сл. ВГ 2, 80), блр. *жгаць*, *джгаць* ‘жечь, сжигать’, ‘жалить’, в производных типа *жгáчка* ‘изжога’ (Носович 153; СБГ 2, 238) и др. < **žbgati*.

Производные от **žbg-* с опорным *l* в суффиксах:

**Žbgulъ*: ст.-русск. *Жгуля* — антропоним (Веселовский 111), русск. *Ожгулино* — населенный пункт в Юрьевецком у. Костромской губ. (Костр. 374) и др. Сохранились и рефлексy исходного апеллятива **žbgulъ*. Ср. русск. диал. *жгуль* ‘узел белья’ (Расторгуев 99) < ‘сверток для поджигания’;

**Žbgulъ*: ст.-русск. *Жгилев* — антропоним (Веселовский 111), русск. *Жгилево* — населенный пункт в Макарьевском у. Костромской губ. (Костр. 238) и др. Из соответствующих апеллятивов ср. русск. диал.

жгиль ‘о скупом человеке’ (СРНГ 9, 93). Ср. развитие значения ‘скупой человек’ у родственного *жѣга* (СРНГ 9, 97). М. Фасмер, не соотнося русск. *жгиль* с кругом родственных единиц, характеризовал его как *темное* слово (Фасмер II, 38);

**Žьgьль*: русск. *Жглино* в Лужском у. Санкт-Петербургской губ. (СПб. 85) – отантропонимный ойконим, мотивированный **жьгьль*, др.-польск. *Żglesz* – антропоним. Апеллятив с корневым редуцированным сохранился в ст.-блр. *жглище*, *жглищо*, *жьглищо*, *жьглищо* ‘место, огнище, где дохристиане сжигали умерших’ (ГСБМ 8, 272), блр. диал. *жгель* ‘междометие, обозначающее сильный удар’ (НЛ 26) и др.

Производные с опорным *и* в суффиксах:

**Žьгань*: русск. *Жганево* в Соликамском у. Пермской губ. (Перм. 300) – отантропонимный ойконим, позволяющий восстановление *Жьянь*, укр. *Жгáнич*, хорв. *Žganić*, *Žganac*, *Žganec* – антропонимы (Чучка 223), которые не обязательно истолковывать как источник для украинского антропонимикона, и др. Основа собственного названия – апеллятив **žganь*, сохранившийся в русск. сев. *жгань* ‘выжженный под посев участок земли’, *жгáнища* ‘выгоревший лес’, *жганіна* ‘т. ж’, отмеченные Л.П. Михайловой [7, с. 130, 131], словц. *žganec*, *džganec* ‘вид еды, галушки, клецки’, ‘крепкая приправа к еде’ (SSN I, 426) и др.;

**Žьгунь*, **Žьгунь*: русск. *Жгун*, блр. *Жгун* (БелСЭ IV, 514) – антропонимы, *Жгунь* – л. п. Хоропути л. п. Ипути на левобережье Сожа (БКБ 164), *Жгунь*, *Жгунская Рудня* – населенные пункты в Добрушском р-не Гомельской обл. (РапГом 65), укр. *Жгун* (*Джгун*) – п. п. Вололажки на правобережье Северского Донца, *Малый Джгун* – л. п. Водолажки, *Джгун* – населенный пункт в Змиевском р-не Харьковской обл. (СГУ 169, 344) и др. Исходные апеллятивы сохраняются в русск. *жгун* ‘стручковый красный перец’ (Даль I, 537), блр. диал. *жгунь* ‘улучшенная пасека, в которой не полностью выжжены пни’ (Жучкевич 121), *джгун* ‘парень-хват’ (СБГ 2, 38) и др.;

Некоторые из производных правомерно объединить опорным *г* в суффиксах:

**Žьгарь*, **Žьгарь*: блр. *Žgarki* в Слуцком пов. (SG XIV, 790), ст.-чеш. *Žgáři*, теперь *Žhery*, *Zsiger* на правом берегу Галги на территории Венгрии – населенные пункты. Ойконим на правобережье Галги квалифицирован Яном Станиславом как продолжение исходного **Žьgar-*

[14, с. 329]. Ср. также укр. диал. *ожгар* ‘поджигатель; ставящий тавро’ и др.;

**Žьgurbь*: блр. диал. *жгур* м. ‘шнурок’ (СГЦБ 1, 135), *джгур* ‘любой самец (человек, животное, петух)’ (СБГ 2, 38) и др.;

**Žьgurbь*: блр. *Жгір, Жгіраў, Жгірбу* – антропонимы (Бірыла 146), русск. *Жгири* – населенный пункт в Юрьевецком у. Костромской губ. (Костр. 359) и др.

**Žьgotь*: блр. *Жгут, Жгутаў*, русск. *Жгутов* (Бірыла 146) – антропонимы, *Žguty* в Велижском у. (SG XIV, 790), ст.-русск. *Жутова Гора* – населенный пункт в пределах Деревской пятины (НПК I, 664), *Жутово* в Псковской губ. (Пск. 532), укр. *Жгут* м., *Жгута* ж. – антропонимы, которые возведены к праслав. **Žьgotь*, **Žьgota* [11, с. 183] и др.

Основа собственных имен – апеллятив **žьgotь* – древнее причастие настоящего времени, не расширенное *j*. У М. Фасмера – **žegotь* (II, 38), не совсем корректное с точки зрения корневого вокализма. Относительно субстантивированного причастия ср. русск. *жгут* ‘факел, скрученный из пеньки, намазанной смолой или дегтем’, ‘крученный шнур’, *жгут* ‘пути для лошади’, *жгутень* ‘туго связанный, закрученный пук (соломы, крапивы и т. д.)’, ‘большое количество связанных предметов’ (Сл. ВГ 2, 80), *жгут* ‘скрученный конец веревки’ (СВГ 2, 266), блр. *жгут*, укр. *жгут, джгут* ‘т. ж’ и др. Авторы ЕСУМ квалифицировали украинское слово как *не совсем ясное* (2, 47).

Русск. *Жговить* – населенный пункт в Рьльском у. Курской губ. (Курск. 110) указывает на апеллятив *жьговить*, который правомерно рассматривать как композит **žьg-o-vitь* ‘вить, нечто свитое для зажигания’.

Апеллятивы от префигированных глаголов также стали достоянием ономастической системы, причем отражены во многих классах онимов:

**Оžьgь* м., **Оžьга* ж.: русск. *Ожга* – л.п. Медведицы на левобережье верхней Волги, *Ожга* – п. п. Ведежи на левобережье Сивини в бассейне правобережной Мокши (Смолицкая 257), *Ожга* – река, *Ожга* (3 поселения) в Инсарском у. Пензенской (Пенз. 29, 30, 31), *Вожга* – река в Кирилловском у. Новгородской (Новг. X, 42), в котором правомерно видеть протетический *В-*, *Ожга* – река, *Ожи-Пельга* в Малмыжском, *Ожи* в Орловском уу. Вятской (Вят. 377, 379, 488),

Ожга в Кунгурском, *Ожгино* в Екатеринбургском уу. Пермской (Перм. 93), *Большое Подоожгино*, *Малое Подоожгино* в Балахнинском у. Нижегородской (Нгор. 42) губ., укр. *Ożgów* в Ровенском пов. (SG XV(2), 428) – населенные пункты, польск. *Ożga* (2 поселения), *Ożga* – река в Пётрковском пов. (SG VII, 795) и др. Праслав. **Ožьgь* м., **Ožьga* ж. стали составной частью антропонимической системы славян: блр. *Aжгін* (Бірыла 18), польск. *Ożga*, *Ożgo*, *Ożgowski* (SN VII, 138) и др. Производящий глагол **ožьgati* сохранился в русск. *ожгáть* ‘ожечь, получать ожegi’, ‘ударить, хлестнуть’, ‘быстро съездить или сходить куда-нибудь’ (ССУ 3, 47) и др.;

**Pažьga*: русск. *Пажга* – населенный пункт на реке Сысола и др.;

**Užьgь*, **Užьga*: русск. *Ужга* в Устьсысольском у. Вологодской губ. (Волог. 354), блр. *Ужгово* в Люцинском у. Витебской губ. (СпВит 401) – населенные пункты и др.;

**Vьžьga*: русск. *Вежга* – л.п. Мокши, течет на Тамбовщине (Смолицкая 240), отражающий незакономерное изменение *ъ* в *e*, и др.;

**Vyžьgь* м., **Vyžьga* ж.: ст.-русск. *Выжгово* в Деревской пятине (НПК I, 95), укр. *Ви́жгів* в Любомльском р-не Волынской обл. (СмГУ 39) – населенные пункты, *Ви́жгова Соснина* – лес, *Ви́жгово Поле* – поле возле села Лобачёвка в Гороховском р-не Волынской обл. (СММ 113). Исходные апеллятивы сохранились в укр. *ві́жга* ‘золото или серебро, добытое выжиганием’, диал. *ві́жга* ‘выжженное место’. Апеллятивы мотивировались глаголом **vyžьgati*, который продолжается в русск. диал. *выжгать* ‘сжечь, выжечь что-либо’ (СРНГ 5, 278) и др.;

**Zažьga*: русск. диал. *зáжга* ‘подстрекатель’ (СРНГ 10, 83) и др.

Производные от основы с *i*-вокализмом

**Žigь* м., **Žiga* ж. – основа гнезда с апофоническим *i* – восстанавливаются с учетом блр. *Жыгі* в Вороновском р-не Гродненской обл. (РапГр 94), *Жиги* в Тельшевском у. Ковенской губ. (СК 474), укр. *Жі́га* (Чучка 224 с указанием на взрывной *г*), *Жига* – гора в Македонии, серб. *Жі́га* (РСА V, 394), польск. *Żyga* – антропонимы и др. Исходными для собственных имен являются апеллятивы **žigь* м., **žiga* ж., сохранившиеся в русск. *жиг* ‘действие по глаголу *жигать*’, диал. *жі́га* ‘огонь’, ‘что-либо горячее, обжигающее’, *жі́га* ‘брань, наказание’, *жі́га* ‘кнут, прут, которым погоняют лошадей’ (СРНГ 9, 163),

жйга, *жыга* ‘крапива; мелкая крапива’ (СВГ 2, 280), блр. *жыг* ‘ожог крапивой’ (НЛ 175), *жйга* ‘проворный человек’, ‘вмешивающийся в чужие дела’, ‘поджигающий к расправе’, *жиг* ‘быстрый, мгновенный прыжок’, ‘быстрый укус’, ‘неожиданный удар’ (Носович 155, 156), серб. *жйг*, *жйга*, польск. *żuga* ‘вертлявый человек’.

Группу онимов, мотивированных апеллятивами-деминутивами, составляют:

**Žižica*: русск. *Жижца* – озеро близ горы Волынь Псковской обл., *Жижца* – населенный пункт в Великолукском р-не Псковской обл., блр. *Жыжыцае* – озеро по соседству с озером Двинье, серб. *Жижца* – антропоним (РСА V, 399);

**Žižikъ*: блр. *Жыжык* – антропоним (Бірыла 150) и др.;

**Žižičь*: ст.-русс. *Жижичь* – городок, упоминаемый в летописи в 1245 г.: «В лѣто 6753 [...] князь великий погонися по них своим двором и би их под *Жыжичем* [...]» (ПСРЛ XXV, 136), серб. *Жйжйћ* *Жйжйћ* – антропонимы (РСА V, 399) и др.;

**Žižькъ*, **Žižька*, **Žižько*: ст.-блр. *Жыжка*, блр. *Жыжка*, *Жыжкó* (Бірыла 150), ст.-русс. *Жижка* *Жижчик* (Тупиков 149), укр. *Жижко* (Редько 140), болг. *Жйжков* (Илчев 204), чеш. *Žižka*, польск. *Żizka* – антропонимы, которыми мотивированы собственные имена иных классов: укр. *Жижчина* – п. п. Солоненькой в бассейне левобережного Днепра (СГУ 196), чеш. *Žižkovo Pole*, *Moravský Žižkov* – населенный пункт на правом берегу Прушанки в бассейне Дује (СР), *Žižkův Potok* – приток Моравки в верховье Одры (НО п. 18) и др. Из соответствующих апеллятивов ср. блр. *жйжжа* ‘огонь’ («*жйжжа* потухла») (Носович 156), диал. *жыжжа* ‘крапива’ (ТС 2, 170; ДСБ 65), русск. *жижжа*, укр. *жижжа* ‘крапива’, *жижкий* ‘жгучий’ (Грінченко 1, 484), *жижкó* ‘человек живого нрава, живчик’ (Яворницький I, 224), болг. *жйжжа* ‘искра’.

**Žižьсь*, **Žižьса*: блр. *Жижца* – л.п. Западной Двины, вытекает из озера Сиверо (Сапунов 33), русск. *Жйжецкое* – озеро в Куньинском р-не Псковской обл. и др.

В апофоническом гнезде **Žig-*, кроме деминутивов, обнаруживается богатство и разнообразие словообразовательных моделей:

**Žižь* < **Žigь*, **Žižьа* < **Žigja*: блр. мифол. *Жыж*, *Жыжа* – Бог огня, живущий под землей, основной функцией которого было согреть землю, не дать ей остыть [2, с. 7-8], на искусственном создании имени фольклористами XIX в. на основе детского *жижа* ‘огонь’ напрасно

настаивают современные белорусские фольклористы (см. “Беларуская міфалогія”, с. 174-175), *Жыжа* (Бірыла 150), ст.-русск. *Жижа* (Веселовский 114), серб. *Жѣжа*, *Жижо* (РСА V, 398, 399) – антропонимы, русск. *Жижи* – населенный пункт в Орловском у. Вятской губ. (Вят. 542), укр. *Жижа* – приток Беренки в бассейне левобережного Южного Буга (СГУ 196), *Любожижа* – л. п. Вильчина на правобережье Припяти (МаштДн 159; СГУ 333), в котором компонент *жижа* рассматривается как *j*-производное от **žid-* ‘жидкий’ [10, с. 86], что вполне вероятно. Но нельзя однако исключать и наше мнение ввиду многочисленности онимов с основами **Žeg-*, **Žig-*, **Žbg-*. Апеллятив **žiča* продолжается в русск. *жі́жа* ‘огонь’, ‘свеча’ (Даль 1, 537), блр. *жыжа* (< *жі́жа*) ‘огонь’, ‘вспыльчивый человек’, ‘поджигающий к распре’, ‘ябедник’ (Носович 156; ТС 2, 70), *жыжа* ‘огонь’, ‘свет, светило’ (Климчук 33), откуда заимствовано лит. *žiže* ‘огонь’, укр. *жі́жа* ‘все горячее и горящее’, ‘возбуждение, пыль’ (Грінченко 1, 483), диал. *жі́жа* ‘огонь’, серб. *жі́жа*, *жѣжа* ‘сушь, жара’ (РСА V, 397), болг. родоп. *жижѳ* ‘нечто иссохшееся’, ‘слабое существо’ (БД V, 169) и др.;

**Žižega*: польск. *Żizoga* – поток в Жешувском пов., дающий начало реке Лэнг – п. п. Вислы (SG XIV, 930) и др.;

**Žigajь*: *Жигаевка* – л. п. Свопы / Свапы – п.п. Десны (МаштДн 220), *Жигаевка* в Курском у. (Курск. 7), *Жигаево* в Курской обл., *Жигайцы* (2 поселения) в Шавельском, *Жигайце*, *Жигайци* в Россиенском уу. Ковенской губ. (СК 390, 541) – населенные пункты, польск. *Żygaj* – антропоним и др. Ср. русск. диал. *жигай* ‘распутный человек’ (СРНГ 9, 163);

**Žigaць*, **Žičakь*: блр. *Жигач*, *Жыгачоў* (Бірыла 150), ст.-русск. *Жигачь* (Веселовский 114), русск. *Жигач*, *Жигачев*, укр. *Жигач*, *Жижак*, *Жіжак* (Редько 114; Чучка 225), серб. *Жижак*, *Жѣжак*, *Жѣжаков* (РСА V, 399) – антропонимы. Апеллятивы **žigaць*, **žičakь* сохраняются в русск. диал. *жигач* ‘рабочий, пережигающий древесину для получения поташа’ (СРНГ 9, 167), *жигачка* ‘крапива’, *жигач* ‘очень смелый человек’ (СВГ 2, 281), серб. *жі́жак* ‘род примитивного светильника’ (РСА V, 398).

Производные с опорным *n* в суффиксах:

**Žiganь*, **Žičanь*: русск. *Жиган*, *Жиганов*, блр. *Жыган*, *Жыгановіч* (Бірыла 150), *Жыгануў*, укр. *Жіган*, *Жиганський* (Чучка 224), болг. *Жижанов* (Илчев 204), серб. *Жѣган* (РСА V, 394), польск. *Żygański* –

антропонимы. Антропонимами мотивированы поселения типа русск. *Жиганск* – город на левом берегу Лены (МА 29), блр. *Жыганка* – п.п. Нёмана (БКБ 36), *Жыганы* в Ошмянском р-не Гродненской обл. (РапГр 94), др.-макед. *Жиганци* в Кочанском регионе (Споменици III, 487), которые вполне могут продолжать **Žiganyьskъ*, **Žiganyьсь*. Исходный апеллятив **žigantь* продолжается в русск. *жиган* ‘работник на винокурне или сахарном заводе’, диал. *жиган* ‘сухошавый, поджарый человек’, *жиган* ‘кочегар при печах на смоляных заводах’, *жиган* ‘смуглый человек’, *жиган* ‘гребное ручное судно, род небольшой барки’ (Даль 1, 537; СРНГ 9, 165), *жиган* ‘крупная дробь для охотничьего ружья’, *жиган* ‘старый дикий кабан’ (СлПриам 86), блр. диал. *жиган* ‘обожженная палка, кочерга’ (Бялкевич 159), укр. диал. *жиган* ‘бедовый человек’ (Яворницький I, 223) и др. Естественно, от приведенного круга славянских слов нами не отделяются *жиганы* – название этнической группы Северо-восточной Сибири, которая зафиксирована с 1638 г. Скорее всего, перед нами отантропонимное производное;

**Žigantь*, **Žižantь*: блр. *Жыгун*, *Жыгуноў* (Бірыла 150), *Жыгуны* – часть села *Жигуны* (2 поселения) в Городокском, *Жигуновка* в Невельском уу. Витебской губ. (СпВит 95, 399, 261), теперь *Жыгу́ні* мн. в Поставском р-не Витебской обл. (РапВіц 143), *Žyguny-Susze* в Кобринском, *Žyguny* в Свентяньском пов. (SG XIV, 889) – населенные пункты, русск. *Жигун*, *Жигунов*, укр. *Жигун* (Кравченко 163) – антропонимы. Из соответствующих апеллятивов ср. блр. *жигун*, *джигун* ‘верткий; быстрый, проворный человек’, блр. *жигу́нка* ‘жгучая крапива с мелкими листьями’ (ДСБ 67), русск. диал. *жигу́н* ‘насекомое, которое жалит, кусает’, ‘кну́т’, ‘озорник, шалун’, ‘название различных растений’ (СРНГ 9, 167), блр. диал. *жыгу́н* ‘беспокойный человек’ (СГЦБ 1, 137), укр. диал. *жигу́н* ‘повеса, ловелас’ (Гринченко 1, 143).

Ряд производных с корнем **Žig-*, **Žiž-* объединяются опорным I в суффиксах:

**Žigalb*, **Žižalb*: русск. *Жижелиха* – населенный пункт в Карчевском у. Тверской губ. Из апеллятивов ср. русск. *жигаль* ‘рабочий-углежог’, *жигальчик* ‘подвижной человек’ (СРНГ 9, 164), блр. *жигаль* ‘острый железный прут’ (СБГ 2, 163), укр. *жигаль* ‘сухая жила’ (Гринченко 1, 483), *жигальчик* ‘быстрый горный ручей’ (Грицак 76).

**Žigulь*: русск. *Жигули* – возвышенность на правом берегу Волги, *Жигулево* – населенный пункт в Устюжском у. Вологодской губ. (Во-

лог. 368), *Жигулевск* – город на левом берегу Волги, *Жигулёв*, *Жигулёнко*, блр. *Жыгуліч* – антропонимы, *Жыгулі* в Верхнедвинском р-не Витебской обл. (БелСЭ IV, 435), *Жыгулянка* – л. п. Ясельды / Ясолды на левобережье Припяти (БКБ 165). Аpellятив **žigulʹ* сохраняется в русск. диал. *жігуль* ‘шалун, повеса’ (СРНГ 9, 167), серб. *жігуља* – кличка коровы (РСА V, 396);

**Žigolʹ*, **Žigola*: блр. *Жыглёвіч* (Бірыла 150), *Жыглоў* – антропонимы, русск. *Жигля* в Дмитриевском у. Курской (Курск. 46), *Жиглицы* в Бельском у. Смоленской (Смол. 95) губ. – населенные пункты, *Žigla* в Понеманье, которое связывают с местным *žiglūs* ‘greitas, miklus, givus’ (Vanagas 402, ссылаясь на Я. Френкеля), чеш. *Žihle* – населенный пункт (ČR), польск. *Żyhla* – квартал города Яблонова на Шленске, *Žyglin* в Тарновицком пов. (SG XIV, 889), мотивированные аpellятивами **žigolʹ*, **žigola*, **žizʹolʹ*. Из аpellятивных продолжений укажем русск. диал. *жігли* ‘плутни, шашни’ (Даль 1, 537), *жигливіый* ‘жгучий’ (СРНГ 9, 66), русск. *жігла* ж. ‘бойкий, проворный человек’ (СВГ 2, 281), укр. диал. *жігло* ‘жигало’, болг. *жігла*, *жігъл*, семантически идентичные *жегла*, *жегъл* (БЕР I, 543), и др.;

**Žizelʹ*, **Žizʹolʹ*: *Жіжель* – Бог огня, покровитель (опекун) ремесел в религии славян (см. выше *Жыж*, *Жыжа*), *Жижель*, блр. *Жыжаль* (Бірыла 150) – антропонимы, русск. *Жижила* (*Жижала*) – л. п. Угры, течет на Смоленщине (Смолицкая 39), *Жижелы* – населенный пункт в Буйском у. Костромской губ. (Костр. 64), чеш. *Žizilice* севернее города Жатца, *Žizelice* близ реки Цидлины в Пражской обл. (ČR). Исходный аpellятив сохранился в блр. диал. *жыжэль* ‘шлак’ (ТС 2, 66), блр. *жыжэль* ‘холодная, студеная вода’, т. е. вода, которая обжигает холодом, укр. диал. *жіжель* ‘головня; недогоревшее, обугленное или тлеющее бревно’ (Лисенко 73), *жіжель* ‘место открытое для ветра’, *жіжло*, семантически идентичное *жигало* (Гринченко 1, 484), и др.;

**Žigulʹ*: русск. *Жигилева* – правая балка Иззнаира на левобережье Дона (МаштДон 11), укр. *Жигиль*, *Жигиль* – антропонимы (Кравченко 177, 184), диал. *жигиль* ‘вспыльчивый человек’ и др.

Ряд производных объединяются в группу опорным *r* в суффиксах:

**Žigarʹ*, **Žigarʹ*: блр. *Жыгáр*, *Жыгáраў*, *Жыгарэвіч* (Бірыла 150) – микропоним, *Старые Жигари*, *Новые Жигари* в Городокском, *Жигарино* в Невельском уу. Витебской губ. (СпВит 94, 255), *Жигарина* в

Новоалександровском у. Ковенской губ. (СК 208), ст.-русск. *Жигарь* (Веселовский 114), русск. *Жигарев*, *Жигарьков* – антропонимы, *Жигари* (2 поселения) в Шуйском у. Владимирской (Влад. 205, 217), *Жигарица* в Вельском у. Тверской (Твер. 73), *Жигарево* в Никольском у. Вологодской (Волог. 227) губ., слов. *Žihár* в Боршодском регионе [12, с. 95] – населенные пункты. Аппелятив **žigarь* продолжается в русск. диал. *жігарь* ‘рабочий-углежог’ (СРНГ 9, 165), *жігарь* ‘поджога; поджигало, зачинщик’ (Даль 1, 537) и др. Ср. также блр. *Ажыгáр* (Бірыла 18), польск. *Ożugar* (SN VII, 138) – антропонимы, мотивированные аппелятивом **ажыгáр* < *ožigarь*, образованным от префиксального глагола *ožigati*;

**Žigorь*, **Žizera*: укр. *Жигорянка* – л. п. Квасного на левобережье Тисы (СГУ 196), *Жигора*, *Жигоряк* (Чучка 224), болг. *Жигоров* (Илчев 204) – антропонимы, *жижерáк* ‘припек, солнечное место’ (БЕР I, 542) и др.;

**Žigurbь*: *Жигурьы* в Балтском р-не Латвии на пограничье с Псковской обл., блр. *Жигурово* в Люцинском у. Витебской губ. (СпВит 237) – ойконимы;

**Žigorbь*, **Žigora*: блр. *Жигры* (*Žygy*) – озеро на правом берегу Западной Двины (SG XIV, 889) и др.

**Žigorbь*: блр. *Жыгуці* в Браสลавском р-не Витебской обл. (РапВіц 143), *Жигуци* (8 поселений) в Новоалександровском у. Ковенской губ. (СК 208), *Žiguciszki* в Трокском у. Виленской губ.

**Žigota*: блр. *Жыгóцкі* – антропоним (Бірыла 149), блр. диал. *жыгаіцець* ‘интенсивно гореть’ (НС 16), русск. *жигатня* ‘компания ребят-шалунов’ (СРНГ 9, 165) и др.

Из субстантивных моделей следует назвать праслав. **Žizьta* – производное с формантом *-ьта*, активным в восточнославянской ономастике: блр. *Жыжма* – п.п. Говьи / Гавьи, течет в Вороновском и Ивьевском р-нах Гродненской обл., *Жыжма* – небольшая речка возле села Каяновичи в Гродненском р-не (БКБ 165), *Пажыжма* – населенный пункт в Вороновском р-не (РапГр 184), *Жыжма* – болото в бассейне реки Друти (ПБ 108), *Жижма* (*Žizьtai*) – л. п. Венты / Виндавы в Шавельском у., *Žizьtai* – озеро в Трокском у. (SG IX, 926), *Жижмы* (4 поселения), *Жижемки* в Вилкомирском, *Жижмы* (2 поселения) в Поневежском уу. Ковенской губ. (СК 97, 301), русск. *Жижмель* – п. п. Держи на правом берегу Волги (Здан. 23) и др. Относительно гидронимической модели ср. русск. *Витьма*, *Вязьма*, *Пижма*,

Пышма, Пушма и др. Гидроним *Жижма* генетически анализировался Р. Шмитлейном, который отнес его к финно-угорским элементам. А. Ванагас оценил это заключение как «заслуживающее внимания» [4, с. 147]. К сожалению, славянский гидроним исследователи пытались анализировать вне славянского материала, вне славянского пространства.

Выявляется значительная группа онимов, мотивированных апеллятивами, образованных от префигированных глаголов:

**Ō(b)žigь*, **Ō(b)žiga*, **Ō(b)žiganь*: русск. *Ожиговка* – река в Грязовецком у. Вологодской губ. (Волог. 110), *Ожигово* в Каширском у. Тверской (Твер. 187), *Ожиганово* (2 поселения) в Никольском у. Вологодской (Волог. 195, 201), *Ожиганово* в Костромском, *Ожиганово* (2 поселения), *Ожигино* в Чухломском, *Ожигинская* в Кадниковском уу. Костромской (Костр. 19, 135, 332, 335), *Ожигово* в Верейском, *Ожигово* в Рузском уу. Московской (Моск. 69, 200), *Ожигово* в Козельском у. Калужской (Калуж. 62), *Ожигово* в Гороховецком у. Владимирской (Влад. 66) губ., *Ожигово* в Трубчевском р-не Брянской, *Ожигино* в Пошехонском р-не Ярославской обл. – населенные пункты. Ст.-русск. *Ожигаев* – антропоним (Веселовский 229) увеличивает разнообразие суффиксальных производных от **Ō(b)žigь*, **Ō(b)žiga*.

В восточнославянском ареале обнаруживается апеллятивная основа для приведенных собственных имен. Ср. *обжиг* и *обжигъ* ‘ожог на теле’, *обжига* ‘то же’, ‘обожженное, обуглившееся место’ (СРНГ 22, 44), *обжиг* и *ожигъ* ‘кочерга’, ‘о прожженном, пронырливом человеке’, *ожига* ‘крапива’, *ожига* ‘шлак’ (СРНГ 23, 79), укр. диал. *ожигъ* ‘деревянная кочерга’ и др.;

**Vyžiga*: русск. *Выжига* – река в Поочье, течет в Муромском у. Владимирской губ. (Влад. 127) и др. Апеллятив **vyžiga* продолжают русск. *выжига* ‘подсека, росчисть, выжженная из-под леса на пашню’, *выжига* ‘плут, обманщик’ (Даль 1, 289), диал. *выжига* ‘место, где жгли костер в масленицу’, ‘участок земли, на котором выжжен лес под пашню’ (ЯОС 3, 52), *выжига* ‘плут, обманщик’ (СБГ 3, 69) и др.;

**Zažiga*: русск. *Зажигина* в Каргопольском у. Олонецкой губ. (Олон. 76), ст.-русск. *зажига* ‘поджог’ (СлРЯ 5, 194), русск. диал. *зажига* ‘хлеб, высохший на корню прежде созревания от засухи, жары’, ‘тот, у кого первого в селе начался пожар’, ‘вспыльчивый че-

ловец', *зажіг* 'о начале ссоры, драки', 'вызывание на ссору, драку', *зажіги* мн. 'выжженные на веретене кольца' (СРНГ 10, 85, 86).

Праслав. **žigadlo*, мотивированное апеллятивом **žigadlo* – производным с формантом *-dlo* от **žigati*, восстанавливается на основе ст.-русск. *Жигалов* (Веселовский 114), блр. *Жыгала*, *Жыгайла*, *Жыгáлка*, *Жыгалкóвич* (Бірыла 149), укр. *Джігало*, *Жигайло*, *Джигало* (Редько 110, 103, 303) – антропонимы, с которыми словообразовательно связаны русск. *Жигалово* в Московском у. (Моск. 25), *Жигали*, *Жигалово* в Оханском, *Жигалки* в Осинском уу. Пермской (Перм. 196, 171, 241) губ., *Жигалка* в Погарском р-не Брянской обл., *Жигалово* на левобережье Лены в ее верховье (см. карту юга Средней Сибири), *Жигалово* в междуречье Лены и Киренги в Восточной Сибири, блр. *Жыгáлы* в Пружанском р-не Брестской (РапБр 51), *Жыгáлки* в Столбцовском р-не Минской (РапМн 97), *Жыгáлава* в Мстиславском р-не Могилевской (РапМаг 68), *Жыгáлы* в Бешенковичском, *Жигáлава* в Витебском р-не Витебской (РапВіц 143) обл., ранее были *Жигали* в Лепельском, *Жигалово* в Витебском, *Жигалово* (4 поселения) в Велижском, *Жигайлово* в Люцинском уу. Витебской губ. (СпВит 16, 51, 194, 232, 399), укр. *Жигалки* в Стародубском у. Черниговской губ. (Черниг. 174), *Жигайли* в Жовковском р-не Львовской обл. – населенные пункты, *Жигалка* – л. п. Черни в бассейне правобережного Днепра (МаштДн 55), отнесение которого к балтизмам [8, с. 17] не обосновано, *Жигаловець* – ручей в Раховском р-не Закарпатской обл. (СГУ 196) и др.

Соответствующий апеллятив продолжается в др.-русск. *жигало* 'кадильница', 'орудие для прожигания отверстий' (Срезневский I, 847; СлРЯ 5, 107), русск. диал. *жигало* 'каленный железный прут', *жігало*, *жігáло* 'жало', *жигало* 'тоненький подвижной человек', *жігáльце* 'острие косы' (Сл. ВГ 2, 86), блр. диал. *жыгáло* 'ожег', 'железный прут, заостренный с одного конца' (ТС 2, 70), *жыгáло* 'жало' (Булыка 23), *жыгáла* 'жало; все, что печется и колется' (МСМ 32), укр. *жигáло* 'железный стержень для прожигания отверстий' (Грінченко 1, 489), словен. *žigalo* 'металлический прут для выжигания' и др.

**Q(b)žigadlo*: блр. *Абжыгáла* (Бірыла 15), польск. *Ożygadło*, *Ożygalo* (SN VII, 138) – антропонимы и др.;

**Zažigadlo*: ст.-русск. *Зажигало* (Веселовский 118) – антропоним и др.

Группу производных, мотивированных апеллятивами-адъективами, составляют:

**Žižavъ* (-а, -о): блр. *Жыжаў* – антропоним (БелСЭ IV, 436), укр. *Жижáва* – п. п. Стрыя на правобережье Днестра, *Жі́жавка* – п. п. Жижавы, *Жі́жавка* – приток Солотвины в бассейне правобережной Вислы (СГУ 196), реконструкция которых поддерживается апеллятивами: блр. диал. *жыжаўка* ‘чирей’ (Климчук 33), укр. диал. *жижáвка* ‘крапива’ (Грінченко 1, 483), болг. диал. *жижáвица* ‘крапива’ (БД VII, 220);

**Žižinъ* (-а, -о): ст.-русс. *Жижин*, русск. *Жижин* – антропонимы (Веселовский 114), *Жижино* – населенный пункт в Бежецком у. Тверской (Твер. 36), *Жижинга* – река в Никольском у. Вологодской (Волог. 219) губ., отражающее незакономерное озвончение суффиксального -к- (*Жижинька* > *Жижинка* > *Жижинга*), блр. *Жыжын* – антропоним (Бірыла 150), польск. *Żużun* – населенный пункт на левобережье Вепша и др.;

**Žigovъ* (-а, -о), **Žiževъ* (-а, -о): ст.-русс. *Жижев Иван*, вариант *Жижелев* (ПСРЛ XXXIV, 182), блр. *Жыгаў*, *Жыжобу* (Бірыла 149, 150), *Жыжаў*, серб. *Жі́жевић*, *Жі́жевић*, *Жижовић*, *Жі́жобовић* (РСА V, 399) – антропонимы, *Жижево* – населенный пункт в Люцинском у. Витебской губ. (СпВиг 244), русск. *Жижевка* – л. п. Тростенки на левобережье Упы (Смолицкая 75), *Жиговка* – река в Темниковском у. Тамбовской губ. (Тамб. 124), укр. *Джі́гів* – поток в бассейне правобережной Осавы в системе Тисы (СГУ 169), западнослав. *Žygowiec* близ Сварожина в Старогардском пов., польск. *Żygowizna* во Владиславовском пов. (SG XIV, 889) – населенные пункты, *Żygowickie Jezioro* – озеро в бассейне Мотлавы в низовье Вислы (НВ п. 804) и др.;

**Žižьnъ* (-а, -о): болг. *Жі́жните*, *Жі́жнята*, *Жижнїчка усойна*, *Жі́жнице* в Кюстендилско, *Жі́жницата*, *Жі́жницита*, *Жі́жничката* в Севлиево – микропонимы, *жї́жна* ‘печь для добычи угля’, *жї́жня*, *жї́жница* ‘гончарная печь’, ‘яма, в которой жгли уголь’, ‘знойное время’ (БЕР I, 542; Заимов 104).

Как продолжение притяжательного прилагательного **Žižьja* правомерно истолковать гидроним *Жижия* – л.п. Прута на территории Румынии.

Праслав. **Žižьnъ* (-а, -о), мотивированное партиципием с суффиксом -en-, восстанавливается на основе укр. *Жижóна* – л.п. Кальца в системе Кальмиуса, впадающего в Азовское море (СГУ 196), *Жиженко* – антропоним.

Производные с \bar{e} > а-вокализмом

Продленный \bar{e} -вокализм е-ряда отражен во множестве дериватов.

**Gēga* > **Žaga*: *Жаги* (4 поселения) в Вилкомирском, *Жаги* (2 поселения), *Жаги-Шаришки* в Новоалександровском уу. Ковенской губ. (СК 96, 206), *Požaha* – приток Одры (НО п. 235) и др. Аппелятив **žaga* фиксируется в обширном пространстве. Ср. блр. диал. *жа́га* ‘изжога’ (ТС 2, 56), *за́га* ‘то же’ (ДСБ 68; СГЦБ 1, 142), *жа́га* бот. ‘крапива-жигучка’ (СБГ 2, 132), укр. *жа́га*, *жага́* ‘горячее желание, жажда’ (Гринченко 1, 470), чеш. *žáha*, слвц. *žáha* ‘т. ж.’, *džaga* ‘кличка горячего, злого коня’ (SSN I, 424), в.-луж. *žaha* ‘закалец’ (ЕСУМ 2, 184) и др. Ср. также др.-русск. *жагати* ‘жечь, палить’, *жагнути*, *въжагати* ‘возжигать’, *съжагати* ‘сжигать’ (Срезневский I, 838), блр. диал. *жа́гаць* ‘печь, жарить’ (СБГ 2, 132). Фиксируются и j-расширенные единицы от **Žaga*. Ср. чеш. *Žaža* – антропоним < **Žagja* и др.

Из древнейших словообразовательных моделей следует выделить **žagьbь* м., **žagьga* ж. – производное с r-суффиксацией, аппелятивные континуанты которых хорошо хранит русское пространство. Ср. ст.-русск. *жагра* ж. ‘запальник (трут, фитиль на палке для запала пороха и запальное отверстие в казенной части мушкета, пищали)’ (СлРЯ 5, 69), русск. диал. *жа́гра* ‘нагар на свече, трут, древесная губа’, ‘жженое тряпье’ (СРНГ 9, 56), *жа́гра* ‘смола, пригоревшая к стенам казана’, *жа́гра* ‘выварки при топлении коровьего масла’, *жа́гра* ‘отверстие огнестрельного оружия, служащее для запала пороха’, *жа́гра* ‘выемка в столбе изгороди’, *жа́гра* и *жагра́* ‘березовый гриб’, *жа́гра* ‘лучина’ (Даль 1, 524; СРНГ 9, 56), *жа́гор* м., *жагра́* ж. ‘застывший сок на березе в виде нароста, употребляемый как лечебное средство или как заварка в чай’, *жа́кра* и *жакра́* ‘т. ж.’ (Деул. 162, 163), *жа́гра* ‘отверстие у основания старинного кремниевого ружья, через которое искрами поджигался огонь’, *жа́гра* ‘несдержанный, вспыльчивый человек’ *жа́гриться* ‘задираться, будучи в сильном возбуждении’, серб. *жа̀грити* ‘обжигать’ и др.

Русск. *Жажково* – населенный пункт в Дорогобужском у. Смоленской губ. (Смол. 170) – указывает на возможность возведения его к **Žažьkovo*, которое могло мотивироваться деминутивом **Žažьkь*.

Возможно восстановление исходных **Žažьelь*, **Žagьbь*, **Žagьbь* с учетом др.-русск. *жаглы* ‘усики крапивы’ (Срезневский I, 838), блр.

Жажелка — л.п. Бродни на правобережье Березины (МаштДн 97), диал. *жа́гли* ‘приспособление для просушки снопов’, *жа́гель* ‘сильный ветер’ (СБГ 2, 132) и др. Не исключено, что исходное **Žag-*, **Žagъl-* следует видеть в укр. *Джаглю́й* — л.п. Днестра (СГУ 168) < *Джагг-у́й*, хотя безударная корневая морфема может быть следствием фонетического изменения основы **Žeg-*. То же можно сказать о русск. *Жагаловка* — населенный пункт, *Жагаловка* — болото на левом берегу Оки (Смолицкая 196), которые зафиксированы без ударения, др.-руссск. *жагало* ‘жало’ (Срезневский I, 838), которые позволяют восстановить праслав. **žagadlo*.

Некоторые из производных от **Žag-* объединяются опорным *n* в суффиксах:

**Žaganъ*: польск. *Žagan*, *Stary Žagan* в бассейне реки Бобр, *Žaganiec* на левобережье Нысы Лужицкой, *Konin Žagański*, *Jankowa Žagańska* в этом же регионе (DA 101) — населенные пункты и др.;

**Žagunъ*: блр. *Žaguny* в Лидском у. (SG XIV, 729), *Жагуны* — населенный пункт в Поневежском у. (СК 300) и др.

Основу на *-ŭ* представляет **Žagy (-ъve)*, реконструкция которого подтверждается ст.-блр. *жагва*, *жакгва* ‘факел’, *жакгев* ‘т. ж.’ (ГСБМ 9, 240, 249, 250), блр. диал. *жа́гва* ‘губа для огнива’ (ТС 2, 56), укр. диал. *жагва́* ‘трут, высушенный гриб для выкресания огня’ (ЕСУМ 2, 184), польск. *žagiew*, чеш. *žáhev* с теми же значениями.

Производные от основ *o*-ряда

Принято считать, что ступень *o* отсутствует в славянских языках. Ономастический материал удостоверяет ее наличие: укр. *Зóра* (*Zgoga*, *Szgoga*) — антропоним в Закарпатье (Чучка 231) < **ǰъzgoga* и др.

Производные с *ǫ* > *a*-вокализмом

Продленная ступень вокализма представлена следующими единицами:

**Gaga*: ст.-руссск. *Гага* — антропоним (Веселовский 76) и др. Из соответствующих апеллятивов ср. кашуб. *gaga* ‘огонь’, *gágula* ‘огонь’, ‘огонёк’, *gagulec* ‘маленький огонёк’, *gaguška* ‘маленькая лампа’, возможно *gagiś* ‘криворослая сосна’ (Sychar I, 298), лучина которой шла на освещение;

**Jьzgaga*, продолжением которой являются *Zgaga* (2 поселения) в Вилкомирском у. Ковенской губ. (СК 100), ст.-русск. *Изагаин* (Веселовский 125), ст.-польск. *Zgaga* (SSNO VI, 314) — антропонимы и др. Аpellятивная основа ойконимов — праслав. **jьzgaga* общеславянского ареала. Эту же ступень вокализма правомерно увидеть в никем не этимологизировавшемся др.-русск. *Гагра* — антропоним (Веселовский 76), *Гагрица*, *Гагрино* в Деревской пятине (НПК I, 203, 248), *Гагрино* в Тихвинском у. Новгородской у. (Новг. VII, 10) — ойконимы, *Гáгра* — город на побережье Черного моря на сарматско-иберийском пограничье.

Вокализм *a* «может продолжить только **gōg-*, ступень продления гласного в производном имени от глагола с *o* огласовкой **gog-*» (ЭССЯ 9, 27). Славянский материал, аpellятивный и ономастический, позволяет говорить о развитии ступеней вокализма *o*-ряда. Укр. диал. *гбжур*, *гбжув*, *гожель*, *гожилъ* для обозначения деревянной коcherги, *ожега* (ЕСУМ 4, 166), *Гожули* — населенный пункт в Полтавском у. (Полт. 21) дают основание для выделения нормальной ступени *o*-ряда. Русский и инославянский ономастический материал, который этимологически никем не истолковывался, вполне может удостоверить наличие ступени редукции *o*-ряда.

Производные с *ǫ*-вокализмом

Вокализм редукции *o*-ряда представлен рядом единиц, отнесение которых к праславянскому фонду проблематично в виду ареала:

**Gǫžica*: укр. *Гжицкий* — антропоним Тернопольской обл.;

**Gǫželъ*: русск. *Гжель*, *Гжелька* (*Кжелка*, *Кжелька*) — левые притоки Москвы, *Гжель* — населенный пункт в Бронницком у. Московской губ. (Моск. 48), *Гжель* — населенный пункт, *Кжолка* — река, *Кжельня* — река в Вяземском у. Смоленской губ. (Смол. 117) и др.;

**Gǫžulъ*: польск. *Gźul* — антропоним (RospSNŚ II, 116) и др.;

**Gǫžatъ*, **Gǫžatъskǫ*: русск. *Гжатъ* — п.п. Вазузы в бассейне Волги, течет в Зубцовском у. Тверской губ. (Твер. 155), *Гжатъ*, *Малая Гжатъ* — реки в Гжатском, *Гжатъ* — река в Сычевском уу. Смоленской губ. (Смол. 134, 137, 139, 395), на *Гжати* располагался *Гжатск* — город, теперь Гагарин. В качестве словообразовательной базы для названных собственных имен правомерно предположить адъектив **gǫžatǫjъ*;

**Yugǫža*: русск. *Выкженка* — п. п. Ставны на правом берегу Днепра в его верховье, течет на Смоленщине (МаштДн 29).

Стоит обратить внимание и на вариантность типа блр. *Гжунь* и *Жгунь* одного и того же гидрообъекта в бассейне Сожа (см. выше), для которых вполне приемлемы две реконструкции — **Gǫžunь* и **Žьgunь*.

Производные с у-вокализмом

Эта ступень вокализма представлена русск. *Гыжега* — река, *Гыжега* — населенный пункт в Яренском у. Вологодской губ. (Волог. 436), *Гижига* — река, впадающая в Гижигинскую губу Охотского моря (ГЭС 194), *Гыжига* — город на этой же реке (Семенов I, 631), укр. *Гижицкое* — местечко в Одесском у. Херсонской губ. (Семенов I, 634) < **Gyžega*, **Gyžiga*;

**Gyžavь* (-a, -o): укр. диал. *гижавка* бот. ‘гнучая крапива, *Urtica agens* L.’, которому можно дать статус первичного слова, а не связывать с *жигалка*, *жигавка* (ЕСУМ I, 505).

Производные с и-вокализмом

Ономастический материал засвидетельствовал наличие вокализма *ei* в представляемом генетическом гнезде (**geug-*), причем эта ступень также словообразовательно развернута. Исходными единицами являются архетипы **Žigь* м., **Žiga* ж., реконструкция которых возможна с учетом укр. *Жуга* (запись 1781 г.), польск. *Žug* (Чучка 226) — антропонимы, не имеющие этимологического истолкования. Из апеллятивной лексики ср. укр. диал. *жугá* ‘невзгоды, раздор, ссора’, которое на правах возможного связывается авторами ЕСУМ с русск. *жега*, *жога* (2, 208), словц. *džugo* ‘драчун’, *džugan* ‘драчун, *nespratnik*’, *džugar* ‘шалун, озорник, проказник’, *džuganit* ‘чрезмерно с чем-либо возиться, биться, мучиться’ (SSN I, 427), блр. полесск. *жугнуць* ‘сжечь, пустить с дымом’ (ТС 2, 66), укр. *жугало*, идентичное *жигало* (Гринченко 1, 492) и др. Деривационное гнездо с названным вокализмом составляют:

**Žiganь*, **Žiganyь*: укр. *Джугáн* — правый рукав Днепра (МаштДн 85; СГУ 169), *Джугань* — антропоним (Кравченко 177) и др.;

**Žigalyь*, **Žizьelь*, **Žizььль*: блр. *Жугалёў* — антропоним (БелСЭ IV, 260), *Жужаль* (*Жужель*) — озеро в бассейне Шевинки на правом берегу Западной Двины в Витебском (БКБ 164; СпВит 17), *Жужалица* —

озеро в бассейне Оболи в Городокском р-не Витебской обл. (БКБ 164), *Жу́жаль* м. – небольшой ровок, вода которого течет прямо в Днепр (МБ 83), *Жужлянка* – п.п. Волмы (МаштДн 101), *Жужлянка* – городище, *Жужлянка* – населенный пункт при слиянии Свислочи и Жужлянки в Осиповичском р-не Могилевской обл. (БелСЭ IV, 421), русск. *Жужель* – гидроним, который Р.А. Агеевой включается в группу предполагаемых восточнофинских гидронимов [1, с. 231], *Жужел* – озеро на правом берегу Оки (Смолицкая 66), *Жужелка* – река, *Жужелка* – населенный пункт в Семеновском у. Нижегородской обл. (Нгор. 124), *Жужелино* в Костромском у. (Костр. 20), укр. *Žužel* – группа курганов в Звенигородском, *Жу́жель* в Емильчинском р-нах Житомирской обл., *Žužel* в Новоградволинском, *Žužel* в Сокальском, *Žužel* в Белзском, польск. *Żužel* в Быдгощском уу. (SG I, 13, 129; XIV, 870), болг. *Жужоци* в Костурской околии – населенные пункты и др. Для них обнаруживается апеллятивная поддержка: ст.-русск. *жу́жѣль* ‘шлак, пена при плавке металла’ (СлРЯ 5, 124), русск. диал. *жу́желка* ‘сгоревший уголь’, *жу́жельница* ‘то же’ (СВГ 2, 302), блр. диал. *жу́жэль* ‘жужель, шлак’ («жу́жэль – то *перэгорэўшая ў вогне сажа* [...]») (ТС 2, 166), *жу́жаль* ‘перегар, шлак’ (ЗНС 89), *жу́жылы* ‘т. ж.’ (ДСБ 66), *жу́жаль* м. ‘пепел’ (СПЦБ 1, 136), укр. *жу́жель* ж. (в парадигме *жу́желі*) ‘окалина, шлак’, *жу́желица* ‘то же’ (Гринченко 1, 492), словц. *žúžel*, *žúžolʹ*, польск. *žužel*, *žuželica* с тем же значением, болг. *жужел* ‘нечто пригоревшее и почерневшее’, *жужель* ‘что-либо черное’ (БЕР I, 556, авторы предпочли связать с *жуужжать*) и др. Отнесение приведенной лексики к *жуужжать*, «потому что металлические шлаки шипят и издают треск» (Фасмер II, 64 вслед за Брюкнером, Преображенским), неубедительно хотя бы потому, что речь идет не только о плавке металла;

**Žižьта*: блр. *Жу́жма* – л. п. Лебеды на правом берегу Немана (БКБ 164). Относительно типологии ср. **Žižьта* (см. выше), скорее всего, сюда же блр. *Жужо́ма* – антропоним (Бірыла 147), если учесть, что суффиксальный *ь* мог оказаться в ударной позиции, изменился в период падения редуцированных в *e*, а затем *e* > *o*;

**Žižьпъ* (-а, -о): блр. *Жу́жнево* – озеро в бассейне Оболи в Полоцком р-не (БКБ 165) – производное от **Žižьп-*.

Выявляется и наличие *r*-суффиксации в данной апофонической ветви. Ср. полесск. *жу́герыць* ‘нажаривать, натапливать печь’ («трэбо добро *жу́герыць*, шоб цепло было») (ТС 2, 66), которое следует возвести к **žugriti* либо **žugbriti*, *Жу́гер* – антропоним (Бірыла 147);

**Žugarь*: блр. *Жугар*, *Жугароў* – антропонимы (Бірыла 147).

Сказанное позволяет реконструкцию следующих ступеней аблута: $o : e, \bar{o} : \bar{e}, y : \bar{i}, \bar{e} (a) : \bar{o} (a)$, т. е. восстановить корни с исходным $e (e : \bar{e} : \bar{i})$ и корни с исходным $o (o : \bar{o} : y)$. В каждом апофоническом гнезде наблюдаются ряды идентично оформленных единиц. Примечательно, что внутри апофонических объединений слов наблюдается повторяемость словообразовательных моделей, идентичность словообразовательных средств. Работа над восстановлением микросистем **Žeg-* позволила уточнить этимологию ряда единиц, которые характеризуются как *иноязычные* (гидроним *Жижма* < **Žižьта*, который оказался, согласно Р. Шмитлейну и А. Ванагасу, финно-угорским, *Жегун* < **Žuginь*, отнесенный к балтизмам), как *темные* – русск. *жгиль*, которое закрепилось также в русской ономастике.

Литература

1. *Агеева Р.А.* Гидронимия Русского Северо-Запада как источник культурно-исторической информации / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 2001.
2. *Афанасьев А.А.* Поэтические воззрения славян на природу. М., 1868.
3. *Берштейн С.Б.* Очерк сравнительной грамматики славянских языков: Чередования. Именные основы. М., 1974.
4. *Ванагас А.П.* К вопросу о финно-угорском субстрате в литовской гидронимии // Питання гідроніміки / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1971. С. 146–152.
5. *Варбот Ж.Ж.* Праславянская морфонология, словообразование и этимология / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1984.
6. *Козлова Р. М.* Славянская гидронимия. Праславянский фонд. Минск, 2006. Т. IV.
7. *Михайлова Л.П.* История края в народном слове. Петрозаводск, 2004.
8. *Петров В.П.* Балтика і славика в гідронімії Надросся // Питання гідроніміки / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1971. С. 13–17.
9. *Смолицкая Г.П.* Субстратная гидронимия бассейна р. Оки // Ономастика Поволжья. Уфа, 1973. С. 243–249.
10. *Трубачев О.Н.* Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. М., 1968.
11. *Шульгац В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I.

12. *Kondratiuk M.* Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego. Wrocław etc., 1985.

13. *Stanislav J.* Slovenský juh v stredoveku. Bratislava, 1999. D. I.

Лексикографические и ономастические источники

Принятые сокращения

- Арашонкава — *Арашонкава Г.У.* З кавальскай лексікі ў гаворцы заходняй дыялектнай зоны // Народная славатворчасць / Рэд. А.А. Крывіцкі, І.Я. Яшкін. Мінск, 1979. С. 223—229.
- АРГ — Акты русскаго государства 1505—1526 гг. / Сост. С.Б. Веселовский. М., 1975.
- БД — Българска диалектология. Проучвания и материали. София, 1962—1979. Кн. I—IX.
- БелСЭ — Беларуская Савецкая Энцыклапедыя / Гал. рэд. П.У. Броўка. Мінск, 1971. Т. IV.
- БЕР — Български етимологичен речник / Съст.: В. Георгиев, Й. Заимов и др. София, 1971. Т. I.
- Бірыла I — *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. Мінск, 1968.
- Бірыла — *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
- БКБ — Блакітная кніга Беларусі. Водныя аб'екты Беларусі: Энцыклапедыя. Мінск, 1994.
- БМ — Беларуская мова. Мінск, 1987—1991. Вып. V—XIX.
- Булыка — *Булыка А.М.* З лексікі в. Селішча Навагрудскага раёна // Жывое слова / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, І.Я. Яшкін. Мінск, 1978. С. 20—29.
- Бялькевіч — *Бялькевіч І.К.* Краёвы слоўнік ўсходняй Магілёўшчыны. Мінск, 1970.
- Веселовский — *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- Грицак — *Грицак М.А.* Назви гідрорельєфу в говірці с. Ясіня Закарпатської області // Питання гідроніміки / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1971. С. 74—80.
- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907—1909. Т. 1—4.

- ГСБМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Гал. рэд. А.І. Жураўскі. Мінск, 1982–1993. Вып. 1–13.
- ГЭС — Географический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.М. Котляков. М., 2003.
- Даль — *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1978. Т. 1.
- Деул. — Словарь современного русского народного говора (д. Деулино Рязанского района Рязанской области) / Под ред. И.А. Оссовецкого. М., 1969.
- ДСБ — Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Рэд. Г.М. Малажай, Ф.Д. Клімчук. Мінск, 1989.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О.С. Мельничук. К., 1982. Т. 1.
- Жучкевич — *Жучкевич В.А.* Краткий топонимический словарь Белоруссии. Минск, 1974.
- Заимов — *Заимов Й.* Местните имена в Панагюрско. София, 1977.
- ЗНС — 3 народнага слоўніка / Пад рэд. А.А. Крывіцкага, Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1975.
- Илчев — *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.
- Кравченко — *Кравченко Л.О.* Прізвища Лубенщини. К., 2004.
- Лисенко — *Лисенко П.С.* Словник поліських говорів. К., 1974.
- МаштДн — *Маштаков П.Л.* Список рек Днепровского бассейна. СПб., 1913.
- МБ — Мікратапанімія Беларусі: Матэрыялы / Пад рэд. М.В. Бірылы, Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1974.
- МСМ — Матэрыялы да абласнага слоўніка Магілёўшчыны / Рэд. А.А. Крывіцкі, І.Я. Яшкін. Мінск, 1981.
- НЛ — Народная лексіка / Пад рэд. А.А. Крывіцкага, Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1977.
- Новг. — Список населенных мест Новгородской губернии. Новгород, 1907–1912. Вып. I–XII.
- Носович — *Носович И.И.* Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.
- НПК — Новгородские писцовые книги, изд. Археографической комиссией. СПб., 1859. Т. I: Переписная оброчная книга Деревской пятины (около 1495 г.).

- НС — Народнае слова / Пад рэд. А.К. Баханькова. Мінск, 1976.
- ПСРЛ — Полное собрание русских летописей. М.; Л., 1949. Т. XXV; М., 1978. Т. XXXIV.
- Рагозин — *Рагозин В.* Волга. СПб., 1880–1881. Т. I–III.
- РапБр — *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці. Мінск, 1980.
- РапВіц — *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці. Мінск, 1977.
- Расторгуев — *Расторгуев П.А.* Словарь народных говоров Западной Брянщины (Материалы для истории словарного состава говоров). Минск, 1973.
- Редько — *Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. К., 1969.
- РСА — Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд, 1959–2001. Књ. I–XXVI.
- Сапунов — *Сапунов А.* Река Западная Двина: Историко-географический обзор. Витебск, 1893.
- СБГ — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1979–1986. Т. I–V.
- СВГ — Словарь воронежских говоров / Авт.: М.Т. Авдеева, Е.В. Давыдова, О.В. Дмитрина и др. Воронеж, 2007. Вып. 2.
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. К., 1979.
- СГЦБ — Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі. Мінск, 1990. Т. I.
- Семенов — *Семенов И.* Географическо-статистический словарь Российской империи. СПб., 1863–1885. Т. I–VI.
- СК — Алфавитный список населенных мест Ковенской губернии. Ковна, 1903.
- СлВГ — Словарь вологодских говоров: Учеб. пособие по русской диалектологии / Ред. Т.Г. Паникаровская. Вологда, 1983–2007. Вып. 1–12.
- СлПриам. — Словарь русских говоров Приамурья / Сост. Ф.П. Иванова, Л.В. Кирпикова, Л.Ф. Путятина, Н.П. Шенкевец. М., 1983.

- СлРЯ — Словарь русского языка XI–XVII вв. М., 1974–. Вып. I–.
- СмГУ — Словник мікрогідронімів України / За ред. О.П. Карпенко. К., 2004.
- СММ — Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006. Т. I.
- Смолицкая — *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер) / Под ред. О.Н. Трубачева. М., 1976.
- Списки населенных мест Российской Империи (по сведениям 1859, 1864, 1870, 1872–1877 гг.), изд. Центральным статистическим комитетом МВД:
- Бессар. — III. Бессарабская губерния. СПб., 1861.
- Влад. — VI. Владимирская губерния. СПб., 1863.
- Волог. — VII. Вологодская губерния. СПб., 1866.
- Вят. — X. Вятская губерния. СПб., 1863.
- Костр. — XVIII. Костромская губерния. СПб., 1877.
- Курск. — XX. Курская губерния. СПб., 1863.
- Нгор. — XXV. Нижегородская губерния. СПб., 1863.
- Моск. — XXIV. Московская губерния. СПб., 1862.
- Олон. — XXVII. Олонецкая губерния. СПб., 1879.
- Орл. — XXIX. Орловская губерния. СПб., 1871.
- Пенз. — XXX. Пензенская губерния. СПб., 1869.
- Перм. — XXXI. Пермская губерния. СПб., 1875.
- Полт. — XXXIII. Полтавская губерния. СПб., 1862.
- Пск. — XXXIV. Псковская губерния. СПб., 1885.
- Ряз. — XXXV. Рязанская губерния. СПб., 1862.
- Сарат. — XXXVIII. Саратовская губерния. СПб., 1862.
- Смол. — XL. Смоленская губерния. СПб., 1868.
- СПб. — XXXVII. Санкт-Петербургская губерния. СПб., 1864.
- Тамб. — XLII. Тамбовская губерния. СПб., 1866.
- Твер. — XLIII. Тверская губерния. СПб., 1862.
- Черниг. — XLVII. Черниговская губерния. СПб., 1866.
- СпВит — Список населенных мест Витебской губернии / Под ред. А.П. Сапунова. Витебск, 1906.
- СпМог — Список населённых мест Могилевской губернии. Могилев, 1910.

- Споменици – Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија. Скопје, 1975–1980. Т. I–III.
- Срезневский – *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. М., 1958. Т. I–III.
- СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л., С.-Петербург, 1966–. Вып. 1–.
- ССУ – Словарь русских говоров Среднего Урала / Под ред. А.К. Матвеева. Свердловск, 1962–1988. Т. 1–7.
- ТС – Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
- Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903.
- Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986–1988. Т. I–IV.
- Чучка – *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців. Историко-етимологічний словник. Львів, 2005.
- ЭС – Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. СПб., 1890–1907. Т. I–LXXXVI.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева. М., 1974–. Вып. 1–.
- Яворницький – *Яворницький Д.І.* Словник української мови. Катеринослав, 1919. Т. I.
- ЯОС – Ярославский областной словарь: Учеб. пособие / Науч. ред. Г.Г. Мельниченко. Ярославль, 1981–1991. [Вып. 1-10].
- ČR – Česka Republika.
- DA – Deutschland Atlas.
- НО – Hydronimia Odry. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. H. Borka. Opole, 1983.
- НВ – Hydronimia Wisły. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwolińskiego. Wrocław etc., 1965.
- Leyding – *Leyding G.* Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego. Poznań, 1959. Cz. II.

- RospSNŚ – *Rospond S.* Słownik nazwisk śląskich. Wrocław etc., 1973. T. II.
- Svoboda – *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.
- SSN – Slovník slovenských nářečí / Ved. red. I. Ripka. Bratislava, 1994. T. I.
- SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985. T. I–VII.
- SW – Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Warszawa etc., 1904–1927. T. I–VIII.
- Sychta – *Sychta B.* Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. Wrocław etc., 1967–1976. T. 1–7.
- Vanagas – *Vanagas A.* Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981.

Р.І. Осташ, Л.Р. Осташ

(Львів)

УКРАЇНСЬКІ ОСОБОВІ ІМЕНА СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЇ. 26 (Ю)

У запропонованій статті лексикографічно опрацьовано чоловічі власні імена з початковою літерою **Ю**, зафіксовані у списках полків Реєстру Війська Запорозького 1649 року (Реєстр). Цю групу склали усічені (*Ювѣ*) та усічено-суфіксальні деривати, утворені або безпосередньо від церковних за походженням імен із початковим **Ю-** (напр., *Ювеналій, Юній*), або від їхніх варіантів, які уже зазнали різних словотвірних або фонетичних (або тих і тих разом) змін (напр., *Ювтухѣ*).

У списках Реєстру зафіксовано багато фонетичних варіантів імен. Вони — цінний матеріал для вивчення історичної фонетики української мови, тих фонетичних законів, які діяли при адаптації церковних імен на українському мовному ґрунті. Ці процеси простежуються протягом тривалого часу, адже і в інших писемних пам'ятках не лише XVI—XVII, а й XVIII ст. натрапляємо на іменування однієї і тієї ж особи в одній пам'ятці двома або й трьома фонетичними варіантами імені, напр., *Євхимъ, Юхимъ, Яхимъ*: кнзя *Юхима* Корє(ц)кого; кнзь *Евхимъ* Корє(ц)ки(й); кнзь *Яхимъ* Корєцки(и) (1584 р.; АКЖМУ 109—116); *Ювхим* Андрѣвич; *Евхим* Андрѣвич; на прозбу *Евфима* Андрѣвіча (Пирятин, 1699 р.; ДГІМ 1038).

Наявність у списках Реєстру імен на зразок *Ювѣ, Юсь* (як і *Ва(с), Данъ, Євъ, Кратъ, Кубъ, Ма(л), Павъ, Панъ, Опанъ* та ін.) служить ще одним доказом того, що усічення імен до одного або двох складів було продуктивним способом творення нових варіантів імен. Оскільки такі імена з часом виходили з ужитку в офіційному (у тогочасному розумінні цього терміна) антропоніміконі, хоча й залишалися активно функціонувати в антропоніміконі народному, у побутовому вжитку, сучасні дослідники українських прізвищ змушені

звертатися до історичної антропонімії, до давніх імен для пояснення відіменних прізвищ, у яких вихідна форма імені затемнена словотвірними і фонетичними змінами.

До поширених імен із аналізованої групи, які мали помітну кількість носіїв у списках Реєстру, належать *Юрко* (200 носіїв), *Ю(с)-ко* (336), *Юхимъ* (31), *Юхно* (48).

У статті збережено ті ж принципи побудови словникових статей, що застосовувалися і в попередніх частинах (див. докл. Осташ 392–398).

Умовні скорочення назв полків із Реєстру Війська Запорозького 1649 року

Б – Білоцерківський; **Бр** – Брацлавський; **Кв** – Київський; **Кли** – Кальницький; **Кнв** – Канівський; **Крп** – Кропивнянський; **Крс** – Корсунський; **М** – Миргородський; **Н** – Ніжинський; **П** – Переяславський; **Плт** – Полтавський; **Прл** – Прилуцький; **Ум** – Уманський; **Чг** – Чигиринський; **Чрг** – Чернігівський; **Чрк** – Черкаський.

Ю

Ю(в)дашко І. Походження: а) усічено-суфіксальний дериват від Ювд[оким] < Йовд[окім], див. розм. Йовдокім < Євдокім (Трійняк 120) + суфікс **-аш** → Ювдаш + суфікс **-к-о** → Ювдашко. Проміжна у цьому варіанті ланка Ювдаш функціонувала і як окреме ім'я, пор. одночленне іменування Iuwdaszyc (= Ювдашич) (1604 р.; ОО 122); б) фонетичний варіант від Євдашко (див.).

II-III. Ю(в)дашко Голотыше(н)ко, 65 (Кнв).

Ювко І. Походження: а) утворене від Ювъ (див.) за допомогою суфікса **-к-о**; б) народний варіант від церк. імені Іóвъ (ЛБ 213) (див. Іовъ), утворений за допомогою суфікса **-к-о**.

II. Приклади: Ю(в)ко Пи(в)нє(н)ко, 9; Ювко Боровикъ, 92; Ювко Горо(д)ниченъко, 151 зв.; Ювко Цвенко, 172 зв.; Ювко Лупинє(н)ко, 372; Ювко Ющенько, 412.

III. Варіанти, кількість носіїв: Ювко 2: Бр 1, М 1; Ю(в)ко 3: Чг 2, Кв 1; Ювко 13: Чг 3, Кнв 1, Крс 1, Б 2, Ум 1, Крп 1, М 1, Прл 1.

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) пану Нестеру Ювковичови золотыхъ десеть (Луцьк, 1621 р.; АЮЗР 1/VI, 509); Петро Ювченко (1732 р.; Роспись 15); Ювченко (прізвище) (Чернігівщина, 1858 р.; Список 2, 37).

V. Пам'ятки, словники: Ювко (Житомир, 1590 р.; АЮЗР 6/І, 211–214); (род.) Ювка Петрашеняти (XVI ст.; Керста 138); Iuwko Kondraczyc (1604 р.; ОО 117).

VI. Сучасний словник: розм. Ювко́ від оф. Ювенáлій (Трійняк 406).

VII. Прізвища: Ювко (ЗА: АР Крим, Вл обл, Жт обл, Кв м, Кв обл, Лг обл, Плт обл, Рвн обл, См обл, Хрс м, Чрг обл, Чрк обл; Новикова 975); Ювченко (ГК 265; Горпинич 134; СП 406); Ювченко (ЗА: АР Крим, Вл обл, Вн обл, Жт обл, Кв обл, Крв обл, Чрг обл, Чрк обл; Новикова 975).

Ювтухъ І. Походження: фонетичний варіант від Йовту́х (Трійняк 127; МТ 30–31) < Євтухъ (див.). Пор. Jowtuch Czuryło (1604 р.; ОО 120).

II. Приклади: Ювту(х) Оєдорови(ч), 11 зв.; Ювту(х) Грице(н)ко, 22; Ювту(х) Ве(р)гу(н), 24 зв.; Ювту(х) Ра(д)че(н)ко, 69.

III. Варіанти, кількість носіїв: Ювту(х) 4; Чг 3, Кнв 1.

V. Пам'ятки, словники: Juwtuch Pastuch (1604 р.; ОО 127).

Ю(в)химъ див. **Ювѡхимъ**.

Ювъ І. Походження: а) усічення від церк. імені Юв[еналій] (Трійняк 406); б) усічення від будь-якого діалектного варіанта з початковим **Юв-** (Юв[тухъ], Юв[тѡй], Юв[химъ] та ін.

II-III. Ювъ Бо(р)шче(н)ко, 62 зв. (Кнв).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Кузма Ювєнько, 332 зв.

V. Пам'ятки, словники: Juw Deszkowicz; Juw Szadaiewicz (1604 р.; ОО 134, 138).

VII. Прізвища: Юва (ЗА: АР Крим, Вл обл, Вн обл, Днп обл, Од обл, См обл, Хм обл, Чрг обл); Ювенко (ЗА: Кв м, Кв обл, Крв обл, Хрк м, Чрг обл); Ювик (ЗА: Од м); Ювіця (ГБ 137; Горпинич 323).

Ювѡка І. Походження: а) утворене від Ювъ (див.) за допомогою суфікса **-к-а**; б) народний варіант від церк. імені Іовѡ (ЛБ 213) (див. Іовѡ), утворений за допомогою суфікса **-к-а**.

II-III. Ювѡка Денисе(н)ко, 8 (Чг).

VII. Прізвища: Ювка (ЗА: Жт обл, Кв м, Плт обл).

Ювѡко див. **Ювко**.

Ювѡхимъ І. Походження: фонетичний варіант від діал. Йовхі́м (МТ 30–31) < Євхимъ (див.). Пор. Jowchim Łoboda (1620 р.; ОО 247).

II. Приклади: Ювѡхимъ Хро(с)те(н)ко, 10 зв.; Ювѡхимъ Литви(н), 27 зв.; Ювѡхи(м) Максиме(н)ко, 27 зв.; Ювѡхи(м) Коче(ц), 69.

III. Варіанти, кількість носіїв: Ю(в)химь 1: Крс; Ювъхи(м) б: Чг 1, Кнв 4, Кв 1; Ювъхимь 3: Чг.

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) Ywan Iuwchumenia (1604 р.; ОО 108); Васко Ювхименко (1660 р.; ХП 141).

V. Пам'ятки, словники: Ювхи(м) Паци(ч) (1603 р.; ОО 96); Ювхим Андрѣвич (Пирятин, 1699 р.; ДГІМ 1038).

Юнашкo I. Походження: а) усічено суфіксальний дериват від імені Юній (Трійняк 408): Юн[ій] + поліморфемний суфікс **-аш-к-о** → Юнашко. Якщо зважити на функціонування в сучасній антропонімії прізвища Юнда (ЗА: Кв м; Аркушин 348), сімейно-родового ВП Юнові (Аркушин 348) та наявність у Реєстрі прізвищевої назви Юненко (Иванъ Юнењко, 336 зв.), то можна стверджувати, що в українській антропонімії того часу існував як самостійне ім'я народний варіант Юн, від якого й утворені зафіксовані у Реєстрі імена Юнашкo та Юнець (див.); очевидно, функціонував також як окреме самостійне ім'я варіант Юнаш. Слід мати на увазі, що варіант Юн міг бути утворений і від будь-якого іншого імені з початковим **Ю-**: усічення до початкового голосного від імен на зразок Ю[вко], Ю[втухъ], Ю[вхимъ], Ю[химъ] + однофонемний суфікс **-н**. У цьому переконує сучасне розмовне мовлення: пор. ВП Юнько від імені Юхим (Аркушин 348). З цього погляду припускаємо також українське походження для зафіксованих на Донеччині чол. розм. варіантів Юня, Юнька < Юхім (Трійняк 410), які І.І. Трійняк вважає запозиченнями з російської мови; б) від церк. імені Іѡна (ЛБ 213) за допомогою поліморфемного суфікса **-аш-к-о**; в) І.Д. Фаріон вважає, що в наявних наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відіменних прізвищевих назвах із початковим **Юн-** (Юнак, Юник, Юнів, Юнович) можна вбачати також сліди давніх слов'янських імен на зразок Un[ěmysl], Un[egrad], де праслов'янське **uně-** < unij, uněj 'кращий, ліпший' (Фаріон 319).

II-III. Юнашкo Ма(р)тинє(н)ко, 421 зв. (Прл).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Иванъ Юнашкo, 447 зв.

VII. Прізвища: Юнаш (Редько 2, 1237); Юнашко (ЗА: ІФ обл, Лв обл).

VII. Паралелі: суч. рос. розм. чол. варіанти Юна, Юнаш (< Иона, Юний), Юнь, Юнька, Юня (< Юний < Иуний) (Суперанская 360).

Юнець I. Походження: усічено-суфіксальний варіант від церк. Юн[ій] (Трійняк 408), утворений за допомогою суфікса **-ець** / **-ец'** (див.

ще Юнашкю); б) від церк. імені Іона (ЛБ 213) за допомогою суфікса **-ец / -ец'**.

II-III. Юнець Трохименько, 117 (Крс).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) пор. Сєвери(н) Юньче(н)ко, 172 зв.; б) (в інших пам'ятках) Серешко Юнцов (1654 р.; ПК 138).

V. Пам'ятки, словники: Юнец Босаревич; Юнец Давидович; Юнец Ходорович (1552 р.; АЮЗР 1/VI, 632, 641).

VII. Прізвища: Юнец (ЗА: Кв м).

Юре(й) I. Походження: а) фонетичний варіант від Юрії (ССМ 2, 575) < церк. Геóрѓїй (ЛБ 199). Про Юрій див. докл.: (ЕСУМ 525); б) усічено-суфіксальний варіант від Юр[їй], утворений за допомогою суфікса **-ей**; в) усічено-суфіксальний варіант із приставним [їй] від церк. Оўр[їй] (ЛБ 237) (диграф **оу** = [y]), утворений за допомогою суфікса **-ей**. Тут доречним буде сказати про форму Юр. У Реєстрі вона зафіксована лише у прізвищевих назвах (Єєдо(р) Юреви(ч), 62 зв.; Дєни(с) Ю(р)єв, 174), однак в інших пам'ятках вона фіксується і як власне ім'я – Ю(р) (1499 р.; ССМ 2, 575), Jur Pankowicz (1564 р.; ОКЗР I, 278), Ю(р) Ивано(в)ски(и) (1605 р.; Яшук I, 82), і в прізвищевих назвах – Михайло Юрев (Чернігів, 1732 р.; Роспись 8); Юрах, Юраш, Юренко, Юрич, Юрович, Юрч та ін. (Лемківщина, 1787–1819 рр.; Панцьо 124), і в прізвищах ХІХ ст. – Юренко, Юровский (Кравченко 194). Ім'я Юр активно вживалося ще на початку ХХ століття (1909 р.; МТ 201), уживається воно як розмовний варіант і тепер (Трійняк 408). Підтвердженням широкого вживання народного варіанта Юр є мікротопоніми (пор.: Кóло Юрової горі – в'їзд у м. Сміла (СМЧ 202), а також наявність сучасних українських прізвищ Юр (ЗА: Жт обл; Новикова 977), Юра (Чучка 640), Юрага (Новикова 977), Юра́к (Чучка 640), Юра́ш (СП 407; Чучка 640), Юраш, Юрашко (Новикова 977), Юре́вич (Горпинич 256), Юревич, Юренко, Юреня, Юреско, Юрескул (Новикова 977), Юрець [*Юриць*] (Чучка 640), Юр'єв (Новикова 978), Юрик (СП 407; Чучка 641), Юрич, Юріш (СП 407), Юрі́ца (Чучка 641), Юри́ца (Новикова 978); Юро (Чучка 641), Юро́вич (ЗА: Лв обл; Чучка 641); Юрох (ЗА); Юрош (Чучка 641), Юрша (Новикова 978), Jur'ak, Jur'uk (Vincenz 176–177); Юря́к (Чучка 641) та ін.

II. Приклади: Юре(й) Пушкаревич, 11 зв.; Юре(й) Миха(й)лович, 381.

III. Варіанти, кількість носіїв: Юре(й) 1: Чг; Юре(й) 1: М 1.

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) и кн<а>зь Иван Юрьевич перед нами повѣдил тим ѡбычаем (Вільна 1506 р.; AS I, 133); Тимофей Юрьевич [Любеч, 1691 р.; ДГІМ 1018]; Юрей (Лемківщина, 1787–1819 рр.; Панцьо 124).

V. Пам'ятки, словники: Юреи (1491 р.; ССМ 2, 575); Юрей Струсь (XVI ст.; Керста 130); Возний Юре(и) Ивано(в)ски(и) (1606 р.; Ящук I, 82); посылал естъ к кошовому атаману... нарошного посланца моего Юрья Харевича товарища войскового з листом моим (Батурин, 1700 р.; ЛІМ 2, 634).

VII. Прізвища: Юрейко (ЗА: Днц обл, Зк обл, Кв м, Лв м, Плт обл, Трн обл, Хм обл, Хрк м); Jurejčuk (Vincenz 177).

VII. Паралелі: давнє білор. Юрей Громька (1528 р.; Бірыла 50); суч. рос. розм. Юр (< церк. Урий; Юрий < церк. Георгий; від слов'янського Юрислав); суч. рос. розм. Юрей (< Юрий < церк. Георгий) (Суперанская 360).

Юречко I. Походження: утворене від народного варіанта Юр за допомогою поліморфемного суфікса **-еч-к-о** (Чучка 641). Про Юр див. докл. у словниковій статті Юре(й).

II-III. Юречко Каленичинь зя(т), 374 (М).

IV. Прізвищеві назви: Юречків (Jureczkow) (Прикарпатська Львівщина, 1785–1788 рр.; Фаріон 319).

V. Пам'ятки, словники: Юречькови Кушнереви (1650 р.; Ящук 2011, 339).

VII. Прізвища: Юречко (Горпинич 290; Грабець 7; Редько 2, 1238; Чучка 641); Юречко (ЗА: ІФ обл, Крв обл, м. Кривий Ріг, Плт обл, Трн обл, Чрг обл, Чрк обл; Новикова 978).

Юринь I. Походження: утворене від народного варіанта Юр за допомогою суфікса **-инь**. Про Юр див. докл. у словниковій статті Юре(й).

II-III. Юринь Тихне(н)ко, 174 (Бр).

IV. Прізвищеві назви: Юринець (Juryniec), Юринів (Jurinow) (Прикарпатська Львівщина, 1785–1788 рр.; Фаріон 319).

V. Пам'ятки, словники: Наста, дочка Юрина (Гирлов, 1499 р.; ССМ 2, 575); Юрин з-під Львова (1581 р.; НР 43); Юриньо (вул. прізвисько) (поч. ХХ ст.; Грабець 8).

VII. Прізвища: Юрин (Горпинич 227; Редько 2, 1238; СП 407); Юрин (ЗА: АР Крим, ІФ обл, Кв м, Крв обл, Мк обл, Плт обл, Хм обл, Хрк м; Новикова 978; СПЖЛ 2, 353); Juryn, Jurynga (Vincenz 178);

Юринець (ЗА: Лв обл); Jurynka, Jurynkiv (Vincenz 178); Юринов, Юринський (Новикова 978); Юринчук (ГБ 137; Горпинич 202); Jurynčuk, Jurynčuk (Vincenz 178); Юринюк (СП 407).

Ю(р)ка І. Походження: утворене від народного варіанта Юр за допомогою суфікса **-к-а**. Про Юр див. докл. у словниковій статті Юре(й).

II-III. Ю(р)ка Халепь, 391 (Плт).

IV. Прізвищеві назви: Юрка (Jurka) (1785–1788 pp.; Фаріон 319); Юрчин (Jurczyn) (1819–1820 pp.; Фаріон 319).

VII. Прізвища: Юрка (СП 407); Юрка (ЗА: Вн обл, Зк обл, Кв обл, Лг обл, Од обл, Плт обл, См обл); Юрканський, Юркевич (Новикова 978); Юрkéвич (СП 407); Юркин (Новикова 978); Юркін (Горпинич 130); Юркін (П 407); Юркуц (Чучка 641); Юрченко (Горпинич 12); Юрчин (СП 408); Юрчін (Горпинич 230).

Юрко І. Походження: утворене від народного варіанта Юр за допомогою суфікса **-к-о**. Про Юр див. докл. у словниковій статті Юре(й).

II. Приклади: Ю(р)ко Тарасовичь, 123 зв.; Юрко Неча(й), 163 зв.; Ю(р)ко Литвинь, 443 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Юрко 12: Ум 4, Бр 4, Клн 1, Плт 1, Чрг 2; Ю(р)ко 159: Чг 16, Чрк 15, Кнв 10, Крс 9, Б 8, Ум 19, Бр 12, Клн 7, Кв 11, П 11, Крп 11, М 6, Плт 6, Прл 9, Н 5, Чрг 7; Юрько 29: Чрк 5, Крс 7, Б 5, Бр 1, Клн 1, П 3, Крп 1, М 1, Плт 1, Прл 2, Чрг 2.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Данило Ю(р)ковичь, 43; Олекса Ю(р)че(н)ко, 120; Петро Юрьченко, 125; Корньї Ю(р)ко, 128; Кости(н) Юрьче(н)ко, 174 зв.; Романь Ю(р)че(н)ко, 411 зв.; б) (в інших пам'ятках) Sawka Jurkow; (жін.) Jurczycha Wdowa (1604 p.; ОО 156, 164); (род.) Степана Юрьченка (1647 p.; Яшук 2011, 335); Григорій Юркевичь; Ілля Юрченко (Чернігів, 1732 p.; Роспись 8, 43); Влась Юркови(ч) (Стародуб, 1746 p.; ДДГ 273); Юркевич (Jurkiewicz), Юрків (Jurkow), Юрчак (Jurczak), Юрчик (Jurczyk), Юрчишин (Jurczyszyn) (1785–1788 pp.; Фаріон 319); Юркевич, Юрко, Юрков, Юрковський, Юркула, Юрчак, Юрчик (Лемківщина, 1787–1819 pp.; Панцьо 124); Юрко (Jurko), Юркович (Jurkowicz), Юрчин (Jurczyn), Юрчиха Сава (Jurczycha Sawa) (1819–1820 pp.; Фаріон 319); Юрченко (прізвище) (Чернігівщина, 1858 p.; Список 2, 37).

V. Пам'ятки, словники: юрко мошничь (Львів, 1370 p.; ССМ 2, 575); Ю(р)ко Кравець (1576 p.; ОО 50); (ор.) Ю(р)ко(м) Не(в)тра-

то(м) (1588 р.; Ящук II, 134); Jurko Jaroszewicz (1604 р.; ОО 117); (род.) Ю(р)ка Ивано(в)ського (1605 р.; Ящук I, 82); Юрко из братом Васком (1637 р.; Шамрай 92); Юрко (одночленне іменування) (Київ, 1646 р.; Картотека); Ю(р)кови, Мазуритиновому зятєви (1650 р.; Ящук 2011, 335); Юрко Иваненко (1660 р.; ХП 140); Купиль сию книгу ... рабъ божиі Лукачъ із женою своею Оленою, и з родичи своими Мигаль, Юрко, Марцин, Янчо (1670 р.; Панькевич 112); (дав.) Ю(р)ку Ле(с)че(н)ку (1678 р.; ЛРК 174); Юрко Онищенко (1695 р.; ДГК 55); Юрко Гриненко (Чернігів, 1732 р.; Роспись 130); Юрко Опанасови(ч) (Стародуб, 1746 р.; ДДГ 273); Юрко Парубчишин (1772 р.; Шамрай 28); Юрко (Холмщина, 1864 р.; Корнилович 115); Юрко, Юрась – Георгій, Егорка (1882 р.; Піскунов 302); Юрко (1902 р.; Верхр. ГГЛ 487); Юрко (поч. ХХ ст.; Грабець 6).

VI. Сучасний словник: оф. Юрко́ (ВІЛ 109).

VII. Прізвища: Jurkač (Vincenz 178); Юрко́вич (ГК 265; Горпинич 46; Редько 2, 1239; СП 407); Юркевич (Новикова 978; СПЖЛ 2, 353); Jurkevuč (Vincenz 178); Юрків (Горпинич 290; ЗА: Трн обл; Редько 2, 1239); Юрків (ГК 265; Горпинич 59; СП 407); Юрків (СПЖЛ 2, 353); Jurkiv (Vincenz 178); Юрківський (Горпинич 350/Трн обл; Редько 2, 1239; СП 407); Ю́рко (СП 407); Юрко́ (ГБ 137; ГК 265; Горпинич 34; Редько 2, 1239; СП 407; Чучка 641); Юрко (ЗА: АР Крим, Днп м, Днп обл, Жт обл, Кв м, Кв обл, Од м, Плт обл, Рв обл, Чрк обл; Кравченко 171; Новикова 978; СПЖЛ 2, 353); Юрко́в (ГК 265; Горпинич 32); Юрко́в (СП 407); Юрков, Юрковець (СПЖЛ 2, 353); Юрко́вич (Редько 2, 1239; СП 407; Чучка 641); Юрко́вський (Горпинич 237; Редько 2, 1239); Юрко́вський (СП 407); Юрковський (Новикова 978; СПЖЛ 2, 353); Юрку́ц (Редько 2, 1239; Чучка 641); Jurkus (Vincenz 178); Юрча́к (ГК 265; Горпинич 143; Редько 2, 1240; СП 407); Юрчак (Новикова 978); Jurčak (Vincenz 177); Юрчаківич (Редько 2, 1240); Jurčakiv (Vincenz 177); Юрченко (ГБ 137; ГК 265; Горпинич 12; ЗА: Плт обл, Чрк обл; Редько 2, 1240; СП 407); Юрченко (Новикова 978); Юрчик (Горпинич 183; Редько 2, 1240; Чучка 642); Юрчу́к (ГБ 137; Редько 2, 1240; Чучка 642); Юрчук (Новикова 978; Шеремета 208).

Юро(ч)ко I. Походження: утворене від народного варіанта Юр за допомогою поліморфемного суфікса **-оч-к-о**. Про Юр див. докл. у словниковій статті Юре(й).

II-III. Юро(ч)ко Санькови(ч), 122 (Крс).

VII. Прізвища: Юро́чко (Редько 2, 1240); Юрочко́ (Чучка 641); Юрочко (СПЖЛ 2, 354); Juroččak (Vincenz 178).

Юрый І. Походження: а) фонетичний варіант від Юрїи (ССМ 2, 575) < церк. Геóргїй (ЛБ 199); б) усічено-суфіксальний варіант від Юр[їи], утворений за допомогою суфікса **-ый**; в) усічено-суфіксальний варіант із приставним [й] від церк. Оу́р[їи] (ЛБ 237) (диграф **оу** = [у]), утворений за допомогою суфікса **-ый**. Про Юр див. докл. у словникової статті Юре(й).

II-III. Юрый Богданьски(й), 96 (Крс).

V. Пам'ятки, словники: Юры(и) Ивано(в)ски(и) (1605 р.; Ящук I, 82).

VII. Прізвища: Юрий (Новикова 978); Юрийчак (Горпинич 290); Юрийчук (ГБ 137; Горпинич 243).

VIII. Паралелі: давнє білор. Юрый Тубич (1528 р.; Бірыла 49); суч. білор. оф. Ю́рый (Суднік 46).

Юсипь І. Походження: фонетичний варіант від Йосип (ССМ 2, 576; Чучка 642).

II. Приклади: Юсипь Грыбь, 122 зв.; Юсипь Купрѣнько, 319 зв.; Юсипь Риссо(в) братани(ч), 389 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Юсипь 6: Крс 1, Ум 1, Бр 2, П 1, Плт 1.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Я(ц)ко Юсипє(н)ко, 45; Павло Юсипенько, 206 зв.; Өєдо(р) Юсиповычъ, 356 зв.; б) (в інших пам'ятках) Ivancso Iusziph (1694 р.; Чучка 642).

V. Пам'ятки, словники: Юсип, сын Тоадера Оурдоугаша (Сучава, 1490 р.; ССМ 2, 576).

VI. Сучасний словник: розм. Юсип від оф. Йбсип (Трійняк 161).

VII. Прізвища: Ю́сип (ЗА: ІФ обл; СП 408); Юсип, Юсипенко (Новикова 979); Юсипѣнко (СП 408); Юсі́пів (Редько 2, 1240).

VIII. Паралелі: суч. рос. розм. Ю́сип від церк. Иосиф (Суперанская 361).

Юсифь І. Походження: фонетичний варіант від Йосиф < Иѡсифъ (див.).

II. Приклади: Юсиѡъ Домыка, 14 зв.; Юсифь Глу(х) по(л)ко(в)-ни(к), 148.

III. Варіанти, кількість носіїв: Юсифь 2: Ум; Юсиѡъ 1: Чг.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Васко Юсифє(н)ко, 384.

VII. Прізвища: Юсі́фов (СП 408); Юсифов (СПЖЛ 2, 354).

VIII. Паралелі: суч. рос. розм. Ю́сиф від церк. Иосиф (Суперанская 361).

Ю(с)ко I. Походження: а) усічено-суфіксальний дериват від Юс[ипъ] (див.), Юс[ифъ] (див.), утворений за допомогою суфікса **к-о**; б) усічено-суфіксальний дериват від Юс[тим], Юс[тин], утворений за допомогою суфікса **-к-о** (Трійняк 369—370); в) фонетичний варіант від Є(с)ко (див.).

II. Приклади: Ю(с)ко Павъле(н)ко, 68 зв.; Ю(с)ко Аньдрушенько, 123; Юско Золоторуче(н)ко, 149; Юско Крамарє(н)ко, 173; Юско Лоєнько, 382.

III. Варіанти, кількість носіїв: Юско 118: Чрк 1, Крс 1, Б 10, Ум 24, Бр 7, П 4, М 41, Плт 21, Прл 2, Н 1, Чрг 6; Ю(с)ко 217: Чг 33, Чрк 14, Кнв 15, Крс 33, Б 18, Клн 18, Кв 9, П 26, Крп 14, Прл 28, Н 8, Чг 1; Юсько 2: Клн 1, П 1.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ми(с)ко Ю(с)че(н)ко, 12; Ждань Ю(с)ковичъ, 51 зв.; Корнило Юсче(н)ко, 177; Ку(з)ма Юсче(н)ко, 384; Яки(м) Юскови(ч), 390 зв.; б) (в інших пам'ятках) Jusko Juskowicz (1604 р.; ОО 109); Марко Юско (Корнин, 1609 р.; ДМВН 130); Иванъ Ю(с)че(н)ко (Житомир, 1611 р.; АКЖГУ 88); на Стефана Ю(с)ченька. ска(р)гу ... прекладали (Лохвиця, 1655 р.; ЛРК 29); Іовъ Юсченковъ (Чернігів, 1732 р.; Роспись 60); Юськів (Juskow) (Прикарпатська Львівщина, 1785—1788 рр.; Фаріон 319); Юськанич, Юськов (Лемківщина, 1787—1819 рр.; Панцьо 124).

V. Пам'ятки, словники: белзьскии... соцкии юско (Львів, 1368 р.; ССМ 2, 576); Подсуседки... Юско Пичюковичъ на огороде (Луцьк, 1572 р.; АЮЗР 6/І, 93); Юско Колоде(и) (1576 р.; ОО 49); Юсько Імстиславецъ (1581 р.; НР 43); у Юска взели... сермягу одьну (Луцьк, 1590 р.; АЮЗР 1/І, 283); Юско писарь (XVI ст.; Керста 115); Юско (одночленне іменування) (Чигирин, 1600 р.; ЧИОНЛ VIII-3, 15); Jusko Hayduk (1604 р.; ОО 106); Ю(с)ко Ви(н)ни(к) (Корнин, 1609 р.; ДМВН 130); Ю(с)ка Си(т)ничє(н)ка... збили (Житомир, 1611 р.; АКЖГУ 194); тієжь насланци... Юска Пилипа и Игната Млинара... збили (Київ, 1646 р.; Картотека); Юско Любарецъ (1656 р.; ЛРК 56); Юско Гриненко (1695 р.; ДГК 54); Юско Кириченко (Чернігів, 1732 р.; Роспись 25); Иванъ Шило и ёнь его Юско (1725 р.; ДДГ 90); Юско Старецъ (1752 р.; АК 2, 529); Юсько (Холмщина, 1864 р.; Корнилович 115).

VI. Сучасний словник: розм. Юсько, Юськó від оф. Їбсип (Трійняк 161); розм. Юсько, Юськó від оф. Устін, Устїм, Юстїн, Юстїм (Трійняк 370).

VII. Прізвища: Юскевич (Новикова 979); Юскó, Юскóвич (Чучка 642); Юськéвич (Редько 2, 1241); Юськів (Горпинич 345/Трн обл; Редько 2, 1241); Юськів (СП 408); Юськів (СПЖЛ 2, 354); Юськó (ГК 265; Горпинич 15; Редько 2, 1241; СП 408; Чучка 642); Юськóв (ГК 265; Горпинич 43); Юськóвич (Редько 2, 1241).

VIII. Паралелі: давнє білор. Юско Михайлович (< Иустин) (1567 р.; Бірыла 92); суч. рос. розм. Юско, Юсько від церк. Иосиф, Юсик, Юст, Юстин (Суперанская 361).

Юсь І. Походження: а) усічення від Юс[ипь], Юс[ифь]; б) усічено-суфіксальний дериват, утворений шляхом приєднання до імен, усічених до початкового Ю- (Ювко, Ювтух, Юв'химь та ін.), однофонемного суфікса -с / -с'.

II. Приклади: Юсь Петрашовъ сы(н), 177; Юсь Шаповале(н)ко, 181 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Юсь 2: Бр.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ничипо(р) Юсечько, 162 зв.; б) (в інших пам'ятках) Юсь (Лемківщина, 1787–1819 рр.; Панцьо 124).

V. Пам'ятки, словники: Ю(с) (одночленне іменування) (1603 р.; ОО 92).

VI. Сучасний словник: розм. Юсь від оф. Їбсип (Трійняк 161).

VII. Прізвища: Юсик (Шеремета 206); Юсин, Юсюк (Новикова 979).

VIII. Паралелі: суч. рос. розм. Юс від церк. Юсик, Юст < Иуст, Юстин < Иустин (Суперанская 361).

Юхимь І. Походження: а) народний варіант від Ю[въ]химь (див.); б) фонетичний варіант від Йохім (Трійняк 410), як і Юв'химь (див.) від Йовхім (МТ 30–31).

II. Приклади: Юхи(м) Яхне(н)ко, 148; Юхи(м) Павленько, 149; Юхи(м) Ши(м)ченько, 391 зв.; Юхи(м) Б'ялогуб'чє(н)ко, 398 зв.; Юхимь Коноваль, 401.

III. Варіанти, кількість носіїв: Юхимь 13: Крс 1, Б 7, Ум 1, Крп 1, М 2, Плт 1; Юхи(м) 18: Ум 4, Бр 1, Кв 2, Крп 1, М 5, Плт 5.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Жадань Юхимови(ч), 123 зв.; Прокопъ Юхимови(ч), 389; б) (в інших пам'ятках) Юхимчук < Юхимк-о < Юхим) (Прикарпатська Львівщина, 1785–1788 рр.; Фаріон 319).

V. Пам'ятки, словники: Юхим Сизак (1581 р.; НР 43); Юхим Семенович (1637 р.; Шамрай 92); Юхим Мелник (1686 р.; ДГК 41); Юхимь Литвинь (1752 р.; АК 2, 545); Юхимь Шпакъ (1756 р.; АК 5,

39); ВП Юхі́м (а також сімейно-родове – Юхимі́), Юхі́мець, Юхі́мов / Юхі́мув (Шульська 148, 170, 174).

VI. Сучасний словник: оф. Юхі́м (ВІЛ 110; Трійняк 410).

VII. Прізвища: Юхі́м, Юхі́ма (Редько 2, 1241); Юхі́менко (ГБ 137; ГК 265; Горпинич 102; Редько 2, 1241; СП 408); Юхиме́нко (ГК 265); Юхиме́ць (Горпинич 290; Редько 2, 1241); Юхиме́ць (СП 408); Юхиме́ць (Аркушин 350; Новикова 979); Юхі́мик, Юхі́мів (Редько 2, 1241); Юхі́мов (ГБ 137; Горпинич 202); Юхимо́вич (ГК 265; Горпинич 122; Редько 2, 1241); Юхимчик (ПВ 114); Юхимчу́к (ГБ 137; ГК 265; Горпинич 102; Редько 2, 1241; СП 408); Юхимчук (Аркушин 350; Новикова 979; Шеремета 208).

VIII. Паралелі: суч. рос. розм. Юхі́м, Юхі́мець, Юхі́мко, Юхі́мчик від Ефим (< церк. Евфимий), через Ехим (Суперанская 361).

Юхно I. Походження: а) усічено-суфіксальний дериват від Юх[имъ] (див.), утворений за допомогою суфікса **-н-о** (Трійняк 410); б) усічено-суфіксальний дериват, утворений шляхом приєднання до імен, усічених до початкового **Ю-** (Ю[вко], Ю[втухъ], Ю[вхимъ], Ю[рко] та ін.), однофонежного суфікса **-х** (проміжна ланка – народний варіант Юх, який виступав і як самостійне ім'я) та суфікса **-н-о**. Пор. відіменну прізвищеву назву Iwan Iucha (= Іван Юх[а]) (1604 р.; ОО 161).

II. Приклади: Ю(х)но Ва(с)че(н)ко, 28 зв.; Юхно Оєдоре́нко, 56; Юхно́ Анґдрѣ́нко, 100; Юхно́ Бажане́нко, 102 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: Юхно 12: Чрк 1, Ум 4, Бр 2, М 4, Плт 1; Ю(х)но 4: Чг 2, Кнв 2; Юхно́ 32: Крс 15, Б 3, Клн 6, П 3, Крп 2, Прл 2, Н 1.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Мака(р) Юхне́нко, 2 зв.; Ничypo(р) Ю(х)не́нко, 20; б) (в інших пам'ятках) (жін.) Уля́на Юхно́вна (Мирків, 1539 р.; AS IV, 139); (жін.) приточилася справа ω(т) Ѡмеля, ткача, которо(р)[о] Юхньни́ха за чарку сребну́ю ... позивала (Лохвиця, 1655 р.; ЛРК 34); Юхняк (Лемківщина, 1787–1819 рр.; Панцьо 124); Степан Васильєв Юхно (1835 р.; РС-4, 104).

V. Пам'ятки, словники: пан Юхно́ Зенкович (Острог, 1481 р.; ССМ 2, 576); Ja Wasylej ... bił jesmi czołom diadi mojemu, panu Juchnu (Вінниця, 1523 р.; AS III, 247); Я Юхно́ Ивашкович ... продалъ есми часть свою ... ѧ Маркове (Володимир, 1537 р.; AS IV, 79); Иванъ Немиричъ покладаль перед нами листы данину на тоє село Городишо́ Юхну Овернеевичу (Вільна, 1541 р.; АЮЗР 8/V, 36); горо(д)ня Юхна

Верьбо(в)ского (Володимир, 1545 р.; ЛМ 105); Juchno Weliczko (1604 р.; ОО 119); Южно Педосенко (1654 р.; ПК 67): (род.) Ю(х)на Бреуса (1655 р.; ЛРК 29); Южно Полтавский (1669 р.; ПКГХ 82).

VI. Сучасний словник: давній варіант Юхно́ від Юхим (Трійняк 410).

VII. Прізвища: Юхне́вич (Редько 2, 1241); Юхневич (СПЖЛ 2, 354); Юхневіч (Новикова 979); Юхне́нко (ГК 265; Горпинич 149); Юхненко (Новикова 979; СПЖЛ 2, 354); Ю́хнич (Редько 2, 1242); Юхніч (СП 408); Юхно́ (ГБ 137; ГК 265; Горпинич 58; Редько 2, 1242; СП 408); Южно (Кравченко 173; Новикова 979; СПЖЛ 2, 354); Юхнов (Новикова 979; СПЖЛ 2, 354); Юхно́вич (Редько 2, 1242; СП 408); Юхно́вський (ЗА: Льв м; Редько 2, 1242); Юхновський (Новикова 979; СПЖЛ 2, 354).

VIII. Паралелі: давнє білор. Южно Величкович (< Евфимий) (1528 р.; Бірыла 69); суч. білор. розм. Юхно́ від оф. Ю́рый (Суднік 46); суч. рос. розм. Юхно́ від Ефим (< Евфимий), від Ю́рий (< Георгий) (Суперанская 362).

Юцько I. Походження: усічено-суфіксальний дериват, утворений шляхом приєднання до імен, усічених до початкового Ю- (Ювко, Ювтухъ, Ювъхимъ, Юрій та ін.), однофонежного суфікса -ц- і суфікса -к-о. Варіант Юц / Юць у давнину виступав як самостійне ім'я: Юць (XVI ст.; Керста 138), пор. також відіменні прізвища Юц[ев], Юц[евич] (Редько 2, 1242) і сучасні ВП Юц, Юцара, Юцик, (жін.) Юциха, (жін.) Юцишка, Юцко́ (Аркушин 350).

II-III. Юцько Сєне(н)ко, 183 (Бр).

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) Юцкевичи Михал... а Верешко (XVI ст.; Картотека); Івань Юцканичъ (1688 р.; Шамрай 110).

V. Пам'ятки, словники: Юцькови сыну половъчича у малои тухли (XVI ст.; Картотека).

VII. Прізвища: Юцько́ (Редько 2, 1242).

Скорочення

АК — Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734—1775. К., 2000. Т. 2; Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Упоряд. Л.С. Гісцова (ст. упоряд.), Л.Я. Демченко, Т.Л. Кузик, Л.М. Муравцева. К., 2008. Т. 5.

- АКЖГУ – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. Житомир, 2002.
- АКЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М.К. Бойчук. К., 1965.
- Аркушин – Словник прізвиськ північно-західної України / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2009. Т. 3.
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. Киев, 1859–1914. Ч. 1–8.
- Бірыла – *Бірыла М.В.* Беларуска антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966.
- Верхр. ГГЛ – *Верхратський І.* Про говор галицких лемків. Львів, 1902.
- ВІЛ – *Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П.* Власні імена людей. Словник-довідник. 3-тє вид., випр. і доп. / За ред. В.М. Русанівського. К., 2005.
- ВКДГМ – Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. К., 2009.
- ГБ – *Горпинич В.О., Бабій Ю.Б.* Прізвища Середньої Наддніпрянщини (Словник). Дніпропетровськ, 2004.
- ГК – *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). Дніпропетровськ, 2003.
- Горпинич – *Горпинич В.О.* Прізвища степової України: Словник. Дніпропетровськ, 2000.
- Грабець – *Грабець В.* Назвознавчі матеріали з Галичини (Нове село, Любачівщина). Вінніпег, 1964. (Серія: Назвознавство / За ред. Я. Рудницького. Ч. 27).
- ДГІМ – Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. К., 2007.
- ДГК – Древности города Купянска. 1675–1699. Харків, 2011.
- ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (36. актових документів) / Підг. до вид. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін. К., 1981.

- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. К., 2012. Т. 6.
- ЗА — Записи авторів.
- Картотека — Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові. Рукопис.
- Керста — *Керста Р.Й.* Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984.
- Корнилович — *Корнилович М.* Огляд народних родових прізвищ на Холмщині й Підляшші // Етнографічний вісник. К., 1926. Кн. 2. С. 113–123.
- Кравченко — *Кравченко Л.О.* Прізвища Лубенщини. К., 2004.
- ЛІМ — Листи Івана Мазепи / Упоряд. та автор. вступн. дослід. В.В. Станіславський. К., 2010. Т. 2: 1691–1700.
- ЛМ — Литовська метрика. Кн. 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. К., 2005.
- ЛРК — Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: (Зб. актових документів) / Підгот. до видання О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. К., 1986.
- МТ — *Михальчук К., Тимченко Є.* Програма для збирання діалектичних одмін української мови. К., 1909.
- Новикова — *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
- НР — *Дзира Я.* Найдавніший реєстр українського козацтва 1581 року // Україна – козацька держава / Упоряд. В. Недяк. К., 2004.
- ОКЗР — Описи королівщин в землях руських XVI віку: т. 1: Люстрації земель Галицької й Перемиської / За ред. Михайла Грушевського // Жерела до історії України-Руси / Наукове Товариство ім. Шевченка; Археографічна комісія. Львів, 1895.
- ОО — Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упоряд. В. Атаманенко. Київ; Острог; Нью-Йорк, 2004.

- Осташ — *Осташ Р.І.* Українські власні особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії // Діалектологічні студії / Відп. ред. П.Ю. Гриценко, Н.В. Хобзей. Львів, 2004. Вип. 4: Школи, постаті, проблеми. С. 392–410.
- Панцьо — *Панцьо С.Є.* Антропонімія Лемківщини. Тернопіль, 1995.
- Панькевич — *Панькевич І.* Матеріали до історії південнокарпатських українців. Пряшів, 1970.
- ПВ — *Переможці.* Вінницька область. Вінниця, 2008. Кн. 2.
- Піскунов — *Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи / Сост. Ф. Піскунов.* Изд. 2-е. К., 1882.
- ПК — *Присяжні книги 1654 р.:* Білоцерківський та Ніжинський полки / Упоряд. Ю. Мицик, М. Кравець. К., 2003.
- ПКГХ — *Переписные книги города Харькова 1667, 1669 гг.* Харьков, 2009.
- Редько — *Редько Ю.* Словник сучасних українських прізвищ у двох томах. Львів, 2007.
- Реєстр — *Реєстр Війська Запорозького 1649 року:* Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук (гол. упоряд.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. К., 1995.
- Роспись — *Именная роспись Черниговского полка 1732 года.* Харьков, 2010.
- РС-4 — *Ревизская сказка войсковых обывателей слободы Белка Ахтырского уезда 1835 год.* Харьков, 2010.
- СМЧ — *Словник мікротопонімії Черкащини / Укладачі:* Т.О. Гаврилова, З.М. Денисенко. Черкаси, 2010.
- СП — *Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини).* Чернівці, 2002.
- СПЖЛ — *Глуховцева К.Д., Глуховцева І.Я.* (ред.), *Леснова В.В.* Словник прізвищ жителів Луганщини. Луганськ, 2011. Т. 1–2.
- Список 2 — *Список козацьких родів Сосницького повіту / Уклав Є. Чернецький.* Біла Церква, 2010. Ч. 1:

- Ревізкі сказки 1858 року. Зошит 2: Місто Сосниця, містечко Нові Млини і села.
- ССМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. К., 1977–1978. Т. 1–2.
- Суднік – Слоўнік асабовых уласных імён / Уклаў М.Р. Суднік. Мінск, 1965.
- Суперанская – *Суперанская А.В.* Словарь народных форм русских имен. М., 2010.
- Суперанская СЛИ – *Суперанская А.В.* Словарь русских личных имен. М., 2003.
- Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 2005.
- Фаріон – *Фаріон І.* Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів, 2001.
- ХП – Харківський перепис р. 1660 (Перепис Слобожанщини Ф.Т. Пестрикова й С.С. Ушакова) // Записки іст. філол. відділу ВУАН. 1928. Кн. XXI. С. 129–173.
- ЧИОНЛ – Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. К., 1894. Т. VI.
- Чучка – *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Шамрай – *Шамрай М.А.* Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. К., 2005.
- Шеремета – *Шеремета С.В.* Антропонімія північної Тернопільщини: Дис. ... канд. філол. наук. Рукопис. Тернопіль, 2002.
- Шульська – *Шульська Н.М.* Неофіційна антропонімія Західного Полісся: Дис. ... канд. філол. наук. Рукопис. Луцьк, 2011.
- Ящук – *Ящук Л.В.* Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: Дис. ... канд. філол. наук. Рукопис. Житомир, 2008. Т. I–II.
- Ящук 2011 – *Ящук Л.В.* Суфікс -к(о) в антропонімах Житомирщини XVI–XVII ст. // Філологічний вісник

- Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини: Зб. наук. праць. Умань, 2011. Вип. 1. С. 331–341.
- AS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1887–1910. T. I–VII.
- Vincenz – *Vincenz A., de. Traité d’anthroponymie houtzoule.* München, 1970.

Умовні скорочення

АР Крим – Автономна Республіка Крим; **білор.** – білоруське; **Вл обл** – Волинська область; **Вн обл** – Вінницька область; **ВП** – вуличне прізвисько; **вул.** – вуличне; **дав.** – давальний відмінок; **див.** – дивись; **діал.** – діалектне; **Днп обл** – Дніпропетровська область; **Днц обл** – Донецька область; **жін.** – жіноче (ім’я); **Жт обл** – Житомирська область; **зв.** – зворотний бік аркуша; **Зк обл** – Закарпатська область; **знах.** – знахідний (відмінок); **Зп обл** – Запорізька область; **ІФ обл** – Івано Франківська область; **Кв м** – м. Київ, **Кв обл** – Київська область; **Крв обл** – Кіровоградська область; **Лв м** – м. Львів, **Лв обл** – Львівська область; **Лг обл** – Луганська область; **м.** – місто; **МК м** – м. Миколаїв; **нар.** – народний; **обл.** – область; **Од м** – м. Одеса; **Од обл** – Одеська область; **оф.** – офіційний (варіант імені); **Плт м** – м. Полтава; **Плт обл** – Полтавська область; **пор.** – порівняй; **р.** – рік; **Рвн обл** – Рівненська область; **род.** – родовий відмінок; **розм.** – розмовне; **рос.** – російське; **См обл** – Сумська область; **суч.** – сучасне; **Трн обл** – Тернопільська область; **Хм обл** – Хмельницька область; **Хрк обл** – Харківська область; **Хрс обл** – Херсонська область; **церк.** – церковний (варіант імені); **чол.** – чоловіче; **Чрг обл** – Чернігівська область; **Чрк обл** – Черкаська область.

С.М. Пахомова

(Ужгород)

ДАВНЬОРУСЬКА АНТРОПОНІМІЙНА СИСТЕМА Х–ХІІІ ст.

Антропоніміяна система східних слов'ян у Х–ХІІІ ст. продовжує тенденції та закономірності, що діяли в антські часи. Складність її реконструкції полягає в тому, що, по-перше, у розпорядженні дослідника є лише незначна кількість текстів, писаних давньоруською мовою: це літописи, що збереглися у пізніших списках, смоленські та новгородсько-псковські ділові грамоти, новгородські берестяні грамоти побутового змісту, написи-графіті Київського та Новгородського Софійських соборів, а також словники М.М. Тупикова і М.Я. Морошкіна, які певною мірою віддзеркалюють антропонімію тих писемних джерел, які не дійшли до наших днів. По-друге, як видно з наведеного переліку, ці тексти дуже нерівномірно репрезентують різні території та різні верстви населення Київської Русі. Літописи, що представляють території, оповідають лише про верхівку суспільства – князів та їхніх підданих, котрі виконували адміністративні та військові функції. Згадки ж простолюдинів у давніх хроніках поодинокі: люди з низьких соціальних верств цікавили літописців лише в тому разі, коли тих з якихось причин було втягнуто у суспільно вагомій справі. Водночас найцікавіший для нас тип пам'яток ділового та побутового змісту територіально обмежений: він представлений переважно новгородсько-псковськими грамотами. Графіті ж характеризуються настільки специфічним стилем і змістом, що робити на їх основі якісь висновки стосовно формування системи антропонімічних формул неможливо (сучасні графіті так само найчастіше фіксують лише однослівний спосіб іменування особи).

Ось чому побіжне спостереження та механічне реєстрування мовних фактів – без урахування соціальної належності основного скла-

ду поіменованих осіб, без територіальної прив'язки, словом, без соціолінгвістичної інтерпретації – можуть призводити до неглибоких висновків або до викривлених оцінок.

Основним способом ідентифікації особи в східних слов'ян X–XIII ст. був однолексемний. Відповідний стан східнослов'янської антропонімії гармоніював із антропонімійними системами інших слов'янських мов, які, на думку дослідників історичної слов'янської антропонімії, до XIII–XIV ст. залишалися однолексемними. Але в ономастичній літературі існує й протилежний погляд, він належить відомому фахівцю староукраїнської антропонімії М.Л. Худашу. Говорячи про специфіку ідентифікації особи в Україні до запровадження кодифікованого права, дослідник торкається й давньоруського періоду: «Для української антропонімії давнього часу визначення особи за її власним іменем було фактично давно пройденим етапом. Воно закінчилося, на наш погляд, для усіх трьох східнослов'янських народів ще в *ранню давньоруську добу або навіть раніше* (курсив наш. – С. П.). Чітка наявність однойменних назв людей у давньоруських і староукраїнських писемних пам'ятках – це лише данина своєму часу, що базувалася на звичаєвому вживанні особових назв, яке допускало довільний спосіб ідентифікації особи також у писемній практиці, в тому числі й однойменні іменування»¹. Автор свідомий того, що його теза має гіпотетичний характер і не базується на чітких джерельних доказах. Тому на користь своєї думки він висуває два аргументи.

Перший із них полягає в тому, що в давньоруських текстах зустрічаються ускладнені найменування. Так, наявність у давньоруських літописах багатолексемних особових найменувань – загальновідомий факт. Але, говорячи про нього, М.Л. Худаш не згадує про пропорції між одно- та багатолексемними іменуваннями. А вони досить красномовні: 90% однолексемних проти 10% багатолексемних. Багатолексемні антропоніми в давньоруських текстах – нетиповий спосіб ідентифікації особи. Незважаючи на вже досить неоднорідний у соціальному плані характер Київської Русі, антропоніміні форми все ще знаходяться в периферійній частині антропоніміїної системи, яка в цей період ще перебуває в стадії пошуку найоптимальніших засобів визначення особи. Ми розуміємо, що давньоруська доба є продовженням дописемного періоду. Ми свідомі й того, що вже в антські часи могли використовуватися багатолексемні найме-

нування, адже в середині I тисячоліття н. е., як доводять історичні джерела, вже діяли екстралінгвальні фактори, що спричиняли поступове формування різних антропонімічних засобів для вдосконалення ідентифікації особи. Але так само, як початок ембріонального розвитку істоти ми не вважаємо датою народження дитини, так і ембріональний стан розвитку системи антропонімічних формул не можемо вважати реально існуючим для періоду, що завершувався XIII століттям. Антропонімічна система східних слов'ян перебувала на етапі відбору, пошуку антропонімічних формул і засобів їх наповнення. Про це промовляє не тільки незначна кількість таких іменувань серед князів і майже повна їх відсутність у простолюдинів. Про це свідчать також неусталені норми у використанні багатолексемних найменувань. Отже, доцільніше було б говорити не про одноклексемні іменування на тлі багатолексемних, як це робить М.Л. Худаш, а все-таки розглядати багатолексемні антропонімічні утворення, що лише тільки формуються, на тлі одноклексемних.

Другим аргументом на користь точки зору дослідника є антропонімічний дуалізм, який почав діяти з часів поширення християнства: «на східнослов'янському ґрунті нехрещені імена *досить швидко* (курсив наш. — С. П.) здають свої позиції хрещеним і починають виконувати роль індивідуальних прізвиськ»². Ця цілком справедлива теза потребує одного уточнення: обставина *досить швидко* у хронологічному тлумаченні означає, що це явище проходило протягом трьох століть. Остаточна перемога християнських імен (і то лише в діловому стилі), а також перехід більшості слов'янських онімів у ранг прізвиськ відбувалися після XIV ст. Отже, думка дослідника, яка видається цілком виправданою щодо староукраїнської антропонімії, стосовно давньоруського періоду не зовсім коректна.

Відчутним поштовхом для трансформації східнослов'янської антропосистеми стала християнізація іменника, яка відбувалася слідом за відмовою правлячих кіл Київської держави від язичництва і проголошенням християнства державною релігією східних слов'ян. Тепер кожний русич при хрещенні обов'язково отримував церковне ім'я. Така інтенсивність у зверненні до християнських імен навряд чи мала добровільний характер. Навпаки, непрозорість семантики онімних основ, незвичний звуковий склад, як, наприклад, початковий [а], приголосний [ф], сполучення приголосних типу [кє], [пє], незвичні для слов'янських діалектів гігати — все це призводи-

ло до того, що протягом ще кількох століть християнські імена сприймалися як чужоземні, іншомовні й протиставлялися колишнім — язичницьким, слов'янським. У повсякденному житті й після масової християнізації перевага віддавалася традиційним іменам. Нові ж не скоро увійшли до мовленнєвої практики, залишаючись лише «фактом ритуалу хрещення, актом фіксації та спорадичного використання»³. Таку наявність у денотата двох особових імен дослідники називають русько-іномовною двоіменністю⁴, або антропонімним дуалізмом⁵. Хоча це аж ніяк не означає, що для східних слов'ян у той період дволексемний спосіб ідентифікації особи був типовим. У живому використанні було тільки одне ім'я, частіше — традиційне. Так, у літописах, де йдеться переважно про князів, церковні імена становлять лише чверть всіх однолексемних антропонімів. У пам'ятках ділового стилю питома вага християнських імен дещо вища: вони становлять там третину іменника. Майже ідентичний показник демонструють також епістолярні пам'ятки. Так, за підрахунками Н.В. Подольської, «антропонімікон берестяних грамот містить 435 імен... Це число 435 складається зі 165 християнських імен і 270 нехристиянських»⁶. За словами цієї дослідниці, XIII ст. є «умовним рубежем, до якого і протягом якого ще переважають імена язичницькі, а з кінця XIII — початку XIV ст. все більше й більше зустрічається імен канонічних, православних»⁷. Різкий стрибок в їх використанні у текстах відбувається в XIV ст. Максимальне число християнських імен досліджуваного періоду зареєстровано в графіті — майже 80%. Це зумовлено кількома причинами. По-перше, у звертанні до Бога (а більшість графіті, знайдених у Новгородському та Софійському соборах, саме такого змісту) доречніше було згадувати своє православне, а не язичницьке ім'я. Якщо повсякденно людину називали традиційним ім'ям, то у молитвах та інших текстах, пов'язаних із християнським культом, використовували християнське ім'я. Це красномовно підтверджує наступний літописний приклад: князь Ростислав, якого літописець весь час називає слов'янським іменем, у релігійній ситуації іменується християнським: **помилуи мене грѣшнаго раба своего Михаила** (ИЛ 1168). По-друге, в малодоступні місця соборів, де виявлено більшість графіті, могли проникнути тільки церковнослужителі, а вони серед східних слов'ян були відомі, як правило, тільки під християнськими іменами. У багатьох графіті наявні прямі вказівки на церковну посаду поіменованих осіб, наприклад:

рабъ бжию Лука, епископъ (ДНСК XII), Ияковъ... чрньць (СНСК XII), попинъ Якимъ (ДНСК XII), попови Ивану (ДНСК XIII), подьякъ Петръ (ДНСК XIII), митрополитъ Кюрило (ДНСК XIII–XIV), Луцъ, владычину дияку (СНСК XIII–XIV), помѣни ги душо раба своего Климаднѣа игумена (КГ XIII), ги помози рабоу свожмоу Феодорови аминъ дковни (КГ XII).

Поеднання і християнського, і традиційного імен у межах спільного найменування – нетиповий спосіб ідентифікації особи. Так, про християнське ім'я князя Святополка, використане у Лаврентіївському літописі лише один раз, дізнаємося з повідомлення про смерть князя: **преставися благовѣрныи князь Михайль зовомыи Стополкъ** (ЛЛ 1114). Можна припустити, що писар в умовах іменного дуалізму користувався правом вибору одного з імен. З'ясувати, якими мотивами він при цьому керувався, не завжди можливо. Але є підстави вважати, що зазвичай це було ім'я, під яким особа була відоміша в суспільстві. Генеалогічні джерела та деякі літописні факти дозволяють реконструювати «таємничі» імена великих князів: хрещене ім'я князя Володимира – Василь, Володимира Мономаха – Федор, таке ж ім'я мав і батько Олександра Невського – володимирський князь Ярослав Всеволодович, Ярослав Мудрий мав християнське ім'я Георгій. Отже, відомішим у той час було автохтонне слов'янське ім'я особи.

Іменування людини паралельно двома іменами (християнським і слов'янським) стосувалося, головним чином, тих випадків, коли мова йшла про народження людини. На користь нетиповості таких іменувань у Київській Русі промовляє не тільки незначна їх кількість, але й те, що писар при одночасному використанні обох особових імен людини вважав своїм обов'язком обумовити кожне з них спеціальним означенням: **нареченѣмъ въ крщнии Василии Русьскім именемъ Володимиръ** (ЛЛ 1096), **в стомъ крщеньи Георгии. а мирьскии Игорь** (ИЛ 1151), **имя ему Володимѣръ а во крщнии Петръ** (ИЛ 1173), **въ крщеньи Борисъ. а мирьсти Стославъ**⁸ (ИЛ 1167), **имя Михайль а княже Ростиславъ** (ИЛ 1173), **имя ему Ростиславъ а в крщеньи Иванъ** (ИЛ 1174), **имя ему Олегъ а въ крщеньи Павелъ** (ИЛ 1175), **въ крщнии Андрѣянъ а княже Стославъ** (ИЛ 1177), **Дмитрѣи въ стмъ крщнии. а княжее имя оучини емоу Володимиръ** (ИЛ 1192), **нарекоша во крщнии Феодоръ, а княже Мьстиславъ** (ИЛ 1193). В інших ситуаціях паралельне використання обох імен спостерігається дуже рідко. Так, у

пам'ятках-графіті Києва і Новгороду фіксуються поодинокі випадки синхронного вживання двох особових імен, наприклад: **Іоань аминь Сежирє** (ДННСС XI–XII), **Ньжько Феодор** (ДННСС XI–XII), **рабоу своєму Івану имямь Равять** (ДНСК XII), **мирьскимь иємь Путько на хрьстьніє Євстратиєви** (СНСК XIII–XIV).

Поєднання християнського і слов'янського імен у межах одного найменування було в давньоруський період надзвичайно рідкісним і, як справедливо зазначає Т. Скуліна, мало характер не сполучення, а скоріше – протиставлення⁹. Синхронне використання обох особових імен властиве лише пам'яткам літописного жанру та графіті. У боярських генеалогіях наявність двох імен фіксується протягом XVII ст.

Ми докладно спинилися на співвідношенні обох груп онімів, оскільки поширення християнства зумовило якісну перебудову антропонімійної системи східних слов'ян. Це виявилось не стільки у зміні репертуару імен, скільки у розшаруванні іменника. Саме в цей період починається протиставлення християнських імен як офіційних традиційним побутовим іменам. Християнізація східнослов'янського антропонімікону мала й інші наслідки. Здавалося б, вона могла відчутно збагатити репертуар імен. Але, натомість, з часом стає відчутною їх нестача. Переслідуючи язичницькі імена, священнослужителі водночас не завжди послідовно дотримувалися церковного календаря. Це призводило до того, що значна частина імен, які прийшли з Візантії, ніколи або майже ніколи не вживалися, інші ж, навпаки, здобули популярність. Можливо, увага церкви була зосереджена не стільки на строгому дотримуванні церковного календаря, скільки на забороні язичницьких імен. Зрештою на зміну багатому традиційному іменникові прийшло кількасот найуживаніших християнських імен.

Статистична інтерпретація давньоруських джерел дає змогу пересвідчитися в тому, що різке скорочення вживаних дохристиянських імен збігається в часі з різким стрибком питомої ваги багатоконпонентних назв у руських текстах. Цей стрибок відбувся в XIV ст. Отже, можна стверджувати, що однією з причин поширення вживаності багатолексемних назв було збіднення східнослов'янського іменника.

Трансформація однолексемної антропонімійної системи в багатолексемну відбувається хвильоподібно: від центру – до окраїн, від

можновладців — до нижчих верств суспільства. Наше дослідження давньоруської системи антропонімів збігається з висновком Т.В. Бахвалової, зробленим на інших матеріалах, про те, що «розвиток іменувань у різних соціальних групах іде паралельно, але хронологічно неодноразово»¹⁰.

На жаль, ми не маємо у розпорядженні східнослов'янських текстів тої доби, які б відбивали картину іменування простолюдинів і їхніх сімей протягом кількох генерацій, але відсутність багатолексемних назв у новгородських берестяних грамотах до XIII ст. дозволяє припустити, що суспільної потреби у складених назвах серед простого люду ще не існувало. Тому свої спостереження за створенням системи антропонімних формул робимо на зразках тих способів іменування, що діяли в іншому середовищі.

Частина сімей у класово неоднорідному соціумі вже мала суспільні привілеї та матеріальні багатства, які вони прагнули зберегти. Власні назви були покликані слугувати своєрідною міткою, що вказувала на кровну належність особи до такого привілейованого предка або до знаної родини. Актуальність цього стала особливо відчутною після 1097 р., коли в Любечі було встановлено право спадкового володіння. Очевидно, цей зовнішній стосовно мови факт став тим катализатором, який через певний час трансформував антропонімійну систему. Ця суспільна потреба задовольнялася тим, що все частіше до особового імені князя приєднувався компонент, який вказував або на зв'язок із предком (патронім), або на княжий уділ (відтопонімне означення). Додатковість, другорядність таких найменувань явно відчувається при читанні древніх текстів. Вона виражається, насамперед, у тому, що таке додаткове найменування при імені конкретної особи використовувалося лише кілька разів, звичайно — при першій згадці про людину в тексті, а також — в урочистих, неординарних ситуаціях. У решті випадків князі (а багато з них згадуються в літописі по кількадесят разів) називаються однолексемно.

У зв'язку з цим звернімо увагу на деякі розбіжності у статистичних викладках між Т. Скуліною і нами¹¹. Так, середньоарифметична питома вага багатолексемних онімів (до X–XIII ст.), за підрахунками Т. Скуліни, становить 49% за Лаврентіївським і 42% за Новгородським літописом. У своїх дослідженнях, виконаних на базі ИЛ та ЛЛ, ми виводимо зовсім інше число, яке значно відрізняється від наведених вище, — 10%. Така розбіжність пояснюється дуже просто —

різницею в методиці підрахунків, що викликана, в свою чергу, різницею в меті дослідження. Польський автор відштовхується від числа денотатів, ми ж фіксуємо антроповживання в тексті. Якщо зіставляти наші дані за Новгородськими берестяними грамотами, то вони збігаються, адже поіменовані особи згадуються тут, як правило, по одному разу. У середньому в цей період багатолексемні назви становлять тут менше 2%.

Непряме свідчення того, що давньоруська антропосистема залишалася однолексемною – нестабільність багатолексемних іменувань тієї доби. Додатковий до імені компонент залежав від позамовних реалій і міг змінюватися залежно від актуальності конкретного акту мовлення, наприклад: **Гѣбъ Переяславський** та **Гѣбъ Киевський** (ЛЛ 1168, 1172); утворювався або за іменем батька, або за іменем матері: **Володимера Мстиславича** та **Володимерь Мачешичь** (ЛЛ 1168, 1154); міг бути дериватом або від побутового, або від хрещеного імені батька: **Всеволодь Мьстиславичь** та **Всеволодь Борисовичь** (ЛЛ 1214); міг оформляти інформацію стосовно особи номінації різними способами, як лексичними, так і граматичними: **Иоань Дмитриевичь**, **Ивань Переяславський**, **Иоань князь Дмитриевичь изъ Переяславля** (ЛЛ 1292, 1302, 1301).

І все ж у цьому розмаїтті засобів утворення багатолексемних назв особи вже можна визначити деякі тенденції, які надалі, при трансформації всієї антропосистеми, стануть вирішальними. Серед багатолексемних іменувань давньоруського періоду виділяються дволексемні антропонімні формули. Вони становлять 95–100% (у різних джерелах) від числа всіх багатолексемних іменувань. Другим компонентом дволексемної формули міг бути патронім, матронім, відтопонімне означення, відапелятивне прізвисько на позначення виду діяльності або етнічного походження особи.

Серед усіх цих іменувань антропонімна формула *ім'я + патронім* виділяється як найпродуктивніша. Визначення людини через вказівку на батька як на главу сімейства, найближчу людину, відому в колі людей, що спілкуються, – найраціональніший спосіб ідентифікації особи в умовах патріархату. Цей спосіб типовий не тільки серед усіх слов'ян, але й практично серед усіх інших народів світу. Дослідження цієї формули з огляду на антрополексеми, що входять до її складу, свідчить про безупинне суперництво між слов'янськими та християнськими іменами. Але статистичний аналіз показує, що на-

повнюваність цієї антропонімної формули християнськими іменами нестримно зростає в часі.

Морфологічними показниками патронімічності в давньоруській мові є суфікси: а) ад'єктивної групи *-ъ, -ов / -ев, -ин*; б) субстантивної групи *-ич, -ович / -евич, -инич*.

Антропонімні формули з ад'єктивним патронімом поділяються на аналітичні – *Вышата снъ Остромирь* (ИЛ 1064) – та синтетичні *Рюрикъ Ростиславль* (ИЛ 1160). Додатковий до імені компонент слугує в таких найменуваннях відповіддю на запитання: *чий син?* або *чий?* Антропонімні формули з субстантивним патронімом уточнюють ім'я особи за допомогою запитання: *хто саме?* – і виражаються вийнятово синтетично. Аналітична форма була б тут недоречною.

Аналіз динаміки в співвідношенні синтетичних і аналітичних патронімічних форм дає цікаві для розуміння еволюції антропосистеми результати. Уперше зацікавився співвідношенням синтетичних і аналітичних форм у давньоруських літописах Т. Скуліна. Він провів ретельні підрахунки, окремо – за Лаврентіївським, окремо – за Новгородським літописами. Навіть і абсолютні, і відносні (у %) величини. Зробив розкладку за століттями. І дійшов дивного результату. Автор пише про безсумнівну перевагу синтетичних форм, які лише в XI ст. – і то не набагато – поступаються аналітичним. Із XII ст., продовжує Т. Скуліна, синтетичні патроніми представляють єдиний продуктивний тип іменування за батьком, а з XIII ст. аналітичний тип патронімів стає непродуктивним.

Очевидно, цей висновок здивував самого дослідника, тому що він одразу ж робить застереження: можливо, він непродуктивний лише на письмі; через невелику кількість прикладів не виключена деяка випадковість у наведених результатах; і, нарешті, проблема регресу аналітичних патронімів не видається до кінця зрозумілою¹². Віддаючи належне ідеї польського дослідника щодо зіставлення аналітичних і синтетичних форм, свої здогади побудуємо у формі дискусії (сам автор залишає питання відкритим), у формі пошуку відповіді на нього, у формі продовження дослідження у цій площині.

Скрупульозність підрахунків Т. Скуліни не викликає сумніву. Але водночас його висновок суперечить численним матеріалам писемних джерел наступного періоду. Очевидно, в самому підході до інтерпретації матеріалу ним було зроблено хибний крок, який і спричинив викривлений результат. Ця помилка полягає в тому, що автором

не було враховано морфологічну різницю між патронімами. Підкреслимо ще раз: до складу антропонімоформули може входити патронім або у формі субстантива, або у формі ад'єктива. Субстантивні патроніми з суфіксом *-ич* ніколи не виражалися аналітично. А от ад'єктивні патроніми могли мати при собі апелятив *син* (аналітичні) або не мати його (синтетичні). Справедливу за суттю ідею виявлення акцентів між синтетичними та аналітичними формами необхідно було провести в рамках одного типу – ад'єктивного. Тоді було б збережено чистоту експерименту. Не взявши до уваги цієї важливої морфологічної деталі, Т. Скуліна, по суті, здійснив підміну, з'ясовуючи співвідношення між ад'єктивними та субстантивними патронімами. А вони в давньоруській мові регулювалися позамовними чинниками.

Переважає більшість дослідників вважає, що патроніми на *-ич* мали соціальну¹³ або стилістичну¹⁴ конотацію. Справедливість цих думок стосовно староросійської антропонімії важко заперечити. Правда, дехто переносить цей висновок і на більш ранній – давньоруський – період, надаючи тезі про соціальну обмеженість антропонімної формули *ім'я + патронім на -ич* універсального характеру. Цю ж думку поділяє Т. Скуліна, вважаючи, що іменування на *-ич* показує, начебто його носій посідає високе становище у суспільній ієрархії, решта – нейтральні в цьому розумінні, вони містять лише інформацію про те, що носій патроніма не належить до правлячого княжого роду. Але численні приклади іменувань із цим патронімом, що називають у літописних джерелах представників саме княжої родини, суперечать наведеній думці Т. Скуліни, пор.: Ярославъ снъ Володимерь (ИЛ 1187), Олегъ снъ Романовъ (ИЛ 1274).

Аналіз текстів XI–XIII ст. свідчить, що найменування вказаної формули справді частіше називають знатних людей. Але тут немає нічого дивного, оскільки давні пам'ятки, що дійшли до нас, часто «ведуть оповідь про князів, про їх дружинників, а розповіді про простих людей не потрапили до цих текстів»¹⁵.

І все ж давньоруські писемні джерела донесли до нас іменування з субстантивними патронімами на *-ич*, носіями яких є люди, що не займають у суспільній ієрархії високого становища: **Сновидъ Изечевиць, конюхъ Стополць** (ЛЛ 1097), **Коровъ Яковлевичъ, новгородский мастеръ** (Тупиков 1196), **Иворъ Молибожичъ, смердъ** (Тупиков 1240), **друуги холопе Лоука Иванковичю** (ИЛ 1288), **Ратша Рикиничъ, крестьянин** (НГБ-6 XIII–XIV), **Холопъ Тъшьцевичъ** (ДННСС XI–XII). Такі

й подібні до них записи — переконливі докази на користь того, що вживання іменувань формули *ім'я + патронім на -ич* у Київській Русі ще не мало соціальних обмежень, а використання іменувань цієї антропонімної формули серед різних верств українського та білоруського населення наступної епохи лише підтверджує цю думку.

Давньоруський період — це доба, відзначена початком трансформації антропосистеми, коли старе, відживаюче співіснувало з зародженням нових тенденцій, що розвивалися в наступні століття. Тому дуже важливо розібратися у відокремленні старого й нового, у розміщенні акцентів між ними. Без урахування такого підходу помилкові тлумачення неминучі.

¹ Худащ М.Л. З історії української антропонімії. К., 1977. С. 111.

² Там само. С. 113.

³ Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 3: Структура уласных мужчынскіх імен. Мінск, 1982. С. 4.

⁴ Суперанская А.В. К вопросу о так называемых одноименных, двухименных, трехименных и многоименных антропонимических системах // Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. Slovenská onomastická konferencia. Bratislava, 1980. S. 211.

⁵ Худащ М.Л. Знач. праця. С. 104.

⁶ Подольская Н.В. Антропонимикон берестяных грамот // Восточнославянская ономастика: Материалы и исследования. М., 1979. С. 202.

⁷ Подольская Н.В. Некоторые вопросы исторической ономастики в связи с анализом берестяных грамот // Историческая ономастика. М., 1977. С. 65.

⁸ У даному випадку особа є носієм обох імен слов'янського походження, оскільки на час його наречення князя Бориса вже було зараховано до лику святих, а його ім'я фігурувало у святих.

⁹ Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Wrocław etc. 1973. Cz. 1. S. 96.

¹⁰ Бахвалова Т.В. Из истории развития личных имен в Белозерье: На материале памятников письменности XV—XVII вв. // Проблемы ономастики. Вологда, 1974. С. 119.

¹¹ Skulina T. Знач. праця. С. 62, 73.

¹² Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Wrocław etc. 1974. Cz. 2. S. 80—83.

¹³ Унбегаун Б.О. Отчества на -ич и их отношение к русским фамилиям // Исследования по славянскому языкознанию. М., 1971. С. 280; Чичагов В.К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий. М., 1959. С. 47; Skulina T. Знач. праця. С. 88.

¹⁴ Милейковская Г.И. Об употреблении отчества в русском языке XVI—XIX вв. // Slavica, 1965. № XXXIV. С. 117.

¹⁵ Сими́на Г.Я. История отчеств // Ономастика Поволжья. Уфа, 1973. Вып. 3. С. 180.

Скорочення

ДННСС

— Мединцева А.А. Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора. М., 1978.

- ДНСК – *Высоцкий С.А.* Древнерусские надписи Софии Киевской. К., 1966.
- ИЛ – Полное собрание русских летописей. М., 1962. Т. II: Ипатьевская летопись.
- КГ – *Высоцкий С.А.* Киевские граффити XI–XVII вв. М., 1985.
- ЛЛ – Полное собрание русских летописей. Л., 1927. Т. I: Лаврентьевская летопись.
- НГБ-6 – *Арциховский А.В.* Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1958–1961 гг.). М., 1963.
- СНСК – *Высоцкий С.А.* Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI–XVII вв.). К., 1976.
- Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903.

Н.М. Петрица

(Ужгород)

ДВОЛЕКСЕМНІ АНТРОПОНІМНІ ФОРМУЛИ В ЧЕСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ XI–XIV СТОЛІТЬ

У чеській антропоніміці тривалий час панувала думка, висловлена Я. Свободою, про те, що перехід від однолексемного способу ідентифікації до «двоймення» у чехів відбувся в XIV ст.¹ Однак сьгодні вчені не доходять єдиного висновку ані щодо часу перших фіксацій багатолексемних антропонімів, ані щодо переломного періоду. Одна з перших спроб окреслити хронологічні межі у становленні чеських багатолексемних власних назв належить чеському досліднику В. Давідку. На думку вченого, перші дволексемні власні особові назви в чеських писемних пам'ятках почали з'являтися у XIV ст. З XVI ст. додаткові уточнюючі компоненти у вигляді прізвиськ відзначаються більшою частотністю й іноді вживаються для ідентифікації усієї сім'ї, а подекуди й роду². Переломним періодом, на думку дослідника, стали гуситські війни (XV ст.), що активізували взаємозв'язок між людьми, а відтак посилили необхідність диференціації осіб.

Відомий чеський мовознавець Ф. Травнічек у праці “Грамматика чеської літературної мови”, описуючи власні особові назви в розділі “Лексикологія”, стверджує, що *двоймення* у чехів з'являється в кінці XII ст. спочатку в колі найвищої шляхти. Вже на кінець XIII ст. чеська шляхта поряд з іменем мала, як правило, *šlechtický přídomek* (шляхетське прізвисько, означення) у вигляді аналітично вираженого відтопонімного означення³.

Розмірковуючи про виникнення *другої особової назви*, М. Кнаппова стверджує, що перші фіксації додаткових до імені назв датуються XIII ст.⁴ У XIV ст. фіксації таких назв, на думку дослідниці, ще спорядичні, і тільки з XVI ст. допрізвисьцева назва могла вживатися на позначення сім'ї.

Дослідник Й. Скутіл, аналізуючи імена, генеалогічні конструкції та зародження прізвищ у жителів м. Брно, стверджує, що в середині XIV ст. однолексемного способу для ідентифікації людності міста вже не вистачало⁵.

Питання періодизації багатолексемних антропонімів цікавило й інших славістів. Так, словацький дослідник М. Майтан часом переходу чехів і словаків до багатолексемного іменування особи вважав XIII ст.⁶ У контексті вивчення еволюції антропонімійних формул у слов'янських мовах українська дослідниця С.М. Пахомова доходить висновку, що час трансформації чеської однолексемної антропонімії — XV ст.⁷

Адміністративно-канцелярська практика ідентифікації особи у феодальному суспільстві практично не відрізнялася від розмовно-побутової⁸. Ідентифікація осіб відбувалася в межах звичаєвого права. У королівській грамоті 1220 р. у списку свідків зафіксовані різні особи під однаковим особовим іменем: *Heinricus*, *Heinricus dapifer*, *Heinricus filius Bohute* (1220 CDB-2, 412). Наявність тезків в одному списку змусило писаря вдаватися до уточнюючих назв, котрі б дозволили розмежувати їх. У першому випадку такою диференційною ознакою стала назва за професією, в другому — назва за сімейною належністю. Формула іменування значною мірою залежала від характеру документа. Найточнішої ідентифікації особи вимагали різні майнові документи про успадкування, дарчі акти, купчі грамоти і т. п. У таких текстах починають з'являтися розгорнуті антропонімні сполучення, в які, крім імені, входили: назва за професією чи родом занять, відомості про місце походження, проживання або ж володіння, про соціальний стан, стосунок до інших родичів тощо. Додаткові до індивідуального імені особові назви, зафіксовані в старочеських пам'ятках, ще не можна вважати прізвищами в сучасному розумінні цього слова, адже вони не мали головної ознаки цієї антропонімичної категорії — не були спадковими.

Перші складені імена в залучених до аналізу пам'ятках датуються 1043 р. і реалізуються як автохтонне слов'янське ім'я та відтопонімне означення: *de Gresenic Stanek* (1043 CDB-1, 351), *de Podliscin Swerad* (1043 CDB-1, 351). Решта антропонімних двочленів представлені у вигляді таких АФ: ім'я + прізвисько, ім'я + посесивний компонент. Ступінь фіксації онімів кожної групи свідчить про неоднорідність поширення цих формул у діахронії.

Таблиця 1. Питома вага дволексемних формул у XI–XIV століттях (у відсотках)

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.
ім'я + прізвисько	86,2	46	42,85	26,17
ім'я + відтопонімне означення	8,3	29,3	27,42	71,4
ім'я + посесивний компонент	5,5	24,7	29,71	2,43

За статистичними підрахунками, у XII ст. проявляється тенденція до збільшення кількості антропонімних двочленів, яка увиразнюється у XIII ст. У цей період одноймення залишається визначальним, оскільки складені назви все ще перебувають на периферії антропонімійної системи (питома вага однолексемних імен становить 64,75% від числа всіх іменувань, а дволексемних – 33,52%). Однак у XIV ст. кількісна картина старочеської антропонімосистеми кардинально змінюється на користь складених іменувань, з яких 62,11% належить дволексемним назвам і 9,8% – антропонімійним тричленам. Наші спостереження підтверджують тезу Я. Свободи про те, що в чехів перехід до двоймення (*dvoujmennosti*) відбувся у XIV ст.

Однією з головних причин виникнення багатолексемних власних особових назв дослідники називають соціальну (В. Бланар, Ю. Матушевський, С.І. Зінін, В.А. Никонов, М.Л. Худаш, П.П. Чучка). Нові суспільні відносини вимагали чіткішого визначення особи в суспільстві, тобто відповіді на запитання *котрий? чий? звідки?* Серед інших причин С.М. Пахомова відзначає різницю у кількості денотатів та активно функціонуючих імен. З цього приводу дослідниця пише: «Невідповідність між кількістю імен і числом їх носіїв виникає, з одного боку, внаслідок скорочення списку імен, що особливо виразно виявилось після впровадження християнства, а з іншого – у результаті постійної зміни демографічної ситуації, коли збільшення чисельності населення не супроводжується розширенням кола функціонуючих у суспільстві імен»⁹.

У XII–XIII ст. у чеському князівстві відбувся ряд соціально-політичних змін, що мали суттєвий вплив на подальший розвиток суспільної організації людності. У ті часи Чехією прокотилася хвиля так званої «внутрішньої колонізації». Заселенням нових територій на-

магалися поліпшити своє становище різні групи підданих. До 1200 р. було заселено більшість чеських і моравських земель¹⁰. У XIII ст. розпочалася також «велика колонізація» (зовнішня), що суттєво змінила економічну ситуацію в чеському суспільстві. Німецькі переселенці принесли з собою нові способи та схеми господарювання. Договірне регулювання відносин між верхівкою та підданими, розвиток міст і містечок, поживлення товарно-грошових відносин — усе це свідчить про стрімкий перехід Чеського князівства від родоплемінного ладу до феодального¹¹. У кінці XIII ст. вся територія Чехії була колонізована та інтенсивно використовувалася у господарському плані¹². Історики стверджують, що в другій третині XIV ст. мережа міст і перехід до грошової системи були міцною ланкою в господарстві чеських земель. Усі ці позамовні фактори, безперечно, мали вплив і на антропонімійну систему. В умовах нових економічних відносин, розвитку приватної власності, особливо при оформленні ранніх юридичних документів, деталізація особи була необхідною, адже дозволяла уникнути можливої тезкоіменності, а відтак і плутанини господарського характеру.

До простих антропоформул відносимо складені особові назви, що містять дві антрополексеми. Синтаксична структура таких іменувань передбачає наявність одного стрижневого компонента (це ім'я, рідше — ім'я-прізвисько) та додаткової назви. При цьому стрижневий компонент знаходився, як правило, у препозиції до уточнюючої назви. Дослідники слов'янської історичної антропонімії переконали, що такий порядок компонентів дволексемних антропонімів інваріантний в усіх без винятку слов'янських мовах¹³. Дволексемні антропоніми в чеських пам'ятках XI—XIV ст. реалізовано у формулах: *особове ім'я + прізвисько*, *особове ім'я + відтопонімне означення* та *особове ім'я + посесивний компонент*.

Для детального відтворення становлення і розвитку чеської антропосистеми потрібно ретельно проаналізувати та описати найперші фіксації складених особових назв.

1. **АФ особове ім'я + прізвисько.** Формула *особове ім'я + прізвисько* домінує серед простих АФ, зафіксованих у пам'ятках до XIV ст. Усі прізвиська в межах цієї АФ мають відапелятивне походження.

У чеській ономастичній літературі питання розмежування слов'янських автохтонних імен відапелятивного походження та прізвиस्क, що також черпалися з апелятивної лексики, порушувало-

ся Я. Свободою, в українській ономастиці – М.Л. Худашем, М.О. Демчук та ін. Правда, чітких критеріїв визначення цих двох типів відапелятивних імен так і не було встановлено. Контекст пам'яток також не дає можливості з'ясувати, чи ім'я отримане при народженні особи або ж набуто як прізвисько. Ця проблема поставала перед усіма дослідниками історичної антропонімії. Однак варто пам'ятати, що вчені намагаються її вирішити з точки зору сучасних уявлень і термінів. А в давнину було по-іншому – усе це були одиниці одного ряду. І людина однаково реагувала чи то на хресне ім'я, чи то на вуличне прізвисько. Поєднання в одному словосполученні антрополексем, які раніше були взаємозамінними, стало можливим унаслідок руйнації язичництва, а відтак і неактуальності табування імен¹⁴.

Сьогодні неможливо абсолютно точно визначити умови та мотиви виникнення кожного конкретного відапелятивного індивідуального прізвиська чи автохтонного імені. Мотивом виникнення імені *Ferrarius (Železný)* могло бути і побажання, що мало забезпечити дитині певні властивості у майбутньому, але можливий також оцінний мотив номінації, коли ім'я віддзеркалювало вроджені якості чи вдачу його носія. Саме з цих причин другий компонент АФ *особове ім'я + прізвисько* будемо класифікувати за лексичним значенням твірних основ.

Прізвиська, зафіксовані у складі дволексемних антропонімів, поділяємо на дві групи:

1) **назви за професією чи родом занять:** *Vacuka vinibor* (1046 CDB-1, 364), *Cecen vinitor* (1057 CDB-1, 57), *Daless vinitor* (1046 CDB-1, 364), *Damianus cocus* (1057 CDB-1, 58), *Deton custos* (1057 CDB-1, 58), *Domamir faber* (1088 CDB-1, 385), *Dras vinitor* (1057 CDB-1, 57), *Hual vozdlnik* (1088 CDB-1, 378), *Odolen caldarius (hrnčir/sklenik)* (1088 CDB-1, 385), *Plativoy sutor (švec)* (1046 CDB-1, 364), *Prauec carpentarius* (1070 CDB-1, 365), *Radeh custos (strážce)* (1070 CDB-1, 365), *Rabodo scriba* (1192 CDB-1, 307), *Benedicto notario* (1211 CDB-2, 88), *Coiata subdapifer* (1222 CDB-2, 212), *Cristianus cancelarius* (1207 CDB-2, 52). Як правило, у XII–XIV ст. назви за професією збігалися з реальним родом діяльності людини. М.Л. Худаш схильний вважати, що такі іменування піддавалися антропонімізації меншою мірою, оскільки називали осіб за загальноживаною апелятивною назвою¹⁵;

2) **відапелятивні імена та прізвиська.** У слов'янській історичній антропонімії імена та прізвиська відапелятивного походження прийнято поділяти на назви розряду *nomina personalia* (тобто такі, що характеризували людину за її особистими якостями) та назви розряду *nomina impersonalia* (котрі характеризували особу за предметами та явищами об'єктивного світу).

Відапелятивні імена та прізвиська, зафіксовані в чеських пам'ятках догуситського періоду, за семантикою твірних основ поділяємо на лексико-семантичні групи, що є похідні від: а) **назв за віком**, напр.: Procopio *juniori* (1383 Ач-2, 343), Vithkone *iuniore* (1213 CDB-2, 101), Waldek *starý* (1376 BL, 10), Valdeko *juvenix* (1396 BL, 19); б) **назв рис характеру, поведінки**: Johanne *Chyterka* (1394 BL, 17), Macek *Mudrý* (1374 BL, 8), Modlata *ferrarius* (*Železný*) (1088 CDB-1, 384), Pecha dictus *Chwalik* (1379 BL, 11), Petrus *superbus* (*pyšný, hrdý*) (1195 CDB-1, 446), *Veseleř Petr* (1390 UPN, 16); в) **назв на позначення зовнішнього вигляду**: Blego *magnus* (1199 CDB-2, 4), Bohuse *barbatus* (1169 CDB-1, 218), Groznata *Calvus* (*lysý, holý*) (1185 CDB-1, 277), Hannus *Slychar* (1376 BL, 9), Jindřichovi *Hlavačowi* (1392 Ач-2, 48), Johanne dicto *Bradacz* (1372 BL, 8), Mikess *Bradacz* (1372 BL, 8), Ostas *rusticus* (1057 CDB-1, 57), Jan *Hrstka* (1398 Ач-1, 141), Petri dicti *Noss* (1373 LN, 15), Hannus *Roth* (1360 BL, 4); г) **антропонімізованих назв за професією**: Johannes *Sussicz* (1378 LN, 26), Pessik *Kopacz* (1374 BL, 8), Wenceslaus *Konobliech* (1378 LN, 23); д) **назв об'єктів флори та фауни**: Clemens dictus *Holub* (1391 BL, 15), Heinricus *Lupus* // Heinricus *Wilk* (1222 CDB-2, 222), Johanne dicto *Slywa* (1378 LN, 25), Johanne dicto *Pes* (1382 LN, 92), Johannes dictus *Artemesia* (1373 ID, 44) // Johannes dictus *Czrnobil* (1373 ID, 49), Lewa dictus *Lisska* (1373 ID, 49), Stoislav *Koza* (1370 BL, 7), Wenceslao dicto *Miska* (1379 LN, 53), Uoyzla *gogol* (1211 CDB-2, 88), Peckoni dicto *Wranka* (1378 LN, 44); е) **назв одягу та предметів побуту**: Jan *Kabat* (1399 Ач-1, 63), Paulus *Kabat* (1373 ID, 57), Waltheri dicti *Polstarz* (1378 LN, 42), Benessio dicto *Uborek* (1379 LN, 52); є) **назв речовин**: Johanne dicto *Sirowatka* (1381 LN, 79); ж) **назв знарядь, інструментів**: Huncik *Pluh* (1398 Ач-2, 200), Maczko dictum *Cladywa* (1345 BL, 1), Martin dicto *Skronidlo* (1381 LN, 79), Petr *Křiž* (1372 BL, 8); з) **назв погодних явищ**: Mikulaš *Mraz* (1398 Ач-1, 142).

У хронологічному зрізі прізвиська, що входили до складу дволексемних антропонімів, представлено в таблиці 2.

**Таблиця 2. Типи прізвиць у складі простих АФ у діяхронії
(у відсотках)**

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.
Назви за професією	84	93,6	82,7	49,68
Імена та прізвиська відапелятивного походження	16	6,4	17,3	50,32

Статистичні дані свідчать, що назва за професією чи родом заняття залишається актуальним та ефективним засобом диференціації людності протягом XI–XIV ст. На думку дослідників, назви за професією були особливо актуальними в містах¹⁶. Заснування міст і містечок унаслідок колонізаційних процесів сприяло розвитку ремесел. Саме в містах найактуальнішою була інформація про рід заняття людини, а не про належність до певної родини чи індивідуальні риси характеру. Різде збільшення імен відапелятивного походження у складі антропонімних формул у XIV ст. вказує на їх переміщення до розряду прізвиць. Досі вони функціонували як ім'я особи й успішно виконували ідентифікаційну функцію. Однак популяризація християнських імен і поступове збільшення населення протягом XIII–XIV ст. призвели до збідніння старочеського іменника та значно звузили ідентифікаційні можливості однолексемної антропосистеми в XIV ст. Все ж одвічно слов'янські імена не вийшли з ужитку, а почали інтенсивно використовуватися в офіційних документах як додаткова розрізнявальна назва при імені особи. Свідчення цього — поява в чеських пам'ятках XIV ст. компонентів *dictus, alias* у складі антропоформул *особове ім'я + прізвисько*: *Ulriko dicto Babka* (1378 LN, 44), *Petri dicti Noss* (1373 LN, 15), *Maczko dictum Cladywa* (1345 BL, 1), *Martin dicto Skronidlo* (1381 LN, 79). Про долю подібних апелятивів П.П. Чучка писав: «Більшість прізвищ слов'ян набагато давніша за сам клас: вони виникли і функціонували як власні особові назви ще задовго до юридичної стабілізації цих складових іменувань»¹⁷.

2. АФ *особове ім'я + відтопонімне означення*. Іменування цього типу ідентифікували особу за місцем її проживання, походження, за назвами маєтків тощо. У досліджуваних пам'ятках цю формулу представлено у двох морфологічних варіантах:

а) **субстантивному (з топонімом у формі родового відмінка з прийменником z // de)**: *Nezuolena de Finec* (1088 CDB-1, 390), *Stanek de*

Gresenic (1043 CDB-1, 351), *Swerad de Podliscin* (1043 CDB-1, 351), *Denaua de Tethin* (1088 CDB-1, 390), *Suebos de Uinar* (1088 CDB-1, 390), *Nicolaus presbyter de Blatna* (starši stařec/kněz) (1091 CDB-1, 393), *Beneda de Sweyssin* (1194 CDB-1, 443), *Bleh de Trebusen* (1169 CDB-1, 218), *Bogusse de Klaadsko* (1194 CDB-1, 443), *Bozden de Pestodlub maior procurator* (1183 CDB-1, 420), *Chaslaw de Potin* (1183 CDB-1, 420), *Dama de Kerstv* (1193 CDB-1, 315), *Drizislau de Plzen* (1167 CDB-1, 412), *Gauel de Cinan* (1170 CDB-1, 224), *Georgius de Milewic* (1197 CDB-1, 325);

б) ад'єктивному: *Arnoldus Pragensis* (1221 CDB-2, 198), *Borssonis Bechinensis* (1379 LN, 48), *Groznata Melnicensis* (1148 CDB-1, 163), *Hannus Pawlowsky* (1360 BL, 4), *Iarogneu Satcensis* (1167 CDB-1, 412), *Jacobus Brunonis* (1381 LN, 85), *Nicolaus Thachowsky* (1381 BL, 12), *Otto Pragensis* (1148 CDB-1, 157), *Otto Woyzky* (1183 CDB-1, 420), *Paltuir Sacensis* (1167 CDB-1, 412), *Przibislai Horssoviensis* (1379 LN, 48), *Sebastianus Liutomericensis* (1148 CDB-1, 163).

Поширення іменувань за формулою *ім'я + відтопонімне означення* мало тенденційний характер. Питома вага цих складених назв особи збільшувалася та зміщувала на периферію інші антропонімійні двочлени (станом на XIV ст. вони становили 71,4% від усіх дволексемних антропонімів). Упродовж XI–XIV ст. перевагу мав морфологічний варіант із топонімом у формі родового відмінка з прийменником *z // de*. Статистика свідчить, що питома вага таких антропонімів коливалася в межах 90%. Дослідники слов'янської історичної антропонімії переконані, що морфологічні варіанти цієї антропоформули були носіями соціальної інформації. Зокрема, в російській та на ранніх етапах у польській мовах іменування із суфіксом *-sk-* були соціально обмеженими й ідентифікували осіб княжого роду за назвою володіння¹⁸.

3. **АФ особове ім'я + посесивний компонент.** У ролі посесивного компонента, як правило, вжито патронімічні назви. Учені стверджують, що використання слов'янами патроніма в ролі антропонімійного знака сягає корінням ще праіндоевропейської доби¹⁹. Однак із поступовим відходом західних слов'ян від давніх патріархальних традицій і відносно раннім утвердженням права приватної власності іменування за главою сім'ї втрачає актуальність. Цим чеська антропосистема відчутно відрізняється від східно- та південнослов'янської, де патронімічні назви були надзвичайно активними. В аналізованих пам'ятках патронімічні назви представлено меншою кількістю

фіксацій, ніж індивідуальні. Посесивний компонент (у вигляді патроніма) представлений у двох варіантах – синтетичному та аналітичному:

а) **аналітично виражений патронім**: *Bolezlaus, filius sevi Boleslay* (1000 CDB-1, 47), *Bolic, filio Nacezsse* (1175 CDB-1, 243), *Bznata filius Dmitt* (1170 CDB-1, 224), *Cunrat filius Sturm* (1192 CDB-1, 307), *Hartvik filius Ztrih* (1173 CDB-1, 237), *Iurik filius Zlauwathe* (1193 CDB-1, 309), *Jaromirum, filium Borivoy* (1132 CDB-1, 127), *Jaros filius Ratibor* (1183 CDB-1, 270), *Lupoldi filii Boriuoy* (1115 CDB-1, 401), *Olrucus filius Stibor* (1175 CDB-1, 244), *Boruth filius Wok* (1207 CDB-2, 55), *Budowoy filius Zause* (1220 CDB-2, 193), *Prebor filius Bun* (1207 CDB-2, 55), *Scislaus filius Zwar* (1213 CDB-2, 104);

б) **синтетично виражений патронім на -i, -ic, -ovic**: *Beneda Stiboric* (1196 CDB-1, 320), *Isdata Witouic* (1183 CDB-1, 271), *Martinus Oztretiz* (1195 CDB-1, 323), *Matheus Benedic* (1185 CDB-1, 279), *Milhozt Milhoztiz* (1195 CDB-1, 323), *Stephanus Morkowic* (1188 CDB-1, 294), *Vlricus Diriclauiž* (1188 CDB-1, 297), *Derrich nedameriz* (1195 CDB-1, 323); із XIV ст. на -*ův* (-ow), -*ová* (часто граматичними засобами латинської мови): *Petrík Slachow* (1398 Ač-1, 143), *Jacobus Wigandi* (Vigandův) (1379 LN, 50), *Gherardus Wražkow* (1381 LN, 78), *Jacobus Brunonis* (1381 LN, 85), *Petrus Bohuskonis* (1373 ID, 44), *Johannis Bohuchvalonis* (1391 BL, 15), *Mikam Muskonis* (1365 BL, 6), *Mika Ottonis* (1363 BL, 5), *Nicolaus Mulkonis* (1382 BL, 12), *Gindra Obrubakonis* (1372 BL, 8).

Одиничні фіксації у функції посесивного компонента дволексемних іменувань: а) описового андроніма: *Anna, někdy paní urozeného pana Petra ze Šternberka* (1398 Ač-1, 142), *Annu ženu Puoty, mladšieho syna sweho* (1396 Ač-2, 49), *Malouia uxor Scit* (1088 CDB-1, 390), *Milehna soror prefate Milice* (1088 CDB-1, 390); б) посесивної назви за іншим родичем чи особою: *Michalkowi sestřenci Beranowu* (1398 Ač-1, 141), *Nedamirus frater Doben* (1209 CDB-2, 80), *Otoni et Conrado, fratribus Wratzlai ducis Boemorum* (1074 CDB-1, 70), *Jelito komorník Oldřicha z Rožmberka* (1390 UPN, 23), *Methes villicus Boguthe* (1207 CDB-2, 66); в) описового матроніма: *Johanni filio Vyethie* (1381 BL, 12); г) гінеконіма: *Henšik, muž někdy Agnežčín* (1397 Ač-2, 357).

Досліджуваний матеріал засвідчив, що розвиток чеської АФ *особоє ім'я + посесивний компонент* відбувався в тому ж напрямку, що й у всіх слов'янських мовах: при переході від аналітичних до синтетичних патронімів. Перші посесивні назви в старочеських джерелах

зафіксовано у вигляді описових патронімів, їм належали домінуючі позиції протягом двох століть. Ще в XI ст. це була єдина форма вираження присвійності. Однак уже з XII ст. у чеських пам'ятках з'являються синтетично виражені патроніми, котрі в XIV ст. становлять чи не половину всіх антропонімних формул *особове ім'я + посесивний компонент* (див. табл. 3). Така динаміка – яскраве свідчення того, що синтаксично вільні синтагми поступово трансформуються у стійкі сполучення.

Таблиця 3. Динаміка поширення варіантів посесивного компонента (у відсотках)

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.
аналітично виражений посесив	100	86,7	57,6	58
синтетично виражений посесив		13,3	42,4	42

Отже, дволексемні власні назви особи з'являються на периферії чеської антропосистеми з XII ст., а з XIV ст. становлять вже трохи більше половини всіх онімів, зафіксованих у писемних пам'ятках. Статистичний аналіз одно та дволексемних антропонімів дає можливість стверджувати, що в чехів перехід до двоймення (*dvoujmenností*) відбувся в XIV ст.

Структурними складовими давніх антропонімних формул були прізвиська, відтопонімні означення та посесивні назви. Серед антропонімійних двочленів до XIII ст. найпродуктивнішими були формули *ім'я + прізвисько*, а з XIV ст. – *ім'я + відтопонімне означення* (у вигляді генітивної іменниково-прийменикової форми).

Могутнім чинником трансформації однолексемної системи іменування чехів у догуситський період стала зміна суспільного ладу. Нові економічні та правові умови стимулювали чехів до пошуку таких формул іменування, котрі розширили ідентифікаційні можливості тогочасної антропосистеми та достатньою мірою задовольняли потреби тогочасного соціуму.

¹ Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. S. 238.

² Davídek V. Přehled vývoje českých příjmení. Praha, 1941. S. 72.

- ³ Trávníček F. Příjmení // Mluvnice spisovné češtiny. Praha, 1951. Díl 1. S. 273.
- ⁴ Knappová M. Jak se bude Vaše dítě jmenovat? Praha, 1996. 3. vyd. S. 6.
- ⁵ Skutil J. Osobní jména, genealogické vazby a počátky příjmení v předhusitském Brně / Z kralické tvrže, XV. Brno, 1988. S. 42.
- ⁶ Majtán M. Veľkomoravské dedičstvo v slovenských osobných menách // Literárny týždenník, 28 júla, 1995. S. 3.
- ⁷ Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. С. 218.
- ⁸ Худаш М.Л. З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. 1969. № 2. С. 42.
- ⁹ Медвідь-Пахомова С.М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем: Навчальний посібник. Ужгород, 2003. С. 15.
- ¹⁰ Dějiny země Koruny české. Praha, 1997. Sv. I. S. 58.
- ¹¹ Там само. С. 84.
- ¹² Там само. С. 96.
- ¹³ Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. С. 60.
- ¹⁴ Медвідь-Пахомова С.М. Про причини трансформації праслов'янської однолексемної антропосистеми // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки. Кіровоград, 2000. Вип. 26. С. 149.
- ¹⁵ Худаш М.Л. З історії української антропонімії. К., 1977. С. 146.
- ¹⁶ Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. С. 76.
- ¹⁷ Чучка П.П. Сучасні вмотивовані прізвиська і словотворча структура прізвищ // Zbornik pedagogickej fakulty v Prešove univerzity P.J. Šafarika v Košiciach. Slavistika. Bratislava, 1976. Roč. XII. Zv. 3. S. 83.
- ¹⁸ Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. С. 78.
- ¹⁹ Пахомова С.М. Доля українських патронімів на -ич // Актуальні питання антропоніміки: Збірник матеріалів наук. читань пам'яті Ю.К. Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. К., 2005. С. 187.

Скорочення

- AČ-1 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Vydal F. Palacký. Praha, 1840. Díl 1.
- AČ-2 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Vydal F. Palacký. Praha, 1842. Díl 2.
- BL – Listiny a zápisy Bělské o věcech městských a sedlských z let 1345–1708. Vydal J. Kalousek. Praha, 1889.
- CDB-1 – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. Praegae, 1904–1907. T. I.
- CDB-2 – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. Praegae, 1912. T. I.

- ID – Inqisitio domorum hospitalis S. Johannis Hierosolimitani. Vydal V. Novotný. Praha, 1900.
- LN – Listář veřejného notáře ve XIV. století. Vydal F. Tadra. Praha, 1893.
- UPN – Purkrabské účty pánství Novohradského z let 1390–1391. Vydal J. Šusta. Praha, 1909.

А. К. Шапошников
(Москва)

ВОЛОХИ, ВОЛХВЫ И СЛАВЯНСКИЙ ЭТНОГЕНЕЗ

Волохи — самый древний из народов, о столкновении с которым у славян сохранялись пусть уже и не слишком подробные, но все же вполне определенные воспоминания даже в XI в.

Волхвы — слово книжного распространения, происходит из переводческой школы Кирилла и Мефодия.

Относительно этимологии этнонима волохъ и социального термина волхвъ были высказаны два принципиальных мнения:

1. об этимологическом родстве этих слов (Горяев 1896: 54; Преображенский 1910: 94).
2. о гетерогенном их происхождении (Miklosich 1920: 194; Фасмер 1996: 345, 346).

Рассмотрению вероятностной обоснованности этих мнений посвящено это исследование. Как станет ясно из последующего, данный этимологический и ономастический казус имеет непосредственное отношение к этногенезу и культурогенезу предков славян.

Сначала, исходя из принципа гетерогенности двух слов, рассмотрим совокупную информацию о каждом из них.

В Лаврентьевском списке ПВЛ, в сюжете о древнейших местах обитания и приключениях предков славян на Дунае (**По мнозѣхъ же времѣнѣхъ сѣли соуть Словѣни по Дунакви гдѣ есть нынѣ Оугорьска земля и Болгарьска**) есть и сюжет о волохах.

Этноним волохи встречается в ПВЛ в следующих формах: 5 раз **волхѡмъ**, **волхѣ** (2 об., 8 об.), по 1 разу **волхѣва** (2), **волхѣве** (8 об.), **волхѣи** (8 об.), **волошьскыи** (2) (Творогов 1984: 37, 165). А именно, Л. 2 об.: **волхѡмъ во нашѣдшемъ на словѣни на дѣнаиски • и сѣдшемъ в ниѣ • и наслащемъ имъ • словѣни же вви пришедше сѣдоша на вислѣ • и /Л. 3: **прѣзвашася Лѣхѡве** (Лаврентьевская рукопись ПВЛ**

// ПСРЛ 1926: 2–3); Л. 8 об.: (оугри)... почаша воквати на жиоуцама тѣ•волхі•и словѣни сѣдахѣ во тѣ преже словѣни•и волѣхве• приаша земляж словеньскѣ посемь же оугри прогнаша волѣхи•и наслѣдиша земляж тѣ; Л. 4: волохомъ во нашѣдши^и на словены • на дѣнаискыи • и сѣдшимъ в нихъ • и насилажциимъ имъ • словѣни же вѣи пришедше и сѣдоша • на вислѣ • и прозвашася лаховѣ (Ипатьевская рукопись ПВЛ // ПСРЛ 1923: 4); Л. 10: ... и почаша воквати на живѣцама тѣ сѣдахѣ во тѣ преже словене • и волохове • переаша землю волыньскѣѣж (вариант: словеньскѣѣж) (м. б., давнишняя порча уместного тут прилаг. волошьскѣѣж?).

Трудно утверждать, что речь идет лишь о кратковременном военном подчинении славян, живших к северу от Дуная, во времена императора Маврикия (поход полководца Петра в Малую Скифию и Мисию против так называемых славен в 595 г.). Возможно, волошские сюжеты суть отголоски памяти о прежнем продолжительном римском господстве в Дакии и Малой Скифии в 100–270 гг.

Прежде всего, бросается в глаза, что то ли составитель текста, то ли уже первый переписчик были не в ладах с этим этнонимом, допустили в нём различные, плохо объяснимые, отклонения от нормативного написания (что, в сущности, нередко встречается в словесности той эпохи).

Затем, обращают на себя внимание формы **волѣхва**, **волѣхве**, которые отражают специфическую суффиксацию в сопоставлении с **волошьскыи**, **волошьскѣѣж**. В сущности, эти формы оказываются очень близкими старописьменным формам др.-русск. **вѣлхвъ**, **волхвъ**, **волѣхвъ** ‘ведун, колдун, чародей’, ст.-болг. **вѣлхвъ**, род. пад. **вѣлхва** ‘μᾶγος, жрец’, что в значительной мере позволяет преодолеть непреодолимую, как полагали некоторые этимологи прошлого, разницу между этнонимом волох и волхвом.

Усиливая тезис о гетерогенном происхождении этих слов, можно дать иное толкование их происхождения. Начну с волохов.

Праславянский статус слова очевиден: ср. юж.-слав. βλάχος, βλάχοι, μαυροβλάχοι ‘восточный романец’, ‘мавровлах’, ст.-слав. **влахъ**, **власи** ‘итальянец, итальянцы’, ст.-болг. **влахъ**, болг. *влах*, мн. ч. *власи* ‘валах, румын’, ‘любой восточный романец’, ‘мавровлах’, ‘меглено-румын’, прилаг. *власки*, ФИ *Влахов*, макед. *влах* ‘любой восточный романец’, ‘румын’, ‘мавровлах’, ‘меглено-румын’, *власки* ‘румынский’, *Влашко* ‘Валахия’, схв. *влях*, *влян* ‘валах, житель Вала-

хий', разг. 'румын', 'крестьянин Далматинского побережья' (для островных жителей Далмации), 'православный серб' (для иноверных сербов и хорватов), *vlāšišti* 'созвездие Плеяд', *vlāški* 'валашский', разг. 'румынский', уст. ироничн. 'православный серб', *Vlāška* ист. 'Валахия', слвн. *lāh* 'итальянец', *laški* 'итальянский', слвц. *vlach* 'итальянец', прилаг. *vlašský* 'итальянский (орех)', чешск. *vlach* 'итальянец', прилаг. *vlašský* 'итальянский (орех)', *Vlaška* 'Италия', в.-луж. *włóski* 'волошский, т. е. итальянский (орех)', поморск. *vłox* 'итальянец', *vłoxé kraj* 'итальянский край', *vłóci* 'итальянский', *vłóška* 'итальянка', пол. *włoch* 'итальянец', *włoszka* 'итальянка', *włoski* 'итальянский (в т. ч., орех)', *Włochy* 'Италия', *włoszczyzna* 'совокупность всего итальянского', 'итальянский язык', др.-русск. **волоухъ**, мн. ч. **волоси** 'представитель романского (позднеримского) населения болгарского царства', **волхі**, **волъхѡва**, **волъхѡвѣ**, **волъхи**, прилаг. **волошьскыи**, ст.-русск. *волохъ* 'житель Волошского (Валашского) княжества XIV–XVI вв.', русск. *валахи* 'восточно-романская народность, вошедшая в 1859–1861 г. в состав румынской нации', *Валахия* 'историческая область, изв. с XIV в. до 1859–1861 г., включавшая совр. территориальные области Румынии Олтень, Арджеш, Плоешти и Букурешти', **ФИ Волошин**, ст.-укр. *волохъ*, *волохове*, *волохомъ*, *волохи* 'молдаване и их страна, жители Молдавского княжества', *волошинъ*, *волошьскыи*, *волоскы*, *влахінъ*, *влашиновци*, *влашиновѣ*, *влашинъ*, *влашинь*, укр. *волох* 'румын', **ФИ Волошин**, ст.-блр. *влохъ*, мн. ч. *влошы* 'итальянец', *влошкии* 'итальянский', *сѣкно влоскою*, *вълоскѣю землю*.

Примечательны вост.-слав. формы мн. ч. на *-ове*, контрастирующие с другой, доминирующей словоизменительной моделью, представленной как в юж.-слав., так и в зап.-слав. языках.

Обозрев весь комплекс славянских свидетельств, приходим к выводу, что реконструируемая общеславянская форма **volxъ* изначально обозначала говорящего на романском языке, итальянца, далматинца, румына, мавровлаха, меглено-румына.

Вопреки общепринятому мнению (Торр 1909: 403; Вопросы этногенеза 1976; Иванов, Топоров 1979), этноним *влахи*, *волохи* (псл. **volxъ*) едва ли является заимствованием германской формы **walh-* 'инородец, чужеземец' (ср. др.-в.-нем. *walh*, *walah*, ср.-в.-нем. *walch* 'чужеземец, представитель романских народов', ср.-н.-нем. *wale* 'иностранинец', англо-сакс. *wealth* 'чужак, кельт; a foreigner, a Celt', *wælhreow* 'дикий, варварский, кровожадный; cruel, barbarous, bloodthirsty',

wealh-stod ‘толкователь, медиум; interpreter; medium’), в свою очередь, якобы, закономерной германской фонетической адаптации кельтского этнонима *Volcae* (в Нарбонской Галлии, в окрестностях современных Тулузы и Нима!). Кельтский этноним *Volcae* отождествляли с гэльск. *folc* ‘alacer, celer, быстрый, скорый’ (Miklosich 1886: 393; Streitberg 1943: 136; Moszyński 1957: 268).

Это в целом тупиковое направление реконструкции истории слова: праславянский этноним для романского этноса усвоен из германских диалектов, в которых он, к тому же, являлся не столько этнонимом, сколько социальным термином, в свою очередь отвлеченным от локального кельтского этнонима! Не преодолел этого представления и О.Н. Трубачев, развивавший гипотезу о кельтском происхождении волохов (Трубачев 2002: 45–47, 108).

Мне представляется более правдоподобным предполагать в праславянском **volxъ* ‘вообще романец, говорящий на романском языке’ закономерный рефлекс прототипа **volsku-*, восходящего к латинскому этнониму *Volscus gens, Volsci* ‘оскское племя в Лации, издавна романизованное’. Перебой *-sk-* → *-x-* в праславянском языке закономерен. Основа на *-u-* объясняет исход старописьменных форм типа **волъхѹба, волъхѹве, волохове**.

То есть, этноним *vlax / vloх / волох* исконно обозначал латинский этнос, а никакой ни кельтский. Латинский этноним мог быть усвоен предками славян от воинов римских вексилляций, с которыми праславяне столкнулись впервые в I в. до н. э. или I в. н. э. Позднее этот этноним мог быть подтвержден латинскими колонистами муниципиев римской Дакии (100–270 гг. н. э.).

Вольски (лат. *Volsci*), древнее италийское (оскское) племя, жившее в долине р. Лириса (ныне Лири-Гарильяно) до побережья Тирренского моря. Их столицей был город Свесса Помеция (ныне Помеция). После продолжительных и упорных войн они были побеждены римлянами в 338 г. до н. э. Города вольсков получили право римского гражданства, т. е. статус муниципиев. Вскоре вольски окончательно романизовались и перестали упоминаться в античных источниках как самостоятельный народ. Ко времени знакомства предков славян с римлянами вольски были уже практически неотличимы от собственно римлян, но свое старое наименование они, похоже, сохраняли. Первое знакомство предков славян случилось именно с воинами, военными инженерами или ремесленника-

ми придунайских легионов, набранных из вольсков (к примеру, I-й Итальянский легион, расквартированный по дунайской границе и в Херсонесе Таврическом). Точные обстоятельства этого первого контакта, к сожалению, трудно документировать. Столь же трудно датировать его. Возможно, произошел он еще во времена Биребисты и Декеня (60–44 гг. до н. э.), или в год аннексии римлянами всех владений гетов к югу от Истра (15 г. н. э.), или во времена первых непосредственных столкновений римлян и даков (85–89 гг. н. э.).

Именно эта историческая реальность, по моему разумению, и сохранилась пережиточно как в славянском словаре, так и в памяти народной, дожив до киевского летописания.

Теперь рассмотрим происхождение слова *волхв* ‘колдун, чародей’ у древних болгар и древних русских. В отличие от *волохов*, *волхвы* имеют книжное происхождение, источником которого были ст.-слав. переводы школы Кирилла и Мефодия.

Известны формы ст.-слав., цслав. **вѣхвъ** ‘μάγος, ἄρχιμάγος, magus’, **вѣхвованик** ‘волшебство, чары’, **вѣхвовати**, **-хвоуѣж** ‘колдовать, волхвовать’, **вѣхвовьнъ** ‘колдовской’, **вѣхволюбик** ‘пристрастие к колдовству’ (XI–XV вв.), ст.-болг. **вѣхвъ**, род. пад. **вѣхва** ‘μάγος, волхв, колдун, волшебник, жрец’, **вѣхвованик** ‘магия, гадание, волшебство’, **вѣхвовати** несврш. ‘творить колдовство, предсказывать’, **вѣхвьнъ** ‘волшебный, колдовской, магический’, **вѣхволюбик** ‘склонность, пристрастие к колдовству, магии’, **вѣшьва** ‘колдовство, мания, волшебство’ (IX–XIV вв.), болг. *вѣхва* м. р. ‘волшебник’, словен. *vôthva* ж. р. ‘гадалка’, русско-цслав. (XI–XVII вв.) **вѣхвъ**, **волхвъ**, **волхвъ** ‘ведун, колдун, чародей’, русск. *волхв* ‘колдун, чародей у древних славян’. Русско-цслав. формы, очевидно, зачисляются от старославянских.

Существовало ли исконно восточнославянское **вѣхвъ*? Никаких бесспорных свидетельств отыскать не удается. Есть несколько косвенных аргументов, достойных упоминания.

Во-первых, предки болгар сами были выходцами из области к востоку от Среднего Днепра, что оставляет надежду на обнаружение в юго-восточном украинском ареале неких свидетельств существования исконного вост.-слав. **вѣхвъ*, сопоставимого с др.-болг. **вѣхвъ*.

Другим косвенным аргументом могли бы послужить заимствования из вост.-слав. диалектов в эст. *võlu* ‘ведьма’ и финн. *velho* ‘маг’,

если бы можно было доказать их существование до распространения христианства и церковнославянской книжности в Древней Руси. А пока эстонское и финнское слова считаются заимствованными из др.-русск. (Mikkola 1894: 103; Шилов 2008: 15–16).

Третьим аргументом могли бы стать словен. *vôthva*, *vôthvica* ‘Weissagerin, die Hexe; гадалка’, *vôthvəc*, *-vəca* ‘Weissager, der Zauberer, Hexenmeister; гадатель’, *vothováti* ‘hexen; гадать’ (Wolf – Pleteršnik 1899), если бы можно было исключить совершенно книжное влияние ст.-болг. словесности и доказать бытование слова у южных славян еще до прихода болгар на Балканы (чему внятных свидетельств не нахожу).

Собственно славянская этимология праслав. **vǫlxvǫ*, **vǫlxva*, **vǫlxvu*, *-ǫve* как производных с суф. *-y*, *-ǫve* от корня экспрессивного глг. **vǫlsnati* ‘бормотать невнятно, говорить косноязычно’ (Miklosich 1886: 380; Brückner 1923: 194) представляется сомнительной. Она не в состоянии объяснить ни природу *-v-* между корнем **vǫlx-* и суффиксом *-y*, *-ǫve*, ни перебой предположительно исконного *-s-* → *-x-* в данной позиции (остается уповать на эмоционально-эмфатическую природу такой мутации).

Поэтому мы снова оказываемся перед выбором источника заимствования и вновь вынуждены обратиться к германскому материалу. Скорее всего, и реальное ст.-болг. *вѣлхвъ*, и гипотетическое вост.-слав. **вѣлхвъ* являются заимствованиями из германских диалектов, продолжений того же самого архетипа **walk-* ‘иноходец, чужеземец’, ср. англо-сакс. *wælh-reow* ‘cruel, barbarous, bloodthirsty’, *wealh-stod* ‘interpreter; medium’.

Праславянский реконструкт **vǫlxvǫ* (**(u)ǫlx-uo-s*) отражает предполагаемый германский корневой вокализм архетипа **walk-* закономерно (ср. подобную аномалию в праслав. заимствованиях из латыни: **bǫlbǫ* < *balbus*; **kǫlka*, *kǫlkǫ* < *calx*, *calcis*) или восходит к архетипу **ulh-* (?), имеет признаки архаичной праславянской суффиксации, восходящей к и.-е. *-uo-* (корень слова **vǫlx-vǫ* закономерно соотносительен с **vǫlǫ-ǫb-a*, **vǫlǫ-ǫb-ǫn-ǫ*, **vǫlǫ-ǫb-ǫn-ikǫ*, **vǫlǫ-ǫb-ǫstvo*), ср. фрак., скиф. суш. на *-uǫ*, *-uǫc*, хетто-лув. *-uwa*. Адаптация заимствования произошла посредством праслав. расширения основы. Но шансов оказаться заимствованием из германских языков у слова *вѣлхвъ* всё же больше, чем у *волохъ*.

Независимо от малой убедительности собственно прагерманской этимологии *valha* (Fick – Falk 1909: 403) это слово имеет в своем

семантическом репертуаре значение ‘толкователь, медиум’. О типологии такого развития семантики написано много. Стереотип племенного сознания: иноплеменник, чужак, изгой, следовательно, злонамеренный, колдун, вредоносный волшебник, насылающий порчу, изверг, враг.

Итак, заимствование корня слова *волхв* из германских диалектов (**walh-*) представляется весьма вероятным. Место заимствования — Скифия, время — III–IV вв. н. э. Этноним же *волохи* скорее является прямым заимствованием из латыни (*volsci*) на рубеже эр.

Приняв же за основу мнение о заимствовании и того и другого из германских языков, будем вынуждены признать их этимологическую гомогенность (оба являются продолжением герм. **walh-*, не слишком ясного происхождения).

Мне представляется более вероятным гетерогенное происхождение славянских слов *волхвы* и *волохи*. Первое — из германских языков (включая первичную семантику — ‘волшебник чужого племени’), второе — из латыни (первичное значение — ‘происходящий из общности вольсков’).

Лингвистика свидетельствует о продолжительном значительном влиянии латинского языка на язык предков славян.

Заимствования в праславянском из латинского обычно документируются такими сравнениями: **agōbъ* < *angulus*; **ālbudъ* < вулг.-лат. *albundus*; **ārmę*, **ārmęte* < *argentum*; **arъto* < *arma*; **astrō* (**astrębъ*) < ибер.-лат. **astur* (*vultur*); **atje* < *etiam*; **bakul’ a* < *baculum*; **bālbъ* < *balbus*; **čičera* < *cicer*; **čitъ* < *citus*; **datъje* < *datio*; **dъbati* < вулг.-лат. *dubare* (*dubitare*); **dъska* < *discus*; **dъly*, **dъlъve* < простореч. контаминация *dōlium* / *diluvium*; **edakъ* < *edax*, *edacis*; **ętъje* < *emptio*, *emptionis*; **glōtъ*, **glōtati* < вулг.-лат. *glutto*, *glutio*; **golъbъ* < *columbus*; **grāda*, **grādъ* < *grandis*; **gręda* < вулг.-лат. *grundā*; **jъgōla* < *jugulae*; **kālęda* < *Calendae*, *Kalendae*; **kāstra* < *castrum*, *castra*; **kladivo* < *gladius*, *gladium*; **kлъbъ* < *glomus* (*clomus*), *globus*; **kuponъ* < *caupōna*, *caupōnium*; **kълka*, *kълkъ* < *calx*, *calicis*; **lāky*, **lākъve* < *lacus*, -ūs; **lęto* < *laetē*, *laetus*; **lęvъ*, -a, -o < *laevus*, -a, -um; **māltъ* < *malleus*, *mateola*; **malъ* < *malus*; **manъ* < *manes*; **matorъ* < *mātūrus*; **pastyръ* < *pastor*, *pastōris*; **pravъ* < *pravus*; **pъkълъ* < *picula*; **Rymъ* < **Rōma*; **ščapъ* < *scāpus*; **sečivo* < *secivum*; **sekyra* < *secūris*, *secūrem*; **spinъ* < *spina*;

**stativъ* < *stativus*, -a, -um; *(š)ǫpati < *stipare*; *vĕniti < *vĕnire*, *vĕneo*; *volxъ < **volscus*; *vǫlmъ < *ulmus* (ЭССЯ вып. 1—38; Мартынов 1983: 35—46; Шапошников 2008a: 225—235). В составе этих относительно ранних заимствований обращают на себя внимание слова латинского просторечия и провинциализмы (иберийское слово *astur* могло попасть на восток вместе с вексилляциями бракаравгустанов, например).

К древнейшим заимствованиям из праслав. диалекта в будущие вост.-романск. диалекты относят *ábur*, *ábure* ‘пар’ < **ǫbv(ǐ)l-* / **ǫbv(ǐ)lǐ-* (**obvǫľ*, -b), *báltǎ* ‘лу́жа, озеро, пруд’ < **báltǎ* (**bolto*), *bulz* ‘ком, шар’ < **bǫlz-* (**bǫlz-*), *daltǎ* ‘долото, зубило’ < **dǎl(b)tǎ* (**dol(b)to*), *gard* ‘забор, ограда’ < **gǎrd-* (**gordǫ*), *gatǎ* ‘готовый’ < **gǎtu-* (**gotovǫ*), *grunz* ‘кусок, глыба’ < **grǫdi-* (**grǫď*), *kǎputǎ* ‘верхняя часть ступни, верхняя часть обуви’ < **kǎputǎ* (**kopyto*), *mǎgurǎ* ‘большой холм’ < **mǎgǫla* (**mogyla*), *meturǎ*, *mieturǎ*, *meture*, *mǎturǎ* ‘метла’ < **m’atǫla* (**metǫla*), *murg* ‘гнедой, тёмно-коричневый’ < *(*s*)*mǫgl-* / *(*s*)*maugl-* (**smugľ*), *negurǎ* ‘мгла, туман’ < **mǐg(ǫ)la* (**mǔgla*), *pǐrǫu*, *pǐrǎu*, *pǎroi* ‘ручей, поток’ < **pǎrǎj-* / **pǎrav-* (**paroľ* / **parovǫ*), *scrobu*, *scorburǎ* ‘выемка, дупло’ (если не излаг. *curvor*, -*ǫris*?) < **skǫrbǫla* (?) по глаголу **skǫrb-* (**xǫrbati*), *stǐnǎ* ‘овечий загон’ < **stǎn-* (**stanǫ*), *stǎpǐn* ‘хозяин’ < **stǎpǎn-* (-in-) (**stopaninǫ*), *smǐntǐnǎ* ‘сметана’ < **sm’ǎtǎna* (**smǔtana*), *šut*, *ciuitǎ* ‘лань (безрогая)’ < **kǎšuta* (**košuta*), *vatrǎ* ‘место в печи, где горит огонь; очаг’ < *(*v*)*atra* (Калужская 2001: 21, 25, 27, 32, 33, 34, 36, 39, 40, 41, 44, 46, 47, 49). Совершенно очевидно, что эти языковые контакты произошли еще на «дометатезной» стадии праславянского (-*CarC-*), до перебоя *sk* > *x*, т. е. в первые века н. э.

Место и время данных языковых контактов могут быть определены весьма точно — римские провинции Дакия, Мёзия, Малая Скифия. Время этого межъязыкового взаимодействия — I—III века н. э. — характеризуется ранними латинскими заимствованиями в праславянском языке. Территориальная смежность этносов и пограничное двуязычие отражаются в праславянском языке в виде лексических инноваций-проникновений латинского вида, фонетически и семантически адаптированных (субституция). Лексические заимствования предполагают в качестве необходимых и достаточных условий культурные влияния и экспорт-импорт реалий (новых орудий и средств производства, артефактов, изделий прикладных и изобразительных искусств и т. п.) и новых понятий и идей (мифологем, обрядов, обычаев и т. п.). В частности, совершенно очевидна адаптация в

праславянском двух римских праздников и сопряженной с ними обрядности: *Брумалии* → *Корочунь* / *Крачунь* и *Календы Январия* → *Кольда* (Шапошников 2008). С того же времени появился в праславянском языке и топоним *Рим*.

Примечательным в данном случае является то, что эти латинские заимствования в праславянском лексическом фонде нередко присутствуют и в позднепраславянских диалектах племен, как будто бы не оставшихся в римских провинциях, а бежавших на север от Карпат и Татр (венето-лехитская группа) или на восток от Днестра (антская группа, предковая для болгаро-македонских, сербохорватских и вост.-славянских диалектов).

Позднейшие заимствования из поздней латыни, а зачастую уже из вост.-романских диалектов документируются немногочисленными примерами: **ban'a* < позд.-лат. *banea* < *balneum*; **bъtarъ* < позд.-лат. *butarius*; **bъtъ*, *bъti*, *bъtъve* < позд.-лат. *buttis*; **kuma*, **kumъ* < вост.-ром. **cumătră*, *cumătru* < **compter*, **commater*; **misa* < позд.-лат. *mēsa* < *mensa*; **mātuka* < позд.-лат. *mattiuca*; **mъskъ* < **muşku*, *muşkoi* ‘мул, лошак’; **oсъtъ* < **ăcētū* < *acetum*; **rusalъka* < вульг. лат. **rosal-* < **rosarius*; **skъdelъ* / **skădelъ* < *scutella* + *scandula*; **čъbrъ* < **ĭbrū* < **thimbru* < *thymbrus*.

Место и время данных языковых контактов могут быть определены также весьма точно — все те же бывшие римские провинции Дакия, Верхняя и Нижняя Мёзия, Малая Скифия в период 440–560-е гг. Сотни тысяч романо-язычных военнопленных, поселенных Аттилой среди славянской общности Малой Скифии от Днестра до Тисы дали немногочисленные слабо адаптированные заимствования позднелатинского (вост.-романского) вида в поздний праславянский накануне его распада.

Помимо влияния поздней латыни на поздний праславянский лексический фонд, ощутимо удивительное единообразие фонетических, словоизменительных (система именного склонения) мутаций, и даже сходство словообразования и словосочетания (сложные числительные) в позднем праславянском и позднелатинском диалектных континуумах.

Аналогии в системе существительных.

В праславянском окончании именительного падежа I склонения *-a* / *-’a* слились прежние и.-е. окончания имен ж. и м. р. *-ă*, *-ā*, *-ē*, *-iē*, *-ō*, *-ū* (серна: **čъrnă* < *k’îrnă* < **k’rnă*; ость: **oça* < **ăk’a* < **ăk’ē* < **ăkiēs* (лат. *aciēs*, род. п. *-ēi*, арх. иногда *-ī* ж. р. ‘острие, кончик’); пахота:

**or'a* < **orē*, берёза: **berza* < **b'arg'a* < **bhergē*, гроза: **groza* < **grāg'a* < **gorgē* (греч. γοργή, ср. γοργώ) (Журавлев 1983: 131), а в парадигме склонения имен ж. р. на -*a* окончание им.-вин. п. мн. ч. -*y* (из *ū*) восходит к окончанию вин. п. мн. ч. основ ж. р. на (*ū*) ~ в румынском окончании I склонения -*ă* / -*ă* слились прежние окончания ж. и м. р. -*ă*, -*ā*, -*ē*, -*iē*, -*i*, -*ō*, -*ū* (лат. I склонение: *apă* < *aqua*, *roată* < *rota*; V склонение: *amăreală* < *amarities*, *blîndeță* < *blanditia*; III склонение *marmură* < *marmor*, *marmoris* и *soră* < *sorōr*; IV склонение *noră* < *nurus*).

В праславянском окончании им. пад. II склонения -*ǫ* слились окончания и.-е. склонения на -*ǫ* (из -*ǫ* > -*ǫs* > и.-е. -*ǫs*) (домъ: **domǫ* < **dāmǫs* < **domōs*) и на -*ǫ* (из -*ǫ* > -*ǫs*) (сынъ, сынъве: **synǫ* < **synǫ* < **sȳnǫs* < **sānǫs*, ср. лат. *fructūs*, -*ūs*, -*uī*, -*um*, -*ū*); именно из и.-е. склонения на -*ǫ* в праславянском склонении унаследованы: окончание им.-вин. п. ед. ч. -*ǫ* (< *ǫ*), окончание дат. п. ед. ч. -*u* (< -*ou*), окончание тв. п. мн. ч. -*ǫmi* (-*ǫmi*), окончание тв. п. мн. ч. -*y* (*ū*) (Георгиев 1983: 15–16) ~ в румынском окончании II склонения -*ø* / -*u* имеет продолжение лат. окончание II склонения -*us* < и.-е. **-os*.

В праславянском окончании -*b* (-*is* > -*ī* > -*b*) унаследовано и.-е. склонение на -*ī* (мышь: **myšb* < **mūs'ī* < **mūsīs*, ср. лат. *mus*, *muris*; ость: **ošb* < **āk'ī* < **ak'īs*, ср. греч. ὀκίς 'колючка, остриё') ~ в румынском III склонении (рум. -*e*, -*ī*, молд. -*e*, -*b*) унаследовано лат. III склонение (-*is*, -*i*, -*em*) (*moale* < *molle*, *mollis*; *munte*, *munți* < *montem*, *montis*; *moarte*, *morți* < *mortem*, *morti*, *pește* < *piscem*, *piscis*; *vulpe* < *vulpem*, *vulpes*) и V склонение (-*iēs*) (*blîndețe* < *blanditiēs*).

Эти аналогии указывают на то, что именное склонение праславянского и румынского языков претерпевали перестройку в одном ареале и в одно время, и, возможно, в состоянии языкового союза.

Аналогии в системе числительных.

Как полагают, румынские числительные второго десятка (12 – *doi-spre-zece*) образованы из латинских элементов по славянской модели (**dъva-na-desęte*). По славянскому типу образованы и формы десятков (*doua-zeci* ~ **dъva desęte*) (Сухачев 1990: 155, 160). В славянской этимологии напротив ссылаются на восточнороманские модели образования числительных второго десятка и десятков как возможный источник праславянских инноваций (ЭССЯ 4: 98–99, 224–225; 5: 186–187; 36: 58–59). По сути дела, речь идет не о генетическом родстве языковых форм, а об ареальной их природе (совместной инновации).

Аналогии в системе глагола.

Самые продуктивные типы праславянского глагольного спряжения — на *-ati* / *-'ati* и *-iti*, значительно менее продуктивен тип на *-ěti*. В румынском языке наиболее продуктивными оказались спряжение на *-a* (лат. *-āre*) и, особенно на *-i*, *-î* (лат. *-īre*), наименее продуктивен тип *-ea* (лат. *-ēre*).

В праславянском определенно бытовали отглагольные прилагательные на *-тъ* (русск. *воспетый, гретый, битый, литой*). Аналогичные румынские образования, восходящие к пассивной форме причастия латинских непереходных глаголов, распространились и на переходные глаголы, стали доминирующими (*cîntat* < *cantatus*, *plecat* < *plecatus*, *auzit* < *auditus*, *placut* < *placitus*).

Пусть эти аналогии не столь многочисленны в сопоставляемых системах глаголов, все же и они являются указанием на ареальную природу славяно-волошского схождения.

В целом развитие восточнороманских именных и глагольных парадигм не может быть сведено к соответствующим латинским или общероманским прототипам. Для их объяснения требуется учет не только внутриязыковых тенденций развития, но и все виды иноязычных влияний (Сухачев 1990: 160).

Вышеперечисленные аналогии свидетельствуют о том, что и праславянский и восточнороманский претерпели аналогичные изменения в системах имен и глагола примерно в одном месте (в одном языковом ареале) и в одно время.

Время определяется самим фактом существования еще общеславянского языкового состояния, пусть даже накануне распада. Место определяется фактом оторванности восточнороманского праязыка от общероманского языкового ареала. Иными словами, ареальное объединение восточнороманского и общеславянского праязыков могло иметь место только до окончательного распада последнего на славянскую, венетскую и антскую диалектные общности (т. е. до конца V в. н. э.). А отрыв восточнороманского языка от общероманского ареала датируется очень точно — 440-е гг. н. э. Именно в результате походов полчищ Аттилы по диагональному пути на Константинополь за Дунай было угнано не менее 200 тысяч военнопленных римлян (преимущественно потомков эвакуированных из дакийских провинций в 271 г.). Эти римляне (влахи-волохи) были расселены преимущественно в Малой Скифии, между Дунаем и Карпатами,

даже на западном берегу Днестра (ныне Мунтень и Молдова) и дали начало восточнороманской общности.

После бурного гуннского периода 375–450 гг. в междуречье Прута и Истра, а также в Трансильвании, провинциально-римская археологическая культура окончательно прекратила свое существование. Теперь становится понятным, что носителями пережитков провинциально-римской культуры было исконное праславянское население провинций Дакии, которое оставалось в местах своего традиционного расселения и после эвакуации римлян в 271 г., и после разгула готов и гуннов.

В 440–450-е гг. тут всюду установилось смешанное население. Поселения этого времени характеризуются керамикой гончарного круга и бронзовыми украшениями провинциально-римских типов. Население было романским и германским, как полагают археологи. Но это были не только этнические германцы (гепиды и готы) и римляне (волохи), но и поздние праславянские племена провинций Дакии. Возобновившийся после 170-ти летнего перерыва симбиоз волохов и предков славян в 440-е гг. на сей раз был дополнен германской этнической составляющей, которая доминировала в этом родо-племенном триединстве.

Как полагают археологи, гепиды поселились в Трансильвании и в долинах притоков Тисы. Германские (гепидские и готские) парные фибулы в зверином стиле 450–550 гг. очерчивают ареал расселения германцев, а именно германских женщин. Гепиды же и готы составляли основу гарнизонов римских крепостей на Дунае (Седов 1995). О славянско-германских языковых отношениях см. иной сюжет (Шапошников 2011: 160–162).

ЛИТЕРАТУРА

- Вопросы этногенеза — Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев (методология и историография) / Отв. ред. В.Д. Королук. М., 1976.
- Георгиев 1983 — *Георгиев В.И.* Праславянский среди других и.-е. языков // Резюме докладов и письменных сообщений. IX Международный съезд славистов. Киев, сентябрь 1983 г. М., 1983. С. 15–16.
- Горяев 1896 — *Горяев Н.* Этимологический словарь русского языка. Изд. 2. Тифлис, 1896.

- Журавлев 1983 — *Журавлев В.К.* Относительная хронология праславянских процессов по данным внешней и внутренней реконструкции // Славянское языкознание. IX Международный съезд славистов. Киев, сентябрь 1983 г. Доклады советской делегации. М., 1983. С. 120–134.
- Иванов, Топоров 1979 — *Иванов Вяч.Вс., Топоров В.Н.* К вопросу о происхождении этнонима «валахи» // Этническая история восточных романцев (древность и средние века) / Отв. ред. В.Д. Королюк. М., 1979. С. 61–85.
- Калужская 2001 — *Калужская И.А.* Палеобалканские реликты в современных балканских языках (К проблеме румыно-албанских лексических параллелей). М., 2001.
- Мартынов 1983 — *Мартынов В.В.* Язык в пространстве и времени. К проблеме глоттогенеза славян. М., 1983.
- ПВЛ // ПСРЛ 1923, 1926 — Повесть временных лет. Ипатьевская рукопись ПВЛ // ПСРЛ, 3-е изд. Т. 2. вып. 1. Пг., 1923; Лаврентьевская рукопись ПВЛ // ПСРЛ, 2-е изд. Т. 1. Л., 1926.
- Преображенский 1910 — *Преображенский А.* Этимологический словарь русского языка. М., 1910–1918. Вып. 1–14: *а–сулея*.
- Седов 1994 — *Седов В.В.* Славяне в древности. М., 1994.
- Седов 1995 — *Седов В.В.* Славяне в раннем средневековье. М., 1995.
- Сухачёв 1990 — *Сухачёв Н.Л.* Румынский язык // Основы балканского языкознания. Языки балканского региона. Часть I (новогреческий, албанский, романские языки) / Отв. ред. А.В. Десницкая. Л., 1990. С. 141–182.
- Творогов 1984 — *Творогов О.В.* Лексический состав “Повести временных лет” (словоуказатели и частотный словарь). К., 1984.
- Трубачев 2002 — *Трубачев О.Н.* Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. Изд. 2-е, доп. М., 2002.
- Фасмер 1996 — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. 3-е изд., стер. М., 1996. Т. 1.

- Шапошников 2008 — *Шапошников А. К.* Крачун и Коляда. Истоки славянской традиции. Этимологический и культурологический аспекты // Культура в языке и литературе — язык и литература в культуре. Материалы Международ. науч. конф., посвященной Дням славянской письменности и культуры — 23–25 мая 2008 г. Бишкек, 2008.
- Шапошников 2008a — *Шапошников А. К.* Лексическая составляющая пралаตินского вида в праславянском // Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2008. С. 225–235.
- Шапошников 2011 — *Шапошников А. К.* Славянский глоттогенез, этногенез и ДНК-генеалогия (опыт согласования свидетельств гуманитарных и естественнонаучных дисциплин) // “Вопросы филологии”. Спецвыпуск: VI Международная научная конференция “Язык, культура, общество”, Москва, 22–25 сентября 2011 г. Т. 1: Тезисы докладов. Т. 2: Пленарные доклады.
- Шилов 2008 — *Шилов А. Л.* Материалы к словарю ранних прибалтийско-финских, чудских и саамских заимствований русского языка. М., 2008.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков. Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева. М., 1974—. Вып. 1—.
- Brückner 1924 — *Brückner A.* KZ 48, 194 (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Begründet von A. Kuhn. Berlin, 1852 I sequit.).
- Fick
Falk 1909 — Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen: Dritter Teil: Wortschatz der Germanischen Spracheinheit by August Fick with contributions by Hjalmar Falk, entirely revised by Alf Torp in 1909. Electronic version created by Sean Crist (kurisuto@unagi.cis.upenn.edu).
- Mikkola 1894 — *Mikkola J. J.* Berührungen zwischen den westfinnischen und den slavischen Sprachen. Helsingfors, 1894 (MSFOu № 8), 103.

-
- Miklosich 1886 – *Miklosich F.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886.
- Moszyński 1957 – *Moszyński K.* Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego. Wrocław, 1957.
- Streitberg 1943 – *Streitberg W.* Urgermanische Grammatik. Heidelberg, 1943.
- Torp 1909 – *Torp Alf.* Urgermanischer Sprachschatz. Goettingen, 1909.
- Wolf – *Wolf A. – Pleteršnik M.* Slovensko-nemški slovar. Ljubljana, 1894–1899. I–II.
- Pleteršnik 1899

В.П. Шульгач

(Київ)

ЩЕ РАЗ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ЛІТОПИСНОГО *ВЕРДЕРЕВА**

Ойконім *Вердеревъ* згадується в переліку Рязанських міст у відомому спискові «А се имена градомъ всѣмъ Русскимъ, далнимъ и ближнимъ» (ПСРЛ VII, 241). На думку історика М.М. Тихомирова, час появи списку – кінець XIV ст. (Тихомиров 218); історична назва міста ідентифікується ним із сучасним с. *Вердеревево* Скопинського р-ну Рязанської обл. (висловлюється однак й припущення, що Вердеревъ необхідно шукати на місці самого Скопина або с. Городецького, що на р. Верді, неподалік її впадіння в Ранову (Барсов 27; Тихомиров 245).

Існує лінгвістична версія, за якою найменування *Вердеревъ* пов'язується з гідронімом *Верда*. Проміжною формою нібито була основа **verderь* 'той, хто живе на р. Верді', пор. рос. *волгарь* 'той, хто живе на Волзі'. Пізніше від цієї основи за допомогою д.-руськ. суфікса *-евъ* зі значенням посесивності утворилася засвідчена в літописі форма *Вердеревъ* (Нерознак 38–39). Цієї версії дотримувався С.Б. Веселовський (Веселовский 65), здається, її поділяє й М. Ююкін. Принаймні він наводить ряд гідронімів з основою *Верд-* і «типово фіно-угорськими гідронімними формантами: *Верденьга*, *Вердуга* (варіанти *Вердугя*, *Вердуй*)», що, на думку дослідника, дає підстави пов'язувати їх з карел. *virta*, *virda* 'течія, потік; мілина в ріці', лів. *virdu*, люд. *virđ* 'течія ріки; потік води', фін. *virta* 'течія', саам. *verd* 'потік', а елемент *-евевъ* – із прибалт.-фін. *järvi*, *järv*, *jerv* 'озеро' (Ююкін 32).

Штучність подібного тлумачення очевидна.

* Частково видозмінений варіант тексту, опублікованого в Acta Baltico-Slavica. Warszawa, 2012. T. XXXVI. S. 61–65.

По-перше, *Верде́рев* розміщений на р. Молва п. Проні п. Оки і безпосередньо не контактує з гідронімом *Верда*.

По-друге, гідроніми *Верда*, *Верденьга*, *Вердуга* (*Вердуя*, *Вердуй*) – це слов'янські похідні, які зводяться до **Vьrda*, **Vьrdenьka* / **Vьrdьnьka*, **Vьrduga*, **Vьrdujь*, і немає потреби шукати для них іншомовне першоджерело. Щодо апелятивів *virda*, *verd*, *virta* і под., то слід ще розібратися, чи мають вони етимологічне пояснення в карельській, фінській та саамській мовах. Крім того, не зовсім коректно виділяти звуковий комплекс *-epd-* (: *Верда*) в гідронімах *Кердь*, *Кердуз*, *Иберд* / *Иберда*, *Посерда* (Ююкін 33), які можна задовільно проетимологізувати на слов'янському мовному ґрунті (< **Кьrdь*, **Кьrdusь* / **Кьrduszь*, **Јььrdь* / **Јььrda*, **Posьrda*).

По-третє, від назв річок (і в давньоруський період також) не творяться катойконіми з суфіксом *-ep-* (*волгарь* з *-apь* – хронологічно нове утворення (Фасмер I, 337)).

По-четверте, важко уявити, щоб назва жителя **verderь* без стадії антропоніма (а такої не засвідчено) безпосередньо мотивувала ойконім *Верде́рев*.

На наш погляд, літописна назва *Верде́ревъ* – це фонетично вторинна форма, яка ніяким чином не мотивується гідронімом *Верда* чи гіпотетично утвореним катойконімом **verderь*, як стверджують В.П. Нерознак та М. Ююкін. *Верде́рев* сягає першопочаткового **Верхде́ревъ*. Після падіння редукованих утворилася важка для артикуляції консонантна група *-pxd-*, у якій занепав задньоязиковий. У доступних нам історичних документах форма **Верхде́ревъ* не фіксується, однак під 1522 р. наводиться похідне – «о[т]чина на Рязани *Верхде́ревская*», а також її власники – *Верхьде́ревские* Василій і Семен Федоровичи (АСЭИ III, 384, акт № 363), а ще раніше – Павел Васильевич *Верхде́ревский*, 1504 р. (там само, акт № 362). Розгалуженість родоводу *Верде́ревских* у XVI–XVII ст. засвідчують історичні джерела (Милюков 80, 99, 193; УАИ 23). Нарешті, усі крапки над *i* розставляє пізніший за часом документ, датований 1688–1692 рр.: «И Григорей Григоревъ сынъ был на вотчине своей **Верхь-де́ревъ**, и по вотчинъ учель слить **Верхде́ревской**, и отъ него де повелись Верхде́ревские» (РИБ VIII, 1212; виділено нами. – *В.Ш.*), тобто антропонімоформула *Верхде́ревский* зобов'язана топоніму *Верхь Дерево*.

Ці писемні фіксації, які й слід розцінювати як етимологічні, були, очевидно, невідомі В.П. Нерознаку, С.Б. Веселовському та М. Ююкіну й не взяті до уваги.

За моделлю «іменник *верх* у просторовій функції + топонім» виникло чимало географічних найменувань на слов'янських теренах:

укр. ліс *Вердубеччя* (Пура 1, 59) < **Верхдубеччя*, кут. села *Верзульня* ~ р. *Зульня* (с. Кідри Володимирецьк. р-ну Ровенськ. обл. (Анк.)), кут. села *Верпілля* (с. Гараджжа Луцьк. р-ну Волинськ. обл. (Анк.)), він же *Верхпильє*, 1908 р. (ДАВО ф. 247, оп. 1, од. зб. 43, арк. 20); ліс *Верстав* (с. Копилля Маневицьк. р-ну Волинськ. обл. (ОАІУМ)), дорога *Верстава* (с. Залізниця Любешівськ. р-ну Волинськ. обл. (Анк.)) ~ сінокіс *Верхстава* (с. Довге Поле Дубенськ. р-ну Ровенськ. обл. (Пура 1, 61)); с. *Верхрата* (Львівськ. обл.) ~ р. *Рата* п. Зах. Бугу ~ прізвище *Верхратський*; *Veruotoda* – оронім на Бойківщині (Рудницький 79 – «неясно») ~ оронім *Молода*, гідронім *Молода* – в Рожнятівському р-ні Івано-Франківської обл. (СТУ 372) та ін.;

ст.-рос. *Верхдубеньє* = *Верхдубенский* стан – у колишньому Переяславському пов. ~ Григорій чернец, Костянтинів син *Верхдубенського*, 1482 р. (АСЭИ I, 57, акт № 59), *Вердеревщина* – ойконім у колишній Тамбовській губ. (Vasmer RGN II, 38) < із **Верхдеревщина*, рос. *Верх Пруда*, *Верх Речки*, *Верх Лога*, *Верх Долгого Колодезя*, *Верх Озеро* та ін. – ойконіми в різних регіонах (Vasmer RGN II, 51–54), *Верхлога*, *Верх-рички* – назви полів (Чагин 84, 87) і т. п.;

блр. *Верх Возера* – назва поселення в Мінській обл. (Рап. Мін. 49), *Верх Жар*, *Верх Лес*, *Верх Мох*, XVI ст. – мікротопоніми в колишньому Пінському старостві (ПКПС II, 157, 237, 357), оз. *Верфір'є* < **Верх Вір'є*, поле *Верхключ* – на Туровщині (ТС 5, 368, 389), *Верхатур'є* – поле біля витоків р. Тур (Иванова 38) і под.;

болг. *Вър брегá*, *Вър вáда*, *Вър ливáда*, *Вър къщите* – мікротопоніми в Маданско (Христов 158); *Вър Стръма*, *Вър Дубрава*, *Вър локва* та ін. – місцеві назви (Заимов 239);

слвн., серб. *Vrhoplje* ~ хорв. *Vrpolje* (5) – ойконіми; *Vržerala* – назва поселення в Боснії та Герцеговині (Im. m. 475). Пор. також слвн. *Vrh Mihaéla* / *San Michéle del Carso* (Merkù 1999: 78), *Vrh gavg* = *Vrgal* = *Vrgau* – оронім (Merkù 2006: 206), *Vrh lazine* – мікротопонім (Šekli 123), серб. *Врелáва* – назва поля (Кожельац 275) та ін.;

пол. *Werchstaw* / *Werch stawu* – гідронім у бас. Сяну (HW 92);

чеськ. *Vrchbělá* [= *Horní Bělá*] – ойконім (Profous IV, 631–632);

слвц. *Вер Гáйу*, *Вер Вéрха*, *Вер Лáзок* ~ *Верх Лáбы*, *Верх Рóга*; *Вер' Берéга*, *Вер' Білої Гóры* ~ *Вер'х Груш*, *Вер'х Лук* та багато ін. (Дуйчак 19, 342–353).

Ця ж модель спостережена й на позаслов'янських теренах, пор., наприклад, лит. *Virš-upis*, *Virškautys*, *Viršuprūdė* (Vanagas 387–388) – гідроніми і лит. *viršus* ‘верх’ (Lyberis 723).

Таким чином, літописний *Вердеревъ* сягає початкової форми **Верхдерев* (пор. історичне на ... *Верхъ-Деревь*, Місц. одн. від *Верхъ-Дерево*, сучасне *Вердерев*) < словосполучення *Верх* < *верх* + контактний (мікро)топонім *Дерево*. Стосовно останнього пор. ойконіми *Дерево* – в Донецькому краї, (похідні *Дерева* в колишніх Новгородській і Тверській губ. (Vasmer RGN II, 714, 718), укр. *Середнє Дерево*, 1763 р. – назва поля в с. Черче Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. (Теодорович V, 310) і т. п.

ЛІТЕРАТУРА

- Анк. – Анкета для збору ономастичних матеріалів.
- АСЭИ – Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в. М., 1952–1964. Т. I–III.
- Барсов – *Барсов Н.П.* Материалы для историко-географического словаря России. I: Географический словарь русской земли (IX–XIV ст.). Вильна, 1865.
- Веселовский – *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- ДАВО – Державний архів Волинської області. (Фонди).
- ДАИ – Дополнения к Актам историческим, собр. и изд. Археографическою комиссиею. СПб., 1875.
- Дуйчак – *Дуйчак М.* Мікротопонімія українських сіл Східної Словаччини (Лексико-семантичні групи та структура) // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Пряшів, 1994. Вип. 19. С. 260–372.
- Иванова – *Иванова А.А.* Микротопонимия Мозырского Полесья. Мозырь, 2003.
- Кожельцац – *Кожельцац Љ.* Ономастика Тимока // Ономатолошки прилози. Београд, 1990. Т. XI. С. 109–363.
- Заимов – *Заимов Й.* Заселване на българските славяни на Балканския полуостров: Проучване на жителските имена в българската топонимия. София, 1967.
- Милюков – *Милюков П.Н.* Древнейшая разрядная книга официальной редакции (по 1565 г.). М., 1901.

- Нерознак — *Нерознак В.П.* Названия древнерусских городов. М., 1983.
- ОАІУМ — Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
- ПКПС — Писцовая книга бывшего Пинского староства, сост. по повелению короля Сигизмунда Августа в 1561–1566 годах ... Лаврином Воиною с переводом на русский язык. Вильна, 1874. Т. I–II.
- ПСРЛ — Полное собрание русских летописей. СПб., 1856. Т. VII: Летопись по Воскресенскому списку, изд. по высочайшему повелению Археографической комиссиию.
- Пура — *Пура Я.О.* Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини. Рівне, 1990. Т. I.
- Рап. Мін. — *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мінск, 1981.
- РИБ — Русская историческая библиотека. СПб., 1884. Т. VIII.
- Рудницький — *Рудницький Я.* Географічні назви Бойківщини. Вид. 2. Вінніпег, 1962.
- СГУ — Словник гідронімів України / Укладачі: І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. К., 1979.
- Теодорович — *Теодорович Н.И.* Волынь в описании городов, местечек и сел. Почаев, 1903. Т. V.
- Тихомиров — *Тихомиров М.Н.* Список русских городов дальних и ближних // Исторические записки. М., 1952. Вып. XL. С. 214–260.
- ТС — Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. М., 1986–1988. Т. I–IV.
- Христов — *Христов Г.* Местните имена в Маданско. София, 1964.
- Чагин — *Чагин Г. П.* Пермь Великая в топонимических доказательствах. Пермь. 2004.
- Ююкин — *Ююкин М.А.* Этимологические заметки по древнерусской ойконимии. Часть I: Названия с гидрони-

- мическими основами // Acta Baltico-Slavica. Warszawa, 2008. Т. XXXII. С. 31–42.
- Im. m. – Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. Beograd, 1956.
- HW – Hidronimia Wisły. Cz. I: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Red. P. Zwoliński. Wrocław etc., 1965.
- Lyberis – *Lyberis A.* Lietuvių-rusų kalbų žodynas / Red. Ch. Lemchenas. Vilnius, 1962.
- Merkù 1999 – *Merkù P.* Slovenska krajevna imena v Italiji: priručnik = Toponimi sloveni in Italia: manuale. Trst, 1999.
- Merkù 2006 – *Merkù P.* Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu / Ured. M. Furlan in S. Torkar. Ljubljana, 2006.
- Profous, Svoboda – *Profous A., Svoboda J.* Místní jmená v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. Praha, 1947–1957. Т. I–IV.
- Šekli – *Šekli M.* Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici. Ljubljana, 2008.
- Vanagas – *Vanagas A.* Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981.
- Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

В.О. Яцій
(Київ)

ТОПОНІМІЯ РАДЕХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ). I*

Дослідження назв поселень Радехівського району Львівської області¹ на діахронному та синхронному рівнях – важливий етап у вивченні топонімікону цієї території, оскільки відомо, що найменування населених пунктів містять у собі чимало цінної інформації про історію освоєння й заселення відповідних теренів. Згідно з “Історією міст і сіл Української РСР: Львівська область”, територія сучасної Радехівщини була заселена ще в добу палеоліту, про що свідчать археологічні пам’ятки, виявлені поблизу таких поселень, як Бишів, Волиця, Корчин, Лопатин, Миколаїв, Нестаничі, Новий Витків, Павлів та ін. Див. (ІМСУ Льв. 616, 617, 635, 636, 637–638; Дзьобан, Лаба 7–8).

Мета пропонованої розвідки – історико-етимологічний аналіз сучасних назв поселень Радехівського району Львівської області:

* Продовження циклу статей, опублікованих в: Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. Луцьк, 2010. С. 274–285 (*Артасів, Бучали, Викоти, Глиняни, Голобутів, Грімне, Добросін, Жвірка, Кавське, Корчин, Лібша*); Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія: Філологія / Ред. колегія: В.Г. Матвішин (голова), Д.Г. Бучко, М.І. Голянич та ін. Івано-Франківськ, 2011. Вип. XXIX–XXXI. С. 131–133 (*Колтів, Потеліч, Родатичі, Судова Вішня*); Життя – у слові: 36. наук. праць на пошану академіка В.М. Русанівського / Відп. ред. В.Г. Скляренко. К., 2011. С. 146–151 (*Барілів, Більче, Винники, Доброгостів, Корничі, Милнів*); Студії з ономастики та етимології. 2011–2012 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. К., 2012. С. 257–265 (*Андріївка, Арламівська Воля, Баківці, Велика Озимина, Гійче, Гніздичів, Діділів, Дуняїв, Завадів, Заплатин, Купновичі, Лібоничі*); Праці Центру пам’яткознавства: 36. наук. праць / Ред. колегія: О.М. Титова (гол. ред.), В.І. Акуленко, Л.О. Гриффен та ін. К., 2012. Вип. 21. С. 217–222 (*Белз*).

*Ада́мівка*², *Андрі́вка*, *Бабичі*, *Барі́лів*, *Бати́в*, *Бєбєхи*, *Бєрєзі́вка*, *Бі́шієв*, *Волиця*, *Волиця-Барилова*, *Вузлове́*, *Гого́лів*, *Грицево́ля*, *Гута-Скляна*, *Дмі́трів*, *Дубини*, *Забáва*, *Завидче*, *Загатка*, *Збої́вська*, *Йосипівка*, *Корчін*, *Корчівка*, *Криве*, *Куликів*, *Кúстин*, *Кути*, *Лопáтин*, *Миколо́їв*, *Монастирок-Огляді́вський*, *Мукані*, *Немі́лів*, *Нєстаничі*, *Ні́виці*, *Новий Ві́тків*, *Новоста́вці*, *Обортів*, *Огля́дів*, *Оплі́цько* та *Ордів*.

Ада́мівка. Об'єднане з нп *Миколо́їв* (АТУ 2009). Історично згадане у 1880 р. як «*Adamówka – przysiółek, ob. Mikołajów*» (SG I, 22). На нашу думку, можливі такі варіанти утворення назви: 1) від антропоніма *Адам* (поширене ім'я, а також *Адам* – сучасне прізвище; РІЛ 256) + формант *-ів-к-а*; 2) від очевидного (контактного) (мікро)топоніма **Адамів* (*-ов-а*, *-ов-є*) + суфікс *-к-а*. За матеріалами М. Фасмера, на східнослов'янських теренах зафіксовано 44 *Адамівки* (Vasmer RGN I, 25–26).

Андрі́вка. Об'єднане з нп *Розжалів* (АТУ 2009). На сторінках історичних документів ойконім засвідчений у 1880 р. як «*Andrzejówka, ob. Jędrzejówka i Rozdziałów*» (SG I, 37); він же – *Андрі́вка*, 1987 р. (АТУ 184). З погляду словотворення вірогідні такі варіанти мотивації:

1) очевидним (контактним) (мікро)топонімом *Андрі́їв* (*-єв-а*, *-єв-є*) + суфікс *-к-а*, потенційність якого підтверджується назвами населених пунктів *Андрієво-Зорине*, *Андрієво-Іванівка*, *Андрієво-Іванове* – у Миколаївській та Одеській обл. (АТУ 363), сучасним мікротопонімом *Андрієва* – нива в с. Велимче Ратнівського р-ну Волинської обл. (СММ 1, 15) та ін.;

2) антропонімом *Андрій* (поширене ім'я і прізвище укр. (похідне) *Андрійко*; Holutiak 44) + формант *-ів-к-а*. Пор. також ОН укр. *Андрейко* (XXXХарк. 27), блр. *Андрэйка* (Памяць 171) – прізвища, ст.-пол. *Andrej*, 1445 р. (Rymut I, 5) і под.

На східнослов'янських теренах існував 291 ойконім *Андрі́вка*, сюди ж складені найменування нп *Андреевка Большая* (2) – у колишній Казанській та Нижегородській губ., нп *Андреевка Малая* (4) – у колишній Катеринославській, Казанській та Сибірській губ. тощо (Vasmer RGN I, 111-115).

Бабичі. Об'єднане з нп *Вузлове́* (АТУ 2009). Відоме в історичних документах від 1880 р. як «*z <...> Babicami*» (SG I, 624); згодом – *Бабичі*, 1987 р. (АТУ 184). Форма множини на *-і* від патроніма *Бабич*, пор. укр. *Бабич* (ТД 64), блр. *Бабич* (Памяць 234) та ін. – прізвища. Здавна на східнослов'янських теренах існувало 20 нп *Бабичі* (Vasmer RGN I, 220).

Барі́лів. Вперше назва поселення задокументована в 1448 р. (ІМСУ Льв. 635). Пізніші її фіксації: *Барилів* (*Varyłów*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 22); *Varyłów*, 1880 р. (SG I, 114) та *Барилів*, 1987 р. (АТУ 184). Ойконім із суфіксом *-ів*, утворений від антропоніма *Барил* (*-о*), пор. ст.-укр. Аньдрѣй *Барыло*, 1649 р. (Реєстр 180), укр. *Барил* – сучасне прізвище на Вінниччині (ХХВ 162), *Баріло* – прізвисько у Львівській обл. (СППЗУ 1, 78), *Барило* – прізвище в Сокальському р-ні (Прізвища 422), ст.-пол. *Varyło*, 1442 р. (Rumut I, 22), пол. *Varyl*, *Varyło* (SN 195) та ін. Додамо ще такі співвідносні географічні назви, як-от: *Баріло́ва* – куток у с. Осівці Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. (СММ 1, 30), *Барілі́вка* – болото в с. Бужани Горохівського р-ну Волинської обл. (СМУ 9), рос. нп *Барылова* – у колишній Пермській губ. (Vasmer RGN I, 282) і под.

Бати́їв. Об'єднане з нп *Кустин* (АТУ 2009). У “Йосифінській (1785–1788) і Францисканській (1819–1820) метриках” досліджуваний ойконім засвідчений як *Батиїв* (*Batyjów*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 22); він же згодом – «z chatami *Batyowa*», «*Batyów*, *Batyjów* – wieś», 1880 р.; *Batyów*, 1883 р. (SG I, 118; IV, 952), *Батиїв* (до 1950 р.) (ІМСУ Льв. 636), *Грушки*, 1968 р. (ІМСУ Льв. 636), *Грушки*, 1987 р. (АТУ 184) та *Батиїв* (АТУ 2009).

Історична назва поселення *Грушки*, швидше за все, могла поставити як форма множини на *-и* від вірогідного (суміжного) (мікро)топоніма *Грушка*, пор., наприклад, *Грушка* (4) – ойконіми в Україні (АТУ 382), так і як форма множини на *-и* від очевидного антропоніма *Грушка*. На користь останнього вказує сучасне прізвище укр. *Грушка* (Чучка 163). До аналогічних топонімів додамо ще *Грушки* (3) – назви населених пунктів в Україні (АТУ 382).

Новий ойконім *Батиїв* – це суфіксальний дериват на *-ів* в основі якого – антропонім *Батий*, пор. *Батий* (ІМСУ Льв. 134), рос. *Батый* ‘персонаж билин; від імені монгольського хана’ (Кондратьєва 30) і под.

Бєбєхи. Об'єднане з нп *Бєрєзі́вка* (АТУ 2009). Відоме як: «*Bebechy* – przysiółek wsi Laszkowa», 1880 р., «z *Bebechami*», 1884 р. (SG I, 123; V, 96) та *Бєбєхи*, 1987 р. (АТУ 184). На нашу думку, альтернативні такі варіанти походження: 1) від незафіксованого (суміжного) (мікро)топоніма **Бєбєх* (*-и*); 2) форма множини на *-и* від антропоніма *Бєбєх*, пор. сучасне прізвище укр. *Бєбєх* (ІМСУ ІФ 160), ст.-пол. *Bebech*, 1507 р. (Rumut I, 25) та ін.

Березівка³. Згідно з даними укладачів “Історії міст і сіл Української РСР: Львівська область” назва поселення вперше зафіксована у 1505 р. (ІМСУ Льв. 635); пізніше як *Ляшків* (*Laszków*), 1785-1788 рр., 1819-1820 рр. (ЙФМ 187), «*wsi Laszkowa*», 1880 р., «*Laszków* (по *rus. Laszkiv*)», 1884 р. (SG I, 123; V, 96), *Ляшків* (до 1946 р.) (ІМСУ Льв. 635) та *Березівка*, 1987 р. (АТУ 184). Сучасна назва села вторинна. Історичний ойконім *Ляшків* – дериват на *-ів* від особової назви *Ляшко*, про що свідчить такий антропонімний матеріал: укр. *Ляшко* (Слово 100), (похідне на *-ов*) блр. *Ляшков* (Памяць 249), ст.-пол. *Łaszko*, 1480 р. (Rymut II, 34) тощо.

Новий топонім не має однозначного тлумачення. Для нього вірогідні такі варіанти утворення:

1) від очевидного (суміжного) (мікро)топоніма *Березів* (*-ов-а*, *-ов-е*, *-ов-ий*) + суфікс *-к-а*, пор. нп *Березів* – у сусідньому районі (АТУ 187), *Березова Гать* (2), *Березова Лука*, *Березовий Груд*, *Березове* (9) – в Україні та ін. (АТУ 366);

2) в результаті онімізації апелювання *березівка*, пор. укр. діал. (кіровогр.) *березівка*, *березівка* ‘березовий ліс’ (Громко 24);

3) від прикметника *березовий* ‘вкритий *березами*, який має *березові* зарослі’ (Габорах 2007, 14), дооформленого вторинним суфіксом *-к-а*.

Пор. ще аналогічні топоніми *Березовка* (340) – назви поселень на теренах Східної Славії (Vasmer RGN I, 363–367), сучасні ойконіми *Березівка* (45), *Березівка Друга* – в Україні (АТУ 366) тощо.

Бішів⁴. Давнє поселення, на території якого знайдено історичні пам’ятки (поховання) VIII-V ст. до н. е. (ІМСУ Льв. 635). У “Йосифінській (1785–1788) і Францисканській (1819–1820) метриках” ойконім задокументований як *Бишів* (*Byszów*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 31); він же згодом – *Byszów*, 1880 р. (SG I, 517); «*Byszowie*», 1895 р. (SG XIV, 523); *Бишів*, 1987 р. (АТУ 184). Аналізована назва села мотивована антропонімом **Биш* + суфікс *-ів*. На потенційність цього пояснення вказують такі особові назви: сучасне укр. (парадигматичне) *Биша* (Устименко 49), (похідні) ст.-укр. Радко *Бишенко*, Микита *Бишовець*, 1649 р. (Реєстр 380, 470), блр. *Биш* (Бірыла 1969, 75), ст.-пол. *Bysz*, 1467 р. (SSNO I, 295) та ін. Додамо ще *Бишев*, *Бишева* (3), *Бишево* (2) – назви поселень у колишніх Казанській, Олонецькій та ін губ. (Vasmer RGN I, 395), сучасні ойконіми *Бишів* (2) – в Україні (АТУ 367).

Во́лиця. Об'єднане з нп *Корчін* (АТУ 2009). Давнє поселення, на околицях якого виявлено рештки жител кам'яної доби (III тисячоліття до н. е.) (ІМСУ Льв. 636). Первісно населений пункт відомий під назвою *Волиця* (*Wolica*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 62); пізніше – *Волиця*, 1987 р. (АТУ 184). Ойконім утворено лексико-семантичним способом від відповідного апелятива *волиця*, пов'язаного з *воля*, пор., наприклад, *во́ля* 'відсутність обмежень; привілля', 'свобода, незалежність' (СУМ І, 735).

Во́лиця-Ба́рїлова. Об'єднане з нп *Куликів* (АТУ 2009). Історично згадане у документах за 1785-1788 рр. і 1819–1820 рр. під варіантами – *Волиця Барилова* (*Wolica Baryłowska*), *Волиця Барилова* (*Wolica Baryłowa*) (ЙФМ 62); воно ж згодом – *Baryłowa Wolica*, 1880 р. (SG I, 114); *Волиця-Барилова*, 1987 р. (АТУ 184). Складена назва. Означення *Барилова* мотивоване сусіднім нп *Барилів* [див. вище]. Про компонент *Волиця* див. вище.

Вузло́вє. Одна з перших документальних згадок датована 1500 р. (ІМСУ Льв. 635). Первісно поселення фігурує як: *Холоїв* (*Chołojów*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 321); «*Chołojów lub Hołojów – miasteczko*», 1880 р., «*od Chołojowa*», 1881 р. (SG I, 624; II, 44); *Холоїв* (до 1946 р.) (ІМСУ Льв. 635) та *Вузлове*, 1987 р. (АТУ 184). Сучасна назва вторинна. Вона постала в результаті субстантивзації прикметника *вузловий* у сер. роді (очевидно, від наявної у селі залізничної дороги (*вузла*)). Історичне найменування села *Холоїв* – дериват на *-iv* від ОН **Холой*; сюди ж (похідні) ст.-пол. *Chołojewski*, *Chołujowski*, 1499 р. (Rymut I, 81). До співвідносних онімів додамо місцевий гідронім (похідне) «*Chołojówka – strumień*, *wypływa z błotniszcz Chołojowa*» – потік, 1880 р. (SG I, 625).

Гого́лів. Об'єднане з нп *Корчін* (АТУ 2009). В історичних писемних документах назва поселення вперше згадана у 1785-1788 рр. і 1819-1820 рр. як *Гоголів* (*Hołojów*) (ЙФМ 81); пізніше – «*Hołojów – wieś*», 1882 р. (SG III, 95); *Гоголів*, 1987 р. (АТУ 184). В основі топоніма – антропонім *Гоголь*, оформлений суфіксом посесивності *-iv*, пор., наприклад, сучасне укр. *Гоголь* – прізвище (ПЗЖ 4).

Грицево́ля. Об'єднане з нп *Березівка* (АТУ 2009). Відоме як: *Грицеволя* (*Hrucowa Wola*, *Hrucowola*), 1785-1788 рр., 1819-1820 рр. (ЙФМ 89); згодом – *Hrucowola*, 1882 р. (SG III, 192) та *Грицеволя*, 1987 р. (АТУ 184). Найменування досліджуваного поселення постало від словосполучення *Грицева Воля*.

Гута-Скляна. Об'єднане з нп *Оглядів* (АТУ 2009). На сторінках історичних документів ойконім фігурує від 1785–1788 рр. у формі *Гута Шкляна* (*Huta Nowa, Huta Szklanna*) (ЙФМ 94); він же: «*Nowa Huta – grupa domów*», 1886 р. (SG VII, 194); *Скляна Гута*, 1968 р. (ІМСУ Льв. 638) та *Гута-Скляна*, 1987 р. (АТУ 184). Складена назва. Перший компонент *Гута* – це лексико-семантичне утворення від апелятива *гута* (пор. *гута* ‘скляний завод’; Грінченко 1, 344), запозиченого з польської мови (у польській – з німецької, пор. нім. *Hütte* ‘скляний або металургійний завод’) (Шульгач 40), ‘шклярня’ (Худаш 2004, 95). Друге *Скляна* < прикметника *скляний*. За матеріалами М. Фасмера, на східнослов'янських теренах зафіксовано 69 *Гут* (Шульгач 40); додамо ще оронім *Гута* – гора в Косівському р-ні Івано-Франківщини (Габорак 89), мікротопонім *Гута* – урочище в с. Рогачин на Тернопільщині (МБТ 252), назви поселень *Гута* (13) – в Україні (АТУ 383) тощо.

Дмитрів. 1502 р. – час першої писемної фіксації назви (ІМСУ Льв. 635–636). Пізніше ойконім згаданий у 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. як *Дмитрів* (*Dmytrów*) (ЙФМ 100) та «*Dmytrów – wieś*», 1881 р. (SG II, 44); він же – *Дмитрів*, 1987 р. (АТУ 184). В основі аналізованого топоніма – антропонім *Дмитро* (поширене ім'я) + суфікс *-ів*. Додамо ще рос. *Дмитров* (2), *Дмитрова* (5) – назви поселень у колишній Київській, Московській, Олонецькій та Смоленській губ. (Vasmer RGN III, 31).

Дубини. Об'єднане з нп *Оглядів* (АТУ 2009). В історичних документах – як *Дубини* (*Dębiny*), 1819–1820 рр. (ЙФМ 108); «*Dębina – przysiółek Okładowa⁵*», 1881 р. (SG II, 16); згодом – *Дубини*, 1987 р. (АТУ 184). Швидше за все, це форма множини на *-и* від топоніма *Дубина*, який, у свою чергу, пов'язаний із апелятивом *дубина*, пор., наприклад, *дубіна* ‘дубовий ліс, гай; дубова памолодь’ (СУМ II, 429). Пор. також до сказаного *Дубіна* – куток у с. Миколаїв Радехівського р-ну (запис наш), *Дубина* – урочище в с. Люча Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (Рибчанський, Лисишин 15) і под.

Забáva. Об'єднане з нп *Бішів* (АТУ 2009). Відоме від 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. як *Забава* (*Zabawa*) (ЙФМ 117); «*Zabawa – kolonia i leśniczówka w Susznie*», 1895 р. (SG XIV, 177–178); воно ж – *Забава*, 1987 р. (АТУ 184). Очевидне лексико-семантичне утворення від апелятива *забава*, пор., зокрема, *забáva* ‘зібрання, на якому розважаються, веселяться’ (СУМ III, 13).

Завідче. Історично згадане у 1785–1788 рр. й 1819–1820 рр. як *Завидче* (*Zawicze, Zawidcze*) (ЙФМ 120); пізніше – «*leża Zawidcze*», 1884 р., «*Zawidcze*; помилково – *Zawilcze, Zawicze*», 1895 р. (SG V, 96; XIV, 490) та *Завидче*, 1987 р. (АТУ 184). Назва мотивована антропонімом **Завидець* + індивідуально-посесивний суфікс *-j-*. Стосовно цього пор. співвідносні ОН д.-руськ. *Завидь*, 1122 р. (Тупиков 154), ст.-укр. *Завидь*, 1448 р. (Демчук 95), укр. *Завидчак* (Панцьо 104), блр. *Завід* (Бірыла 1969, 153) тощо.

Загатка. Об'єднане з нп *Стремільче* (АТУ 2009). Історично – «*Zahadka, albo Zahatka – grupa domów w Strzemilczu*», 1895 р. (SG XIV, 278, 280); воно ж – *Загатка*, 1987 р. (АТУ 184). Лексико-семантичне утворення з іменниковим суфіксом *-к-а* від апелятива *загата*, пор., наприклад, *загáта* ‘споруда для затримання руху води в річці, потоці і т. ін.’, ‘перешкода, перепона’, ‘вал, насип, стіна, а також подвійний пліт, засипаний всередині чим-небудь, як огорожа’ (СУМ III, 73).

Збоївська. Об'єднане з нп *Стоянів* (АТУ 2009). Засвідчене в історичних джерелах як: *Збоїська* (*Zboiska*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 129); *Zboiska*, 1895 р. (SG XIV, 523); згодом – *Збоївська*, 1987 р. (АТУ 184). На наш погляд, це дериват на *-ськ-а* від очевидного (мікро)топоніма **Збоїв*.

Йосипівка. Об'єднане з нп *Половє* (АТУ 2009). Історично – *Йосифів, Юзефів* (*Józefów*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 136); «*Józefów / Białokiernica* (po rusku *Josyfiv*)», 1882 р. (SG III, 612); воно ж – *Йосипівка*, 1987 р. (АТУ 184). Сучасна назва вторинна (вона ускладнена іменниковим суфіксом *-к-а*). Первісне *Йосифів* – похідне від антропоніма *Йосиф / Йосип* (поширене ім'я) + суфікс належності *-ів*. Додамо ще нп *Йосипівка* (32) – в Україні (АТУ 393).

Корчін⁶. Давнє поселення, коло якого знайдено речі часів кам'яної доби (III тисячоліття до н. е.) (ІМСУ Льв. 636). Відоме від 1426 р. (ІМСУ Льв. 636); згодом: *Корчин* (*Korzyn*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 155); *Korzyn*, 1883 р. (SG IV, 397) та *Корчин*, 1987 р. (АТУ 184). Поблизу досліджуваного села фіксується однойменна височина – «*wzgórze Korzyn*», 1883 р. (SG IV, 397). Стосовно ойконіма *Корчин*, то це дериват із суфіксом належності *-ин* від антропоніма **Корка / Корча*. Щодо цього пор. ОН: укр. *Корча* (Чучка 288), ст.-блр. Семена *Корча*, 1552 р. (Бірыла 226). Див. ще (Козлова 203–234 – з літературою). За матеріалами М. Фасмера, на східнослов'янських теренах існувало 4 назви поселень *Корчин* (Vasmer RGN IV, 438). Пор.

ше д.-руськ. *Корчинь* – ойконім поблизу Углича (Козлова 211), (похідні) рос. *Корчинская* (2) – поселення в колишніх В'ятській та Олонецькій губ., нп *Корчинский* – у колишній Херсонській губ., нп *Корчинское* – у колишній Вітебській губ. (Vasmer RGN IV, 438), *Karczyn* (4), *Korczyn* – ойконіми в різних воєводствах Польщі, нп *Krčín* (2) – у Сербії (Козлова 211) і под.

Корчівка. Об'єднане з нп *Куликів* (АТУ 2009). За даними “Йосифінської (1785-1788) і Францисканської (1819–1820) метрик”, ойконім уперше згадується в 1819-1820 рр. як *Корчівка* (*Korczówka*) (ЙФМ 155); згодом – «*Korczówka – przysiółek Wolicy baryłowej*», 1883 р. (SG IV, 394); *Корчівка*, 1987 р. (АТУ 184). Назва поселення мотивована антропонімом *Корч* + суфікс *-ів-к-а*, пор., наприклад, сучасне укр. *Корч* (Чучка 288), блр. *Корч* (Бірьла 1969, 214), ст.-пол. *Skircz*, 1394 р., Петро *Schorcz*, 1476 р. (SSNO V, 90, 94–95) та ін.

Кривé. Відоме як: *Криве* (*Krzywe*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 160); *Krzywe*, 1883 р. (SG IV, 803); *Криве*, 1987 р. (АТУ 184). Очевидна трансонімізація місцевого гідроніма *Криве* (пор., наприклад, «*rotok Krzywe*», 1883 р.; SG IV, 803) або ороніма *Криве* (пор. «*wzgórze Krzywe*», 1883 р.; SG IV, 803) < прикметника *кривий*.

Куликів. Вперше згадане у 1505 р. (ІМСУ Льв. 636). Згодом аналізована назва поселення фігурує як: *Куликів* (*Kulików*) у 1785–1788 рр. та 1819–1820 рр. (ЙФМ 164); вона ж – «*Kulików* (по rus. *Kułykiw*)», 1883 р. (SG IV, 863); «*leży <...> Kulików*», 1893 р. (SG XIII, 835); *Куликів*, 1987 р. (АТУ 184). В основі ойконіма – антропонім *Кулик* + формант *-ів*. На користь цього вказують ст.-укр. Іван *Kulik* (Худах 129), укр. *Кулик* (Слово 425), ст.-рос. Петрь *Куликъ*, 1599–1625 рр. (АЮЗР I/11, 28), рос. *Кулик* (КП Твер.), блр. *Кулик* (Памяць 268) і под. – прізвища.

Кустин. 1578 р. – перша згадка назви села (ІМСУ Льв. 636). Пізніше ойконім фігурує як *Кустин* (*Kustyn*), 1785-1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 167); *Kustyń*, «*w Kustyniu*», 1880 р., «*Kustyn i Baryłów*», «*Kustyń albo Kustyn*», 1883 р., «*z Kustynia*», 1884 р., *Kustyń*, 1895 р. (SG I, 118; IV, 863, 952; V, 96; XIV, 490) та *Кустин*, 1987 р. (АТУ 184). Мотивоване антропонімом **Куста* + суфікс *-ин*. Пор., наприклад, особові назви укр. (похідні) *Кустина* (с. Новий Витків Радехівського р-ну) (ТД 99), блр. *Кустенко* (Памяць 315) тощо. Первісно, на нашу думку, найменування населеного пункту функціонувало у складі словосполучень *Кустин двір*, хутір, присілок і под.

Кути. Об'єднане з нп *Radéxiv* (АТУ 2009). Відоме з 1883 р. як «*Katy – grupa domów w Radziechowie*»⁷ (SG IV, 952); воно ж – *Кути*, 1987 р. (АТУ 184). Для аналізованого ойконіма альтернативні варіанти походження: 1) форма множини на *-и* від (суміжного) (мікро)-топоніма *Кут*, пор. нп *Кут* (3) – в Україні (АТУ 403), мікротопонім *Кут* – куток у с. Потутори на Тернопільщині (МБТ 253) тощо; 2) форма множини на *-и* від антропоніма *Кут* (первісно *кути* – рід *Кута*), пор. ОН ст.-укр. Лукьян *Куть*, 1649 р. (Реєстр 39), сучасне укр. *Кут* (Горпинич, Бабій 68) і под. Додамо ще назви поселень *Кути* (10), *Кути Другі*, *Кути Перші* – в Україні (АТУ 403), мікротопоніми *Кути* (2) – урочище й поле у сс. Вільховець і Рогачин на Тернопільщині (МБТ 253), блр. *Куты* – топонім у Гомельській, Мінській, Могильовській губ., рос. *Куты* – ойконім у колишній Петербурзькій губ. (Шульгач 75), *Kuti* (5) – назви поселень у Чорногорії, Боснії та Герцеговині (Ім. т. 253) і под.

Лопатин. Давнє поселення, територія якого була рано заселена (ІМСУ Льв. 617). Ойконім вперше згаданий у 1366 р. (ІМСУ Льв. 617); він же – *Лопатин* (*Łopatyn*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 180); «od miasteczka *Łopatyna*», 1880 р., *Łopatyn*, 1884 р., «w *Łopatynie*», 1895 р. (SG I, 114; V, 96; XIV, 490); *Лопатин*, 1987 р. (АТУ 184). Похідне на *-ин* від антропоніма *Лопата*, пор., наприклад, укр. *Лопата* (КПУ Киров. 694) – прізвище.

Миколаїв. Давнє поселення, біля якого виявлено кам'яну гробницю кін. III тисячоліття до н. е. (ІМСУ Льв. 637). Назва села відома вже з 1423 р. (ІМСУ Льв. 637): *Миколаїв* (*Mikołajów*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 196); *Mikołajów*, 1895 р. (SG XIV, 490); *Миколаїв*, 1987 р. (АТУ 184). Дериват на *-ів* від антропоніма *Миколай* (~ *Микола* – поширене ім'я).

Монастирок-Оглядівський. Об'єднане з нп *Ogładiv* (АТУ 2009). Фіксується з 1785–1788 рр. та 1819–1820 рр. як *Монастирок Оглядівський* (*Monastyrzek Ohladowski*, *Monasterek Nowy*) (ЙФМ 202); пізніше – *Монастирок-Оглядівський*, 1987 р. (АТУ 184). Складена назва. Стрижневий компонент мотивований апелятивом *монастирок*, пор. *монастір* 'релігійна громада ченців або черниць, що з належними їй землями та капіталами становить церковно-господарську організацію', 'церква, будівлі й територія, належні цій громаді' (СУМ IV, 794). Диференційний складник ойконіма *Оглядівський* похідний із нп *Оглядів*, якому досліджуване поселення адміністративно підпоряд-

коване і функціонує для розрізнення з нп *Монастирок* у сусідніх районах (АТУ 176, 179, 182). Додамо ще нп *Монастирок* (7) – в Україні (АТУ 413), *Монастырок* (3) – назви поселень у колишній Волинській, Київській та Люблінській губ. (Vasmer RGN V, 662).

Мукані. Об'єднане з нп *Середнілці* (АТУ 2009). Вперше назва поселення згадана у 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. як *Мукане* (*Mukanie*) (ЙФМ 204); вона ж – «leża <...> *Mukanie*», 1886 р. (SG VII, 90) та *Мукані*, 1987 р. (АТУ 184). На нашу думку, це дериват у формі множини на *-i* від антропоніма **Мукань*. На потенційність цього вказує сучасна особова назва укр. *Мукан* (КПУ ІФ 470). До співвідносних топонімів додамо ще блр. *Муканы* (2), *Муканы Большие* – назви поселень у колишній Вітебській губ. (Vasmer RGN V, 717).

Немілів⁸. Ойконім згаданий у писемних джерелах від 1505 р. (ІМСУ Льв. 637); згодом у 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. як *Немілів* (*Niemilów*) (ЙФМ 209); «Sieńków i *Niemilów*», 1883 р., «*Niemilów*, rus. *Nemyliw*», 1886 р. (SG IV, 863; VII, 90); *Немілів*, 1987 р. (АТУ 184). Назва мотивована антропонімом **Немил* + формант *-iv*. Стосовно його імовірності пор., наприклад, ст.-укр. *Немила* ж., 1554 р. (АЮЗР VIII/6, 34), ст.-рос. *Немилов* Кузьма, 1660 р. (Веселовский 217), болг. *Немил* (Займов 167) тощо.

Нестаничі. Об'єднане з нп *Вузлові* (АТУ 2009). Давнє поселення, поблизу якого знайдено рештки стоянок періоду пізнього палеоліту (ІМСУ Льв. 638). Відоме як *Нестаничі* (*Niestanice*) у 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 209); воно ж – «*Niestanice*, rus. *Nestanyczi*», 1886 р. (SG VII, 114) та *Нестаничі*, 1987 р. (АТУ 184). Форма множини на *-i* від патроніма **Нестанич*. Пор. спільнокореневі укр. *Станець* – сучасне прізвище емігранта у США (Holutiak 382), ст.-пол. *Niestanca*, 1265 р. (SSNO IV, 55) і под.

Нівиці. Назва села відома з 1578 р. (ІМСУ Льв. 637); воно ж – *Нивиці* (*Niwise*, *Niewice*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 210); *Niwise*, 1884 р. (SG V, 720); *Нивиці*, 1987 р. (АТУ 184). Лексико-семантичне утворення від апелятива *нивиця* (< псл. **nivica*: болг. *нівица* зменш. від *ніва*, серб., хорв. *nivica* зменш. від *niva*, слвн. *njivica* зменш. від *njiva* ‘маленька нива’ та ін.; ЭССЯ 25, 138). Щодо співвідносних слов'янських топонімів пор. ще *Nivica* – поселення в Боснії, *Nivice*, XIV ст. – топонім у старій сербській державі, *Нйвица* – топонім, н.-луж. *Niwica* – назва села (ЭССЯ 25, 138).

Новий Вітків⁹. Давнє поселення, поблизу якого виявлено знахідки II тисячоліття до н. е. та сліди жител часів Київської Русі (Х–

XIII ст.) (ІМСУ Льв. 637–638). Ойконім уперше засвідчено в 1469 р. (ІМСУ Льв. 637–638); він же – *Витків Новий* (*Witków Nowy*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 55); «*Witków Nowy – miasteczko*», 1893 р. (SG XIII, 666–667) та *Новий Витків*, 1987 р. (АТУ 184). Складена назва, яка постала від компонентів *Новий* < *новий* та *Витків* – похідне від антропоніма *Витко* + суфікс *-ів*. Пор., наприклад, сучасне укр. *Витко* – прізвище (Holutiak 87).

Новоставці. Об'єднане з нп *Березівка* (АТУ 2009). У “Йосифінській та Францисканській метриках” ойконім згаданий від 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. як *Новоставці* (*Nowostawce*) (ЙФМ 215); він же – *Nowostawce*, 1883 р., «z <...> *Nowostawcami*», 1884 р., *Nowostawce*, 1895 р. (SG IV, 952; V, 96; XIV, 490); *Новоставці*, 1987 р. (АТУ 184). Найменування населеного пункту не має однозначної етимології. Формантні особливості оніма уможливають припущення про: 1) онімізацію катойконіма *новоставці* ‘група людей, що прибула з нп **Новостав* чи **Новоставка*’; 2) форму множини на *-і* від антропоніма **Новоставець* – дериват від ОН **Новостав* + суфікс *-ець*. Додамо ще (похідне) укр. *Новоставський* – сучасне прізвище (ІМСУ Льв. 312).

Оборотів. Об'єднане з нп *Сушно* (АТУ 2009). Перша згадка про назву поселення датована 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. як *Оборотів* (*Obrotów*) (ЙФМ 216); пізніше – *Обортів*, 1987 р. (АТУ 184). Сучасна форма ойконіма фонетично модифікована. Мотивоване, на нашу думку, антропонімом **Оборотъ* + суфікс *-ів*. На користь цього свідчить (суфіксально ускладнене) рос. *Оборотов* – сучасне прізвище (ЖПТ).

Оглядів. Давнє поселення, на околицях якого виявлено знахідки доби бронзи (III тисячоліття до н. е.) (ІМСУ Льв. 638). 1445 р. – час першої писемної згадки про назву села (ІМСУ Льв. 638). У 1785–1788 рр. і 1819–1820 рр. ойконім засвідчений як *Оглядів* (*Ohladów*) (ЙФМ 216); він же – *Ohladów*, 1883 р. (SG IV, 803) та *Оглядів*, 1987 р. (АТУ 184). Похідне від антропоніма **Огляд* + суфікс *-ів*.

Оплицько. Об'єднане з нп *Оглядів* (АТУ 2009). В історичних документах найменування поселення фігурує як: *Оплицько* (*Orłucko*) у 1785–1788 рр. та 1819–1820 рр. (ЙФМ 220); *Orłucko*, 1884 р. (SG V, 720); *Оплицьке*, 1968 р. (ІМСУ Льв. 638) та *Оплицьке*, 1987 р. (АТУ 184). Сучасна форма топоніма фонетично модифікована. Утворення на *-ськ-о* від імовірного (мікро)топоніма типу **Оплот*.

Ордів. Об'єднане з нп *Бішів* (АТУ 2009). Історично відоме як: *Ордів* (*Ordów*) у 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 220); «*Ordów*, rus.

Ordıw», 1886 р. (SG VII, 577); *Opđiv*, 1987 р. (АТУ 184). В основі ойконіма – антропонім *Opđ*¹⁰ + формант *-iv*. На користь цього свідчать такі спільнокореневі особові назви, як: укр. *Opда* (КСУ Хрк. 150), (похідне) блр. *Opденко* (Памяць 299) та ін. До аналогів додамо ще місцевий оронім «wzgórze *Ordów*», 1886 р. (SG VII, 577).

¹ Як адміністративно-територіальну одиницю район утворено 4 січня 1965 р. Він розташований на півночі Львівської області і межує з Бродівським, Кам'яно-Бузьким і Сокальським районами цієї області та з Горохівським районом Волинської області.

² Наголос в ойконімах подано за ІМСУ Льв. [див. скорочення].

³ *Березівка* – місцеве наголошування.

⁴ *Бущів* – місцеве наголошування.

⁵ *Okładów* – помилка замість *Ohladów*, 1886 р. Див. (SG VII, 424).

⁶ *Кóрчин* – місцеве наголошування.

⁷ Тут же записано: «*Kąty* – folwark, gorzelnia, młyn wodny i wiatrak w Radziechowie», 1882 р. Див. (SG III, 946).

⁸ *Немилів* – місцеве наголошування.

⁹ *Новий Вутків* – місцеве наголошування.

¹⁰ П.П. Чучка вважає, що це фонетичний варіант давнього прізвища *Ўрда* / *Вурда*, який постав через обниження артикуляції голосного *-u-* до ступеня *-o-*, пор., наприклад, угор. *Orbán*, *Orosz* та ін. Див. (Чучка 419).

Скорочення

- АТУ – Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. / Відп. ред. В.І. Кирненко, В.І. Стадник. К., 1987.
- АТУ 2009 – Україна. Адміністративно-територіальний устрій на 1 грудня 2009 р. (електронний довідник). Режим до-ступу: <http://portal.rada.gov.ua>
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. Киев, 1859–1914. Ч. I–VIII.
- Бірыла – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія: Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966.
- Бірыла 1969 – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексики. Мінск, 1969.
- Веселовский – *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.

- Габорак — *Габорак М.* Назви гір Івано-Франківщини: Словник-довідник. Івано-Франківськ, 2005.
- Габорак 2007 — *Габорак М.* Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля): Історико-ети-мологічний словник. Івано-Франківськ; Снятин, 2007.
- Горпинич, Бабій — *Горпинич В.О., Бабій Ю.Б.* Прізвища Середньої Наддніпрянщини. Дніпропетровськ, 2004.
- Грінченко — Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- Громко — *Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І.* Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. К.; Кіровоград, 1999.
- Демчук — *Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. К., 1988.
- Дзьобан, Лаба ЖПТ — *Дзьобан Т., Лаба В.* Історія села Павлів. Львів, 2009.
— Жертвы политического террора в СССР. Режим доступу: <http://lists.memo.ru>
- Заимов — *Заимов Й.* Български именник. София, 1988.
- ІМСУ ІФ — Історія міст і сіл Української РСР: Івано-Франківська область / Ред. колегія: О.О. Чернов (голова), Т.В. Бернацек, І.К. Васюта та ін. К., 1971.
- ІМСУ Льв. — Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область / Ред. колегія: В.Ю. Маланчук (голова), М.Я. Гнидюк, Б.К. Дудикевич та ін. К., 1968.
- ЙФМ — Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / Відп. ред. П. Захарчишина; склали: П. Пироженко, В. Сіверська. К., 1965.
- Козлова — *Козлова Р.М.* Структура праславянського слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997.
- Кондратьева — *Кондратьева Т.Н.* Метаморфозы собственного имени. Казань, 1983.
- КП Твер. — Тверская земля в военной истории России. Книга памяти. Режим доступу: <http://www.history.tver.ru>

- КПУ ІФ — Книга пам'яті України: Івано-Франківська область: У 3-х т. / Ред. колегія: В.М. Скрипничук, М.І. Солошенко, Б.М. Томенчук та ін. Львів, 2001. Т. 2.
- КПУ Киров. — Книга памяти Украины: Кировоградская область / Редколегия: И.А. Герасимов (рук.) и др. Кировоград, 1995. Т. 1.
- КСУ Хрк. — Книга скорботи України: Харківська область / Редколегія: І.О. Герасимов (голова) та ін. Харків, 2005. Т. 2.
- МБТ — Мікротопонімія Бережанського району Тернопільської області / Укл. П.П. Дрогомирецький // Студії з ономастики та етимології. 2002 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2002. С. 251–155.
- Памяць — Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна / Рэд. кал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. Мінск, 2000.
- Панцьо — *Панцьо С.Є.* Антропонімія Лемківщини. Тернопіль, 1995.
- ПЗЖ — Показчик змісту журналу «Нотатки з мистецтва» / Укл. В. Карпенко // Пам'ятки України: Історія та культура: Науковий часопис / Гол. ред. О. Рибалко. К., 2008. Ч. 4. С. 2–123.
- Прізвища — Прізвища жителів сс. Княже, Фусів, Шпиколоси, Перв'ятичі Сокальського р-ну Львівської обл. / Укл. М.О. Харук // Студії з ономастики та етимології. 2007 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2007. С. 422–428.
- Реєстр — Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук (гол. упор.), В.В. Страшко, Р.І. Остах та ін. К., 1995.
- Рибчанський, Лисишин — *Рибчанський М., Лисишин А.* Люча: Історико-краєзнавчий нарис. Львів; Полтава, 2002.
- РІЛ — Реабілітовані історією: Луганська область / Ред. колегія: В.В. Просін (голова), В.М. Голенко, В.В. Михайличенко та ін. Луганськ, 2004. Кн. 1.
- Слово — Слово — зброя? / Упор.: Ю.В. Бондар, С.В. Шевченко, В.Л. Фатько та ін. К., 2009.

- СММ – Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / Упор. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006–2007. Т. 1–2.
- СМУ – Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / За ред. О.П. Карпенко К., 2004.
- СППЗУ – Словник прізвиськ північно-західної України: У 3-х т. / Упор. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2009.
- СУМ – Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.
- ТД – Телефонний довідник: Радехів 2003. Червоноград, 2003.
- Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903.
- Устименко – *Устименко В.Є.* До 5-ї річниці утворення регіонального відділення. Корюківське регіональне відділення товариства «Чернігівське земляцтво» в м. Києві. К., 2005.
- Худаш – *Худаш М.Л.* З історії української антропонімії. К., 1977.
- Худаш 2004 – *Худаш М.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). Львів, 2004.
- ХХВ – Хто є хто на Вінниччині: Видатні земляки / Автор-упор. В. Болгов. К., 2001. Вип. 2.
- ХХХХарк. – Хто є хто на Харківщині: Видатні земляки / Автор-упор. В.В. Болгов. К., 2005. Вип. 2.
- Чучка – *Чучка П.* Прізвиська закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Шульгач – *Шульгач В.П.* Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. К., 2001.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубочева и А.Ф. Журавлева. М., 1974–. Вып. 1–.
- Holutiak – *Holutiak-Hallick S.P. Jr.* Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia, 1994.

-
- Im. m. – Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji / Sast.: B. Đorđević, M. Đukić, A. Kalderon. Beograd, 1956.
- Rymut – *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. T. I–II.
- SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. F. Sulimierskiego. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wyd. K. Rymut. Kraków, 1992. T. I.
- SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985. T. I–VII.
- Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

Розділ II. ЕТИМОЛОГІЯ

С.О. Вербич

(Київ)

ЕТИМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ З ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ ОДЕЩИНИ

Давно відомо, що діалектна лексика кожної мови, порівняно з її літературним словником, значно багатша й різноманітніша за своїм складом, архаїчніша з погляду фонетичних, морфологічних, словотворчих і семантичних процесів у структурі слова. Саме тому вона нерідко стає об'єктом численних мовознавчих студій як на рівні синхронії, так і діахронії. Крім джерела багатой лінгвістичної інформації, яку дає змогу з'ясувати місцевий словник під час його спеціального аналізу, «...слова-діалектизми можуть бути важливим документальним матеріалом при розв'язанні таких питань, як шляхи і джерела колонізації краю, економічні, культурні і політичні взаємозв'язки в минулому жителів даного району з жителями сусідніх і несусідніх областей»¹. У контексті викладеного науковий інтерес становить місцева лексика кожного регіону України як старожитнього, так і заселеного пізніше. Однак особливої уваги потребують ті терени, на яких у різні часи контактувало багато етносів. До таких, безперечно, належить Одещина. Специфіка цього південноукраїнського ареалу зумовлена тим, що, незважаючи на відносно пізнє українське заселення наприкінці XVIII ст. (до цього часу тут переважав тюркський етнічний компонент), він зберіг давню східнослов'янську (давньоукраїнську) історію, відображену в місцевому лексиконі, що пов'язано з перебуванням цих земель у складі Галицько-Волинського князівства давньої Української держави. Ще раніше на цій території проживали, очевидно, анти, яких готський історик Йордан локалізує між Дністром і Дніпром, а Прокопій Кесарійський поміщає їхні оселі від Азовського моря на сході до долини Дунаю на заході (ЕУ 1, 48; ЕУ 1, 94). Трохи пізніше на зазначених теренах проживали східносло-

в'янські племена тиверців (регіон між Дністром, Прутом і Дунаєм майже до Чорного моря; ЕУ 8, 3196) й уличі (у X ст. під натиском печенігів перемістилися на землі Надбужжя й Нижньої Наддністряни, доходячи до Дунаю й Чорного моря; ЕУ 9, 3459). Отже, давня історія території, частина якої входить сьогодні до складу Одеської області, дає підстави вважати, що в місцевому мовленні «є не тільки те, що привезли поселенці у XVIII – XIX ст., а якісь стародавні, збережені з давньоруських та антських часів елементи»². Природно, що як давню, так і пізнішу історію, матеріалізовану в словах, відбивають місцеві говори. У досліджуваному регіоні проходить межа між південно-західними (південноподільськими) і південно-східними (західно-степовими) діалектами. За матеріалами Атласу української мови, на Одещині поширені степові говори з вкрапленнями подільських говірок і південноподільські (АУМ 3, К. VII, VIII). Діалектна карта цього південноукраїнського ареалу також свідчить про наявність у місцевому словникові як архаїчних елементів, представлених старожитніми південно-західними говорами, так і хронологічно пізніших, сформованих на базі новожитнього степового говору.

Попередній огляд діалектного словника українських говорів Одещини переконливо вказує на наявність тут апелятивів, етимони яких сягають праслов'янського періоду розвитку української мови (наприклад: *ве^артéна* 'глибокий яр' < псл. **vьrtьръ*, **vьrtьръ*³, *моквá* 'мокра болотиста місцевість' < псл. **току* (ЕССЯ 19, 149), *шчоуб* 'підвищена місцевість між двома ярами' < псл. **šьlbь* (ЕСУМ 6, 513), інша реконструкція – **šьlbь*⁴), і локалізмів, що виникли в результаті міжмовних (міждіалектних) контактів різного часу, на зразок: *ва́да* 'рівчак дл поливання городини', *на́пора* 'рогіз', *фунта́на* 'колодязь', *чатла́к* 'широка тріщина на льоду, яка утворилася від напору води' (Москаленко 20, 55, 73, 75).

У сфері нашої уваги в пропонованій розвідці структурно-семантичний та етимологічний аналіз фрагмента діалектного словника українських говорів Одещини.

Бильце 'зубець борони граблів' (с. Нова Царичанка Білгород-Дністровськ. р-ну), 'примітивне знаряддя для боронування у вигляді планки, у якій закріплені зубці' (с. Олексіївка Кодимськ. р-ну; СУГО 22). Для цього апелятива на території Одещини зафіксовано такі фонетичні варіанти: *билце*, *белце*, *бельце*⁵. Зазначену лексему, як і споріднене полісемантичне укр. *бильце* 'зменш. від било', 'паличка у ву-

лику, на яку бджоли кріплять вошину’, ‘частина кошика з лози’, ‘одна з частин воріт’, ‘частина оборогу’, ‘половинка крокви’ (Грінченко 1, 56), доцільно розглядати як доповнення українських континуантів псл. **bidlʹse* (ЕССЯ 2, 96) < **bidlo* з первинною семантикою ‘те, чим б’ють, ударяють’ → ‘палиця (жердина)’, ‘брус’, ‘дошка’.

Брояка ‘швидкий потік води, швидка течія в річці’ (с. Черкеси Білгород-Дністровськ. р-ну; СУГО 28). Цей географічний апелятив, як і співвідношу з ним лексему *бroyаки* ‘пороги на річці’, укладачі “Етимологічного словника української мови” правильно пов’язують із діал. *бруя* ‘швидка течія, бистрина’, рос. *бруя* ‘струмінь, течія’, похідним блр. *бруіць* ‘мочитися’, *бруіцца* ‘струмувати’, слушно зауважуючи, що українські форми на *бро-* могли з’явитися під впливом дієслова *брб’іти* ‘пустувати, бути неспокійним’ (ЕСУМ 1, 271). Отже, *бroyака* < *бруяка* < *бруя*. Твірне *бруя*, на думку українських етимологів не цілком ясне, очевидно, пов’язане з лит. *brīautis* ‘продиратися, пробиватися’ і далі з гот. *brunna*, двн. *brunno* ‘джерело, колодязь’ (ЕСУМ 1, 271). Таке пояснення сумнівне, оскільки наведені слов’янські апелятиви постали на основі псл. **bruja*: **brujati*, **brujiti* ‘шуміти, гудіти, текти’ (ЕССЯ 3, 45; ЭСБМ 1, 382–383), а отже, їх виправдано кваліфікувати як праслов’янську лексичну спадщину на ґрунті східнослов’янських мов.

Вильний ‘кривулястий’ (с. Козацький Балтськ. р-ну) (СУГО 39). Цю лексему відзначено також у “Словарі української мови” Б.Д. Грінченка з приміткою, що її записано в Балтському повіті (Грінченко 1, 169). Укладачі ЕСУМу пояснюють апелятив *вильний* у колі похідних від дієслова *вiляти* ‘рухатися з боку на бік, роблячи різкі повороти’, ‘ухилитися від чого-небудь за допомогою різних викрутасів, хитрощів’, наприклад: *вiлюга* ‘кривизна, закрут’, *вiлюжка* ‘хвиляста лінія в орнаменті’ та ін., пов’язуючи його з дієприкметниковою основою псл. **vil-* < **viti* (ЕСУМ 1, 375). На підтвердження такого тлумачення наведемо споріднені лексичні факти з інших слов’янських мов: рос. діал. *вил* ‘голівка капусти’ (ЯОС 3, 19), *вилая* (про капусту) ‘капуста, листя якої туго скручене’ (Даль I, 208), блр. *вильй* ‘звивистий, покручений’, *вiлюга* ‘людина, яка «викрутиться», знайде вихід із будь-якої ситуації’ (ЭСБМ 2, 242). До цього переліку треба додати і блр. *вiльня* ‘безсоромниця’ (ЭСБМ 2, 240), чес. *wilný* ‘розпусний’ (Jungmann VI, 102). Щодо чеської лексики, то її В. Махек етимологізує у зв’язку з лит. *vyła* ‘хитроші, лестоші’ (Machek 566–577).

Однак, як засвідчує вказаний вище матеріал, чес. *wilný* є органічним складником слов'янської лексики зі згаданою основою *vil-* < псл. **vil-*. Підсумовуючи, зазначимо, що укр. *вильний*, блр. **вільный* (як твірне для згаданого *вільня*), чес. *wilný* уможливають реконструкцію праформи **vilьnъ(jь)* 'покручений, звивистий'.

Ви́ри 'вщент' (с. Велика Мар'янівка Білгород-Дністровськ. р-ну; с. Кохівка Ананіївськ. р-ну; СУГО 47). Цей прислівник можна порівнювати із спорідненим укр. *до цу́ри* 'дошенту' в складі укр. фразеологізмів зі словами *бити*, *знищити* (СФ 759). Наведені факти цікаві з погляду ідентифікації компонента *цур(a)*, який, безперечно, не пов'язаний із укр. *цур*, *цура* в значенні 'дух-охоронець дому' (ЕСУМ 6, 267). На нашу думку, з'ясувати етимон аналізованого *цур / цура*, на основі якого постали згадані *вцури* й *до цури*, допоможуть такі лексеми: укр. *цу́ра* 'паличка, відходи після перевіювання зерна', *цу́рка* 'невелика паличка, обрубок', 'дрібні відходи з уламків стебел і колосків під час молотьби', *цу́рки* 'тріски', які, за версією укладачів ЕСУМу, загальноновизнаної етимології не мають. Для них можна припускати давню семантику 'символічне зображення далекого предка (духа-охоронця дому)'; менш прийнятні зіставлення з лит. *kiárus* 'дір'явий', лтс. *caĩrs* 'т. с.' (ЕСУМ 6, 267). Зазначені українські апелютиви на *цур*-споріднені з російськими на *чур-*, пор. рос. *чу́рка* 'короткий обрубок дерева', *чу́рок* 'невелика паличка, обрізана на кінцях, призначена для гри' (Даль IV, 615), що свідчить про фонетичну вторинність форм на *цур-* щодо *чур-*. Польські етимологи виводять східнослов'янські лексеми з основою *цур-* / *чур-* із семантикою 'обрубок', 'відходи' від псл. **čurьka* 'відрізаний шматок дерева, тріска', зближуючи його з лит. *kiaras* 'дір'явий' (SP 2, 294–295). Реконструйоване **čurьka* з погляду словотвору – дериват із суфіксом *-čk(a)* від базових **čurь* / **čura* з аналогічним значенням, яке сягає і.-е.**keur-* 'різати, відокремлювати; шкребити; дерти'⁶. Отже, розглянуті *цур / цура* можна звести до **čurь* / **čura* з первинним значенням *'те, що порізане на шматки, подрібнене' → 'тріски', 'відходи'. У цьому контексті можлива й етимологія укр. діал. *цу́ри* 'лахміття, ганчір'я' (первісно – 'те, що подерте'), яке автори ЕСУМу також вважають не зовсім зрозумілим – імовірно, експресивним утворенням на основі *цундра* 'лахміття, дрантя' і *цу́ри* 'дрібні відходи' (ЕСУМ 6, 267).

Очія́ 'вічка сітки чи матули' (м. Вилкове Кілійськ. р-ну; СУГО 143). Зазначену лексеми кваліфікуємо як похідну від *око* > *очи* (пор.

укр. діал. *око* ‘петля’; ЕСУМ 4, 170). У структурі аналізованого *очія* збережено давнє **очъје* – утворення із суфіксом збірності *-ъј(e)* від *око*. Діалектне *очія* < **очъје* доповнює слов’янські континуанти псл. **оѣје*, з-поміж яких український лексичний матеріал не представлений (ЕССЯ 32, 17–18). Зауважимо також, що цей архаїзм не потрапив і в “Етимологічний словник української мови”.

Судорога ‘вир’ (с. Коси Котовськ. р-ну; СУГО 186). За нашими спостереженнями, лексему *судорога* з географічною семантикою, крім Одещини, зафіксовано ще на Чернігівсько-Сумському Поліссі, пор. *судорога* ‘хвильки на воді від швидкої течії’ (Черепанова 213). До речі, Й.О. Дзендзелівський, який зібрав численні апелятиви на позначення виру з різних регіонів України, цієї лексеми не наводить (у його реєстрі матеріалу з Одещини не відзначено)⁷. Основне значення, яке це слово реалізувало в українській та інших слов’янських (переважно східнослов’янських) мовах, – ‘судомо, корчі ніг, тіла’ (ЕСУМ 5, 468), пор., однак, рос. діал. *судорога* ‘лайка’, слвн. *sođrga* ‘дрібний град, крупа’⁸. Наведені апелятиви сягають псл. **sođbъrga*, словотвірно пов’язаного з **dъrgati* (ЕСУМ 5, 468), яке в слов’янських мовах реалізувало значення ‘м’яти, терти, рвати, смикати’ (ЕССЯ 5, 221). Лексичні факти з «небольшою» семантикою свідчать про переосмислення значення ‘крутити, корчити’, базового для ‘судомо, корчі’, у напрямі ‘крутити, вертити’ → ‘швидко рухатися; робити різкі рухи’, що, власне, ілюструє семема ‘вир’ (пор. *вир* ‘місце у водоймі з круговим рухом води’, типологічно споріднені укр. *крутіль*, *крутило*, *крутінь*, *крутіж*, *круча* ‘вир’ (ЕСУМ 3, 111), *закрут*, *крутія*, *круче́на вода* ‘т. с.’⁹).

Троть ‘тирса, опилки’ (с. Обжили Балтськ. р-ну; СУГО 195). Формальна структура та семантика цього слова уможливають його розгляд разом із укр. діал. *тرواتина* ‘тирса’, *тروحина* ‘т. с.’, які в “Етимологічному словнику української мови” наведені в заголовній статті *трач* ‘пиляр, той, хто пиляє колоди на дошки’ (ЕСУМ 5, 625). Лексеми з основою *трот-* / *тروح-* мають паралелі в польській мові, пор., наприклад, *trocina* ‘тирса’, *trociny* ‘т. с.’ (SJP VII, 112). Польські апелятиви В. Борись виводить від діал. *trot* ‘тирса’, *troty* ‘відходи соломи й сіна’, ‘дрібне галуззя’, відновлюючи для них праформу **tortъ* ‘те, що стерте’ ~ **fertī*¹⁰. Фонетика аналізованого *троть* (неповноголосна сполука) вказує на його неукраїнську (несхіднослов’янську) природу. На східнослов’янському мовному ґрунті закономірно було

б очікувати словоформу **торот-* / **тороч-*, не представлену в доступних нам джерелах. Зафіксоване рос. діал. *торб́чек* 'вторована дорога' (СРНГ 44, 287) не можна пов'язувати з гіпотетичним **торот-*, оскільки рос. апелятив похідний від *торб́к* 'т. с.' (СРНГ 44, 281) < рос. *тор* 'вторована дорога' (ЕСУМ 5, 602). Натомість українські апелятиви *тратовина*, *троть*, як і пол. *trot*, мають структурні паралелі лише в західнослов'янських діалектах, пор., наприклад, кашуб. *trãt* 'відходи життєдіяльності людей і тварин', *trôt* 'недоношене куряче яйце, зносок' < псл. **tortъ* 'те, що стерте'¹¹. Формально споріднені чес. *trať* 'дорога, колія', схв. *tratina* 'необроблена земля, рівнина; луг; вигін, пасовище' < *trata* пов'язують із ст.-в.-н. *trat* / *trata* (Machek 533; Skok III, 493). Щоправда, Дж. Даничич етимологізував схв. *tratina* < *trata* у зв'язку з *triti* 'терти' (Skok III, 493). До речі, на підтримку такого припущення можуть свідчити типологічно споріднені укр. *тор* 'вторована дорога', блр. і рос. *тор*, пол. *tor* 'т. с.' < псл. **torъ* < **terti* 'терти' (ЕСУМ 5, 602). У такому разі реконструйоване псл. **tortъ* 'те, що стерте' має підтримку на ширшому, не лише західнослов'янському, слов'янському мовному ґрунті. Аналізовану лексему *троть*, напевно, було запозичено з польської мови, очевидно, через посередництво контактних із нею південно-західних українських говорів.

Структурно-семантичний та етимологічний аналіз апелятивів *бильце*, *брояка*, *вильний*, *вицури*, *очія*, *судорога*, *троть*, засвідчених в українському діалектному словникові Одеської області, дає підстави для таких висновків:

1. У досліджуваному регіоні, незважаючи на тривалі міжмовні та міждіалектні контакти слов'янського (українського) та неслов'янського етносів, засвідчені з-поміж інших лексеми, етимони яких мають праслов'янську архаїку: **bidьse*, **bruja*, **vilyнь(jь)*, **čurъ* / **čura*, **očъje*, **sodbьrga*, **tortъ*.

2. Наявність таких давніх лексичних фактів, однак, прямо не вказує на те, що всі вони збереглися тут ще з пізньопраслов'янських (давньоукраїнських) часів, адже частина з них відзначена й на інших українських теренах (*бильце*, *вильний*) або має там споріднені деривати, пор., наприклад, *тратовина*, зафіксоване на Лемківщині (Грінченко 4, 287). Це є наслідком міждіалектних зв'язків уже в межах українського мовного континууму пізнішого періоду. Фонетика окремих апелятивів, як-от *троть*, чітко ілюструє такі міждіалектні контакти, що відбувалися в межах південно-західного наріччя укра-

їнської мови. Однак низка лексем, що демонструють архаїчні риси у своїй фонетичній структурі, наприклад *очія*, *судорога* (із вузьколокальним значенням), відзначена лише на території Одеської області.

3. Лінгвістичне дослідження пропонованого фрагмента діалектного словника Одещини накреслює перспективи для подальших мовознавчих студій місцевого лексикону.

¹Дзензелівський Й.О. Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров'я // Лексикографічний бюлетень. 1958. Вип. VI. С. 36.

²Бондар О.І. Передмова // Словник українських говорів Одещини / За ред. О.І. Бондаря. Одеса, 2011. С. 3.

³Лома А. Одна славяно-иранская изоглосса в области словосложения: ст.-слав. *врътъль*: н.-перс. *girdāb* // Этимология. 2003-2005 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 2007. С. 119–120.

⁴Казлова Р.М. Славянская гидранимия. Праoslavянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III. С. 86.

⁵Гриченко П.Ю. Моделивання системи діалектної лексики. К., 1984. С. 52–53.

⁶Петлева И.П. Этимологические заметки по славянской лексике. XII // Этимология. 1981 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1983. С. 25, 26.

⁷Дзензелівський Й.О. Українські назви для виру // Onomastica. 1978. Roczn. XXIII. S. 133–162.

⁸Шульга В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I. С. 124–125.

⁹Дзензелівський Й.О. Цит. праця. С. 141.

¹⁰Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005. S. 642.

¹¹Boryś W., Popowska-Taborska H. Słownik etymologiczny Kaszubszczyzny. Warszawa, 2006. T. V. S. 161.

Скорочення

- АУМ — Атлас української мови: В 3 т. К., 2001. Т. 3.
- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- Даль — *Даль В.И.* Толковий словарь живого великорусского языка. М., 1981–1991. Т. I-IV.
- ЕІУ — Енциклопедія історії України / Голова ред. колегії В.А. Смолій. К., 2003. Т. 1.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- ЕУ — Енциклопедія українознавства (перевид. в Україні) / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Львів, 1993–2003. Т. 1–11.
- Москаленко — *Москаленко А.А.* Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958.

- СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под. ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966–. Вып. 1–.
- СУГО – Словник українських говорів Одещини / За ред. О.І. Бондаря. Одеса, 2011.
- СФ – Словник фразеологізмів української мови / Відп. ред. В.О. Винник. К., 2003.
- Черепанова – *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў, Г.А. Цыхун. Мінск, 1978–. Т. 1–.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под. ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева. М., 1974–. Вып. 1–.
- ЯОС – Ярославский областной словарь: Учеб. пособие / Научн. ред. Г.Г. Мельниченко. Ярославль, 1981–1991. [Вып. 1–10].
- Jungmann – *Jungmann J.* Slovník česko-německý. Praha, 1835–1839. D. I–V.
- Machek – *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, 1957.
- SJP – Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Warszawa etc., 1900–1927. T. I–VIII.
- Skok – *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1971–1974. Knj. I–IV.
- SP – Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974–. T. 1–.

О.П. Карпенко

(Київ)

ЕТИМОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Кибáлка ‘вид головного жіночого убору; шнурок або туго скручений кусок полотна, пов’язаний навколо голови, на який закручували волосся; може бути у вигляді дерев’яного обруча’ (Грінченко 2, 236). Це слово трапляється у словниках, як правило, з ремаркою застаріле. Поширення його обмежене східнослов’янською територією, де воно засвідчується у численних варіантах: *кибáвка*, *кимбáлка*, *кибáлиця*, *кинбáлка*, *гибáвка* та багато ін. Етимологи не мають одностайного погляду щодо його походження. М. Фасмер порівнював досліджувану лексему з лит. *kíblas* ‘широка пов’язка поверх волосся в дівчат’, вважаючи останнє, услід за К. Бугою, можливим запозиченням зі слов’янських мов, і кваліфікував його як темне (Фасмер II, 227). Відомо також, що К. Буга для лит. *kíblas* і *kỹbulas* ‘широка стрічка, на яку накручують волосся навколо голови’ все ж таки не зміг прийняти слов’янське походження¹. На підставі того, що слова, які починаються на *киб-*, *кимб-*, як правило, запозичені з інших мов, було запропоновано співвіднесення з лит. дієсловами *kibti* (теперішній час *kiĩba*) ‘чіплятися, хапатися’, *kabėti*, *kybóti* ‘висіти, обвисати’, *kabinti* ‘обхоплювати, брати в коло’². Гіпотезу про балтійське походження східнослов’янського слова *кибалка* поділяють білоруські етимологи³. Звернемо увагу на те, що форма з *m*, яка відповідає теперішньому часу дієслова *kibti* (*kiĩba*), невласлива литовським назвам головного убору. Крім того, без пояснення залишається варіант *кинбáлка*. Українські дослідники зупиняються лише на назві *гибалка* (*гибалка*), пов’язаної з дієсловом *гибáти* ‘бгати’, первісно ‘згинати’. Послідовна поява глухого приголосного *k* на місці *g* (*r*) у слові залишається незрозумілою⁶. Можливо, у конкретному випадку доцільніше гово-

рити не про заступлення приголосних, а про різні назви головного убору, адже *кибалку* українці також називали *гибálка*, *хомéвка*, *хóм-ля*⁷. Хронологія появи цих найменувань, швидше за все, була різною.

Назва *кибалка* відсутня в давньоруський період. Словники в цей час фіксують властиву всім слов'янам лексему *кыка* = *кика* 'верх голови, волосся на голові', 'пов'язка', 'кичка' (Срезневский I, 1418), *кика* (*кыка*) 'волосся на голові', 'пов'язка', 'святковий головний убір, який носили заміжні жінки' (Сл. РЯ XI–XVII вв. 7, 122) < псл. **kyka* (ЭССЯ 13, 259). Давні *кики* та *кички* носили лише заміжні жінки, їм властиві різноманітні форми, які досягалися за рахунок використання різного роду скрутнів, валиків тощо. За формою ці головні убори практично ідентичні *кибальці*, пор. *кибálка* 'жіночий головний убір, на зразок кокошника обвитий тонким серпанком і з довгими позаду кінцями' (Пискунов 104). З часом давньоруський кокошник замінили шапочки, а замість д.-руськ. слова *кика* все частіше вживався демінутив – *кичка* < **куьька*. Здавалося б, не було видимої причини в появі лексем *кибала*, *кибалка* для називання цієї давньої реалії, однак модифікація моди на форму головних уборів сприяло виникненню нових лексичних утворень.

Встановити хронологію їхньої появи можна лише приблизно. Так, за даними антропонімії під 1495 р. засвідчено *Кибалов* Дорофей, Новгород (Веселовский 139) – похідне від прізвища (прізвиська) *Кибал(о)*, в основі якого найраніше відзначено апелятив *кибал(о)*. Сучасний східнослов'янський антропонімікон фіксує цілий ряд таких прізвищ та дериватів: пор. укр. *Кибáло*, *Кибáльчич* (Редько 1, 455), *Кібалка*, *Кібальнік*, *Кібальніков*, *Кібальчич* (Новикова 374), блр. *Кібалка* (Бірьла 200). Трапляються вони й у поляків, наприклад, *Kibałko*, *Kibało* (SN IV, 200). Стверджувати, що всі ці прізвища мотивує назва жіночого головного убору або його виробника, все ж неправильно, пор., скажімо, рос. діал. *кибáлька* 'безпалый чоловік' (СРГК 2, 342).

В українських говірках *кибалка* функціонує у численних фонетичних варіантах: зах.-поліськ. *к'імбáла*, *к'імбáлка*, *г'імбáлка* 'дерев'яний обруч, обтягнутий тканиною, який використовували молодіці для укладання волосся' (Аркушин 1, 222), зах.-волинськ. *кімбáлка* 'кільце з лози, яке надівали жінки на голову під очіпок' (Корзонюк 139), сх.-подільськ. *к'ібáлка* 'давній головний убір заміжньої жінки у формі шапочки; очіпок', 'вузька смужка тканини, на яку закручували волосся' (Березовська 105), поліськ. *кибáлка*, *кимбáлка*,

кі́балка ‘те саме, що каптур. Старовинний говловний убір заміжньої жінки; очіпок’ (Лисенко 91, 95), у колишньому Яворівському повіті на Львівщині *ке́бавка* ‘головний убір заміжніх жінок’ (Яворницький I, 345), а в бойківських говірках *кі́бавка* ‘солом’яний обруч під чепцем’ (Онишкевич 1, 347). У с. Жабка Ківерцівськ. р-ну на Волині фіксується лексема *кеба́лко* не у звичному застарілому значенні ‘жіночого головного убору’, а вказує на вид зачіски ‘заплетена і вкладена певним чином на голові жіноча коса’ (Аркушин I, 218). У XIX ст. *кибалка*, за спостереженням Г.С. Маслової, був типовим убором білорусок, українок і лише частково його носили росіянки⁵, пор. рос. діал. *кі́бала* та *кі́бола* ‘полотняна шапочка, яку одягали заміжні селянки під хустку’ (СРНГ 13, 193), *кі́балка* ‘твердо вистьобаний підкапок, волосник, шапочка під пов’язку’, *кі́балка* ‘дівоча пов’язка на голові з малинової хустки з вкладеним у середину папером для надання певної форми (т. с.). Схоже, що росіянки не любили цей головний убір, сучасне сільське населення висміює та вважає його потворним, покликаючись на те, що слово *кі́балка* називає також ‘мерзлий коров’ячий кізяк’ (т. с.). Сюди ж, очевидно, укр. діал. *хиба́лка* (знев.) ‘товста шия’ (Дорошенко 120). Це слово вважається експресивним утворенням на основі дієслова *хиба́ти* ‘махати, хитати’ (ЕСУМ 6, 172). На нашу думку, це фонетичний варіант до *кибалка*, який засвідчує спірантизацію вибухового приголосного *к > х*. В українців та білорусів *кибалка* найчастіше має форму кільця, пор. блр. діал. *кі́балка* ‘жіночий убір у вигляді круглої шапочки’, подекуди ще ‘з двома невеликими козирками ззаду та спереду’ (ТС 2, 190), на Гродненщині *кимба́лка*, *кинба́лка* ‘жіночий убір для голови: кругло зшите кільце з полотна і набите вовною; надягається на голову; під нього підкладається хустка; носять тільки молоді жінки’ (Яворницький I, 348), тоді як у росіян – форму дуги⁶. Польське *kibałek*, *kibałka* вважається запозиченням з української мови (ЕСУМ 2, 428).

Об’єднання засвідчених форм можливе за умови врахування різноманітної вокалізації редукованого *-ѡ-* у звуковому комплексі *-ѡl-* основи *тъlt*⁷. Іменні утворення *кибала* < **колбала*, *кибалка* < **колбалка* – найімовірніше віддієслівні похідні від **kѡlbadlo* [: **kѡlbati*, пор. рос. діал. *колба́тъ* ‘шити (вишивати), штопати, лагодити) що-небудь невміло, з трудом або недбало, нашвидкуруч, як-небудь; копірсити’ (СРНГ 14, 112), укр. префіксальне *заковба́ти* ‘залатати, полагодити’ (Яворницький I, 248)]. Реконструйована форма **kѡlbadlo* поповнює

кількість віддієслівних іменників на **-dlo* — **kǎldadlo*, **kǎltadlo*, **kǎlǎadlo* у гнізді **kǎl-*, яке детально описано в літературі⁸.

Зважаючи на еволюційні зміни плавного *л*, можна пояснити наявність численних діалектних варіантів досліджуваного слова. Так, укр. діал. *кімбáлка*, *кимбáлка* виправдано вважати формами з лабіалізацією плавного *л* перед наступним губним приголосним *б* (*л > м*) < **колбалка*. Укр. діал. *кибáвка*, *кібáлка*, *ке́бавка*, *кибáлка*, рос. діал. *кі́бала*, *кі́бола*, блр. діал. *кібáлка* — форми з абсорбцією плавного. На території Білорусі спорадично трапляється *кинба́ка* — варіант, який зазнав регресивної асиміляції: на місці збігу двох губно-губних приголосних *мб* в слові *кимбалка* відбувається розподібнення приголосних і заміна губного *м* на передньоязиковий *н*, подібно до рос. діал. *бо́мбочка* і *бо́нбочка* ‘плід картоплі, який виростає на стеблах після цвітіння’ (СРНГ 3, 95), укр. діал. *конба́ня* ‘яма, наповнена водою’ = *ковба́ня* ‘т. с.’ (Черепанова 97, 104) < *колбаня*, очевидно, через стадію **комбаня*.

Видається, що при дослідженні походження рос. слів *кибала*, *кибалка* поза увагою залишилися забайкальські діал. форми *кика́бала* ‘кокошник, який одягали на молоду після вінця’ та *кика́болка* = *кика́бала* (Элиасов 155). Існування лексеми *кикі́бала* в Сибіру (правда, без уточнення його частини) в аналогічному значенні засвідчує також В. Даль (Даль II, 107). В Оренбурзькій обл. вона вживається на позначення ‘повойника’ (СРНГ 13, 205). Як відомо, *повойник* ‘хустка, обвита навколо голови — головний убір російських заміжніх селянок у минулому’ (Ожегов 519), *повой* ‘російський головний жіночий убір, пов’язка, фата: хустина, шматок тканини; рушник, обвитий поверх волосяника, подібний до кички’ (Даль III, 143) < **рвојѣ* (: **viti*). Таким чином, мова йде про старовинний жіночий головний убір, який пов’язувався або одягався поверх іншого. Назви *кика́бала*, *кика́болка*, безперечно, споріднені з *кибалкою*. Їх допустимо тлумачити як префіксальні (*ки-* < *ко-*), пор. ще один префіксальний іменник *коко́вка* ‘жіноча зачіска: укладений на потилиці вузол волосся’ (СГРС V, 222) < **ко-кǎлка*.

Таким чином, *кибала*, *кибалка* — слов’янські за походженням, які виникли на базі апелятива **kǎlbadlo* в гнізді **kǎlb-* і продовжують первісну семантику і.-е. **(s)kel-* ‘гнути, згинати; крутити; вертити’.

Діал. **фоторчинá** ‘вид кушової рослини’ (Верхратський 267) кваліфікується як неясне (ЕСУМ 6, 125). Вірогідно, що це фонетичний

варіант (з субституцією *n > ф*) первісного *поторчина*, пор. рос. діал. *потóрча* ‘палиця, жердина, кілок, встромлені в землю’, ‘пеньок’, *потóрчіна* ‘палка з гострим кінцем, зламане деревце’, ‘палка, хворостина’, *поторчіна* ‘стебло рослини’, ‘корч, колода, тріска, які стирчать із землі, води’, ‘затонулі дерева з вітками, які стирчать з води, затонулі колоди’, а також дієслово *поторчить* ‘встромити що-небудь’ (СРНГ 30, 298-299), *поторчить* ‘встромити, вставити що-небудь, куди-небудь’ (НОС 8, 155), блр. *пóтырч*, *пóтарч* ‘стойма, сторчаком, у вертикальному положенні’, *патарчáка* ‘кілок, палиця, які стирчать із землі’ (ТСБМ 4, 101, 295) тощо – префіксально-суфіксальне утворення від псл. **torčь*.

Українські дієслова **шкопиртáти** ‘падати вниз, летіти, перевертаючися в повітрі; спотикатися; у грі: кидати палицю так, щоб вона йшла колесом’ і **шкопердáти** ‘у грі: кидати палицю так, щоб вона йшла колесом, ударяючися об землю то одним, то другим кінцем’ (Грінченко 4, 139, 502) етимологи розглядають у статті *шкопиртáти* та кваліфікують як не зовсім ясні. Вважається можливим бачити тут результат спрощення і деформації первісного **sъ-kolo-obъ-vъrtati*, складного слова, утвореного з префікса *sъ-* (укр. *с-*), іменника *kolo* (укр. *коло*), префікса *obъ-* (укр. *об-*), дієслова **vъrtěti*, укр. *вертими*, *обертáти* (ЕСУМ 6, 433-434). З уваги до існування польських антропонімів *Koperda*, *Kopyrda*, *Koperta* (SN V, 141; Rymut I, 437) таке пояснення видається непереконливим. Наведені дієслова, дійсно, семантично близькі, проте відрізняються детермінативами *-t-* і *-d-*. Крім *шкопердáти*, до утворень з розширювачем *-d-* можна віднести споріднені лексеми: укр. *скопердін* ‘вид гри’ (Грінченко 4, 139), рос. діал. *скопердін* ‘гра: пускають з рук зігнуто лучком палицю, наперегоні, чия далі ляже’ (Даль IV, 203), *капердя* ‘лайливий вислів, лайка’: *капердя горячая* (СРНГ 13, 52). Відзначається також семантично близька лексика з детермінативом *-t-*: укр. *шкопиртá* 1. ‘гра, яка полягає головним чином у киданні палиць так, щоб палка йшла колесом і вдарялась об землю то одним, то другим кінцем’, 2. ‘кидати’, *шкопирть* ‘те саме, що шкопирта 1’, *шкопиртка* ‘палиця, котру шкопиртають’ (Грінченко 4, 502) < **шкопиртка* < **sko-pъrtaka*, *шкопиртáтися* ‘спотикатися’ (Глуховцева 227), пол. *szkopyrtnąć się* ‘перевернутися’, *kopyrtać* ‘крутити, перевертати, кидати’ (ЕСУМ 6, 433-434). Наведена лексика з *-t-* розширенням мотивувала оніми: пол. *Koperta* – антропонім (Rymut I, 437), укр. *Шкапертин* – яр у басейні Нижнього

Дону (Отин 2, 388) — суфіксальне похідне від *Шкаперта* < **Скаперта*.

Таким чином, зі зміною детермінативів у словах *скопердін*, *шкопирта́* основне значення ‘гра: в якій кидають палицю’ зберігається. Намагання вивести лексему *скопердін* із грецьк. *οκατέρδα* ‘гра юнаків під час діонісій’ вважається сумнівним, оскільки це слово відсутнє в новогрецькій мові (Фасмер III, 649).

Вказану апелятивну та пропріальну лексику правомірно віднести до архаїчних утворень з експресивними префіксами **ka-*, **ko-*, **sko-*. Ці префікси сполучаються з дієслівними та іменними основами⁹. У конкретному випадку основне значення іменника ‘гра’ тісно пов’язане з дієсловами, які передають значення ‘крутити, перевертати, кидати (палицю)’. Архетипи **каръrd-* / **коръrd-* / **коръrt-*, *(*s*)*коръrd-* / *(*s*)*коръrt-* поодинокі представлені в слов’янських мовах.

Українське слово *шүфáта* ‘снаряд для ловлі риби: дві жердини, об’єднані у вигляді ножиць; до однієї половини жердин прикріплено сітку у вигляді мішка; тримаючи протилежні кінці жердин у руках, можна рухати сіткою, розкривати та закривати її отвір’ (Грінченко 4, 520), як і польське *szufata* ‘т. с.’, вважається неясним (ЕСУМ 6, 497). На нашу думку, його можна кваліфікувати як похідне від префіксального дієслова **sъxvatiti* (*se*) < **xvatiti* (*se*) ‘хапати, ловити’. Сліди праслов’янізма добре простежуються в рос. діал. *сүхвaтíть* ‘схопити, ухопити когось, щось’, *сүхвaтíться* ‘схопитися, ухопитися за що-небудь’ (СРНГ 42, 330). Префіксальний іменник *шүфáта* доцільно розглядати на тлі укр. *хвáтка* ‘рибальська сітка’, *фáть*, *фáтка* ‘т. с.’ (Шейковський V/1, 236, 269), *фáтка* ‘знаряддя ловити рибу, здебільшого коропа, шуки, взимку’ (Берлізов 77), діал. (волин.) *хвáтка* ‘саморобна пастка для лову гризунів’ (Аркушин 2, 226), (поліськ.) *хвáта*, *велика хвáта*, *хвáтка*, *хвáт’ка*, а також інших префіксальних утворень — *пoдхвáт*, *нудфáт*, *н’íдхвáтка* ‘рибальська снасть у вигляді двох зігнутих і сполучених нахрест тичок із прикріпленою на кінцях сіткою і довгою ручкою, що нею способом занурювання і піднімання ловлять рибу під час весняного льодоходу’ (Никончук 137–138), рос. діал. *пoдхвáтка* ‘спосіб схоплення риби у воді’ (СРНГ 27, 235) та ін.

Первісне **сүхвaтa* > *шүфáта* зазнало зміни *c* > *ш* (шепелявість) у префіксальній частині та переходу кореневого етимологічного *xv* > *ф*¹⁰.

¹ *Būga K. Rinkiniai raštai. Vilnius, 1962. Т. III. Р. 777.*

² *Лаучюте Ю.А. Словарь балтизмов в славянских языках. Л., 1982. С. 114.*

³ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў. Мінск, 1989. Т. 5. С. 26.*

⁴ *Етимологічний словник української мови. В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1985. Т. 2. С. 428.*

⁵ *Маслова Г.С. Народная одежда русских, украинцев и белоруссов в XIX — начале XX в. // Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956. С. 687.*

⁶ *Зеленин Д.К. Женские головные уборы восточных (русских) славян // Slavica. 1926. Роф. V. Сеф. 2. С. 326.*

⁷ *Детальніше про це див.: Козлова Р.М. Структура праславянського слова. Праславянське слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997. С. 28—30.*

⁸ *Козлова Р.М. Славянська гідронімія: Праславянські фонд. Гомель, 2003. С. 132, 189, 202.*

⁹ *Куркина Л.В. Диалектная структура праславянського языка по данным южнославянской лексики. Ljubljana, 1992. С. 186.*

¹⁰ *Детальніше про цю зміну в слов'янських мовах див.: Козлова Р.М. Анлаут славянського слова // Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфіменко. Луцьк, 2010. С. 115—124.*

Скорочення

- Аркушин — *Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2000. Т. 1—2.*
- Березовська — *Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східно-подільських говірках. Умань, 2010.*
- Берлізов — *Берлізов А.А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я. Чернігів, 1959.*
- Бірыла — *Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утворанія ад апелятыўнай лексики. Мінск, 1969.*
- Верхратський — *Верхратський І. Знадоби до пізнання угорських говорів. В. Словарець // ЗНТШ. 1899. Кн. IV. (Т. XXX). С. 201—276.*
- Веселовский — *Веселовский С.Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.*
- Глуховцева — *Словник українських східнослобожанських говірок / Укладачі: К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін. Луганськ, 2002.*
- Грінченко — *Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907—1909. Т. 1—4.*
- Даль — *Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1981—1982. Т. I—IV.*

- Дорошенко — *Дорошенко С.І.* Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини // Діалектологічний бюлетень. К., 1962. Вип. ІХ. С. 101–122.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982—. Т. 1—.
- Корзонюк — *Корзонюк М.М.* Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Зб. наук. праць. К., 1987. С. 62–267.
- Лисенко — *Лисенко П.С.* Словник поліських говірок. К., 1984.
- Никончук — *Никончук М.В.* Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К., 1979.
- Новикова — *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
- НОС — Новгородский областной словарь / Отв. ред. В.П. Строгова. Новгород; Великий Новгород, 1992–1995. Вып. 1–12.
- Онишкевич — *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984.
- Ожегов — *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. М., 1969.
- Отин — *Отин Е.С.* Гидронимия Дона: В 2-х т. Донецк, 2012. Т. 2.
- Пискунов — *Пискунов Ф.* Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан. Изд. 2-е. К., 1882.
- Редько — *Редько Ю.К.* Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х т. Львів, 2007.
- Сл. РЯ
ХІ–ХVІІ вв. — Словарь русского языка ХІ–ХVІІ вв. / Гл. ред. Г.А. Богатова. М., 1975—. Вып. 1—.
- СРГК — Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. С.-Петербург, 1994–2005. Т. 1–6.
- Срезневский — *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. М., 1958. Т. I–III.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966—. Вып. 1—.

- ТС — Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
- ТСБМ — Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Пад рэд. К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). Мінск, 1980. Т. 4.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986–1988. Т. I–IV.
- Черепанова — *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Шейковский — *Шейковский К.В.* Опыт южнорусского словаря. М., 1884. Т. V. Вып. 1.
- Элиасов — *Элиасов Л.Е.* Словарь русских говоров Забайкалья. М., 1980.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева. М., 1974–. Вып. 1–.
- Яворницький — *Яворницький Д.І.* Словник української мови. Катеринослав, 1919. Т. I.
- Rymut — *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999. Т. I.
- SN — *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut.* Kraków, 1992–1994. Т. I–X.

Witold Mańczak

(Kraków)

O STARO-CERKIEWNO-SŁOWIAŃSKIM *s̆to*

W słowniku etymologicznym Borysia¹ s. v. *sto* czytamy m. in., co następuje:

Psł. **s̆to* ‘100’ [...]. Rdzenne *-*š-* w formie psł. niezbyt jasne, oczekiwalibyśmy bowiem prapostaci † *s̆eto* z *-*ę-* odpowiadają cym lit. -*im-* w *šim̆tas* (ale regularne **ę* w psł. **ty-s̆et’a*, zob. *tysiąc*). Być może w słow. rozwój pie. **k̆mtom* > **k̆ūmtom* > **s̆nto* > (z uproszczeniem grupy spółgłoskowej) *s̆to*, chociaż dziwić może rozwój **m̆* > **ūm* po pierwotnej spółgłosce palatalnej. Mało prawdopodobne przypuszczenia o zapożyczeniu psł. postaci **s̆to* z innych języków ie.

Warto także przytoczyć, co Babik² pisze na temat stosunku **s̆to* do lit. *šim̆tas*:

Wartość zestawienia podważa jedynie nieregularny rozwój wokalizmu rdzennego. Wyraz uważano zatem za zapożyczenie z irańskiego, porównując wokalizm *š* z jerami w nazwach Dniepru i Dniestru [...]. Paralelata nie jest zbyt dokładna, zapożyczenie hydronimów nastąpiło bowiem zapewne w późnej epoce (okres wędrówek ludów, z formami <*Danapris*> i <*Danastris*>, zaświadczonymi dopiero w powstałej w VI w. *Getice* Jordanesa), gdy trudno zakładać niezajomość pojęcia ‘setki’ u Słowian lub wyparcie wcześniejszego określenia. Co więcej, relacja słow. **š*: irańskie *a* nie należy do prawidłowych. Postacie hydronimów przekazane u Jordanesa nie wydają się bezpośrednimi źródłami form słow. wymagających jednak źródeł z wokalizmem **u*; w świetle licznych paralel wydaje się, że takie przekształcenie **a* w samogłoskę “typu *u*” mogło nastąpić pod wpływem następującej spółgłoski nosowej (zwłaszcza wobec innego rozwoju samogłoski drugiej sylaby, zapisywanej u Jordanesa w taki sam sposób), nie stanowiłyby one zatem paraleli dla nazwy ‘setki’. Godne uwagi, że liczebnik ten, zapożyczony

do gwar Gotów krymskich nie wcześniej niż w III w. n. e., przybrał tam formę *sada* [...]. Zwolennicy zapożyczenia “kulturowego” pomijają milczeniem, iż rodzimy refleks liczebnika zachował się w bałtyckim, gdzie trudno liczyć się z wyższym poziomem kultury duchowej w porównaniu z przedhistorycznym areałem słów. Powoływanie się na fakty zapożyczania wysokich liczb (10 000, milion itd.) chyba zatem celu, nie mamy tu bowiem do czynienia z koniecznością nazwania jednostki dotd nieznannej lub nie nazywanej. Innymi słowy, znajomość pojęcia mamy prawo odnosić do doby bśłow. Nie wskazano, w jakich okolicznościach zapożyczenie tego wyrazu z irańskiego pozostawałoby w związku z jakimś odmiennym, “wyższym” pojęciem setki nieznanym wcześniej ludom bałto-słowiańskim. Hipoteza rodzimości wyrazu zyskała silne wzmocnienie po odnalezieniu w gwarach litew. postaci *šūmtas* (dotąd nie funkcjonującej chyba w literaturze komparatystycznej), traktowanej jako archaizm porównywalny z postacią słów.

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na fakt, że wszystkie przedstawione tu nieprawidłowości tłumaczą się tym, co nazywam nieregularnym rozwojem fonetycznym spowodowanym frekwencją. Z końcem lat pięćdziesiątych doszedłem do wniosku, że we wszystkich językach forma słów zależy od trzech głównych czynników, nie tylko od regularnego rozwoju fonetycznego i rozwoju analogicznego, ale także od nieregularnego rozwoju fonetycznego spowodowanego frekwencją. Moim zdaniem bardzo często używane grupy wyrazowe, wyrazy i morfemy nieraz ulegają nieregularnym redukcjom fonetycznym, np. *wasza miłość* > *waszność*, *podobno* > *pono* czy stpol. (*umrze*)-*ci* > (*umrze*)-*ć*. Nieregularnemu rozwojowi fonetycznemu spowodowanemu frekwencją poświęciłem trzy monografie³ oraz mnóstwo artykułów.

Dokładnym odpowiednikiem lit. *šūmtas* powinno być scs. **sęto*. To, że **sęto* zredukowało się do *sęto*, tłumaczy się nieregularnym rozwojem fonetycznym spowodowanym frekwencją, który niekiedy polega na tym, że samogłoska nosowa (= samogłoska ustna + nosowość) ulega redukcji do samogłoski ustnej. Piszemy *piętnaście*, *dziewiętnaście*, ale wymawiamy [pietnaście], [dziewietnaście], *będzie* wymawiane bywa [bedzie], *teraz* powstało z *ten raz*, *przecie* < *przedsie* z *przedsię*, a *zaś*, *zasie* z *zasię*. Wreszcie niegdyś na części polskiego obszaru językowego występowały formy *mie*, *cie*, *sie* (mające odpowiedniki także w gwarach kaszubskich i słowińskich oraz w połabskim), które powstały z *mię*, *cię*, *się* na skutek nieregularnego

rozwoju fonetycznego spowodowanego frekwencją, za czym przemawia fakt, że w tekstach XVI-wiecznych zaimki są używane częściej przy czasownikach niż po przyimkach i przy czasownikach wykazują większy odsetek form, w których zaszła denazalizacja. W rosyjskim psł. **o* regularnie przechodzi w *u*, natomiast **sošědŏ* wyjątkowo przekształciło się w *sosed*. Połabskim odpowiednikiem pol. *mną* jest nie tylko *manŏ*, ale i *manə*, a polskiemu *dziecię* odpowiada w tym języku wyraz zakończony na samogłoskę ustną⁴.

Odpowiednikiem lit. *šimtas* powinno być scs. **sęto*, a jest *soto*, zatem zaszła tu nie tylko nieregularna denazalizacja, ale również nieregularna dyspalatalizacja, która się również tłumaczy częstym użyciem, jako że nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją może się przejawiać także w postaci nieprawidłowej dyspalatalizacji. *Wasza miłość pan* zredukowało się najpierw do *waćpan*, a później do *wacpan* > *asan*. Literackiemu *przecie* odpowiada w gwarze śląskiej *przeca*. Psł. **estb* w staropolskim najpierw regularnie przeszło w *jeść*, a dopiero później nieregularnie zdyspalatalizowało się w *jest*. Psł. końcówka 3 os. *-*tb* w staro-cerkiewno-słowiańskim nieregularnie stwardniała w *-tŏ*, np. w *pišetŏ*. Nieregularna dyspalatalizacja zaszła także w ros. *pišet*. Ros. *nazyvalsja* wymawiane jest [nazyvalsa].

Boryś nieregularnemu psł. **soto* przeciwstawia regularne psł. **tyseŭ'a*. Ta różnica tłumaczy się tym, że liczebnik '100' jest używany daleko częściej od liczebnika '1000'.

Wbrew temu, co pisze Babik, lit. dial. *šumtas* nie jest archaizmem, ale formą, która powstała na skutek częstego użycia z *šimtas*. Ang. *children* 'dzieci' niekiedy bywa wymawiane [čuldrən]. Wymowa ta powstała na skutek tego, że w tym często używanym słowie najpierw zanikła samogłoska akcentowana, a następnie grupa spółgłoskowa *čldr* dla niektórych członków społeczności językowej była tak trudna do wymówienia, że postanowili ją rozbić samogłoską [u] i w ten sposób powstała wymowa [čuldrən]. Angielska nazwa kobiety jest złożeniem składającym się z dwu wyrazów, a gdyby się ono rozwijało regularnie, to dziś musiałoby brzmieć **wifeman*. Jednak w słowie tym doszło do nieregularnego rozwoju fonetycznego spowodowanego frekwencją, który był bardziej zaawansowany w częściej używanej liczbie pojedynczej niż w rzadziej używanej liczbie mnogiej, i to tłumaczy, czemu do stang. *wifman* forma pluralis *women* [wimin] jest podobna bardziej niż forma singularis *woman* [wumən]. Podobnie jak w wyrazie *children* w formie liczby pojedynczej angielskiej nazwy kobiety

najpierw nieregularnie zanikła samogłoska akcentowana, a następnie dla ułatwienia wymowy między pierwszą a drugą spółgłoską wstawiono [u] i w ten sposób powstała wymowa [wumən]. Podobnie w wymowie niektórych Litwinów w liczebniku *šimtas* nieregularnie zanikło *i*, a wymowa grupy spółgłoskowej *šmt* była dla niektórych ludzi zbyt trudna i na skutek tego powstała forma *šumtas*, która w stosunku do *šimtas* nie jest archaizmem, ale innowacją.

Obok nieregularnego rozwoju fonetycznego spowodowanego frekwencją istnieje inny, od dawna znany nieprawidłowy rozwój fonetyczny, na który się składają asymilacje, dysymilacje, haplogologie, metatezy, zmiany spowodowane ekspresywnością czy hiperpoprawnością. Zmiany te mają to do siebie, że w różnych językach zachodzą one w najprzeróżniejszych słowach. Np. polski wyraz *zmierzch* (z *ch* zamiast *k*) wykazuje nieregularną zmianę spowodowaną hiperpoprawnością, ale wątpliwe jest, czy w jakimś innym języku indoeuropejskim wyraz o tym znaczeniu uległ również zmianie spowodowanej hiperpoprawnością. W pol. *pokrzywa* zaszła metateza i znowu możliwe jest, że mało jest języków na świecie, w których by wyraz o tym znaczeniu doznał metatezy. Tymczasem nieregularne zmiany fonetyczne spowodowane frekwencją charakteryzują się tym, że w różnych językach często przebiegają paralelnie, co się tłumaczy faktem, że najczęściej używane słowa są wszędzie mniej więcej te same. Do bardzo często używanych wyrazów wszędzie należą nazwy pokrewieństwa i tym się tłumaczy, że nieregularne zmiany fonetyczne spowodowane frekwencją w nazwach pokrewieństwa często przebiegają paralelnie. I tak np. w niejednym języku słowiańskim występują wyrazy podobne do scs. *mati* < **mātēr* (z nieregularną redukcją *ǣ* do *i*) czy pol. *mac* (z nieregularnym zanikiem samogłoski końcowej). Nieregularne jest także fr. *mère* < *matrem*, gdyż we francuskim *tr* > *rr*, por. *petram* > *pierre*.

W związku z tym należy zwrócić uwagę na fakt, że nieregularność, jaka zaszła w scs. *sēto*, ma mnóstwo paralel w innych językach. I tak w hiszpańskim obok regularnego *ciento* (< łac. *centum*) istnieje skrócone *cien*. Nieregularnie skrócone jest także kat. *cen* (wobec *vent* < *ventum*) oraz wł. *cento*, które w Toskanii w liczebnikach 114–199 bywa skracane do *cen-*. Nieregularne redukcje zaszły również w niem. *hundert* i ang. *hundred* ‘100’. Nie od rzeczy będzie także wspomnieć o tym, że w słowen. *sto* brak regularnej wokalizacji jeru. Mało tego. W ogromnej większości języków indoeuropejskich liczebniki 20–90 tworzone są jak w polszczyźnie, tzn. *dwadzieścia*, *trzydzieści*, *czterdzieści* itd. aż do *dziewięćdziesięciu*, jak w niemieckim,

tnz. *zwanzig*, *dreißig*, *vierzig* itd. aż do *neunzig*, czy w łacinie, tzn. *viginti*, *triginta*, *quadraginta* itd. aż do *nonaginta*. Wniosek z tego, że liczebnik ‘100’ musiał w praindoeuropejskim oznaczać dziesięć dziesiątek, a z tego wniosek, że pie. **k̑ntom* ‘100’ powstało na skutek nieregularnego skrócenia z **de k̑m de k̑ntōm*.

O powszechnym charakterze nieregularnego rozwoju fonetycznego spowodowanego frekwencją w liczebniku ‘100’ świadczy fakt, że znamy tyśiące gwar indoeuropejskich, ale w żadnej z nich nie zachował się regularny kontynuans pie. **de k̑m* **de k̑ntōm*. Wszędzie, nawet w najstarszych językach indoeuropejskich, takich jak łacina, greka czy sanskryt, występują tylko formy zredukowane.

Ponieważ z jakichś irracjonalnych pobudek wielu językoznawców nadal przemilcza moją teorię nieregularnego rozwoju fonetycznego spowodowanego frekwencją, postanowiłem zapytać, co o niej sądzi Z. Szkutnik, profesor matematyki stosowanej na Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Przedłożyłem mu 1) dane liczbowe dotyczące słów o nieregularnych redukcjach fonetycznych w słownikach frekwencyjnych języka francuskiego i hiszpańskiego, 2) dane liczbowe odnoszące się do skrócenia jambicznego w łacinie oraz 3) dane liczbowe dotyczące wyrazów o nieregularnych redukcjach fonetycznych w sporządzonym przez W. Kuraszkiewicza indeksie do *Wizerunku* Reja. Na podstawie tych danych Z. Szkutnik wydał następującą opinię:

Istnienie związku między frekwencją wyrazów a częstością występowania nieregularnych redukcji fonetycznych jest niewątpliwe w świetle wyników analizy odpowiednich tabel dotyczących języków francuskiego i hiszpańskiego, a także wypadków skrócenia jambicznego u Plauta i wyrazów o nieregularnym rozwoju fonetycznym, użytych w *Wizerunku* Reja. Świadczą o tym następujące wskaźniki ilościowe:

- 1) Współczynnik gamma Goodmana-Kruskala wynosi
 - dla języka francuskiego 0,91 z przedziałem ufności (0,86; 0,96);
 - dla języka hiszpańskiego 0,92 z przedziałem ufności (0,85; 0,98);
 - dla tekstu Plauta 0,81 z przedziałem ufności (0,73; 0,88);
 - dla tekstu Reja 0,85 z przedziałem ufności (0,81; 0,88).

Współczynnik gamma ma interpretację podobną do zwykłego współczynnika korelacji dla cech ilościowych, ale stosuje się go do badania siły związku cech jakościowych o wartościach uporządkowanych. Podane przedziały ufności były konstruowane na poziomie ufności 0,95.

2) We wszystkich przypadkach dokładny test Fishera odrzuca hipotezę o niezależności frekwencji wyrazów i częstości nieregularnych redukcji

fonetycznych na każdym rozsądnym poziomie istotności (tzw. P-wartości są w obu przypadkach mniejsze od 10^{-7} , co można zinterpretować w ten sposób, że gdyby pojawianie się redukcji było niezależne od frekwencji wyrazów, to szansa otrzymania tabel takich jak analizowane byłaby mniejsza niż 1 na 10 milionów).

Wyjaśnienie natury zauważonego bardzo silnego związku może nastąpić tylko przy użyciu argumentów językoznawczych. Liczne argumenty i przykłady opisane przez prof. Mańczaka wydają się tłumaczyć zauważone zjawisko w bardzo konsekwentny sposób.

Byłoby dobrze, gdyby ci wszyscy językoznawcy, którzy z im tylko wiadomych przyczyn przemilczają moją teorię nieregularnego rozwoju fonetycznego spowodowanego frekwencją, zechcieli przyjąć do wiadomości, że została ona zaaprobowana przez statystyka. Szansa, żeby moja teoria była błędna, jest mniejsza niż 1 na 10 milionów⁵.

¹ W. Boryś. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.

² Z. Babik. Korespondencje akcentowe między słowiańskim i starszymi językami indoeuropejskimi (pierwotne neutra tematyczne). Kraków, 2012. S. 187–188.

³ W. Mańczak. Le développement phonétique des langues romanes et la fréquence. Kraków, 1969; Słowiańska fonetyka historyczna a frekwencja. Kraków, 1977; Frequenzbe dingter unregelmäßiger Lautwandel in den germanischen Sprachen. Wrocław, 1987.

⁴ W. Mańczak. *Rzeka* ‘mówić’ w Kazaniach świętokrzyskich. *Język Polski* 2008, 88. S. 101–104.

⁵ W. Mańczak. Etymologia przyimka *dla* a nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją. *Prace Filologiczne* 2011, 60. S. 189–195.

Bogumił Ostrowski

(Kraków)

BIAŁORUSKIE WYRAZY

бадзяга / набадзяка ‘włóczęga, łązęga, tułacz’

Dokonując ekscerpcji materiału słownikowego do opracowywanych właśnie *Studiów językowych z Grodzieńszczyzny* zgromadziłem sporą grupę wyrazów dających się umieścić w polu semantycznym ‘włóczęga, łązęga (obibok), tułacz’ // ‘włóczęgotwo, tułaczka’ // ‘włóczyć się, przemieszczać się z miejsca na miejsce, bez określonego celu, tułać się; wałkonić się’.

Aby zobrazować owo bogactwo materiału leksykalnego, warto w tym miejscu przedstawić listę bodaj najciekawszych wyrazów:

a) **rzeczowniki:**

· oparte na psł. **volk-* (por. **volčiti* : **velkti* ‘włóczyć, wlec’): *валацуга*, *валачуга*, *валацэнга*¹; ekspresywne *валачаіна* (СрлГ: 21); *вы-вло́ка* (o.s. 26); deprecjacyjne: *на’-валачка* (СрлГ: 75, Сцяцко 1978: 144); *валача* ў м. (Сцяцко 1970: 29);

· *блі́ндар* ‘włóczęga’, *бры́нда* ‘kobieta, biegająca bez potrzeby po chałupach, powsinoga’ (Аляксейчык 1976: 7) – oba najprawdopodobniej związków z wyrazami bałtyckimi: por. łot. *bliņda* ‘krótkowidz; ten, kto się błąka, wałęsa, obibok’ i litew. *príblindá* ‘pomrok, zmrok, zmierzch’; [w drugim przykładzie substytucja samogłoski płynnej: // z podstawy zapożyczenia do /r/ w wyrazie adaptowanym];

· *махаблуд* – compositum **tach-* + **blud-*;

· *пакату́ха* – por. psł. **katati* ‘toczyć (popychając, ślizgając itp.)’²;

· *паялю́шнік* ‘чалавек, які любіць хадзіць па чужых хатах, затрымлівацца ў іх; powsinoga’;

· *пацягу́ха* ‘ts.’ [por. psł. **tęgti* : *tęgŋoti* (sę)];

· *тула́ч* ‘włóczęga, banita’ (СрлГ 117)³ i wiele innych;

b) **czasowniki:**

· *плог-ан-іцца* ekspresywne ‘błąkać się, płątać się’ (СрлГ 92); Por. pol. dial. *płuzyc* // *płuzyc* przen. = wałęsać się; *płuzyc* światem = wędrować

(Karłowicz 1906, IV: 145), *plajdać się* (*plażyć*) ‘włóczyć się’ (o.c. 117: mazowieckie);

· *працу́ндаць* ‘przyszwędać (się), przywlec się’ (СрлГ 94);

· *смы́кацца* ‘ts., chodzić z miejsca na miejsce, włóczyć się’ (СрлГ 107); por. pol. *смыкаць ся* ‘ciągnąć, włóczyć, targać; ciągnąć włóczyć po ziemi’ (małopol.: Ropczyce), *смыкаць ся* ‘włóczyć się’ (zakopiańskie, będzińskie), *смыкнаць* ‘podskoczyć, uciec’ (lubel.); także: *смыканіе* ‘włóczenie się, lantanina’ (Karłowicz 1907, V: 183);

· *тульчыць* ‘tułać się, przemieszczać się z miejsca na miejsce w obawie przed ludźmi’ (СрлГ 117)⁴ i inne.

Szczegółowej analizie strukturalno-semantycznej tej grupy regionalizmów (dialektyzmów) grodzieńskich na szerszym białoruskim (a nawet [bałto-]słowiańskim tle) zamierzam poświęcić oddzielne opracowanie. W niniejszym artykule chcę zaproponować swoje przemyślenia dotyczące rozwoju semantycznego wymienionych w tytule wyrazów *бадзяга* : *набадзяка*.

Białoruski leksem *бадзяга* posiada na Grodzieńszczyźnie swój prefigowany wariant *на-бадз-яка*⁵ (stąd zapewne zapisany w polszczyźnie wileńskiej *badziaka* ‘rozpustnik, włóczęga’ – SGP 1982 I: 266), oba znane są w znaczeniu ‘walać; włóczyć, obieżyświat’. Para ta pod względem formalnym żywcem przywodzi na myśl poświadczony w polszczyźnie dublet słowotwórczy *łaz-ęga* : *łaz-ęka* (w staropolszczyźnie także w postaci bez infiksacji nazalnej *łazuka*)⁶. Podstawy słowotwórczej wspomnianych leksemów należy upatrywać w rozpowszechnionym na terytorium całej niemalże Białorusi czasowniku *бадзя’цца* ‘цягацца, валачыцца; валяцца; włóczyć się, przemieszczać się z miejsca na miejsce bez konkretnego celu i zajęcia’, którego formalne odpowiedniki znane są również w gwarach zachodniowielkoruskich (*бодя’ться*)⁷, a także w polskich gwarach (zwłaszcza na Litwie): *badziać się*; *bodziać się* ‘wałęsać się’ (Karłowicz 1905, I: 35; por. też u Pobłockiego 127).

Przejrzysta stosunkowo struktura wymienionych w tytule wyrazów pozwala w łatwy sposób ustalić, że wyraz *бадзяга*, to kontynuant rzeczownika z sufiksem **-ęga*, zaś *на-бадз-яка* to najprawdopodobniej późniejszy chronologicznie jego wariant z suf. *-яка*⁸. Sam sufiks **-ęga* (por. też jego wariant z tylną nosówką *-ęga-*) – jak zauważa Sławski – jest sufiksem o wąskim zasięgu. Przy okazji warto zwrócić uwagę na fakt, że o ile

rzeczowniki rodzaju męskiego są poświadczane zarówno w postaciach wskazujących na dokonanie się tzw. trzeciej palatalizacji, jak i w postaciach bez jej rezultatu (powszechnie wiadomo, że zjawisko to by ło nieregularne, tj. nie objęło swym zasięgiem całej Słowiańszczyzny), por. np. **lēmęgb* : **lēmędzь*, o tyle nieliczne formy żeńskie wskazują wyraźnie na brak owej zmiany fonetycznej: por. **sŕmęga* ‘grube płótno samodziałowe, sukmana’, **komęga* ‘pień, kłoc używany jako łódka’, czy wreszcie – z centrum naszego pola semantycznego – **volčęga* ‘włóczenie (się), tułanie się; włóczęga, tułacz’ : **volčiti (sę)* ‘włóczyć się, tułać się’. Obszerne studium (w postaci dwu artykułów w Materiałach do OLA) formacjom rzeczownikowym z przyrostkiem *-g-* (i jego wariantami, w tym *-aga*, *-yga*, *-nyg*) poświęciła T.I. Wendina (1980: 236–265, 1981: 247–272)⁹. Rosyjski kontynuant wymienionego właśnie prasłowiańskiego *волочѣга* (‘włóczęga, łązega’ : ‘kobieta lekkich obyczajów’ – o.c. 250) autorka słusznie odnosi do kategorii *nomen agentis*, podobnie zresztą jak i inny wyraz *бродѣга* ‘włóczęga (najczęściej z kryminalną przeszłością)’ : ‘kochanek; amant’ (o.c. 252), zestawiając je odpowiednio z czasownikami *волочиртъсѣ* ‘włóczyć się, chodzić z miejsca na miejsce’ : ‘prowadzić się niemoralnie’ oraz *бродуитъ* ‘dokonywać czynów przestępczych’ : ‘swawolić; oddawać się nierządowi’.

Po uwagach dotyczących struktury naszych wyrazów, wróćmy teraz do sedna rozważań, czyli analizy semantycznej rzeczowników skupionych wokół psł. **bosti* (< **bod-ti*) ‘kłóć, uderzać czymś ostrym’ (np.: SP I: 339–340) : **badati* (iterativum do *bosti*) ‘kłuć, nakłuwać, wbijać’ (SP I: 175, ЭССЯ I: 121–122). Słownik prasłowiański nie rekonstruuje jednostki leksykalnej **bodega*, słownik moskiewski (zob. ЭССЯ II: 153) takiej rekonstrukcji dokonał na podstawie poświadczeń z języka pol. *bodziega* ‘gatunek gąbki *Spongia fluviatilis*’, ros. *бадя́га* : *бодя́га* f. ‘пресноводная губка сем. кремнепоровых’, ukr. *бодя́га* f. ‘gąbka wodna (*wodorosł*), *Spongia fluviatilis* L’, czy wreszcie brus. *бадзя́га* ‘ts.’ : ‘włóczęga, łązega’. W przypadku tego ostatniego znaczenia redaktor odsyła do brus. *verbum бадзя́ца* w znaczeniu ‘скитаться, шляться; stronić od ludzi, włóczyć się’ – pomieszczonego wśród kontynuantów psł. **badati (sę)*, którego paleta znaczeń jest dość szeroka: ‘kłóć (uderzać rogami)’, ‘badać (poprzez dotyk; po omacku)’, ‘pokonywać trudności; starać się’, ‘brudzić się; paćkać się’ itd. (zob. ЭССЯ I: 121).

Innej specyfikacji materiału rzeczownikowego z suf. *-yga* dokonali autorzy etymologicznego słownika języka białoruskiego (zob. ЭСБМ I: 270–271). Odpowiednie leksemy zaprezentowane zostały w postaci trzech

niezależnych haseł słownikowych (uwzględniono przy tym kryterium polisemii, bądź homonimii leksykalnej), ale w żadnej z nich nie znaleziono miejsca dla rzeczownika *бадзя'га* w znaczeniu ‘włóczęga’:

*бадзя'га*₁ ‘wodorost’ (Касп., Бяльк.), *бадзя'жник* (Нос.) [...] Od **bosti*, **bodati* ‘калоць, кłóць’. Pierwotnie ‘kłująca, piekąca roślina’ (kontakt z tą rośliną powoduje pojawienie się zaczerwienień na ciele);

*бадзя'га*₂ ‘roślina *Cirsium oleraceum* Scop; бадзяк агародны’ (jest to wariant strukturalny-semantyczny znacznie szerzej rozpowszechnionych w językach słowiańskich kontynuantów synonimicznego rzeczownika z suf. *-акъ*)¹⁰.

*бадзя'га*₃ ‘kłoda, z wydłubanym, wydrążonym wnętrzem, służąca za pojemnik do pojenia bydła’, ‘koryto z wydrążonego pnia’ – wyraz ten w zestawieniu z ukr. dial. *бадя* ‘drewniane wiadro przy studni; żuraw studzienny’, uznany został przez derywat z suf. *-я'га* od niepoświadczonej podstawy **баддзя*.

Natomiast homonimiczna formacja *бадзя'га* w interesującym nas znaczeniu ‘włóczęga’ pojawia się jedynie w materiale porównawczym do hasła *бадзя'ца*¹¹. Sam czasownik – zdaniem autorów – nie posiada zadawalającego objaśnienia etymologicznego. Najbardziej rozpowszechnione (prawie na całym obszarze dialektalnym Białorusi) jest znaczenie ‘włóczyć się, snuć się z miejsca na miejsce; walać się’ (por. np.: *бадзялася* скошаная трава). Objaśnienie ‘włóczyć się’ pojawia się także w zapisanych przez J. Karłowicza («z Litwy») czasownikach *badziać się* : *bodzjać się*. ЭСБМ skłania się do uznania wyrazu za ekspresywny (zauważa np., że nieoczekiwana palatalność rodzimego czasownika w stosunku do poświadczonego na Polesiu przez Łysenkę *бада́ццэ* spowodowana jest ekspresywnością wyrazu). Nie wyklucza też możliwości związku owego reflexivum z jego niezwrotnym odpowiednikiem formalnym *бадзя'ць* ‘неахайна адносіцца, насіць (адзенне, абутак), пэцкаць; nosić brudne rzeczy; brudzić, zanieczyszczać’ i ukr. dial. huculskim *бадumu* (*аббадumu*) ‘znaleźć’, co więcej – w tej uproszczonej formie [**baditi* ← **obaditi* ← **ob-baditi* ← **ob-vaditi* : **vada* ‘przeszkoda, (za)wada’)] widzi początek późniejszych zmian semantycznych, od pierwotnej treści ‘znaleźć coś, pokonując **przeszkody**’ → ‘poszukiwać, chodzić w poszukiwaniu czegoś’ → ‘chodzić tu i tam, bez celu, błąkać się, włóczyć się’.

Zaproponowany powyżej łańcuch przeobrażeń semantycznych jest logicznie poprawny. Jednakże tłumaczenie palatalności wygłosu tematu czasownika względami li tylko ekspresyjnymi budzi zastrzeżenia. Moim

zdaniem, owa wtórna miękkość pozostaje w ścisłym i bezpośrednim związku z rzeczownikiem *бадзяга*. Do zmiany **бадаўца* → *бад(з)аўца* doszło w momencie zaistnienia semantycznej więzi pomiędzy czasownikiem **бадаўца* i rzeczownikiem *бадзяга*. Innymi słowy, jest to “zasługa” -я- (będącego regularnym w języku białoruskim refleksem psł. *ę) z sufiksu -яга (< psł. -ęga).

Na uwagę zasługują także inne rzeczowniki utworzone w oparciu o podstawę werbalną **bod-* (: **bad-*). Warto wskazać tu na derywaty z suf. -yľ ь: **badyľ ь* ‘łodyga bezlistna kłująca, roślina kłująca’ (SP I: 176, ЭССЯ I: 123) oraz *bodyľ ь* ‘przedmiot kłujący, ostry, kolec, cieńr’ (SP I: 294: por. np. sch. *bōdīļe* n. [coll.] ‘sucha trawa’; ЭССЯ II: 155–159).

Z gwar polskich pochodzą ponadto *badziew* oraz *badziewie*¹² ‘kawałki słomy, chróstu (!)¹³ na podwórzu, śmieciisku, lub na brzegach rzeki, wyrzucone przez wodę’ (tamże; SGP 1982, I: 266, z ostrołęckiego), także *badziach* ‘drobne gałązki, trzaski itp. do palenia’ z okolic Tarnowa (l.c.) oraz *bodura*¹⁴ ‘przezwisko człowieka niedołęznego, a także próżniaka, mogącego sobie na chleb zarobić, a chodzącego po jałmużnie’ z okolic Nowego Sącza (Karłowicz, o.c. 97; por. ponadto *bodurny* adi. ‘niezgrabny do niczego’ w okolicach Czehowa, dial. małopolski — SGP 1983–86, II: 337). W przytoczonych przykładach dominantę semantyczną stanowi — z jednej strony — treść: ‘ostry, kłujący’ (ten wykładnik pojawia się w definicji żdźbeł, suchych gałęzi, trzask, itp.) a z drugiej — ‘próżniaczy, niezaradny (włóczyący się)’ (charakteryzujący styl bycia człowieka leniwego, niezaradnego lub niedołęznego).

Powyższe wyrazy derywowane są za pomocą sufiksów: -ach wreszcie -ura, może także obocznego -ula, na co może wskazywać zapisana w okolicach Radomia kłątwa: «Bodaj cie stary *Boduła* uściskał». Wszystkie należy łączyć z psł. **bosti bodō* ‘kłóć, bósć’ (na którą to postać wskazują realnie poświadczone kontynuanty w językach słowiańskich, także najstarsza scs. dokumentacja *бості бодж*). Owa forma czasownikowa jest formą quasi prymarną, która wyparła podstawową, niezachowaną psł. **boditi *boždō*, do rekonstrukcji której skłaniają litew.-łot. iteratywa z suf. -ī- i stopniem o (o szczegółach zob. Smoczyński 2007: 57, s.v. *bēsti*).

Dla rozważań dotyczących linii rozwoju semantycznego od ‘bósć, kłóć’ do ‘włóczyć się, chodzić bez celu’ wartościowego komparandum materiałowego dostarczają języki bałtyckie, zwłaszcza w litewski. Autor najnowszego *Słownika etymologicznego języka litewskiego*, W. Smoczyński, zestawia **bad-* (SO, tj. stopień o) < pie. **b^hod^h₂-* : *badyti* iter. ‘kłuć, o zwi-

erzęciu – bóść, uderzać rogami’ (ale także: ‘kłóć w stopy, np. *rugfena kójas bādo* ‘ściernisko kole w stopy’. Ale już w derywatach obserwowane są też interesujące nas znaczenia: por. litew. *bādelėtis* ‘włóczyć się bez potrzeby’: *bādelioti* ‘kłóć chwilami to tu, to tam; bóść rogami’, *badinėti* ‘kłuć po trochu, czasami; objąć się, chodzić bez zajęcia’. Także z wyabstrahowanej z iterativum *bastyti* neoosnowy *bast-*, powstało przenośne *bastytis* ‘objąć się, włóczyć się bez zajęcia’ (*bastinėti* ‘objąć się’), skąd rzeczowniki: *bastūnas* ‘obibok, włóczęga’, *bastuōklis* m. ‘koczownik’ (Smoczyński l.c.).

W świetle powyższych danych po raz kolejny przekonujemy się o znakomitym wyczuciu etymologicznym XIX-wiecznego badacza narzeczy wschodniosłowiańskich, Włodzimierza Dala, który zasugerował niepewnie (opatrzył tę informację znakiem zapytania) związek zachodnioruskiego czasownika *бодзя́тсья*¹⁵ z *бодать* ‘kłóć, uderzać rogami’.

Białoruskie reflexiva *бадзя́цца* oraz *пабадзя́цца* stanowią więc niechybnie podstawę słowotwórczą wymienionych w tytule dwu białoruskich nomen agentis *бадзяга* / *пабадзяка*.

¹ Ten ostatni nosi wszelkie znamiona polonizmu.

² Por. *katulać* (*katylać*) ‘toczyć, obracać’, także przen. *katulać się* ‘włóczyć, błąkać się’: Dusza zmarłego będzie się *katulać* po tym świecie, dopóki nie uderzą za nią dzwony (maz.), ‘tułać się wśród obcych’ (Karłowicz 1901, II: 325; z Drohiczyzna).

³ Ogólnosłowiańskie **tulačь* < psł. dial. **tulati se* ‘wlec się, skradać się, tułać się’ iter. do **tuliti se* ‘związać się, zginać się, stulać się, skulać się’ (por. też ukr. *туля́тися* ‘włóczyć się, wałęsać się, tułać się’, brus. dial. *туля́цца* ‘ukrywać się, włóczyć się bez celu, wałęsać się’). Pierwotne znaczenie zapewne ‘zginać się, schylać się, kulić się’ > ‘posuwać się, będąc zgiętym, skulonym, przygarbionym; skradać się, iść ukradkiem’ (Boryś 2005: 653–654).

⁴ Por. uwagi do powyższego przypisu.

⁵ Por.: *пабадзя́ка* m. i f. (grubiańskie): Гэты пабадзяка мой ужо каторый дзень начаваць ні прыходзіць (СрлГ 82). Por. też synonimiczny rzeczownik z suf. *-aj* (< psł. *-ajb*): *пабадзяі*, oparty na tym samym prefigowanym temacie czasownika *пабадзяцца* ← *бадзяцца* (ЭСБМ 8: 85).

⁶ Por.: *łazęga* ‘włóczęga’, stpol. od XIII w. *łazęka* ‘członek grupy rolników wędrownych’, w XV w. ‘wywiadowca, szpieg’, kasz. pñ. *łazaka* ‘łazęga, próżniak’ (Boryś 2005: 297–298, s.v. *łazić*). Wyrazy te jednak – w przeciwieństwie do będących przedmiotem niniejszej analizy leksemów – nawiązują do nielicznych zachodnio-prasłowiańskich dialektizmów z suf. **-oga* [:-*oka*]: **łazoga* ‘łazęga, włóczenie się; łazik, włóczęga’: **łaziti* ‘łazić’, stanowiących żeński wariant znacznie bardziej produktywnego suf. **-ogv*. Na gruncie wschodniosłowiańskich formacji z suf. **-oga* złąły się z **-uga*: por. pejoratywne dwurodzajowe: ros. *оду́га* / *яду́га* ‘żarok’ < *есть* ‘jeść’, ukr. *хану́га* < *ханати* ‘łapać, chwycić’ (Sławski 1974: 68).

⁷ W rosyjskim poświadczona jest NO *Бодяшкин. Крестьянин д. Лябово Городище на р. Каме Исачко Андреев сын Бодяшкин, 1678. Б, 8 об.* Фамилия от неполного имени **Бодяшка**

к некалендарному полному **Бодяй**, связанному с однокоренным глаголом *бодяться* 'слоняться, шляться, шататься'. В говорах отмечаются прозвища *Бодя* (44), *Бодяка*, *Бодяка* (Полякова Е. Н. *Словарь пермских фамилий (XVI–XVIII века)*. Пермь 2005). [podkreślenie moje. – B.O.].

⁸ Opisując genezę męskiego odpowiednika naszego sufiksu, tj. *-ęgь*, *-ędzь* Sławski (1974: 66) zauważa, że powstał on przede wszystkim przez nawarstwienie się formantu *-g* na pierwotne tematy na *-en-* i kontynuuje występujące w identycznej funkcji ie. *-go-*. Uderzająca paralele stanowi psł. *-ę-kь*. To stwierdzenie etymologa, daje podstawy do przyjęcia istnienia również paralelnego dla *-ęga*, beżdzwięcznego wariantu *-ęka*. W założeniu tym utwierdza materiał słowiański do Ogólnosłowiańskiego Atlasu Językowego zanalizowany przez T.I. Wiendinę (1981: 247–272). Autorka zauważa rzecz znamioną dla naszych rozważań: «между суф. *-аг(a)*, *-яг(a)*, с одной стороны, и *-ак(a)*, *-як(a)* – с другой, также существует определенная связь, и хотя этот вопрос требует специального изучения, даже при самом беглом взгляде на материал нетрудно заметить, что суф. *-ак(a)*, *-як(a)* тоже имеют значение лица как основное, причем с экспрессивной окраской неодобрительности (ср. рус. *забияка*, *кривляка*, рус. диал. *гуляка*, *писака*, укр. *свиньяка*, *чортяка*, брус. *чарцяка*, сх. *дивляка*), а в ряде случаев отмечены конкурентные образования с этими суффиксами, ср. *бал'яга* м. и ж. 'говорун' ~ *бал'яка* 'то же' (Перм., Волог., СРНГ); *запива́га* 'пьяница' ~ *запива́ка* 'то же' [...], *дева́га* ж. 'девушка', *дева́ка* 'то же' [...], брус. *скарма́яга* ~ *скарма́яка* 'тот, кто не постыдится, ест скромное'».

⁹ Por. powyższy przypis.

¹⁰ Por. np. stol. nazwę tej rośliny *bodlak*, *bodak*, *bodziak* (już od XV w.) i późniejszą (od XIX w.) zdradzającą wschodniosłowiańską proveniencję *bodiak* (Sławski SEJPI 1: 88, s.v.: *bodiak*).

¹¹ Z metodologicznego punktu widzenia, o wiele bardziej zasadnym (a z punktu widzenia użytkownika słownika znacznie czytelniejszym) byłoby zamieszczenie niezależnej jednostki hasłowej *badzia* *ʒa*₄ (wyraz ten niknie zupełnie w gęszczu informacji hasła *badziца*), skoro oddzielnej prezentacji doczekał się nawet imiesłów: «*Бадзя́чы* 'распусны' (Сцяшк. МГ). Бясспрэчна, да *badziца* 'badziца, цягаца, валачыцца' (гл.). Стары дзеепрыметнік» (ЭСБМ 1: 272).

¹² Wyraz *badziew* z synchronicznego punktu widzenia jest niepodzielny słowotwórczo. Historyczna analiza każe łączyć go z rzeczownikami dawnej deklinacji **-ū*-tematowej, typu **(krū-s-)* > **kry*, G.sg. **krōve*, zaś pochodny *badziewie* – to utworzone w oparciu o tę bazę collectivum z dawnym sufiksem **-bje*.

¹³ Zachowana oryginalna grafia.

¹⁴ *Bodura* nawiązuje do rzadkich psł. dewrbalnych nominów agentis typu *pečora* 'grzyby jadalny, pieczarka': *pekō pekti* 'piec', *pyzdura* 'głupstwo, bzdura': *pyzdēti* 'bzdzieć, pedere'. Wyraz ten znajduje też paralele formalno-semantyczną w czes. gwarach laskich *chod'ura*: *chod'it'* 'chodzić' (por. Sławski, SP 1976, II: 27).

¹⁵ **БОДЯТЬСЯ** (от бодать?) зап. шататься, бродить, шляться, толкаться, слоняться. Бодяга об. бродяга, шатун, тунейд. Także: БОДЯГА, воляга, см. бадяга, бодать и бодяться. [http://slovari.ru/search.aspx?s=0&p=3068&di=vdal&wi=7724; odczyt dnia 31-07-2012].

Materiały źródłowe (oraz zastosowane skróty)

Аляксейчык — Аляксейчык Г.М., *З дыялектнай лексікі вёскі Ма-
1976* — *Вераб'евічы Навагрудскага раёна* [w:] Народнае
слова. Пад рэд. А.Я. Баханькова, Мінск 1976.

- Даль В., Толковый словарь живого великорусского языка. 3. испр. и значительно доп. изд. под ред. Бодуэна-де-Куртенэ, I–IV, С.-Петербург; Москва 1903–1909.
- Karłowicz – Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, I–VI, Kraków 1900–1911.
- Полякова Е.Н., *Словарь пермских фамилий (XVI–XVIII века)*, 2005, Пермь.
- SGP – *Słownik gwar polskich*. Opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem J. Reichana. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź. T. I – 1982 nn. [T. II – 1983–1986].
- СрлГ – Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны. Пад рэд. М.А. Даніловіча, П.У. Сцяцко, Гродна 1999.
- Сцяцко 1970 – Сцяцко П.У., *Дыялектны слоўнік (3 гаворак Зэльвенішчыны)*, Мінск 1970.
- Сцяцко 1978 – Сцяцко П.У., *3 роднай гаворкі [w:] Жывое слова*. Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, І.Я. Яшкін, Мінск, 1978, SS. 138–147.

Literatura

- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Вендина Т.И., 1980, *Суффиксы с г-основой*, [w:] ОЛЖ. Материалы и исследования 1978, вып. 12, Москва 1980, ss. 236–265.
- Вендина Т.И., 1981, *Суффиксы с г-основой*, [w:] ОЛЖ. Материалы и исследования 1979, вып. 13, Москва 1981, ss. 247–272.
- Sławski F., 1974, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego* [w:] *Słownik prasłowiański*, t. I: 43–141, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk.
- Sławski SEJP – Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, t. I, 1982.
- Smoczyński W., 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno.
- SP – *Słownik prasłowiański*, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, I –, 1974 nn.
- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы, Мінск, т. I–, 1978–.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков, Москва, т. I–, 1974–.

Иржи Рейзек
(Прага)

НАЗВАНИЯ ЧЕРЕПА В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Названия частей тела в славянских языках часто подвергаются инновациям, которые иногда приписываются воздействию табу (Meillet 71–77). Такой инновацией является, например, балто-славянское слово, обозначающее голову – **galva*, которое обычно связывается с д.-в.-нем. *calua* ‘лысина’, лат. *calva* ‘череп’. Поэтому славянское слово иногда объясняется как дисфемизм, и его первоначальное значение интерпретируется как ‘голая голова’, или же ‘череп’ (ср. Erhart-Večerka 142; ESJS 3, 177).

Для обозначения черепа как части головы в славянских языках функционирует несколько наименований.

В этом, конечно, славянские языки не являются исключением – названия для черепа довольно разнообразны и в других и.-е. языках; они свидетельствуют, что этот анатомический термин по большей части секундарный и метафорический. Шефтеловиц, который занимался и.-е. названиями черепа, утверждает даже, что во всех древних языках ‘череп’ называется исключительно как ‘сосуд, чаша’ или ‘что-то выпуклое’ (Scheftelowitz 143).

Такое явное метафорическое употребление в славянских языках представляют континуанты псл. **čerpъ*. Основным значением, которое встречается практически на всей славянской территории (хотя местами только в производных словах и в диалектах), является ‘черепок, осколок’. В части славянских диалектов встречается синекдохическое значение – ‘глиняный сосуд’ или ‘обитый сосуд’; в словенском и сербскохорватском на первом плане другое переносное значение – ‘черепица’. Значение ‘череп’ является основным в восточнославянских языках (русск., укр. *череп*, блр. *чэран*), а также в болгарском и македонском – там тоже встречается форма с полно-

гласием (*чепен*), что может указывать на заимствование из русского. Таким же способом интерпретируется польская форма *czerep*, засвидетельствованная в значениях ‘черепок, скорлупа’ и ‘череп’ [только с XVIII ст. (Sławski 2, 177)]; по мнению авторов кашубского этимологического словаря, возможно, речь идет о неправильном употреблении гласного для облегчения произношения (Boгуś-Ropowska 238). Значение ‘череп’ обнаруживаем также в других вариантных формах – слвн. *črêp*, слвц. *črep*, н.-луж. *crjep*.

Псл. **čerpъ* связывается с др.-прусск. *kerpetis* ‘череп’ и др.-инд. *karpara-* ‘черепок, скорлупа’, ‘череп’; сюда же относится с *s-mobile* др.-в.-н. *scirbi* ‘черепок, горшок’ (нем. *Scherbe*) (ESJS 2, 112). Традиционно эти лексемы выводятся из и.-е. **(s)kerp-* – расширенной формы корня **(s)ker-* ‘резать’. В качестве явной параллели в метафорическом переносе ‘черепок, сосуд’ → ‘череп, голова’ предлагается развитие лат. *testa* во французском языке – первоначально ‘черепок, горшок, сосуд’, потом (вероятно, уже в вульгарной латыни) ‘череп’ и далее – от старофранцузского ‘голова’ – современное франц. *tête*. Согласно некоторым объяснениям, происходит эта метафора из какого-то древнего жаргона бойцов, она основана на понятии количества черепов (голов), которые в бою, как сосуды, дробились на черепки (Ehrtart-Večerka 142; Hock 299). Однако основным в метафорическом развитии, скорее всего, было движение ‘сосуд’ → ‘череп, голова’, чем ‘черепок’ → ‘череп, голова’, что подтверждается рядом примеров: нем. *Kopf* ‘голова’ < др.-в.-нем. *koph* ‘сосуд для воды, бокал’ (ср. англ. *cup*), лит. *kiaušas* ‘череп’, формально соответствующее лтш. *kauss* ‘чаша, бокал, разливательный сосуд’, англ. *skull* ‘череп’, которое или из др.-сканд. *skalli* ‘голая голова, череп’, родственного др.-исл. *skál* ‘миска’, англ. *shell* ‘скорлупа’, или – что менее вероятно – из ст.-франц. *escuele, escule* ‘миска’ (< лат. *scutella*), ст. инд. *kapála-* ‘череп’ и ‘скорлупа, чашка’ (родственно лат. *caput* ‘голова’ и нем. *Haupt*, англ. *head*, все из и.-е. **kap-* ‘схватить, вместить’) и др. (прочие примеры см.: Scheffelowitz).

Основное значение ‘сосуд’ обнаруживаем также в лат. *testa*, которое объясняется из и.-е. **tetk-* ‘изготовить, сделать’ (LIV 638); более спорным является семантическое развитие у псл. **čerpъ*, где мы действительно должны исходить из значения ‘черепок, осколок’ или ‘что-то с острыми краями для резания’ (ESJS 2, 112), или ‘что-то отрезанное, осколок сосуда и т. п.’ Таким образом могло бы развиваться

также нем. *Schädel* ‘череп’, если в его основе действительно и.-е. **skei-* ‘резать, отделять’ (EWD 1174). Fr. Sławski (2, s. 117) и M. Snoj (s. 76) одинаково реконструируют развитие значения в славянском: ‘черепок, осколок’ → ‘сосуд’ → ‘череп’. В данном случае уместно упомянуть, что в качестве примитивных сосудов употреблялись разные неправильные предметы, такие, как скорлупы, раковины, панцири животных и т. п. Некоторые авторы объясняют семантическое развитие ‘сосуд’ → ‘череп’ в связи с тем, что именно черепы служили в качестве сосудов для питья (Scheftelowitz 143), и что именно для этой цели применялись черепы побежденных врагов (Schrader-Nehring I, 355; ср. также Moszyński 348 и обзор толкований в ESJS 2, 112). Это предположение не является необходимым, хотя практика питья из черепов в старых текстах хорошо засвидельствована. Ср., например: **и оубиша Стослава взяша главѹ его. и во лѣѣ его съделаша чашю. шковаше лобѣ его. и пхѹ по нем** (Ипат. лет. 29 об., цит. по: ЭССЯ 16, 227); **Přítel ze lbi hlawně učiní sobě osudie ku pití** [(др.-чешск. описание путешествия Мандевилла, XV ст. (Gebauer I, 424)]. Хотя, вероятно всего, семантическое движение основано здесь только на сходстве формы (ср. Meringer 46).

В качестве аргумента против мнения, что метафора ‘сосуд’ → ‘череп’ отражает старое ритуальное употребление черепов как сосудов, является наличие других лексических средств для названия черепа в западнославянских языках. В польском укоренилась лексема *czaszka* ‘чашка’, хотя в старопольском это слово употребляется метафорически только для выпуклой части коленного сустава (ср. чеш. *čěška* в том же значении), а значение ‘череп’ появляется лишь с XVI ст. (Moszyński 348). Верхне- и нижнелужицкий языки для наименования черепа используют выражение *por*, заимствованное из нем. *Napf* ‘бокал, чаша, миска, горшок’, точнее говоря, из какой-то нижне-немецкой формы без передвижения согласного, ср. восточносаксонское *nāp* (Schuster-Šewc 1020). В данном случае очевидно позднее появление названия. Значение ‘сосуд, миска, чаша, горшок’ характерно для нижнелужицкого до сих пор, для верхнелужицкого — в более древних текстах; наряду с этим имеется производное *porach* ‘бокал, чаша’. Поэтому возникает закономерный вопрос: не идет ли речь в лужицком о кальке из польского или же немецкого (ср. др.-в.-н. *koph* ‘сосуд для воды, бокал, череп, голова’)?

Значительная группа славянских выражений для черепа производна от псл. **l̥b-*: чешск., слвц. *lebka*, чешск., слвц. (старое) *leb*

(род. п. *lbi*, что указывает на древнюю *u*-основу; прочие славянские формы исходят из псл. **lbb̥*): слвн. (старое) *lèb*, болг. (старое) *lāb*. В словенском и сербском / хорватском встречаются производные слова с переменным вокализмом в корне (слвн. *lobánja*, диал. *lebánja*, *lubánja*, *globánja*, схв. *lùbanja*, диал. *lùbina*, *lòbanja*). В старославянском засвидетельствовано только прилагательное **ЛЪБЕНЪ** в сочетании **МѢСТО ЛЪБЕНОК** — калька из гр. *κράνιου τόπος* (1× в *Euchologium sinaiticum*). В славянских языках мы, конечно, находим и другие значения. Так, во всех восточнославянских языках утвердилось значение ‘лоб’, которое встречается также в словенских и польских диалектах. В этих же языках (за исключением словенского) мы обнаруживаем значение ‘голова’, а также переносные значения — ‘передняя или верхняя часть’, ‘вершина, верхушка’ (только в польских и русских диалектах), см. (ESJS 8, 446). Слвн. *leb* и укр. диал. *лоб* имеют также значение ‘возвышенность’, производное слвн. *lèbka* значит ‘каска’ (как и н.-луж. *łebka*).

Этимология корня **lbb-* не вполне ясна. Сравнения с гр. *λόφος* ‘затылок, султан, холм’ или тох. *lap* ‘голова’ (Фасмер II, 507; Bezlej 2, 129) сомнительны прежде всего с точки зрения фонетики. Большинство ученых связывает славянское *lbb-* с псл. **lub̥* ‘кора, лыко’ (русск., блр., болг. *луб*, слвн., схв. *lùb* и т. д.). Чередование гласных *ъ-u* (*u-ou*) имеет соответствие в родственных балтийских лексемах: лит. *lubà* ‘доска’, *lùbos* ‘потолок’, лтш. *luba* ‘кора, доска, дранка’, др.-прусск. *lubbo* ‘доска’ — лит. *lioba* ‘кожура, шелуха’, *liobas* ‘луб, древесная кора’. Множество родственных форм находим в германских языках, например, др.-в.-н. *louba* ‘защитная крыша, лачуга, пристройка’, *lo(u)ft* ‘кожура, лыко’, др.-сканд. *laupr* ‘корзина’, *lopt* ‘потолок, небо’, сюда же, вероятно, гот. *luftus* ‘воздух’ и др.-в.-н. *luft* ‘воздух, ветер, небо’ (метафорически ‘крыша мира’), лат. *liber* ‘книга’, первоначально ‘лыко’. Все они возводятся к и.-е. **leubh-*, **leub-*, **leup-* ‘обдирать, отделять’ (Pokorny 690). Некоторые специфические архаические значения (ст.-чеш. *lub*, пол. диал. *łeb* ‘деревянное укрытие мельничного жернова’, болг. диал. *лѣб* ‘липовая кора вокруг вала жернова’) позволяют думать о развитии семантики таким же образом, как и в славянских названиях для черепа, т. е. ‘сосуд (из коры)’ → ‘череп’ (Шустер-Шевц 76; Machek 323; ESJS 8, 446). Согласно ЭССЯ (16, 227), семантическое развитие лексемы *lbb̥* происходило таким образом: ‘твердая оболочка, скорлупа’ → ‘черепная ко-

робка, череп' → 'верхняя часть головы; лоб; голова'. Но если мы сравним семантическую структуру лексем **čerpъ* и **lǫbъ* в славянских языках и примем во внимание значения родственных слов в индоевропейских языках, то увидим несколько иную картину в семантике приведенных слов. Что касается лексемы **lǫbъ*, то на первом плане здесь значение 'верхняя часть чего-нибудь, потолок, крышка и т. п.', а значение 'сосуд' является только периферийным, тогда как для лексемы **čerpъ* все наоборот. Поэтому мы предлагаем следующее развитие значения псл. **lǫbъ* (дославянское **lubo-*): 'кора' → 'верхняя часть чего-то, крышка' → 'верхняя часть черепа, черепная коробка' → (диал.) 'лоб; голова'.

Лексема **lǫbъ*, кажется, могла быть основной для обозначения черепа в славянских языках (можно спекулировать тем, что она заменила лексему **galva*, если действительно имело место развитие 'череп' → 'голова', см. выше). Эту мысль подтверждает прежде всего южнославянский, а также чешский и словацкий лексический материал. В восточнославянских языках и некоторых других диалектах в значении 'череп' утвердились континуанты псл. **čerpъ*, тогда как у континуантов псл. **lǫbъ* произошло смещение значения в сторону 'лоб'. В польском и лужицких языках в значении 'череп' выступают лексические инновации только с начала нового века.

Сокращения

- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1964–1973. Т. I–IV.
- Шустер-Шевц — *Шустер-Шевц Х.* Место и проблематика этимологического исследования (По материалам славянских языков)// Этимология. 1967 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1969. С. 71–79.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков. Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. М., 1974—. Вып. 1–.
- Bezljaj — *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 1976–2007. Т. I–V.
- Boryś-Popowska — *Boryś W., Popowska-Taborska H.* Słownik etymologiczny kaszubszczyzny. Warszawa, 1994–2010. Т. I–VI.
- Erhart-Večerka — *Erhart A., Večerka R.* Úvod do etymologie. Praha, 1981.

- ESJS – Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha, 1989–2010. T. 1–15.
- EWD – Etymologisches Wörterbuch des Deutsche / Pod red. W. Pfeifera. Berlin, 1995.
- Gebauer – *Gebauer J.* Slovník staročeský. Praha, 1903–1916. T. I–II.
- Havers – *Havers W.* Neuere Literatur zur Sprachtabu. Wien, 1946.
- Hock – *Hock H.H.* Principles of Historical Linguistics. Berlin; New York, 1991.
- LIV – Lexikon der indogermanischen Verben. Wiesbaden, 2001.
- Machek – *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1968.
- Meillet – *Meillet A.* De la disparition des noms indo-européens de parties du corps en slave // Rocznik Slawistyczny. 1930. T. IX. S. 71–77.
- Meringer – *Meringer J.* Zur Aufgabe und zum Namen unserer Zeitschrift // Wörter und Sachen. 1911. 3. S. 22–56.
- Moszyński – *Moszyński K.* Uwagi do 2. zeszytu Słownika etymologicznego języka polskiego Fr. Sławskiego // Język polski. 1953. № 23. S. 345–369.
- Pokorny – *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern etc., 1959–1965. Bd I–II.
- Scheftelowitz – *Scheftelowitz J.* Die Begriffe für “Schädel” im Indogermanischen // Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen. 1904. XXVIII. S. 143–158.
- Schrader-Nehring – *Schrader O., Nehring A.* Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. Berlin, 1917–1929. Bd 1–2.
- Schuster-Šewc – *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch des ober- und nieder-sorbischen Sprache. Bautzen, 1978–1996. Bd 1–5.
- Sławski – *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1952–1978. T. 1–5.
- Snoj – *Snoj M.* Slovenski etimološki slovar. Ljubljana, 2003.

В.П. Шульгач

(Київ)

ЛЕКСИЧНІ АРХАЇЗМИ БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРОК. 2*

Берда́рь (рідковживане, застаріле) ‘майстер виготовляти берда’ (СБук.Г 29). Генетично споріднене з укр. *Бердар* – сучасне прізвище (Чучка 97), болг. *бърдар* ‘хто виготовляє берда для ткацького верста-та’ (БЕР 1, 101, стаття *бърдо*), *Бърдари* – мікротопонім, *Бърдарите* – ойконім у Дряновско (Ковачев 80, 139), макед. *Брдаров* – сучасне прізвище (Речник ПКМ I, 157), серб. *брдар* ‘майстер, який виготов-ляє і продає берда’ (Марковић 66), *Брдар* – сучасне прізвище, хорв. *Brdar* – прізвище (Leksik 70), *Brdari* – ойконім у Боснії та Герцего-вині (Im. m. 93), словн. *brdár* (Bezljaj I, 40, стаття *brdo*), ст.-пол. *Ian Bardarz*, 1396 р. (SSNO I, 92), чеськ. *brdar* ‘хто виготовляє берда’ (Kott I, 94), *Berdar*, *Brdár* – прізвища (ЧП), ст.-словц. *Jurko Brdar*, 1618 р. (HSSJ I, 154), словц. *Brdárová* ж. – сучасне прізвище у Братиславі (TZ Bratislava 37), діал. *brdár* ‘бердник’ (SSN I, 185). На основі цих фактів імовірна реконструкція псл. **bьrдарь* (**Bьrдарь*), словотвірно співвідносного з **drьvarь*, **gьrньсарь*, **kozарь* і т. п. (SP 2, 21). В “Этимологическом словаре славянских языков” і в “Słowniku prasłowiańskim” архетип **bьrдарь* пропущено.

Крім **bьrдарь*, можна відновити ще деякі пралексеми для назви майстра з виготовлення берд, а саме:

**bьrdьникъ*: ст.-укр. *бердникъ* ‘майстер, який виготовляє берда’ (Тимченко 1, 52), укр. *бёрдник* (Грінченко 1, 50), блр. діал. *бёрдник* ‘т. с.’ (ТС 1, 54), ст.-рос. *бердник* ‘майстер, який виготовляє берда (деталі ткацького стану)’, 1500 р. (Сл.РЯ XI–XVII вв. 1, 140), рос. діал.

* Продовження. Початок див.: Студії з ономастики та етимології. 2007 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2007. С. 379–386.

бёрдник ‘т. с.’ (СРНГ 2, 243), які відобразилися в національних ономастиконах: укр. *Бердникъ* Васил, 1718 р. (ДІП I, 90), укр. *Бердник* – сучасне прізвище (м. Луцьк), блр. *Берднік* (Бірыла 52), ст.-рос. Семейка Яковлев сын *Бердников*, 1623 р., Алешка Васильев сын *Бердник*, 1647 р. (Полякова 30), Ос(ь)ка Костянтинов *Бердникъ*, 1668 р. (Парфенова 56), рос. *Бердник*, *Бердников* – прізвища (ЖПТ), *Бердниково* – відантропонімі ойконіми в колишніх Вологодській (2), Костромській (4), Нижегородській губ., *Бердники* – у колишніх В’ятській, Костромській, Ярославській губ. (Vasmer RGN I, 346);

**byrdьnica*: рос. діал. *бердница* ‘жінка, яка виготовляє берда’ (СРНГ 2, 243);

**byrdovęzъ*: рос. діал. *бердовяз* ‘бердник’ (СРНГ 2, 243).

Ці реконструкції також відсутні в етимологічних словниках праслов’янських лексичних старожитностей, хоч їхня хронологія непевна з огляду на ареал.

Обрѣдкі (застаріле) ‘звичаї, порядки’ (СБук.Г 354). Форма з реалізацією кореневого **ę* > **a* > *e*, рефлекс псл. **obrędъku*, відновленого в (ЭССЯ 29, 88–89 – без українського матеріалу). Стосовно структури пор. **porędъku*.

Чўтер, варіанти *чўторо*, *чўтур* ‘дерев’яне відро, прикріплене біля криниці’: *втопила чўтер* (СБук.Г 653). Очевидно, із **чултер* (як результат реалізації бінарної групи -*ьl*- > -*ol*- > -*ul*- і подальшої абсорбції плавного). Стосовно посиленої лабіалізації -*o*- пор. ще *чулнай* ‘на-сінний пагін цибулі, часнику’ (СБук.Г 651) < **цьlрајь*, *чугайна* ‘вид свити з домашнього сукна’ (там само) < **цьlгајь*; щодо поглинання -*l*- – діал. *чохур* ‘стовп, на яким сушать глечики’ (там само 650) < **цьlхурь*. Заголовне слово збереглося у складі антропонімів: укр. Хведоръ *Чуторъ*, 1723 р. (ФАС 1, 24), *Чавтур* (КПУ Луг. 12, 582), *Чельтер*, *Чутур* (Новикова 913, 921), рос. *Чултуров* (ЖПТ).

На основі цих фактів імовірна реконструкція пов’язаних суфіксальною варіантністю псл. **цьlterъ*, **цьltorъ*, **цьlturъ* – дериватів, мотивованих за всіма лінгвістичними параметрами в гнізді і.-е. *(*s*)*ker*- ‘гнути, кривити; крутити; вертїти’ (ступінь редукції кореневого вокалізму *e*-ряду з -*t*- детермінативом). Зауважимо, що ‘посудна’ семантика властива й деяким іншим дериватам цього гнізда, пор., наприклад, блр діал. *чаўхір* ‘корець’ (Бялькевіч 489), *човхірка* ‘ківш, корець для води’ (Носович 700) < **цьlхурь*, болг. діал. *чубўр* ‘дерев’яна посудина з вушком для води’ (Петков 169) < **цьlburъ* – похідні з -*x*- та -*b*- розширювачами кореня **цьl*-.

Шкорт ‘зло’: *шукáти шкóрту* ‘шукати причину для сварки’ (СБук.Г 666). Генетичні відповідники вбачаємо в болг. *скърт* (*скрт*) ‘голе гірське місце’ (БЕР 6, 822), слвн. діал. *škít človek* ‘скупа людина’ (Rajh 230), серб. діал. *škart* ‘хвора людина’ (Gusi 462), чеськ. діал. *škrt* ‘важка виснажлива праця’ (Malina 122) < **skǫrtь*, i.e. *(s)*ker-* ‘гнути, кривити; крутити; вертїти’. Континуанти останнього ілюструє також пропріальна лексика, пор., наприклад, укр. *Скупт* (СП 326), макед. *Шкартов* (Речник ПКМ II, 776), слвн. *Škrt* (ZSSP 606), *Skert* (LP), хорв. *Skrt*, *Skert* (Leksik 594, 596), пол. *Szkiert* (SN IX, 286) – антропоніми. Наведений фактичний матеріал можна розцінювати як доповнення до (Козлова 126-128).

Шу́лиця ‘невитримана, гарячкувата жінка’ (СБук.Г 679). Із первісного **су́лиця*, пор. щодо фонетики *суля́ти* ‘штовхати; колоти, шпигати’ ~ *шуля́ти* ‘тикати; колоти (про бій)’ (СБук.Г 533, 679). Семантика ‘невитримана, гарячкувата жінка’ вторинна.

Аналізоване слово може зіставлятися з укр. (застаріле) *сулиця* ‘Lanze’ (Одинцов 105), укр. *Суліця* – сучасне прізвище (Горпинич 224), рос. діал. *су́лиця* ‘ручна холодна зброя, різновид списа чи рогатини’ (Даль 4, 359), *сулі́ца* ‘палиця з залізним наконечником (у мандрівників)’ (ЯОС 9, 85), болг. (застаріле) *су́лиця* ‘спис’, макед. (застаріле) *сулиця* ‘різновид списа’, хорв. *sulica*, слвн. *súlica* ‘піка’, ст. пол. *sulica* ‘спис’, чеськ. *sudlice* та ін., на основі яких реконструюють псл. **sudlica* (Фасмер III, 801; Одинцов 107).

Генетично **sudlica* пов’язане з дієсловом **sudliti* > укр. діал. *сулі́ти*, *сулі́ти* ‘скакати’, *сулі́тися* ‘нападати (про собаку)’ (ЕСУМ 5, 472), блр. діал. *суліць* ‘совати’ (ТС 5, 116), рос. діал. *сулі́ть* ‘сварити, ганити’ (РГСО 134) і т. п.

Етимологічне гніздо з коренем **sudl-* вимагає спеціального опису.

Чоро́пта ‘людина маленького зросту’, ‘жайворонок’, ‘кулик, великий болотний птах родини мартинів [...]’, ‘посмітюха, польовий чи степовий співучий птах ряду горобцеподібних [...]’ (СБук.Г 649–650). Може розцінюватися як форма з другим повноголоссям на фоні укр. *чорні́та* ‘посмітюха, *Alauda arborea*’, *черні́та* ‘чубатий жайворонок, *Alauda cristata*’ (Грінченко 4, 459, 472).

Апелятив реалізувався в антропонімії. Пор., наприклад, укр. *Черніта* (Горпинич 41), *Чорніта* (Богдан 38), *Чурніта* (Волинськ. обл.), *Чупніта* (Вінницьк. обл.) < **Чурніта* (метатеза), *Череніта*, *Чероніта*,

Чороніма (СП 381, 383, 384), *Цюрніма* (Радіон 141), пол. *Czerpita* (SN II, 286).

На підставі цих фактів імовірна реконструкція псл. **сьрpita* (**Сьрpita*), пропущеного в ЕССЯ та SP. На основі якісного чергування **сьрpita* пов'язане з **кьрpita* (**кьрpitь*) / **скьрpita* (**скьрpitь*) > *Карніма* (Богдан 109), *Курніма* (ТДЗ 214), *Керніма*, *Курніма* (КПУ Киров. 1, 492, 494), рос. *Курнитов* (КПУ м. Київ 2, 89), пол. *Kurpita* (SN V, 444), чеськ. *Karpita*, *Kurpita* (ЧП), а також укр. *Шкарніма* (Новикова 954), *Шкорніма* (КПУ Льв. 2, 236), *Шкурнім* (КПУ Полт. 11, 280) — прізвища ~ діал. *старійі скарніток* 'людина похилого віку' (Яким, Зубрицька 95).

Бер', род. відм. *-ри* 'кладка, груба довга колода' (Горбач 3). Генетично споріднене з укр. діал. *бер*, *-и* (*берь*, *-і*) 'кладка через річку' (ГТ 23), *бер* 'стежина' (Тутковський 85), *бирь* 'луг на березі річки' (с. Брід Іршавськ. р-ну Закарпатськ. обл.), які постали з **берв(ь)*, **бирв(ь)* унаслідок ослаблення артикуляції ауслатного *-в-* після занепаду редукованого.

Пор. щодо сказаного укр. діал. *бєрва* 'кладка' [с. Довговоля Володимирецьк. р-ну Ровенськ. обл. (ДАРО ф. Р-479, оп. 2, од. зб. 391, арк. 45)], *берв́а* 'т. с.' (Євтушок 44), *б́ирва* 'кладка через річку' (Аркушин 1, 14), *б́арви* мн. 'кладки' [с. Млинове Ратнівськ. р-ну Волинськ. обл. (Анк.)], *берв* 'стовбур дерева' (ЕСУМ I, 168), (семантично вторинне) *бєрв'і* 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля' (Никончук 52), а також блр. діал. *бєрва*, *берв́а*, *бєрьва*, *бярв́а*, *бэрва* 'кладка' (ЛАБГ 2, карти № 93, 94), *бєрба* 'гать із колод чи товстих жердок на болоті' (Яшкін 23) < **бєрва* (асиміляція) з відповідниками в російській, болгарській, сербохорватській, словенській, польській, старочеській мовах (ЕССЯ 3, 71–72). Зауважимо, що д.-руськ. *бервь* 'загата біля берега' зафіксовано в писемних джерелах під 991 р. (Срезневський I, 184). Зі слов'янських мов запозичено угор. *bürü* 'місток'.

Як активний компонент діалектного лексику *берва*, *берв* продуктивно реалізувалися в складі географічних назв, зокрема в мікротопонімії та мікрогідронімії. Пор., наприклад, укр. *Берва* — урочище (с. Галузія Маневицьк. р-ну Волинськ. обл; Анк.), *Бервеноле* — назва хутора (Видраницька с/р Ратнівськ. р-ну Волинськ. обл.), *Лядски барви* — урочище в околицях с. Дубечне Старовижівського р-ну Волинської обл. (Антонович I, 8167, № 882), *Берви* (варіант *Кладки*) — назва дороги в с. Сільце Ратнівського р-ну (Анк.), *Берви* — перехід через ріку (с. Дешковиця Іршавськ. р-ну Закарпатськ. обл.), *Берва* —

гелонім у Рокитнівському р-ні Ровенської обл. (Пура 19), блр. *Берва*, *Берви*, *Мировая Берва*, *Беличья Берва*, *Березня у Берви*, *Осовая Берва* – назви мікрооб’єктів у колишніх Пінському та Клецькому староствах XVI ст. (ПКПС I, 152, 490; II, 306; ПКПС 157, 357, 360), *Берва* – назва болота в Мозирському Поліссі (Иванова 29), *Бербы* мн. – назва лісу в Мінській обл. (МБ 28) та чимало ін. Див. (Шульгач 56: **Bьrva*).

У науковій літературі немає однастайності стосовно реконструкції базової пралексеми. Пропонувалися, зокрема, посл. **brьvь* (SP 1, 400-402 з констатацією, що «реконструкція праформи та етимологія непевна»), **brьvь / *brьvь / *bьrьvь* (Sławski I, 33), **bьrьvь*, **brьvь* (Шанский 1/2, 191), **bьrьvь* (Иллич-Свитыч 229), **brьvь* (ESJS 2, 85), **brьva*, **brьvь* (ЭССЯ 3, 71-72), **brьvь*, **brьvь* (ЕСУМ 1, 168), **bьrьvь*, **brьvь*, **bьrьvь* (ЭСБМ 1, 436), «очевидно, **bьrьva*» (Аникин 3, 99), **brьvь* (Brückner 26), «можливо, **bьrьvь*» (Bezlej I, 50) та ін.

На наш погляд, єдино правильна формальна реконструкція – **bьrьva* (**bьrьvь*) – дериват із *-v-* розширювачем основи і.-є. **bher-* ‘бути гострим’ (у ступені редукції кореневого вокалізму *e-*ряду). Припущення про субстратний вплив (Аникин 3, 99) у цьому разі зайве.

Щодо структури пор., наприклад, посл. **bьrdo*, **bьrgь* (ЭССЯ 3, 164, 167) – похідні від і.-є. **bher-* з іншими детермінативами.

Базові **bьrьva*, **bьrьvь* стали основою для групи дериватів, зокрема демінутивів:

**bьrьvьса*, **bьrьvьсе*: укр. діал. *бири́ца* ‘кладка через канаву’ (Лизанець 256), ст.-блр. *Бервицы*, *Za Vierwczami morg*, XVI ст. – мікротопоніми (ПКПС II, 458), блр. *Берца* – назва озера в Браславському р-ні Вітебської обл., пол. *Vierwce* – ойконім у Радомському пов. (SG I, 221).

**bьrьvьica*: укр. *Бервиці* – мікротопонім на Волині (СММ 1, 35), *Бервицы* – назва поселення в колишній Чернігівській губ. (Vasmer RGN I, 345), (похідне) *Бервички* – хутір у Ровенській обл. (Пура 19), ст.-блр. *Бервица* – назва урочища в документах XVI ст. (ПКПКС 365).

**bьrьvьька*: укр. (похідне) *Бервечки*, 1885 р. – урочище в с. Більська Воля Володимирецького р-ну Ровенської обл. (ВТК).

Пор. ще деякі архетипи, відновлені переважно на основі пропріальної лексики:

**bьrьvьйше*: укр. *Бервище* – назва сінокоосу на Ровенщині (Пура 19), *Бервище* – назва болота в Житомирській обл., *Бервица* – лімнонім на Київщині (СМ 113, 225), блр. *Бервище* – ойконім у колишній

Мінській губ. (Vasmer RGN I, 345), *Бярвішча* – назва лісу в Гродненській обл. (АСГ 1, 52).

**byrvje*: блр. *Бер'е* – назва болота в Мінській обл. (МБ 28).

**byrvina*: укр. діал. *бєрвіна* ‘поперечні дерев’яні зв’язки у ткацькому верстаті в ролі навоїв’ (ЕСУМ 1, 168), *Барвіна* – куток села Піщане Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. (Анк.), блр. діал. *бєрвіна* ‘кладка з однієї колоди’ (СБГ 1, 255), рос. діал. *бревїна* ‘невелика колода, шматок колоди’ (ПОС 1, 84–85).

**byrvyno*: укр. діал. *бервенó* ‘колода, стовбур’ (ЕСУМ 1, 168) з відповідниками практично в усіх слов’янських мовах. Фактичний матеріал див. (ЕССЯ 3, 72–73 – під гаслом **brvyno I, II*).

Скорочення

- Аникин – *Аникин А.Е.* Русский этимологический словарь. М., 2007–. Вып. 1–.
- Анк. – Анкета Інституту української мови НАН України для збору ономастичних матеріалів.
- Антонович – *Антонович В.Б.* Матеріали до історико-географічного словника України // Інститут рукопису НАН України (фонди).
- Аркушин – *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2000. Т. 1–2.
- АСГ – Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны: У 2 ч. / Уклад. В.М. Ламака і інш. Пад рэд. П.У. Сцяцко. Гродна, 2005. Ч. 1: Мікратапонімы.
- БЕР – Български етимологичен речник / Съст.: В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София, 1971–. Т. 1–.
- Бірыла – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексики. Мінск, 1969.
- Богдан – *Богдан Ф.* Словник українських прізвищ у Канаді. Вінніпег; Ванкувер, 1974.
- Бялькевіч – *Бялькевіч І.К.* Краёвы слоўнік ўсходняй Магілёўшчыны. Мінск, 1970.
- ВТК – Военно-топографическая карта Волинской губернии. Б. м., 1855.
- ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.

- Горбач — *Горбач О.* Південнобуковинська говірка с. Милешовець бл. Радовець (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. Мюнхен, 1997. С. 324–376.
- Горпинич — *Горпинич В.О.* Прізвища степової України: Словник. Дніпропетровськ, 2000.
- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- Даль — *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского. М., 1955. Т. 1–4.
- ДАРО — Державний архів Ровенської області (фонди).
- ДІП І — Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII – XVIII ст. Т. I: Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / Упоряд., підг. до друку, вступна стаття В.О. Мокляка. Полтава, 2007.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- Євтушок — *Євтушок О.М.* Вивчення лексики говірок Рівненщини. Рівне, 1997.
- ЖПТ — Жертвы политического террора в СССР. Режим доступа: <http://lists.mono.ru>
- Иванова — *Иванова А.А.* Микротопонимия Мозырского Полесья. Мозырь, 2003.
- Иллич-Свитыч — *Иллич-Свитыч В.М.* Лексический комментарий к карпатской миграции славян // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. М., 1960. Т. XIX. Вып. 3. С. 222–232.
- Ковачев — *Ковачев Н.* Местните имена в Дряновско. Велико Търново, 2009.
- Козлова — *Козлова Р.М.* Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997.
- КПУ Киров. — Книга памяти Украины: Кировоградская область. Кировоград, 1995. Т. 1.
- КПУ Луг. — Книга пам'яті України: Луганська область. Луганськ, 1994–1998. Т. 1–15.
- КПУ Льв. — Книга пам'яті України: Львівська область. Львів, 1995. Т. 1–4.

- КПУ м. Київ – Книга пам'яті України: Київ. К., 1994–1995. Т. 1–3.
КПУ Полт. – Книга пам'яті України: Полтавська область. Полтава, 1995–1999. Т. 1–12.
- ЛАБГ – Лексичны атлас беларускіх народных гаворак : У 5 т. Мінск, 1994. Т. 2 / Навук. рэд. тома А.І. Чабырук, І.Я. Яшкін.
- Лизанець – *Лизанець П.М.* Українські південно-карпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області. Ужгород, 2008.
- Марковић – *Марковић Ј.* Ткачка лексика Југоисточне Србије. Ниш, 2006.
- МБ – Мікратапанімія Беларусі: Матэрыялы / Уклад. Г.У. Арашонкава і інш. Мінск 1974.
- Никончук – *Никончук М.В.* Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К., 1979.
- Новикова – *Новикова Ю.М.* Практичний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
- Носович – *Носович И.И.* Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.
- Одинцов – *Одинцов Г.Ф.* К истории древнерусских названий метательного копья (*луца* и его варианты; *сулица, совь, копийце*) // Этимология. 1976 / Отв. ред. О.Н. Трубочев. М., 1978. С. 101–111.
- Парфенова – *Парфенова Н.Н.* Словарь русских фамилий конца XVI – XVIII вв. (по архивным источникам Зауралья). М., 2005.
- Петков – *Петко Ив. Петков.* Еленски речник // Българска диалектология. Проучвания и материали. София, 1974. Кн. VII. С. 3–175.
- ПКПКС – Писцовая книга Пинского и Клецкого княжества, [...] сост. пинским старостою С. Хваличевским в 1552–1555 г. Вильна, 1884.
- ПКПС – Писцовая книга бывшего Пинского староства, сост. по повелению короля Сигизмунда Августа в 1561–1566 годах [...] Лаврином Войною с переводом на русский язык. Вильна, 1874. Ч. I–II.
- Полякова – *Полякова Е.Н.* К истокам пермских фамилий: Словарь. Пермь, 1997.

- ПОС – Псковский областной словарь с историческими данными / Ред. коллегия: Б.А. Ларин, А.С. Герд, С.М. Глушкина и др. Л.; С.-Петербург, 1967–. Вып. 1–.
- Пура – *Пура Я.О.* Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини. Рівне, 1990. Т. I.
- Радіон – *Радіон Ст.* Словник українських прізвищ в Австралії. Вид. 2. Мельбурн, 1981.
- РГСО – Русские говоры Сумской области: Материалы диалектологических экспедиций / Сост. Е.А. Черепанова, А.А. Евграфова, В.Н. Покуц, О.Н. Волкова. Сумы, 1998.
- Речник ПКМ I – Речник на презимињата кај македонците / Обработувачи: М. Коробар-Белчева, М. Митков, Т. Стоматоски. Скопје, 1994. Т. I.
- Речник ПКМ II – Речник на презимињата кај македонците / Обработувачи: О. Иванова, М. Коробар-Белчева, М. Митков. Скопје, 2001. Т. II.
- СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1979–1986. Т. 1–5.
- СБук.Г – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005.
- Сл. РЯ XI–XVII вв. – Словарь русского языка XI–XVII вв. / Гл. ред. Г.А. Богатова. М., 1975–. Вып. 1–.
- СМ – Словник мікрогідронімів України / Укладачі: І.М. Железняк, О.П. Карпенко (відп. ред.), В.В. Лучик та ін. К., 2004.
- СММ – Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006–2007. Т. 1–2.
- СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Укладачі: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. Чернівці, 2002.
- Срезневский – *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. М, 1958. Т. I–III.
- СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова и С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966–. Вып. 1–.

- ТДЗ – Телефонний довідник абонентів автоматичної телефонної мережі Золочівського району Львівської області. Львів, 1998.
- Тимченко – *Тимченко С.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. К.; Нью-Йорк, 2002–2003. Кн. 1–2.
- ТС – Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
- Тутковський – *Тутковський П.А.* Словник геологічної термінології (проект). К., 1923.
- ФАС – Фамильный архив Стороженко. К., 1902–1910. Т. 1–8.
- Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986–1988. Т. I–IV.
- ЧП – Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04.2004. Електронний ресурс: <http://www.mvcr.cz>.
- Чучка – *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Шанский – Этимологический словарь русского языка / Автор-сост. Н.М. Шанский. М., 1965. Т. I. Вып. 2.
- Шульгач – *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998.
- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Маргынаў. Мінск, 1978–. Т. 1–.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. М., 1974–. Вып. 1–.
- Яким, Зубрицька – *Яким М., Зубрицька М.* З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. Дрогобич, 2003.
- ЯОС – Ярославский областной словарь: Учеб. пособие / Науч. ред. Г.Г. Мельниченко. Ярославль, 1981–1991. [Вып. 1–10].
- Яшкін – *Яшкін І.Я.* Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск, 1971.
- Bezljaj – *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 1976–2007. Knj. I–V.

- Brückner – *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957.
- Gusić – *Gusić I., Gusić F.* Rječnik govora Dalmatinske zagore i Zapadne Hercegovine. Zagreb, 2004.
- ESJS – Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Praha 1990. Zeš. 2.
- HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka / Ved. red. M. Majtán. Bratislava, 1991–2008. T. I–VII.
- Im. m. – Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. Beograd, 1956.
- Kott – Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický / Sest. Fr. Št. Kott. V Praze, 1878–1884. D. I–IV.
- Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
- LP – Leksikon priimkov. Priimki in hišna imena, povezani s širšim slovenskim narodnim prostorom. Режим доступу: <http://www.rodoslovje.com/priimki/index.htm>
- Malina – *Malina I.* Slovník nářečí Mistřického. V Praze, 1946.
- Rajh – *Rajh B.* Gučati po antjuško: gradivo za narečni slovar severozahodnoprleškega govora. Maribor, 2010.
- SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.
- Sławski – *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1953. T. I.
- SP – Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974–. T. I–.
- SSN – Slovník slovenských nářečí / Ved. red. I. Ripka. Bratislava, 1994–. T. I–.
- SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985. T. I–VII.
- TZ Bratislava – Bratislava. Telefónny zoznam. 2002–2003. Bratislava, 2002.
- Vasmer – Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin, Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.
- Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
- ZSSP – Začasni slovar slovenskih priimkov / Odg. red. F. Bezlaj. Ljubljana, 1974.

Розділ III. ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Walter Wenzel. Oberlausitzer Ortsnamenbuch. Mit einem Exkurs zur Siedlungsgeschichte und 12 mehrfarbigen Karten. Bautzen: Domovina-Verlag, 2008. 244 S.

Вальтер Венцель — почесний професор Лейпцизького університету, авторитетний фахівець у галузі слов'янської лінгвістики, зокрема ономастики. Особливо відомі й визнані спеціалістами його праці з дослідження лужицького антропонімікону. Ономастична проблематика — подібно як і рецензованої праці — перебувала в колі інтересів автора упродовж понад сорокалітньої роботи над германослов'янським ономастикомом у складі університетського відділу (із самостійним продовженням уже після виходу на пенсію).

Книга про верхньолужицькі топоніми — це географічне й культурологічне продовження та доповнення до праці В. Венцеля про Нижню Лужицю (W. Wenzel. Niederlausitzer Ortsnamenbuch. Mit einem Exkurs zur Siedlungsgeschichte und 8 mehrfarbigen Karten. Bautzen, 2006). Завдяки широті представлення й глибині аналізу фактичного матеріалу, жанр рецензованої книги можна б визначити як енциклопедичний словник верхньолужицьких географічних назв.

У рецензованій книзі В. Венцеля презентовано верхньолужицькі географічні назви та подано відомості про їхнє походження. У словникові систематизовані відомості про назви ареалів розселення лужичан, починаючи десь із XIII ст., а загалом у полі зору дослідника — понад 950 верхньолужицьких топонімів (переважно з території Саксонії), погрупованих як *верхньолужицькі*, *німецькі* та *змішані* (Mischnamen, у яких поєднано верхньолужицьку й німецьку частини). З останньої групи онімів автор передусім зосереджує увагу на тих, які складаються зі слов'янської особової назви й німецького апелятива (наприклад, *-bach*, *-berg*, *-wald*, *-dorf*). Останній варіант найпоширеніший серед цього структурного типу географічних назв на території Верхньої Лужиці. Усі верхньолужицькі й німецькі оніми регіону докладно потлумачені з урахуванням історичних свідчень. Адже кожен топонім — чи то слов'янського, чи то німецького походження, — як вважає автор, є частиною історії мови.

У вступі до праці в дуже доступній для читача формі автор оглядово подає інформацію про походження слов'янських і німецьких назв, завершуючи її численними каталогами та реєстрами, індексами й бібліографічними посиланнями (сс. 227 – 229), зі списками скорочень та абrevіатур включно. Після історичної довідки про розселення лужичан подано 12 докладно прокоментованих карт. Розлогі й змістовні коментарі містять також дані про якість ґрунтів (іноді в поєднанні з показниками про розташування поселення щодо рівня моря), які автор зазвичай вважає релевантними стосовно виникнення, форми творення, значення і способу функціонування топоніма (див., наприклад, тлумачення *Gelenau / Jelenjow* чи *Geißblitz / Kislica* на с. 65 і под.). Зокрема, в такий спосіб В. Венцель ув'язує поширення ойконімів із фіналями *-ici*, *-ovici*, зосереджених в регіонах із найвищою якістю ґрунту. Таку сама методику обрано для пояснення топонімів, похідних від особових назв із суфіксами *-ov*, *-in*, що корелюють із природними особливостями (водними об'єктами, характеристиками ґрунту чи ландшафту). Такий і подібний фактаж дає змогу зробити висновки про ранній і досить високого рівня розвиток середньовічної Верхньої Лужиці. Використаний підхід до аналізу ойконімів (поєднання опису й картографування) дав змогу В. Венцелю виділити три хвилі освоєння життєвого простору мешканцями Верхньої Лужиці: 1) найсприятливіша – із можливістю вибору й освоєння найпридатніших для проживання територій; 2) освоєння земель із складнішими характеристиками (передусім у лісових районах) та згущення населення в цих регіонах; і, нарешті, третя – з X-го до XIII ст. – освоєння територій і розселення лужичан відбувалося в контакт з німецьким населенням. Саме такий розвій Верхньої Лужиці відображено в ареальному представленні скартографованих у Словникові ойконімів, наслідком чого стало витворення сучасного верхньолужицького культурного ландшафту як спільної історії лужичан і німців.

Проте кризь століття й до сьогодні найменший слов'янський народ – лужицькі серби – зберігає свою національну ідентичність в іншоетнічному, іншомовному оточенні. Варта уваги й поваги воля до життя цієї маленької нації, а отже, опрацьовування історії відчайдушного народу й цього краю (правда, через віки лужичани стали білінгвами), безумовно, вдячний об'єкт для дослідження, однозначно спроектованого на досягнення науково вагомих результатів.

Таким чином, інформація, презентована Словником, містить значний евристичний потенціал і може бути використана у подальших різновекторних студіях про серболужицькі край і народ.

Лужичани, автохтонний слов'янський анклав в оточенні германського етносу, ареал розселення якого щораз зменшувався подібно до шагреневої шкіри, упродовж віків населяючи багатий і цікавий в рельєфному аспекті регіон, звичайно, придумали за цей час і назви для об'єктів місцевого ландшафту. Варто зазначити, що більшість місць регіону, назви яких стали предметом вивчення В. Венцеля, виникли як слов'янські поселення. Автор звертає увагу як на звучання (зміни після переходу на німецьку мову), так і на структуру досліджуваних назв, зазначаючи, що в основі їх лежать ті ж поняття, що й у німецьких онімах, а саме — просторові чи власне особові. Проте слов'янські — на відміну від німецьких, де переважають композити — творяться в основному нанизуванням словотвірних елементів і в такий спосіб презентують передусім свою словотвірну специфіку на тлі німецькомовного континuumу.

Усі дослідницькі висновки широко проілюстровані й доступно викладені (часом набувають майже розповідного стилю), що розширює змогу користуватися працею навіть читачам-нефахівцям у галузі ономастики. Загалом побудова Словника цілком відповідає сучасним принципам ономастичної лексикографії: реєстровим словом є сучасна німецька назва, через скісну ризку подано її лужицький відповідник (якщо він наявний нині), а також хронологічні варіанти топоніма, зафіксовані в історичних джерелах. Стаття також містить інформацію про творення й функціонування назви, її локалізацію (зазвичай, відносно найближчого міста), вказівку на походження назви (германське чи старолужицьке), коментар щодо словотвору та принагідні історико-етимологічні виклади про онім чи його компоненти. Якщо етимомом є апелятив — наведено його значення, а до лужицьких — подано відповідники з інших слов'янських мов. У статтях про відантропонімні ойконіми, як правило, наведено також етимологію власного імені, що розширює інформативність Словника: користувач має змогу поповнити свої знання про власні імена й географічні назви Верхньої Лужиці.

Із цікавістю читач сприймає інформацію про розвиток форми ойконіма в ситуації двомовності, а особливо — переконливі дані, які дають змогу переглянути раніше відомі етимології, замінивши їх на

достовірніші (наприклад, *Gaußig / Huska* на с. 64) чи переосмислити, здавалося б, очевидні факти і сприйняти запропоновану автором версію (наприклад, *Gelenau / Jelenjow* на с. 65).

Варті пильної уваги як цінний фактичний матеріал для історико-етимологічних, порівняльно-славістичних студій в галузі ономастики реконструйовані В. Венцелем старолужицькі ойконіми, а також його судження як про ретроспективу змішаних (*Mischnamen*) та німецьких ойконімів, так і сам спосіб реконструкції цих назв.

Глибокий аналіз ойконімікону дає вагомі підстави авторові для аргументованого викладу розділу “*Die Besiedlung der Oberlausitz im Lichte der ON*”, що є прикладом методично й методологічно достовірного використання висновків і результатів ономастичних студій при дослідженні історії народу.

Отже, в науковий обіг введено новий, значний за обсягом, вагомий за змістом, фахово і вправно зібраний, скрупульозно й талановито проаналізований, майстерно лексикографічно оформлений фактичний матеріал із притягального й не дуже активно репрезентованого регіону Славії, а тому евристичний потенціал цієї модерної праці у славистиці безсумнівний.

Г.В. Воронич

Walter Wenzel. Lausitzer Familiennamen slawischen Ursprungs. Leipzig: Domowina-Verlag, 1999. 271 S.

Історико-етимологічний словник відомого лейпцизького ономаста Вальтера Венцеля “Лужицькі прізвища слов’янського походження” — важливе наукове дослідження про перші писемні згадки й етимологію лужицьких власних особових назв. Це чергова ґрунтовна праця знаного дослідника, в якій порушено актуальні питання збереження та взаємодії німецько-слов’янського антропонімікону.

У передмові автор докладно аргументує свою зацікавленість лужицькими прізвищами. Він зазначає, що інтерес до цієї проблематики з’явився ще до виходу у світ попередньої наукової праці “Студії з лужицьких прізвищ” — однієї з найпопулярніших робіт, яку видало видавництво “Domowina”.

Пропонована праця про слов’янську ономастику вміщує 5572 словникові статті. Джерельною базою для цієї книги стали особові

назви, засвідчені в таких лужицьких адресних і телефонних довідниках: DAS BLAUE Adressbuch der Stadt Hoyerswerda 1994–1995. Hoyerswerda, 1994; DAS BLAUE Adressbuch der Stadt Görlitz 1994 bis 1995. Görlitz, 1995; DAS BLAUE Adressbuch der Stadt Cottbus/Chošebuz 1996–1997. Cottbus, 1996; телеком, телефонні книги 94/95 адміністративно-територіальних округів Баутцена, Герліца, Хойєрсверда; німецький телеком, телефонна книга 1995/96 Котбуса.

Обґрунтовуючи в передмові об'єкт і предмет дослідження, Вальтер Венцель зазначає, що нині на терені Лужиці паралельно з нижньо- та верхньолужицькими антропонімами засвідчено надзвичайно багато слов'янських особових назв, насамперед польських і чеських за походженням, які виокремлюються завдяки спільним словотвірним рисам західнослов'янських мов. За спостереженнями дослідника, німецькі за походженням лужицькі прізвища не дуже відрізняються від інших, особливо від тих, які фіксуються на теренах східніше від рік Ельби й Саали (с. 7).

Після передмови автор подає рекомендації щодо користування словником і стисло інформує читача про походження та значення особових назв в окремих слов'янських мовах. Цілком доречні й необхідні, на нашу думку, зауваження В. Венцеля стосовно написання слов'янських антропонімів у німецькій мові, що значно полегшує пошук у словникові потрібної назви і дає можливість користувачеві правильно її ідентифікувати.

Тлумачення антропонімів у книзі представлено у формі словника за абеткою. Словникова стаття традиційна, вона вміщує: антропонім, рік першої писемної фіксації із зазначенням словоформ і коротку етимологію.

У кінці праці подано два окремих списки пропонованої літератури: а) про слов'янські антропоніми і лужицькі топоніми; б) про німецькі особові назви.

Стосовно зауважень і побажань наведемо такі:

1) слов'янські особові назви лужичан із складним формантом *-owsky* (= укр. *-ів-ськ-ий*) дослідник часто мотивує винятково відповідними антропонімами, наприклад: *Androwsky* < ОН *Andreas* (с. 33); *Bartikowski* < *Bartholomaeus* (с. 38); *Dolatowski* < ОН *Dolata* (с. 72); *Domachowski* < ОН *Domach* (с. 72); *Grondkowski* < ОН *Grądek* (с. 94); *Jurowski* < ОН *Jura* (с. 119) та ін. Водночас наведені антропонімічні моделі, на нашу думку, доцільніше було б мотивувати й очевидними

топонімами, зокрема: **Androw*, **Androwka*; **Bartikow*, **Bartikowka*; **Dolatow*, **Dolatowka*; **Domachow*, **Domachowka*; **Grondkow*, **Grondkowka*; **Jurow*, **Jurowka* і под., яких, імовірно, засвідчено чимало в Лужиці і Чехії;

2) доповнюючи попередні побажання, зазначимо, що лужицькі антропоніми на *-owsky* варто пояснювати не тільки топонімами з суфіксами *-ow*, *-ow-o*, *-ow-ic-e* (пор., наприклад: *Babrowsky* < топон. *Babrów*, *Babrowa* чи *Babrowo* (с. 34); *Baczkowski* < топон. *Baczków*, *Baczkowice* або *Baczki* (с. 34); *Baranowski* < топон. *Baranów*, *Baranowo* чи *Baranowice* (с. 36); *Cechovsky* < топон. *Čechov* або *Čechovice* (с. 59); *Dabrowski* < топон. *Dąbrowa* чи *Dąbrowo* (с. 67); *Falkowski* < топон. *Fałków* або *Falki* (с. 81); *Gadowski* < топон. *Gadowo* (с. 83) та ін.), а й із формантом *-ow-k-a* як альтернативними (наприклад, ОН *Babrowsky* могла мотивуватися топонімом **Babrówka*; *Baczkowski* – від топон. **Baczkówka*; *Baranowski* – від топон. **Baranówka*; *Cechovsky* – від топон. **Cechovka*; *Dabrowski* – від топон. **Dąbrówka*; *Falkowski* – від топон. **Fałkówka*; *Gadowski* – від топон. **Gadowka* тощо);

3) доречними в цьому словнику були б, на наш погляд, доповнення з покликанням на лінгвістичні й довідкові джерела, якими автор професійно послуговується для етимологізації досліджуваних власних назв лужичан.

Підсумовуючи, зазначимо, що робота В. Венцеля “Лужицькі прізвища слов’янського походження” – це вагомий внесок у слов’янську антропоніміку. Ретельно проаналізований фактичний матеріал, без сумніву, неабияк прислужиться фахівцям з історичної ономастики для розв’язання багатьох проблем розвитку цієї науки, сприятиме активізації досліджень на ниві слов’янської ономастики.

В.О. Яцій

Казлова Р.М. Айканімія Беларускага Палесся. Генэзіс назваў. Гомель: Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны, 2009. Ч. 1. 320 с.

Нова книга знаної дослідниці присвячена етимологічному аналізу назв поселень білоруського Полісся. На основі фонетичного, дериваційного, ареального критеріїв авторка відновлює значний фрагмент праслов’янського ойконімного фонду.

Книга складається з серії нарисів, кожен з яких уміщує опис лексико-словотірних мікросистем від опорних пралексем на зразок **Lěšь*, **Bolto*, **Borь*, **Brodь*, **Volka*, **Ostrovь*, **Gora*, **Gajь*, **Galь*, **Gręda*, **Griva*, **Dvorь*, **Žarь*, **Koldeзь*, **Kamenь*, **Klinь*, **Kŕuць*, **Kъněja*, **Lava*, **Lazь*, **Logь*, **Loка*, **Loть*, **Leđo*, **Mostь*, **Niva*, **Pole*, **Prođь*, **Puščа*, **Ruda*, **Rěka*, **Soxa*, **Terbь*, **Jama* та чимало ін.

Для зручності користування додано індекс праойконімів. До нього, правда, потрапили й праантропоніми (**Вьrмака*, **Вуть*, **Ходакь*, **Кънакь*, **Јьzbirogь*, **Želiborь*, **Dobromyslь* та ін.).

Для порівняння залучено чимало джерел фактичного матеріалу. 3-поміж білоруських можна було б додати: Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильна, 1867—1904. Т. I—XIV; Беларускі архіў. Мінск, 1930. Т. 3; Белорусский архив древних грамот. М., 1824. Ч. 1; Писцовая книга Пинского и Клецкого княжества, [...] сост. пинским старостою С. Хваличевским в 1552—1555 г. Вильна, 1884; Опись документов Виленского центрального архива древних актов книг. Вильна, 1901—1913. Вып. I—X; Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. Мінск, 1936—1954 та ін. (з останніх особливо Lietuvos Metrika, на сьогодні опубліковано кількадесят томів), звідки можна почерпнути датовані історичні форми (та варіанти форм) ойконімів. Це важливий елемент лінгвістичної експертизи онімів стосовно їх відносної хронології. Тому що, наприклад, український ойконім *Веселе* (Волинська обл.), залучений для реконструкції псл. **Veselь(jь)*, з'явився на топонімічній карті в 1964 р., до цього населений пункт іменувався *Боратин*, див. (Шульгач 24).

У рецензованій книзі проетимологізовано чимало складних з точки зору походження найменувань, зокрема: *Быцень*, *Веляцін*, *Вітараж* / *Вітораж*, *Гічыцы*, *Салагошч*, *Гуслішча*, *Жалібор*, *Збіраці* / *Збірці*, *Карсьнь*, *Скартынь*, *Полхава*, *Судавіца*, *Хімы* і под. Тут, як і в багатьох інших випадках, дотримано усіх елементів методики етимологізації пропріальної лексики. Дослідниця вкотре наголошує (с. 133) на реконструкції праслов'янського архетипу **Dьlgь* / **dьlgь* із голосним *ь* у корені. Лит. *ilgas*, лтськ *iłgs*, які, як правило, залучають для порівняння, — це вторинні, хронологічно пізні форми. Вони постали як результат запозичення одного з варіантів псл. **dьlgь* — *дылгыи* 'довгий' (з *-ыл-*рефлексцією), в якому через стадію розвитку *j*-глайда після дентального дентальний зник (тобто *дылгь* > *dьылгь* > *ылгь* > *ilg-*, *iłg-*).

Укладачі словників праслов'янських лексичних старожитностей можуть почерпнути з цієї книги пропріальний матеріал відапелятивного походження, який допомагає уникнути пропусків фрагментів лексико-словотвірних мікросистем при реконструкції праслов'янських архетипів. Пор., наприклад, список дериватів із коренем *къл-: *къліса, *къліаѣ, *къліакъ, *къліукъ, *къліашь, *къліухъ, *къліушь, *къліасть, *кълінівъ, *къліька, *къліькъ, *къліькъ, *къліьскъ та ін. (с. 161–166). Зауважимо, що в ЭССЯ вип. 13 реконструйовано лише псл. *кълъ / *кълъ, *кълнѣја (с. 198–199, 205). Те ж саме можна сказати про псл. *gostъ > *Gostъ (с. 118) – субстантив з основою на -о > -ъ, співвідносний із *gostъ > *Gostъ – субстантив з основою на -ї. В ЭССЯ вип. 13, 67 ці праформи не розрізняють, їх рефлeksi подано сукупно під архетипом *gostъ.

Пропонується власна формальна реконструкція для ойконімів, мотивованих відносними прикметниками на зразок укр. *ведмежий*, рос. *медвежий* і т. п. – *Medъѣджь, Medъѣджја, Medъѣджји мн. (с. 86, 281) < *medъѣдъ (на відміну від *medvѣдъ, запропонованого в ЭССЯ 18, 65–66).

Монографія Р.М. Козлової – важлива віха в розвитку білоруської та слов'янської ономастики. Актуальність проблематики (це перше дослідження в царині слов'янської ономастики, присвячене реконструкції фрагмента праслов'янського **ойконімного** стратуму), оригінальність методики відбору й лінгвістичного тлумачення онімів та їх етимологічної інтерпретації (так, наприклад, уперше в ономастичній практиці послідовно відновлено форми множини для субстантивів чоловічого, жіночого та середнього родів, наприклад, псл. *Lęda жін., *Lędo сер., *Lęдъ чол. і їхні множинні відповідники: *Lędy, *Lęda, *Lędi) – усе це дає підстави віднести рецензовану книгу до кращих надбань сучасної славістики.

Скорочення

- Шульгач – Шульгач В.П. Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник. К., 2001.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубочева и А.Ф. Журавлева. М., 1974–. Вып. 1–.

Jaromír Krško. Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2011. 228 s.

Чергову монографію словацького топоніміста Я. Кршка присвячено лінгвістичному дослідженню гідронімікону Верхнього Вагу. Як і попередні роботи цього автора (“Hydronymia povodia Turca”. Banská Bystrica, 2003. 170 s.; “Hydronymia povodia Hrona”. Banská Bystrica, 2008. 351 s.), працю “Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu)” виконано в межах загальнословацького проекту “Гідронімія Словаччини” (“Hydronymia Slovaciae”) як складника міжнародної програми “Гідронімія Європи” (“Hydronymia Europaea”). Робота складається зі вступу, короткого опису історії заселення земель у межах басейну Верхнього Вагу, характеристики назв протічних і непротічних водойм зазначеного басейну, а також засад опрацювання гідронімів, історико-етимологічного словника назв протічних водойм (С. 18–179), історико-етимологічного словника назв непротічних водойм (С. 180–197), покажчика гідрографічної мережі басейну Верхнього Вагу, списку опрацьованої літератури та джерел, списку скорочень назв поселень і кадастрових земель, списку умовних скорочень.

У вступі в хронологічній послідовності подано огляд попередніх монографічних робіт із словацької гідронімії, починаючи з праці М. Майтана і К. Римута “Гідронімія басейну Орави” (1985) і завершуючи роботою Я. Кршка і Д. Велички “Гідронімія басейну Кисуці” (2011). У цьому контексті рецензована монографія – наступний етап у дослідженні словацької гідронімії загалом і суцільного гідронімікону басейну Вагу зокрема. Зауважимо, що для зручності опису гідронімії басейну Вагу (Ваг – найбільша річка Словаччини) його було поділено умовно на 3 частини (згідно з проектом комплексного аналізу назв водойм басейну Вагу “Analýza synchrónnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu”, розробленого в Університеті Матея Бела (Банська Бистриця) і в Трнавському університеті (Трнава)) – Верхній Ваг, межиріччя Вагу-Кисуці, Дудваг. На сьогодні вже опубліковано монографії Ю. Гладкого про гідронімію Дудвагу (“Hydronymia povodia Dudváhu”. Trnava, 2011) і Я. Кршка та Д. Велички про гідронімію басейну Кисуці (“Hydronymia povodia Kysuce”. Banská Bystrica, 2011).

У наступному розділі “Prehl’ad osídlenia skúmaného územia” (огляд історії заселення досліджуваного регіону) розглянуто основні

етапи заселення історичних земель у межах басейну Верхнього Вагу – Жилінської долини і Малої Фатри, Турця й Ліптова. Дослідник, зокрема, зазначає, що слов'яни на цих теренах відомі, починаючи з кінця IV ст. н. е. – у Малій Фатрі, з V ст. – у Жилінській долині, з XI ст. – у Ліптові.

У розділі, присвяченому характеристиці гідронімів басейну Верхнього Вагу, Я. Кршко подає коротку узагальнену інформацію про фонетичну і словотвірну структуру назв гідрооб'єктів, мотивацію семантики їхніх твірних основ. Так, він зазначає, що назви великих річок басейну Верхнього Вагу пов'язані здебільшого з назвами суміжних поселень, а малих – із контактними мікротопонімами або ж з іменами власників цих теренів. Окрему увагу приділено фонетичним змінам у структурі аналізованих назв (наприклад: *-št-* > *-šč-*: *Konštica* > *Konščica*, 1626 р.), словотвірним моделям (ойконім *Dovalovo* > гідронім *Dovalovec*, ойконім *Jalovec* > гідронім *Jalovčičanka* та ін.), наведено найчастотніші суфікси, які ускладнюють аналізовані гідронімооснови: *-ica*, *-ec*, *-ik*, *-ava*, *-ka*, *-ovka*, *-ský*. Специфіку номінації назв гідрооб'єктів басейну Верхнього Вагу зумовили передусім топографічні особливості навколишньої місцевості – характер берегової рослинності, властивості води тощо.

У розділі “Засади опрацювання словникових статей” викладено основні принципи подання гідронімного матеріалу (відповідно до засад проекту “Hydronymia Slovaciae a Hydronymia Europaea”): словникова стаття передбачає енциклопедичну, довідкову, тлумачну і бібліографічну частини. Енциклопедична – інформує про сам об'єкт, подає його географічну характеристику. Довідкова – фіксує в хронологічному порядку форми конкретного гідроніма (історичні, діалектні, сучасні), а також його варіанти. Тлумачна – це, власне, лінгвістичний аналіз гідроніма. Покликання на літературу, у якій наведено пояснення гідронімів, вміщено в бібліографічній частині.

Основну частину монографії становлять два історико-етимологічні словники: 1) назв протічних водойм; 2) назв непротічних гідрооб'єктів. Як уже було зазначено, поясненню кожного гідроніма присвячено окрему словникову статтю (такі статті відрізняються за обсягом, що зумовлено різними чинниками: 1) наявністю більшої / меншої кількості гідронімних словоформ або варіантів, зафіксованих у хронологічній послідовності; 2) наявністю / відсутністю спеціальних лінгвістичних досліджень, автори яких уже зверталися до пояс-

нення аналізованої назви гідрооб'єкта), у якій відповідно до згаданих засад укладання гідронімного матеріалу подано інформацію про локалізацію гідрооб'єкта в межах відповідного басейну, наведено форми гідроніма від його найраніших фіксацій у спеціальних джерелах (історичних і краєзнавчих, різноманітних довідниках, картах та ін.), власне лінгвістичний аналіз назви водойми – стисле пояснення її словотвірної моделі, розкриття зв'язку з відповідним географічним апелятивом, а також тлумачення структури й внутрішньої форми гідронімних варіантів (за наявності таких).

Якщо гідронім має багату етимологічну історію, наприклад *Ваг*, то в його пояснювальній частині спершу в хронологічному порядку викладено версії інших дослідників щодо його походження (пояснення структури, відновлення семантики). Така побудова словникової статті вже узвичаєна, вона дає змогу простежити становлення конкретної назви гідрооб'єкта впродовж певного проміжку часу, у лаконічній формі подати його структурно-семантичну характеристику. Деякі зауваження, однак, виникають у зв'язку з лінгвістичною інтерпретацією низки гідронімів, на що, вважаємо, варто звернути увагу:

1) пояснення гідроніма *Boboty* обмежується зведенням до контактного топоніма *Boboty* (С. 28). На нашу думку, слід було хоча б у загальних рисах охарактеризувати цю твірну для гідроніма назву топооб'єкта, оскільки етимологізування гідроніма (топоніма) передбачає з'ясування не тільки мотивації його словотвірної структури, але й семантики твірної основи. Такі відомості не ускладнили б словникової статті додатковим довідковим матеріалом, а, навпаки, інформативно її поглибили;

2) komponуючи словникову статтю, автор не завжди послідовний щодо пояснення гідронімних варіантів. В одному випадку він їх аналізує, а в другому – ні, що, на наш погляд, невмотивовано, пор., зокрема, гідронім *Воча*. Я. Кршко розглядає як базову саме цю форму, зводячи її до апельтиву *bok* з урахуванням палаталізації $k > c$ (С. 30). Відразу ж виникають запитання: 1) які фонетичні підстави для палаталізації $k > c$ у структурі гідроніма *Воча*?; 2) чому знехтувано історичними формами цієї назви – *Vucha*, 1263 р.; *Vocho*, 1267 р. (С. 29), які свідчать не на користь запропонованої автором етимології?;

3) не в усіх випадках правильно визначено словотвірну модель, за якою утворився той або інший гідронім, наприклад: назва

р. *Briestočna* < фітономена *brest* (С. 33). Проте від *brest* похідною була б форма *Brestova* (пор. формально споріднену назву *Brezový potok*, С. 33). Очевидно, для гідроніма *Briestočna* твірним треба припускати апелятив **briestok* або аналогічний топонім, пор. відповідні слов'янські власні географічні назви: укр. *Берестьок*, блр. *Берэсток*, рос. *Бересток*, пол. *Brzostek* < **berstǫkъ* < **berstъ* (Шульгач 40). Потребує уточнення також пояснення назви *Vystrička*, яку Я. Кршко виводить безпосередньо від ад'єктива *bystry* за допомогою суфікса *-ička* (С. 36). Найімовірніше, твірна основа цього гідроніма мотивована географічним апелятивом **bystrička* < *bystrica*, пор. співвідносно блр. діал. *быстрэчак* 'швидка течія річки' < *быстрэц* 'потік зі швидкою течією' (Яшкін 121);

4) тлумачення деяких назв викликає сумніви щодо пропонованої для них словотвірної моделі, а отже, і ймовірної семантики твірної основи. Так, гідронім *Hlavač* Я. Кршко виводить від мікротопоніма *Hlavač*, вважаючи його похідним від антропоніма (С. 52). Таке пояснення малоїмовірне насамперед із погляду деривації. У цьому разі виправданою була б форма *Hlavačov(a)*, а не *Hlavač*, пор. у цьому контексті укр. топонімний аналог *Головачова* (Черепанова 75). Назва *Hlavač*, очевидно, мотивована іхтіономеном *hlavač*, чого, до речі, не відкидає і сам автор (С. 52), пор. ще укр. *головач* 'дунайський лосось' (ЕСУМ 1, 550) > гідронім *Головач* (л. Квасного л. Білої Тиси л. Тиси л. Дунаю; смт Богдан Рахівськ. р-ну Закарпатськ. обл.; СГУ 145);

5) привертає увагу також той факт, що Я. Кршко не завжди з'ясовує мотивацію семантики основи топоніма, твірного для аналізованого гідроніма. В одному випадку він це робить, а в другому – ні. Однак для низки назв топооб'єктів така детальніша інформація необхідна, особливо тоді, коли може йтися про багатозначність апелятива-мотиватора, пор., наприклад, гідроніми *Kukla* (С. 83), *Lietava* (С. 88);

6) деякі гідроніми потребують докладнішого пояснення їхньої фонетики, наприклад: назва пот. *Salatin* < *slotina* < *slota* (С. 131). Незрозуміло, як із *slotina* постала форма *Salatin*.

У завершальній частині монографії про гідронімію Верхнього Вагу вміщено покажчик назв гідрооб'єктів, що творять мережу водойм бас. Верхнього Вагу (550 одиниць), список опрацьованих джерел і літератури (окремо подано список карт й інтернетресурсів), список скорочень назв поселень і кадастрових земель, список умовних скорочень.

Праця Я. Кршка “Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu)” – успішний кінцевий етап цілісного лінгвістичного дослідження назв гідрооб’єктів басейну Вагу. Вона, безперечно, знаменує якісний розвиток словацької гідронімії, лексикографічно описаної в межах проекту “Hydronymia Slovaciae”, і є ще одним кроком до завершення повномасштабних студій над гідронімією всієї Словаччини.

Скорочення

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- СГУ– Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак. К., 1979.
- Черепанова – *Черепанова Е.А.* Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Шульгач – *Шульгач В.П.* Праслов’янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998.
- Яшкін – *Яшкін І.Я.* Слоўнік мясцовых беларускіх геаграфічных термінаў: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск, 2005.

С.О. Вербич

Jaromír Krško, Drahomír Velička. Hydronymia povodia Kysuce. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2011. 208 s.

Монографія “Гідронімія басейну Кисуці” Я. Кршка й Д. Велички – черговий крок до завершення цілісного опису гідронімікону басейну Вагу в межах програми комплексного аналізу назв гідрооб’єктів цього водозбору “Analýza synchrónnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu”, відповідно до якої вже підготовано й опубліковано праці Ю. Гладкого (“Hydronymia povodia Dudváhu”. Trnava, 2011) і Я. Кршка (“Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu)”. Banská Bystrica, 2011).

Робота складається зі вступу, розділів, у яких подано загальну характеристику гідронімії басейну Кисуці, огляд історії заселення досліджуваного регіону, викладено засади опрацювання назв гідрооб’єктів, вміщено історико-етимологічний словник гідронімів басей-

ну Кисуці (окремо протічні й непротічні водойми), а також списки опрацьованої літератури та джерел, умовних скорочень, скорочень назв поселень і кадастрових земель, покажчик гідрографічної мережі назв водойм басейну Кисуці.

У вступі зазначено, що монографія “Гідронімія басейну Кисуці” продовжує студії над назвами протічних і непротічних водойм Словаччини в межах загальнонаціонального проекту “Гідронімія Словаччини” як органічної частини міжнародного проекту “Гідронімія Європи”. Коротко схарактеризовано історію досліджень гідронімії Словаччини, зокрема, згадано праці В. Шмілауера (“*Vodopis stareho Slovenska*”, 1932), М. Майтана й К. Римута (“*Hydronimia dorzecza Orawy*”, 1985; доопрацьоване вид.: “*Hydronymia povodia Oravy*”, 2006; “*Gewässernamen im Flussgebiet des Dunajec*”, 1998), Л. Січакової (“*Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*”, 1996), М. Майтана й П. Жига (“*Hydronymia povodia Ipl’a*”, 1999), Я. Кршка (“*Hydronymia povodia Turca*”, 2003; “*Hydronymia povodia Hrona*”, 2008), Ю. Гладкого (“*Hydronymia povodia Nitry*”, 2004).

Загальна характеристика назв гідрооб’єктів басейну Кисуці. У цьому розділі розглянуто словотвірні моделі, за якими утворювалися гідроніми басейну Кисуці, а також особливості формальної та семантичної структури назв водойм, наприклад: гідронім *Сарков* < ойконіма *Сарковці*, гідронім *Клокошованка* < ойконіма *Клокошов*, гідронім *Маковський потік* < ойконіма *Маков*, гідронім *Клубина* < ойконіма *Клубина*; гідронім *Трстена* < *trst* ‘висока водяна трава’, гідронім *Весний потік* (семантика основи цієї назви мотивована ознакою ‘бурхлива течія потоку’). Відзначено, що переважна більшість аналізованих гідронімів постала суфіксальним способом від контактних топонімів або від власних особових назв за допомогою формантів *-ka*, *-anka* / *-ianka*, *-ovka*, *-ica*, *-ec*, *-ik*, *-ák*, *-ov*, *-ský*.

Засади опрацювання гідронімів. У цій частині роботи автори акцентують увагу на тому, що монографію “Гідронімія басейну Кисуці” підготовано відповідно до засад проекту “*Hydronymia Slovaciae* a *Hydronymia Europaea*”.

Огляд історії заселення досліджуваного регіону. У цьому розділі, крім географічної характеристики басейну Кисуці, розглянуто історію краю в давні часи, у середньовічний, новий і новітній періоди.

Я. Кршко і Д. Величка зазначають, що з географічного погляду басейн р. Кисуці локалізований у межах регіону Кисуце, обмежено-

го із заходу гірськими хребтами моравсько-сілезьких Бескидів, з південного заходу – гребенем Явірники.

Праісторія краю Кисуце дуже давня й охоплює кам'яну та бронзову добу, гальштатський і латенський періоди. Початок неперервного заселення долишньої частини регіону можна датувати XIII ст. до н. е. Освоєння окремих земель цього терену тривало і в період середньовіччя, починаючи з VIII ст. н. е. Зауважимо, що найраніші писемні згадки про край Кисуце сягають першої половини XIII ст. З цього часу можна говорити про формування слов'янської історії регіону, про що, зокрема, свідчать писемні пам'ятки, у яких зафіксовано виразно слов'янські ойконіми *Budatín*, *Černatín*, *Krasotín*, *Varín*. У цей період регіон Кисуце, як й інші словацькі землі, перебував під владою угорських королів. На початку XVI ст. тут з'являються волохи (заселяли переважно гірську частину краю), що відповідно позначилося на етнічному характері поселень. Подальший розвиток земель Кисуце в цей період відбувався в складі чотирьох панств – Будатинського, Стречнянського, Битчанського і Староградського.

Новітня історія краю Кисуце починається з кінця XVIII ст. З цього періоду відбувається поступове становлення адміністративно-територіального устрою регіону, формуються межі його поселень.

Традиційно основною частиною таких праць є історико-етимологічний словник гідронімів. Він складається з двох частин: у першій, більшій за обсягом (С. 27–162), проаналізовано назви протічних водойм (річок, потоків), у другій (С. 165–180) – назви непротічних гідрооб'єктів (джерел, озер, водоспадів). Процедура пояснення формальної і словотвірної структури гідронімів басейну Кисуці, з'ясування семантики їхніх твірних основ, тлумачення гідронімних варіантів ґрунтується на вже усталених і апробованих принципах проекту “Hydronymia Slovaciae a Hydronymia Euroraeae”, що позитивно зарекомендували себе в інших регіонах Славії та за її межами.

Переважна частина словникових статей не викликає зауважень, проте в процесі детальнішого аналізу окремих етимологічних фрагментів виникають певні критичні міркування, які, безперечно, мають конструктивний характер, акцентуючи увагу лише на виправленні нечастих недоглядів, пов'язаних із тлумаченням передусім формальної структури деяких назв.

1. Гідронім *Bazgerka* автори пов'язують з відповідним топонімом, зводячи його до антропоніма *Bazger(a)* (С. 28). Таке пояснення видається сумнівним із погляду словотвору, адже від антропоніма

Bazger(a) утворився б дериват *Bazgerova* (< *Bazger*) або *Bazgerina* (< *Bazgera*). Аналогічні зауваження стосуються й структурного аналізу назв гідрооб'єктів *Buganka* < топоніма *Buganka* < антропоніма *Bugan* (С. 33); *Drahošianky potok* < топоніма *Drahošanka* < антропоніма *Drahoš* (С. 51).

2. Назву *Boršica* Я. Кршко та Д. Величка пояснюють як похідну від контактного топоніма *Boršica*, основа якого, на думку авторів, мотивована зоономеном *borsuk* (С. 31). Така версія малоімовірна з погляду формальної структури назви *Boršica*, оскільки в разі мотивації її основи апелятивом *borsuk* гідронім мав би форму *Borsuča*. Можливо, гідронімооснову назви *Boršica* треба аналізувати в контексті похідних від псл. **bъrsati* (se) із загальною семантикою руху (ЕССЯ 3, 130).

3. Гідронім *Kučnin potok*, з погляду авторів, утворений від особової назви *Kuča* / *Koča* за допомогою суфікса *-in* (С. 86). За такої словотвірної моделі гідронім мав би форму *Kučin* (*Kočin*), а не *Kučnin*. Очевидно, назва *Kučnin* < антропоніма **Kučna* / **Kočna*, пор. споріднені пол. особові назви *Koczeń*, *Koczny* (Rymut I, 422).

4. Гідронімооснову назви *Lutiša* Я. Кршко і Д. Величка виводять безпосередньо від і.-е. **lut-* 'багно, болото', до якого вже згодом приєднався слов'янський суфікс *-iša* (С. 93). Проте дослідники не підтверджують існування такого апелятива на словацькому діалектному ґрунті, нехтуючи чомусь місцевим *l'uty* 'дикий, буйний, шалений' (ЕССЯ 15, 231), яке також могло бути твірним для основи гідроніма *Lutiša*. З іншого боку, назву *Lutiša* можна розглядати як фонетично видозмінену від **Lutyša*, пор., наприклад, формально споріднений оронім чес. *Lityš*, серб. діал. *љутиш* 'гостре каміння; кам'яниста земля' (ЕССЯ 15, 237).

5. Назва пот. *Mydlak*, вважають автори, постала на базі топоніма *Mydlak* < антропоніма *Mydlo* (С. 104). Однак від особової назви *Mydlo* утворився б топонім **Mydlov* (-a, -o). На нашу думку, імовіріше припущення про з'язок основи цього гідроніма з лексикою гнізда псл. **mydlo*, **myti* (ЕССЯ 21, 27, 76).

6. Гідронім *Sluka* Я. Кршко і Д. Величка відносять до назв із незрозумілою мотивацією структури й семантики основи, припускаючи, проте, його можливий зв'язок з антропонімом *Sluka* (С. 132). За умови похідності гідроніма *Sluka* від зазначеної особової назви він мав би форму **Slučin* (-a, -o). Варто звернути увагу на те, що словацька назва гідрооб'єкта має відповідники в інших слов'янських регіо-

нах, пор., зокрема, укр. *Слука* (бас. Горині), ойконіми *Слуки* в Україні, Білорусі, Росії, *Sloka* в Словенії, які В.П. Шульгач пояснює як лексико-семантичні деривати від апелятива на зразок укр. *злука* ‘з’єднання, злиття’ < псл. **szloka* (Шульгач 271).

7. Гідронім *Sobolčín* витлумачено як посесивне утворення від особової назви *Sobol(a)* (С. 134), з чим складно погодитися. Від особової назви *Sobol(a)* утворилися б похідні **Sobolov* (-a, -o) < *Sobol* або **Sobolin* (-a, -o) < *Sobola*. Дериваційна структура гідроніма *Sobolčín*, очевидно, мотивована антропонімом **Sobolka* / **Sobolča*, пор., наприклад, споріднені особові назви: чес. *Sobolčik* (Beneš 150), пол. *Sobołka* (Rymut II, 457).

Завершують рецензовану монографію покажчик гідрографічної мережі басейну Кисуці (перелік назв гідрооб’єктів цього басейну — 317 одиниць), списки опрацьованих джерел і літератури (окремо подано інтернетресурси, реєстр писемних пам’яток й архівних матеріалів, карти), умовних скорочень, скорочень назв поселень і кадастрових земель, анотація англійською мовою.

Праця Я. Кршка і Д. Велички, підготована на високому фаховому рівні, з урахуванням і дотриманням усіх вимог до такого типу робіт, становить вагомий здобуток словацької гідроніміки, адже своєю появою вона заповнила одну з лакун у дослідженні місцевих назв гідрооб’єктів значного басейну. Сподіваємося, ця монографія стане в пригоді не лише словацьким топонімістам, але й дослідникам власних географічних назв з інших слов’янських регіонів.

Скорочення

- Шульгач — *Шульгач В.П.* Праслов’янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков: Пра-слав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева. М., 1974—.* Вып. 1—.
- Beneš — *Beneš J.* O českých příjmeních. Rejstříky / Sest. V. Doležalova. Praha, 1970.
- Rymut — *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999—2001. T. I—II.

Елена Първанова-Грьошол. **Топонимията на Карловско. Велико Търново: Великотърновски университет “Св. св. Кирил и Методий”, Център по българска ономастика “Проф. Николай Ковачев”, 2011. 259 с.**

Книга складається зі вступу, короткої географічно-історичної характеристики Карловско, історичної розвідки про 41 населений пункт, класифікації топонімів та гідронімів, їх лінгвістичної характеристики (фонетика, словотвір, граматичні особливості), висновків, списків джерел, літератури, інформаторів. Левову частину назв (мікротопонімів) зібрано експедиційним шляхом. До загального реєстру увійшли також поміна ргоргіа, вилучені з архівних та ін. джерел.

Найбільший – близько 200 сторінок – четвертий розділ, в якому подано етимологічно-інтерпретаційну характеристику географічних найменувань. Серед них (не зважаючи на зміни етносів, міграційні рухи) збереглося чимало лексичних архаїзмів, наприклад: *Ковчѐга* (с. 159) – свідчення існування в місцевому лексиконі відповідного апелятива. Пор. споріднені болг. *Ковчегар* – прізвище, яке виводять із *ковчегар* ‘хто править ковчегом’ (Илчев 261), *Колчѐгов* – прізвище в Разложко, рос. діал. *ковчѐга* ‘неприємність’ (СРГС 2, 80), *Ковчегов* – прізвище (ЖПТ), *колчѐг* ‘ковчег’ (СРНГ 14, 203), *колычѐг* ‘кривоногий, невеликий’ (СРНГ 14, 203) – форма з секундарним *-ы-* та ін., зібрані й прокоментовані Р.М. Козловою. При цьому форми з *-ов-* корені (структура тьlt) – свідчення доволі раннього переходу *-ол-* > *-ов-* у слов’янських діалектах (Козлова 222); *Дўндов мост*, *Дўндово кладѐнче*, *Дўндова* (махала), *Дундўкова* (нива) (сс. 127–128) – форми з діалектним переходом *-ьл-* > *-ул-* > *-ун-* (асиміляція плавного), які зберегли в своєму складі антропоніми **Дунд*, **Дундук*. Останні мають паралелі в укр. *Дунда* (Чучка 216), ст.-рос. Михаил *Дунда*, XV ст. (Веселовский 103), хорв. *Dunda* (Leksik 147), слвн. *Dunda* (ZSSP 121), пол. *Dunda* (SN II, 574), чеськ. *Dunda* (ЧП), слвц. *Dunda* (TZ Trnava 79), а також укр. *Дундук* (Чучка 216), рос. *Дундуков* (Новикова 277) та ін. – усі до посл. **Dьlda*, **Dьldukъ*; фонетичне явище денталізації плавного, притаманне кореневим структурам тьlt, віддзеркалюють й мікротопоніми *Кондѐкови могїли* – піщаний пагорб (с. 162), *Кундѐков елѐк* (с. 168). Стосовно мотивації пор. болг. *Кондѐков* – прізвище (Илчев 267) < **Колдаков* < **Kьldakovъ*; *Шўндьова крўша* – форма з пе-

реходом анлаутного *C-* > *Ш-*, тобто із *Сундвова* < **Сулдьова* < **Sǫldь*; *Кърмановото* — назва левади (с. 170) — відантропонімне похідне, пор. болг. *Кърманов* (Илчев 269) відапелятивного походження. Цінне доповнення до словникової статті псл. **kърманъ*, реконструйованої в (Козлова 306–313); *Келчова ливада*, *Келчовка* (с. 154), *Колчов камък* (с. 161) свідчать про існування в минулому антропонімів **Келчов*, **Колчов*, які демонструють реалізацію бінарної групи *-zl-* > *-el-*, *-ol-*.

Книга “Топонимията на Карловско” — помітне явище в болгарській і слов’янській ономастиці. Вона буде належним чином оцінена фахівцями.

Скорочення

- Веселовский — *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- Илчев — *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.
- Казлова — *Казлова Р.М.* Славянская гідранімія: Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III.
- Козлова — *Козлова Р.М.* Структура праславянського слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997.
- Новикова — *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
- СРГС — Словарь русских говоров Сибири / Под ред. А.И. Федорова. Новосибирск, 1999–2006. Т. 1–5.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966–. Вып. 1–.
- ЧП — Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04.2004. Режим доступу: <http://www.mvcr.cz>
- Чучка — *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Leksik — *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske.* Zagreb, 1976.

- SN – Słownik nazwisk wspólnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.
- TZ Trnava – Trnava. Telefónny zoznam. 2004–2005. Trnava, 2004.
- ZSSP – Začasni slovar slovenskih priimkov / Odg. red. F. Bezljaj. Ljubljana, 1974.

В.П. Шультгач

Радојка Цицмил-Реметић. Топонимија Пивске планине. Београд: Штампарија Српске православне цркве, 2010. 354 с.

Праця сербської дослідниці, наукового співробітника Радойки Цицмил-Реметич виконана в межах програми наукової діяльності комітету з ономастики Сербської академії наук і мистецтв. Збір ономастичного матеріалу і його наукове опрацювання здійснювалися відповідно до інструкцій академіка Павла Івіча та з урахуванням настанов і порад професора Светозара Стийовича. Авторка обрала для дослідження ономастичний матеріал місцевості, в якій народилася і де мешкає її родина та приятелі. Мальовнича місцевість, що має назву Пивська гора, або Пива, розташована в серці Сербії, ця територія природно обмежена каньйонами чотирьох річок – із заходу Пиви й Комарниці, зі сходу – Тари й Сушиці. На південному сході височіє гора Дурмитор, схили якої спускаються до сіл, розташованих на чудовому гірському плато.

Як відомо, онімі тісно пов'язані з різноманітними реаліями, зокрема, у семантиці топонімів часто “застигають” історичні факти, безпосередньо пов'язані з місцевою історією. Багато назв поселень Пивської гори також віддзеркалюють певні історичні події, про які варто коротко згадати для повнішого розкриття значень окремих найменувань. Пивська гора була заселена ще з античних часів, і як будь-яка місцевість, що є природним поділом між частинами держави або стає прикордонною, має непросту, часто трагічну, історію. У часи Римської імперії територія Пивської гори розмежовувала її західну і східну провінції. Вона була частиною торгового шляху між Римом і Дубровником, який у різні часи сприяв то розквіту, то спустошенню і повному занепаду земель. За Османської імперії відбулася масова втеча населення, ця територія стала малозаселеною і ви-

користувалася місцевими володарями як літнє пасовисько. Після завершення чотирьохсотлітнього турецького панування почалося поступове відродження, кількість населення зростає за рахунок переселенців із інших місцевостей – носіїв певних культурних відмінностей, які виявляються, крім усього іншого, також у мові, в антропомінії. У 2-й половині XIX ст. державна комісія виділила на території Пиви окремі поселення, хутори. З часом природний приріст населення зумовив збільшення кількості сіл. Згідно з дослідженнями, з 1883 р. до 1931 р., населення зросло на 60 відсотків і становило близько 11 тисяч мешканців. Після Другої світової війни відносна урбанізація мала руйнівний вплив на стан демографічної ситуації на теренах Пивської гори. Відтік працездатного населення призвів до того, що в наш час на терені Пиви постійно мешкають переважно люди похилого віку, більшість будинків пустує і використовується власниками лише в літній період для відпочинку. З огляду на це цінність праці Радойки Цицмил-Реметич безсумнівна.

Експедиції з метою збору матеріалу авторка здійснювала у 90-х роках XX ст. Їй вдалося опитати мешканців, більшість з яких – люди досить похилого віку. Найстарші інформатори народилися на початку минулого століття, у період з 1990 до 1917 р. Саме завдяки цим людям місцеві найменування досі зберігаються у вжитку, а завдяки науковим зусиллям Р. Цицмил-Реметич тепер зафіксовані й увійшли в науковий обіг. З різних причин опрацювання зібраного матеріалу й опублікування результатів стало можливим лише в 2010 р. Сьогодні наукова спільнота і широке коло читачів мають для ознайомлення працю, в якій висвітлюється «частина культурного спадку, частина неписаної автентичної історії дурмиторського регіону, колиски діалекту, у якому зберігається сербська народна духовність»¹.

Судячи зі змісту монографії Радойки Цицмил-Реметич, сербська традиція наукового опрацювання топонімного матеріалу, крім фіксації найменувань під час польових досліджень, передбачає також якнайповніший опис усіх фактів, які стосуються гуманітарної сфери й можуть становити науковий інтерес або мати загальне інформативне значення. У рецензованій праці знаходимо докладний опис історії поселень, назви яких досліджуються, тут подаються відомості про етнічний склад населення, ідеться про особливості місцевої культури, характеризуються риси місцевої говірки тощо. Авторка прагнула показати життя регіону різнобічно в широкому історичному діа-

пазоні, тому вона використала в своєму дослідженні відомі праці з історії, етнографії, діалектології та ін. Етнічне минуле краю представлено в праці Светозара Томича “Пива и Пивльани”²; цінним джерелом стала монографія Обрена Благоевича “Пива. Природа. Историја. Етнографија. Револуција”³. Прислужилися авторці праці діалектолога Йована Вуковича “Говор Пиве и Дробњака”⁴, “Акценат говора Пиве и Дробњака”⁵, в яких «досить компетентно опрацьовані найважливіші сегменти мовної структури герцеговинського діалекту».

Монографія Радойки Цицимил-Ремитич “Топонімія Пивської гори” має сім розділів. У першому, вступному, розділі розглядаються основні засадничі питання, які стали підґрунтям для здійснення дослідження. Авторка знайомить читача з науковими працями, якими вона послуговувалася при підготовці монографії, подає окремі відомості з історії краю, визначає особливості місцевого діалекту, які виявляються у фонології, морфології, частково на синтаксичному рівні.

У другому розділі “Населені пункти Пивської гори” авторка, спираючись на праці С. Томича та О. Благоевича, в окремих статтях, поданих в алфавітному порядку і згрупованих за географічним критерієм, детально описала 24 поселення Пиви: *Безује, Дубљевићи, Борковићи, Боричје (Пирни До), Пишче, Војиновићи, Кулићи, Унач и Ерцегова Страна, Трса, Подмилогора (Подгора), Недајно, Војводићи, Кнежевићи, Бојати, Никовићи, Јериновићи, Шарићи, Барни До, Бабићи, Жеично, Црквичко Поље, Бријег, Шћепан Поље, Део кањона Пиве — од Унча до Шћепан Поља*. Статті містять відомості про природні ресурси, наявні на території поселень, про факти з історії заснування сіл, їхнього заселення, про походження мешканців, особливості господарювання, наявність або відсутність водних ресурсів, про те, чи функціонують у селі школа, церква, як змінився склад населення з 50-х років минулого століття і дотепер та іншу загальну інформацію. У статтях подано також зібрані шляхом опитування усі мікротопоніми, кількість яких вражає. У кожному селі (поселенні, хуторі) зафіксовано щонайменше кілька десятків назв, у багатьох поселеннях фігурує від однієї до кількох сотень найменувань просторових реалій. Викладення подібних відомостей у лінгвістичних дослідженнях не характерне для вітчизняних студій, тому доречним буде, на нашу думку, докладніше познайомити читачів зі змістом цього розділу на прикладі опису одного поселення, що створений із залученням різних відомостей суспільного характеру.

Зі статті про село *Безує (Безује)* дізнаємося, що воно розташоване на правому боці каньйону річки *Комарниці*. Живуть у селі переважно літні люди, молодь виїхала на навчання або на працю в міста й навідується в село влітку на короткий час. Чотирирічна сільська школа була зруйнована під час Другої світової війни, і мешканці відбудували її на тому ж місці. Сільська церква знаходиться в каньйоні над селом. Написом над церковним входом засвідчено, що її збудував у 1875 році сільський голова Миро Гагович за підтримки мешканців села *Безує* та двох родин із сусіднього села *Дублевичі*. Одна з найдавніших і найшанованіших родин у селі — *Гаговичі*. З цього роду походить архимандрит Арсеній *Гагович*, який був впливовим громадським діячем. Поруч із селом немає лісу, проте селяни мають свою окрему ділянку в каньйоні. Деревину звідти використовують для опалення. Частина каньйону, яка належить до села *Безує*, досить рівна, без прямовисних схилів і скель, тому має назву *Равни Бриґег (Рівний Берег)*. Земля там заростає травою і придатна для випасу худоби. Хати в селі розташовані на значній відстані одна від одної, тому в селі виділяють хутори *Драгалєво*, де є лише одна хата, *Вроштиця*, *Забрджє*, *Медзігводжде*, де немає хат, є лише господарські будівлі — конюшня, хлів і стійло, *Надубале* і *Поле*. У селі мешкають шість родин: родина *Бойович* походить із села Рудиниця; родина *Бошняк* походить із Нікшицького району; родина *Врачар*, родичі *Гаговичів*; *Гаговичі* приїхали з Метохії (із Призрена) у Крушево, а звідти у *Безує*, родина *Пантович*, родичі *Врачарів*; родина *Таушан*, родичі *Врачарів*. Усі родини в селі славлять (мають своїм покровителем) Св. Миколу. Засвідчено назви мешканців села — *Безуґанин*, *Буезуґанка*, від яких утворено ад'єктив *безуґански*. Інформаторами автора були Урош Бошняк (1917 р.н.), Йован Бошняк (1936 р.н.), Живко-Миян Гагович (1920 р.н.), Петар-Пейо Байович (1906 р.н.), Богдан-Боґа Байович (1922 р.н.), Батрич-Байо Байович (1942 р.н.). Далі автор подає в алфавітному порядку всі зафіксовані у цьому селі мікротопоніми (всього близько 600). Така велика кількість найменувань пояснюється значною варіативністю у найменуваннях об'єктів місцевості.

У цьому розділі авторка вдало доповнила мовний матеріал відомостями з історії, природознавства, етнології. Завдяки такому підходу лінгвістична праця може становити інтерес для фахівців суміжних гуманітарних дисциплін і зацікавити широке коло читачів.

Семантичний аналіз мовного матеріалу, зафіксованого шляхом опитування місцевих мешканців, здійснено у третьому розділі праці,

що має назву “Семантички аспект”. За основу семантичного аналізу мовного матеріалу дослідниця обрала не мовну одиницю, а об’єкт або фрагмент дійсності, який ця одиниця позначає. Відтак, мовний матеріал аналізується, групується й описується фактично як сукупність предметів, об’єднаних однаковими характеристиками, а саме ознаками рельєфу, на якому знаходяться топоніми, наявністю флори і фауни, особливостями матеріальної й духовної культури досліджуваного регіону та його історичного минулого. Такий напрямок аналізу Р. Цицил-Реметич обрала услід за Петером Шимуновичем⁶, який виокремив сім основних категорій (географічні назви, мотивовані фізико-географічними властивостями ґла; гідронімія; берегова топонімія; людина – життя і праця; топоніми антропонімного походження; топоніми неясного походження або затемненої мотивації). Подібний вектор у опрацюванні топонімного матеріалу обирали й інші дослідники – Ольга Іванова⁷, Неделько Богданович⁸, Йованка Радич⁹. Залишимо поза межами рецензії наші міркування стосовно доцільності, ефективності, обґрунтованості обрання такого підходу до аналізу лінгвістичного матеріалу, проте зауважимо, він очевидно обмежує простір для детального і всебічного вивчення походження топонімних одиниць, хоча може бути одним із етапів такого дослідження.

Відповідно до обраного вектора дослідження (об’єкт – найменування) Радойка Цицил-Реметич об’єднала свій топонімний матеріал у кілька груп: 1) географічні терміни; 2) гідроніми; 3) топонімні метафори; фітоніми; 4) зооніми; 5) культурні топоніми; 6) мікротопоніми, утворені від антропонімів. У групі топонімних термінів авторка виділяє дві групи; назви об’єктів, які знаходяться вище певного умовного рівня і назви об’єктів, які знаходяться нижче цього рівня. Найчисельнішою тут виступає назва *брдо* ‘гора’, що цілком „вписується” у фізико-географічні характеристики рельєфу Пиви. У групі назв низинних об’єктів домінують терміни *влака*, *вртача*, *вртина*, *до*, *долина*, *доцић*. У групі гідронімії відображена ситуація з обмеженою кількістю водних ресурсів на схилах Пивської гори і пов’язаних з цим побутових проблем, які постійно супроводжують мешканців. Взимку місцеві жителі розтоплюють сніг, а влітку змушені користуватися дощовою водою. Зрозуміло, що топонімів, пов’язаних з водними об’єктами, небагато і всі вони позначають поселення або об’єкти, розташовані неподалік озер, на вузьких берегах річок, біля

джерел, струмків тощо (*Сушичко језеро, Бара, Локва*). У групі топонімних метафор аналізуються метафоричні найменування об'єктів за формою (*Лонац, Корито*) і виглядом (*Раме, Столиця*); метафори за якістю (*Добри до, Леденице*); метафори за призначенням об'єкта (*Додирало, Ловни камен, Почивало*). Рослинний світ, що вкриває схили Пивської гори, добре відобразився в семантичній структурі мікротопонімів. Тут виділяється група лісових дерев (*Бор, Брезово брдо, Ивове главице*) та плодових дерев (*Крушка, Ораси*); кушів ягід (*Боровниця, Малињак*); злакових, зернових і овочевих культур (*Ланишта, Шеничиште, Лукавица, Купушњак*); трав (*Копривни до, Папратишта*). Зооніми в семантичній структурі мікротопонімів відображають фауну, яка населяє територію Пиви (*Вучија селишта, Међеђе брдо, Орлина*). Мікротопоніми, у яких відображено реалії культури, об'єднують найменування, пов'язані з особливостями господарювання мешканців регіону, обробіткою землі та іншими видами робіт. Подекуди натрапляємо на деякі неузгодженості у класифікації найменувань. Так, мікротопонім *Врт* фігурує у групі найменувань, зумовлених назвами злакових, зернових і овочевих культур (с. 106) та в групі мікротопонімів, зумовлених способом обробки землі, вирощенням злакових та овочевих культур (с. 114). Подвійне, потрійне і частіше тлумачення мікротопонімів трапляється неодноразово. Очевидно, що проступає недостатня обґрунтованість обраного групування найменувань. Групу мікротопонімів, утворених від антропонімів, складають назви, утворені від позначень родинних стосунків, статі й віку; від занять, звань і титулів; від етронімів. Окремо виділено ойконіми, утворені від прізвищ; мікротопоніми, що мотивуються особовими іменами і прізвиськами.

У четвертому розділі праці в алфавітному порядку подається словник усіх топонімних одиниць, записаних на Пивській горі. В їхньому складі виділяються однослівні найменування (*Авгуша, Бабићи, Горица*), двочленні (*Висока Главица, Голубови доли*), тричленні (*Велики Јаблан врг, Горни јеленчин до, Доња Висока главица*), багаточленні (*Влака под Лауриевом Рупином, До под Малијем Трескавцем*), а також синтагматичні конструкції типу *Пот-кућом, Испод-стазе, Кот-клагине*). Кожне найменування в словнику супроводжується відповідним коментарем про об'єкт, який воно позначає, та про місце знаходження цього об'єкта.

Високо оцінюючи науковий доробок Радойки Цицмил-Реметич, хочемо висловити також захоплення тим, з якою шаною мешканці

Пивської гори зберігають у своїй пам'яті найменування, здавалося б малозначущих об'єктів, а науковці не обходять їх своєю увагою. Так, місце, де під час Першої світової війни загинув австрійський офіцер, досі на його честь називають *Алексин*, або *Бауеров гроб*. Шановній авторці хочемо побажати розглянути свій матеріал на ширшому слов'янському тлі, бо часто натрапляємо на найменування, що відомі у різних регіонах Славії: *Бар*, *Сопот* та ін.; постає питання, чи пов'язані і яким чином пов'язані назва давньої української столиці *Батури* та мікротопоніми Пивської гори *Батуранска влака*, *Батуранске јатаре*?

¹ Цицил-Реметић Р. Топонимія Пивске планине. Београд, 2010.

² Томић С. Пива и Пивљани // Српски етнографски зборник. Београд, 1949. Књ. LIX. Прво одељење. Насеља и порекло становништва. Књ. 31. С. 379–530.

³ Благојевић О. Пива. Природа. Историја. Етнографија. Револуција. Београд, 1971.

⁴ Вуковић Ј.Л. Говор Пиве и Дробњака // Јужнословенски филолог. 1938–1939. Књ. XVII. С. 1–113.

⁵ Вуковић Ј.Л. Акцент говора Пиве и Дробњака // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 1940. Књ. X. С. 185–417.

⁶ Šimunović P. Toponimija otoka Браћа. Supetar, 1972.

⁷ Иванова О. Месните имена на областа по сливот на Брегалница. Скопје, 1982.

⁸ Богдановић Н. Микротопонимія Голака // Ономастолошки прилози. 1986. Књ. VII. С. 483–498.

⁹ Радић П. Из ономастике села Милошева у Великом Поморављу // Ономастолошки прилози. 1982. Књ. III. С. 419–458.

Т.Я. Марченко

Павло Чучка. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 432 с.

Слов'янські особові імена – важливе явище в історії культурного та суспільного життя українського народу. Попри це, до наявних в Україні словників власних особових імен потрапив дуже незначний їх відсоток на зразок *Борис*, *Володимир*, *Ярослав*, *Людмила* та деякі інші, які було канонізовано християнською церквою¹. Цю лакуну, утворену в українській ономастичній лексикографії щодо питомих слов'янських імен, заповнила нова лексикографічна праця П.П. Чучки “Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний слов-

ник”, переважну більшість серед реєстрових одиниць якої становлять імена, відсутні в сучасних українських ономастиконах. Словник охоплює понад 2000 антропонімів, тим самим допомагає відновити призабутий іменний фонд українців.

У вітчизняній ономастиці це перша наукова лексикографічна праця, в якій особові імена слов'янського походження розглядаються в історико-етимологічному аспекті². Вона привертає до себе увагу як фундаментальне та оригінальне дослідження. П.П. Чучка фактично подає історію особових імен українців та їх предків, коли ці імена ще переважали над запозиченими християнськими, які з часом запанували в іменнику українців. До цієї важливої в своєму дослідницькому житті праці автор прийшов після серії публікацій у наукових та інших виданнях, присвячених походженню та різним аспектам функціонування слов'янських особових імен українців³. Спостереження дослідника спираються на надійний фактичний матеріал, аналіз якого приваблює своєю логічністю, стрункістю та чіткою аргументацією. Словник розраховано насамперед на читача-гуманітарія, проте, завдяки своєму простому викладу, він доступний широкому колу читачів.

Праця вміщує передмову, список використаних джерел і літератури, список скорочень назв мов, діалектів і специфічних лінгвістичних термінів, безпосередньо словникову частину (чоловічі та жіночі імена), інверсійні покажчики.

У передмові стисло викладено основні теоретичні положення, на яких, власне, базується історико-етимологічний словник. Насамперед обґрунтовується поняття *слов'янське особове ім'я* та критерії його визначення, основні з яких, на думку П.П. Чучки, – питоме походження імені та національна належність носія. Під слов'янськими автор розуміє «... імена, успадковані з праслов'янської мови, імена слов'янського походження, поширені в більшості сучасних слов'янських мов, належність яких до праслов'янського фонду не доведена; власні українські імена, утворені від слов'янських основ у пізніші часи» й т. п. (с. 4).

Окрім цього, в передмові подається інформація про ареал і хронологічні межі функціонування, про первісну семантику та морфемну будову аналізованих імен. Автор приділяє увагу будові словникової статті, зокрема, зупиняється на графічному оформленні та систематизації фактичного матеріалу в словнику, наголошує також на чисельності слов'янських особових імен.

Один із важливих позитивних моментів праці вбачаємо в широті її порівняльного глa. Ознайомлення з рецензованим словником дозволяє стверджувати, що жоден із аспектів ономастичного дослідження П.П. Чучка не залишив поза своєю увагою. Словотвірні, семантичні та лінгвогеографічні характеристики слов'янських імен висвітлюються на зібраному автором широкому матеріалі. Розроблена й успішно апробована в цій лексикографічній праці методика становить фактично зразок, за яким у подальшому мають здійснюватися подібні дослідження.

До важливих достоїнств словника, поряд із багатством фактичного матеріалу, треба віднести його джерельну базу. Як справедливо зазначає С.М. Пахомова, знання П.П. Чучкою багатьох мов та глибока лінгвістична компетенція дали йому можливість залучати до своїх праць історичні джерела й наукові роботи, написані не лише українською, але й іншими (слов'янськими та неслов'янськими) мовами, в яких фіксуються особові назви українців⁴. Так, у своєму словнику П.П. Чучка використав матеріали переважно опублікованих писемних пам'яток (від давньоруського періоду й до XIX-XX ст.) майже з усієї етнічної території України. Переважну частину цих джерел становлять пам'ятки, писані староукраїнською мовою. Крім того, до джерельної бази словника залучено російські, польські, угорські писемні пам'ятки, в яких ідентифікуються українці. Кожен антропонімний факт та ілюстрації до нього в словнику паспортизовані (вказівка на дату та місце фіксації, інколи навіть подаються відомості про носія імені). Тому, очевидно, як прикрий недогляд слід розцінювати подання в роботі, зокрема, імен *Безрад* (с. 46), *Хотимисль* (с. 352) без джерельної бази, фіксацій та локалізації.

Також рецензована праця містить цінні відомості для етнографії, соціальної історії, історії культури українського народу. Словотвірне та етимологічне дослідження зібраних імен П.П. Чучка вдало здійснює на достатній кількості прикладів, що робить словник цікавим як у лінгвістичному, так і в культурно-історичному плані.

Особові імена українців слов'янського походження, представлені в словнику, розглядаються в порівнянні з іменами інших слов'янських народів і в зв'язку з апелювальною лексикою.

До реєстру словника ввійшли імена-композиції (наприклад, *Баломир*, *Вацлав*, *Горислав*, *Другомир*, *Желимир*, *Збигнів*, *Канимир*, *Літогость*, *Милобор*, *Орогость*, *Пождимир*, *Ратибор*, *Синєволод*,

Фалислав, Хотимисль, Чорнобиль, Штибор, Щедрогость), відкомпонитні (наприклад, *Бал, Влад, Год, Далько, Жилко, Звонко, Каниш, Любко, Мил, Нинко, Острята, Прибко, Радом, Стой, Твердята, Хот, Цанько, Ярош*) та відапелятивні (наприклад, *Бажан, Воїн, Гром, Довган, Ждан, Звір, Кохан, Любим, Медвідь, Найдан, Обух, Плеша, Ратай, Середа, Третьак, Угрим, Хорошко, Ширяй, Щасний, Яр*) утворення. На сторінках праці засвідчено навіть один давній слов'янський антропонім X ст. – *Вовчий Хвіст* (с. 106), який, по суті, становить лексикалізоване словосполучення.

Багато з представлених у рецензованому словнику відапелятивних слов'янських імен сьогодні продовжують своє життя в складі сучасних українських прізвищ, зокрема: *Білаш, Вовк, Громко, Кулик, Ляшко, Малишко, Неліпа, Півторак, Рябець, Скорик, Тригуб, Шестак, Ярун* та ін.

Частину особових назв, що ввійшли до рецензованого словника, відновлено на базі топонімів – гідронімів, мікротопонімів, ойконімів (наприклад, *Андомир, Безніж, Більмак, Вітка, Дитята, Зимир, Імста, Лютогость, Мутижир, Немил, Остромит, Передмир, Судибор, Тустань, Фалим, Хотеслав, Черноголов*) та інших класів антропонімів – патронімів і посесивів (наприклад, *Богдар, Доброутро, Домоткан, Лагода, Ніздоло, Олуй, Ступ, Творимир, Утіх(а), Чернислав, Ярохвал*), продуктивних із погляду консервації в своїх основах давніх особових імен слов'янського походження. Проте ми сумніваємося, чи можна в окремих випадках вважати правомірною реконструкцію слов'янського особового імені на підставі лише одного сучасного антропонімного факту? Йдеться, наприклад, про ім'я **Самохвал*, відновленого на базі відповідного сучасного українського прізвища (с. 313).

Для етимологічно неоднозначних особових імен у словнику запропоновано кілька версій їхнього походження. До таких, скажімо, належать імена *Волос, Горан, Дадул, Зан, Козар, Лешко, Мирук, Рошко, Скора, Троян, Хила, Чех, Юга, Ярон* і т. п. Цілком зрозуміло й виправдано для історико-етимологічної праці той факт, що походження певних антропонімів у ній залишилося не встановленим, наприклад, *Козинар, Уліб, Чунак*. Коментуючи подібні назви, автор зазначає: «без певної етимології», «етимологія темна», «етимологія імені непрозора», «походження імені незрозуміле».

Укладений П.П. Чучою словник дає досить повне уявлення про похідні, зокрема скорочені, експресивні, форми слов'янських імен.

Однак у зв'язку з цим постає питання: чи варто вводити до словникового реєстру як самостійні антропонімічні одиниці словотвірні варіанти одного імені, зокрема, *Богдашко*, *Богданко*, *Богдась* (< *Богдан*), *Витко* (< *Вит*), *Глібо* (< *Гліб*), *Децик* (< *Дец*), *Зубко* (< *Зуб*), *Казько* (< *Казимир*), *Любимко* (< *Любим*), *Ростик* (< *Ростислав*), *Утішко* (< *Утіша*), *Люда* (< *Людмила*), *Надя* (< *Надія*)?

Важливо, на наш погляд, що в рецензованій праці широко представлено не лише давні, традиційні, імена, більшість яких успадкована з праслов'янської доби і які спорадично простежуються в різних історичних і лінгвістичних джерелах, але й нові імена, що з'явилися в українців значно пізніше, навіть у ХХ ст., проте майже ніде документально не фіксуються. До них належать: *Богат*, *Вірослав*, *Дзвонимир*, *Зорій*, *Зореслав*, *Зорян*, *Ясен*, *Бажана*, *Бойкиня*, *Веснянка*, *Власта*, *Роза*, *Ружа*, *Милана*, *Сніжана*, *Ягода*, *Ясна*.

Усі слов'янські імена українців розглянуто в двох частинах лексикографічної праці, присвячених відповідно чоловічим і жіночим іменам. Розділ словника, в якому представлено жіночі імена, звичайно, за обсягом помітно менший. Проте вже сам факт, що автор віднайшов ці антропоніми, ввів їх до словникового реєстру та прокоментував, заслуговує на схвалення, оскільки слов'янські особові імена жінок дотепер не були предметом історико-етимологічного дослідження.

Зокрема, до словникового реєстру жіночих слов'янських особових імен українців увійшли такі красиві й милозвучні, а тому досить популярні в народі імена, як: *Зірка*, *Злата*, *Златослава*, *Зореслава*, *Зорина*, *Зоря*, *Зоряна*, *Бажана*, *Богуслава*, *Богумила*, *Весна*, *Вірослава*, *Голуба*, *Горлиця*, *Квітка*, *Квітослава*, *Лада*, *Лілея*, *Любава*, *Любомила*, *Любомира*, *Мирослава*, *Милана*, *Рада*, *Сніжана*. П.П. Чучка обстоює питомість жіночих імен *Віра*, *Любов*, *Надія*, на противагу загальноприйнятій версії про калькування їх із давньогрецької мови. Він наводить також свої аргументи щодо автохтонності імен *Галина*, *Галя*, *Люба*, *Ніна*, *Роза*, *Тома*. Стосовно походження популярного останнім часом в Україні імені *Дарина* дослідник пропонує дві версії – слов'янську та християнську (с. 383).

Зрозуміло, що автор рецензованої праці не може не прагнути відродження імен слов'янського походження в сучасному іменнику українців. Послідовність та наполегливість П.П. Чучки в цьому питанні викликає повагу. Водночас у нас виникають сумніви в тому, чи

приживуться деякі з представлених у словнику імен серед сучасних українців, зокрема, такі, як чоловічі: *Біда, Война, Гусак, Жадко, Страшко, Чума* й жіночі: *Гривна, Некраса, Озима, Сова, Черня*? У плані відродження слов'янських особових імен, з огляду на семантику їх твірних основ, більше перспектив, на наш погляд, у жіночих імен.

Загалом позитивно оцінюючи рецензовану працю, хотілося б висловити певні міркування щодо тлумачення окремих антропонімів, представлених у словнику, дещо відмінні від бачення автора.

Насамперед зауважимо, що не завжди з наведених у словнику ілюстрацій можна напевно визначити, до якого антропонімного розряду належить та чи інша особова назва: до імені чи прізвиська / прізвищевої назви? Скажімо, в антропонімічних формулах *Василь Поскребта* (с. 286), *Сенко Положихвіст* (с. 283), *Івань Цьлуїка* (с. 355) другі компоненти, на нашу думку, правомірніше зараховувати до розряду прізвиськ або прізвищевих назв, а не особових імен, як вони кваліфікуються в рецензованому виданні. Водночас щодо перших компонентів антропонімічних формул на зразок *Хміль* Антропович (с. 350), *Хира* Івашков (с. 350), *Упирь* Лихый (с. 347), *Томило* Андреенко (с. 342), *Роля* Ямпольский (с. 307), *Момонь* Іваненько (с. 231) погоджуємося з думкою автора про їхню належність до класу особових імен.

Окремі застереження стосуються походження поданих у словнику антропонімів. Так, не завжди можна погодитися з семантичною характеристикою особових імен, запропонованою П.П. Чучкою.

Особове ім'я *Драгоман* (с. 172), яке автор, услід за М. Шимундичем, тлумачить як південнослов'янське, утворене від прикметникової антропонімної основи *Drag-* за допомогою рідкісного форманта *-ман*, на наш погляд, пов'язане зі ст.-укр. *драгоман* 'перекладач' (ЕСУМ 2, 178). Ім'я *Гудим* (с. 141), яке П.П. Чучка вважає відкомполітним утворенням від двоосновного імені *Гудимирь*, може бути апелятивного походження, безпосередньо мотивоване укр. *гудім* 'той, хто гуде [...]' (Яворницький 1, 167). На протигагу версії М.Л. Худаша, підтриманої П.П. Чучкою, про композитну природу антропоніма *Кайдаш* (с. 200), вважаємо цілком вірогідним його зв'язок з укр. апелятивом *кйдаш* 'жебрак, старець' (ЕСУМ 2, 242). Особову назву *Мамон* (с. 231), на наш погляд, доцільніше порівнювати не з терміном спорідненості *мама*, як припускає П.П. Чучка, а з незасвідченим укр. апелятивом **мамон*, на потенційність якого вказує рос. діал. *мамон* 'черево, шлунок; ненажера' (Даль II, 771).

Для відновлення вихідної семантики антропонімної основи особового імені *Жила* (с. 187), крім лексики, наведеної в словнику, на наш погляд, варто також врахувати укр. *жіла* ‘корислива людина, скнара’ (Грінченко І, 484); для імені *Корочун* (с. 206) – укр. діал. (поліськ.) *карачун* ‘людина з кривими, вигнутими назовні ногами’ (Паламарчук 27).

Цілком вірогідно, що для особового імені *Душило* (с. 180) мотиватором могло бути віддієслівне утворення **душило*, на потенційність якого вказує польськ. *duśidło* ‘знаряддя для душіння, шибениця’ (SJP I, 587) ~ *Dusidło* (Rumut I, 159). Стосовно словотвірної аналогії пор. наведені в рецензованому словнику особові імена *Берило* (с. 48), *Городило* (с. 134), *Журило* (с. 190), *Кормило* (сс. 205-206).

Антропонім *Дугуш* (с. 178), можливо, варто розглядати як фонетично видозмінену форму (з поглинанням плавного і переходом кореневого *o < y*) від **Долгуш < *Дьлгуш*. У цьому разі для нього можна запропонувати семантичну мотивацію, пов’язану з прикметниковою основою *довг-*, пор., наприклад, споріднені укр. *довгáнь* ‘висока худа людина’, *довгáль* ‘т. с.’, *довгáч* ‘висока людина’ (ЕСУМ 2, 100). Щодо словотвірної аналогії пор. сучасне укр. прізвищем *Дувбуш* (Редько І, 318).

Завдяки науковим розробкам останніх років можна доповнити та уточнити етимології деяких із наведених у рецензованому словнику антропонімів, що сягають праслов’янського рівня. Пор., зокрема: *Повч / Повча* (сс. 280-281) < псл. **Рьльць*, **Рьльча* (Казлова І, 183), *Хотим* (с. 352) < псл. **Хотимь* ~ **хотѣти* (Шульгач 211), *Яволод* (с. 369) < псл. **Avoldь* (Шульгач 16).

Деякі з розглянутих у словнику антропонімів можна кваліфікувати як адаптовані варіанти від різних імен християнського походження. Наприклад, антропонім *Фаль* (с. 348), найімовірніше, походить від християнського імені *Фалалій*. В антропонімі *Дунько* (с. 179) ми схильні вбачати народно-розмовну форму чоловічого хресного імені *Євдоким*. Особове ім’я *Милешко* (с. 236) як фонетичний варіант від *Мелешко* (< *Мелех*) може сягати християнського імені *Мелетій*. Цілком вірогідно, що антропонім *Окула* (с. 268) – трансформована на народному ґрунті форма християнського імені *Вакула*. Особове ім’я *Милько* (с. 238) правомірно розглядати як варіант канонічного імені *Омелья*, а *Семашко* (с. 317) – як варіант канонічного імені *Семен*.

Не зовсім зрозуміло причини, з яких до словникового реєстру автор зараховує особові імена, в християнському походженні яких немає сумніву, наприклад, *Онацко* (від *Ананій*), *Миско* (від *Михайло*), *Лев*, *Левко*?

Ми вже висловлювали вище свої сумніви про доцільність виокремлення в словникову статтю словотвірних варіантів одного особового імені. Це саме застереження стосується й різних фонетичних (пор., наприклад, *Богуфал* і *Богухвал*, *Доморад* і *Доморат*, *Чакан*, *Чекан* і *Чокан*, *Ширай* і *Ширяй*) або морфологічних (пор., наприклад, *Чернат* і *Черната*, *Хвалибог* і *Хвалибога*) варіантів одного імені, які в рецензованій праці подано як окремі антропонімні одиниці.

Насамкінець зауважимо, що висловлені нами критичні думки свідчать передусім про глибокий інтерес, викликаний рецензованою працею. Укладений П.П. Чучкою історико-етимологічний словник потрібно оцінити як значне досягнення у вітчизняній антропоніміці, що приверне й сподіваємося ще довго привертатиме увагу всіх тих, хто цікавиться лексико-семантичним складом, структурою та походженням слов'янських автохтонних особових імен, які в минулому побутували в українців. Адже, наприклад, у південних слов'ян і чехів питомі імена й нині належать до активних номінативних одиниць, тоді як, за даними П.П. Чучки, «... в українців ХХІ ст. на слов'янські імена припадає всього близько 3–4 відсотків». Милозвучність, первісна семантика багатьох із цих імен спонукають відвести їм гідне місце в сучасному іменнику українців.

¹ Див.: *Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П.* Власні імена людей. Словник-довідник. 3-тє вид., випр. К., 2005; *Трійняк І.І.* Словник українських імен. К., 2005.

² Подібній проблематиці присвячене монографічне дослідження *М.О. Демчук* "Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців ХІV–ХVІІ ст." (К., 1988). З-поміж лексикографічних праць можна згадати відомий у слов'янському світі лексикон *М.Я. Морощкина* "Славянский именовслов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке" (СПб., 1867), який лише фіксує імена без будь-яких лінгвістичних та інших коментарів, та популярне видання *Г.С. Лозко* "Іменовслов: імена слов'янські, історичні та міфологічні", в якому, крім іншого, зібрано власне слов'янські імена людей з їх тлумаченням та історичними свідченнями про носіїв цих імен (К., 1998).

³ *Чучка П.П.* Власне українські особові імена // *Дивослово*. 2004. № 4. С. 19–22; *Його ж:* Призабуті імена українок // *Актуальні питання антропоніміки* / Відп. ред. І.В. Єфименко. К., 2005. С. 243–250; *Його ж:* Слов'янські автохтонні імена, гідні реалізації // *Українська мова*. 2002. № 4. С. 97–106 та ін.

⁴ Пахомова С.М. Монографія про антропонімію Закарпаття // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Ужгород, 2009. Вип. 21. С. 144.

Скорочення

- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- Даль — *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. I–IV.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- Казлова — *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I.
- Паламарчук — *Паламарчук Л.С.* Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району, Житомирської обл.) // Лексикографічний бюлетень / Гол. ред. В.С. Ільїн. К., 1958. Вип. VI. С. 36–55.
- Редько — *Редько Ю.* Словник сучасних українських прізвищ. Львів, 2007. Т. 1–2.
- Шульгач — *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I.
- Яворницький — *Яворницький Д.* Словник української мови. Катеринослав, 1920. Т. 1.
- Rymut — *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. Т. I–II.
- SJP — Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Warszawa etc., 1904–1927. Т. I–VIII.

І.В. Єфименко

БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ І НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ПРАЦЬ Р.М. КОЗЛОВОЇ

1. З гісторыі дыялектнай лексікі ўсходняга Полесся // Вопросы общественных и гуманитарных наук (Материалы I научно-методической конференции 1972 года) / Отв. ред. М.В. Научитель. Гомель, 1973. Вып. I. С. 99–100.

2. Дыялектная лексіка ў палескіх раманах І. Мележа // Беларуская мова і мовазнаўства: Міжвузаўскі зборнік / Гал. рэд. У.В. Анічэнка. Мінск, 1973. Вып. I. С. 41–56.

3. Да пытання беларуска-паўднёvasлавянскіх паралелей // Рэгіянальныя асаблівасці беларускай мовы, літаратуры і фальклору: Тэзісы дакладаў рэспубліканскай навуковай канферэнцыі 25–26 мая 1973 г. / Рэд. калегія: У.В. Анічэнка, М.М. Грынчык (адк. рэд.), Д.А. Лявончанка. Гомель, 1973. С. 27–30.

4. Назоўнікі з фармантам *-еч-а* (*-эч-а*) у беларускай мове // Беларуская мова і мовазнаўства: Міжвузаўскі зборнік / Гал. рэд. У.В. Анічэнка. Мінск, 1974. Вып. II. С. 66–71.

5. Дыялектныя назвы жывёл і іх паходжанне // Беларуская мова і мовазнаўства. Мінск, 1975. Вып. III. С. 27–36.

6. К этымалогіі беларускага *куліда* // Сoveshчание по Общеславянскому лингвистическому атласу (Гомель, 9–12 сентября 1975 г.). Тезисы докладов. М., 1975. С. 283–285.

7. Праславянскія лексічныя дыялектызмы беларускай мовы (да пытання рэканструкцыі праславянскіх дыялектызмаў) // Беларуская мова і мовазнаўства. Мінск, 1976. Вып. IV. С. 96–106.

8. Беларускія рэгіяналізмы праславянскага паходжання (на матэрыяле лексікі Восточнага Полесся): Дыс....канд. філол. наук: 10.02.02. Мінск, 1977. 170 с.

9. Беларускія рэгіяналізмы праславянскага паходжання (на матэрыяле лексікі Восточнага Полесся): Автореф. дыс. ...канд. філол. наук: 10.02.02. Гомель, 1977. 20 с.

10. Гісторыка-этымалагічныя нататкі. Бел. *гіч* // Беларуская лінгвістыка. Мінск, 1978. Вып. 13. С. 65–66.

11. Характарыстыка некаторых беларуска-сербхарвацкіх ізалекаў (этымалогія, рэканструкцыя) // Беларуская мова і мовазнаўства. Мінск, 1980. Вып. VII. С. 34–41.

12. К проблеме реконструкции праславянской лексики // Советское славяноведение. 1980. № 8. С. 87–92.

13. Унікальныя прэфіксы в именном словообразовании восточнославянских языков // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках. Тезисы докладов Республиканской конференции (26–28 мая 1982 г.) / Отв. ред. В.М. Никитевич. Гродно, 1982. Ч. II. С. 76–78.

14. Беларуская-паўднёваславянскія ізалекаў праславянскага паходжання // Беларуская лінгвістыка. Мінск, 1982. Вып. 21. С. 59–65.

15. Да этымалогіі слова *курган* // Творчая спадчына Я. Купалы і Я. Коласа і развіццё славянскіх моў і літаратур. Тэзісы Рэспубліканскай канферэнцыі, прысвеч. 100-годдзю з дня нараджэння народных паэтаў БССР Янкі Купалы і Якуба Коласа. Тэзісы дакладаў. Мінск, 1982. С. 145–147.

16. К вопросу происхождения некоторых украинских лексем // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доповідей / Відп. ред. Й.О. Дзендзелівський. Ужгород, 1982. С. 15–16.

17. Да пытання вывучэння спрадвечнай лексікі ў курсе сучаснай беларускай мовы // Беларуская лінгвістыка. Мінск, 1983. Вып. 22. С. 104–107.

18. К проблеме происхождения некоторых гидронимов бассейна Днепра // Полесье и этногенез славян. Предварительные материалы и тезисы конференции / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1983. С. 74–75.

19. Обозначения предметов народного быта // Русский язык / Отв. ред. П.П. Шуба. Минск, 1984. Вып. 4. С. 59–77.

20. Термины сравнительно-исторического языкознания // Лингвистическая терминология в вузовских курсах. Гомель, 1984. С. 89–107.

21. Реконструкция и этимологизация праславянской лексики и проблема структуры праславянского слова // Международный симпозиум по проблемам этимологии, исторической лексикологии и

лексикографії. Тезиси докладов / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1984. С. 17–19.

22. К проблеме внутриславянских лексических связей // Совещание по вопросам диалектологии и истории языка. Тезисы докладов и сообщений. М., 1984. С. 166–168.

23. Праслав. *(s)korakъ, *(s)koraka и их рефлексы в славянских языках // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1982 / Отв. ред. В.В. Иванов. М., 1985. С. 265–272.

24. Образования с корнем *(s)kork- / *(s)korč- в славянских языках // Этимология. 1982 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1985. С. 47–54.

25. Гісторыка-этымалагічныя нататкі. Бел. картáвы // Беларуская лінгвістыка. Мінск, 1985. Вып. 27. С. 67–68.

26. Этимологические заметки по полесской лексике // Рэгіянальныя асаблівасці беларускай мовы, літаратуры і фальклору. Тэзісы III Рэспубліканскай канферэнцыі. Гомель, 1985. Ч. I. С. 100–102.

27. Реконструкция и этимологизация праславянской лексики и проблема структуры праславянского слова // Этимология. 1984 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1986. С. 89–95.

28. Образования с корнем *(s)kъrk- / *(s)kъrč- в славянских языках // Русский язык / Под ред. П.П. Шубы. Минск, 1986. Вып. 6. С. 119–127.

29. Польск. *kłomia* и родственные славянские формы // Rocznik Slawistyczny. Kraków, 1986. T. XLVI. Cz. 1. S. 79–83.

30. К проблеме происхождения восточнославянской гидронимии // Русское языкознание / Отв. ред. М.А. Карпенко. К., 1987. Вып. 14. С. 49–55.

31. Восточнославянские этимологии. I (*карман, колпак*) // Русский язык / Отв. ред. П.П. Шуба. Минск, 1987. Вып. 7. С. 122–128.

32. Про походження деяких оронімів карпатського ареалу (*Карпати, Горгани*) // Мовознавство. 1987. № 2. С. 57–61.

33. Славянские континуанты и.-е. *(s)kel- ‘гнуть, сгибать; крутить’ (Образования с *b*-детерминативом) // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. Warszawa, 1990. T. XXVII. S. 127–140.

34. И.-е. *(s)kel- ‘гнуть, сгибать’ в славянской гидронимии. I // Prace językoznawcze. Prace rusycystyczne i slawistyczne. Katowice, 1988. T. 14. S. 24–39.

35. Славянские континуанты и.-е. **(s)ker-* ‘гнуть, сгибать; крутить’ (Образования с *t*-детерминативом) // *Prace językoznawcze. Prace rusycystyczne i slawistyczne*. Katowice, 1988. Т. 14. S. 7–22.

36. Русско-белорусский словарь лингвистических терминов / Под ред. Н.В. Бирилло и П.В. Стецко. Минск, 1988 (в соавторстве).

37. К проблеме вокализма в группах *tǫrt*, *tǫlt* в восточнославянских языках // Историческое развитие языков и методы его изучения. Тезисы докладов межвузовской конференции. Свердловск, 1988. Ч. 2. С. 162–163.

38. Проблемы генетического изучения русской региональной лексики // Актуальные проблемы исторической и диалектной лексикологии и лексикографии русского языка: Тезисы докладов к республиканскому координационному совещанию (23–26 сентября 1988 г.) / Отв. ред. Г.В. Судаков. Вологда, 1988. С. 102–103.

39. Восточнославянские этимологии, II (*ковш*, *кувшин* и родственные славянские формы) // Русский язык / Отв. ред. П.П. Шуба. Минск, 1989. Вып. 9. С. 123–134.

40. Славянскія кантынуанты і.-е. **(s)kel-* ‘кывіць, гнуць, згінаць’ (вытворныя ад асновы **kǫlp-*) // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У.І. Леніна*. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. Мінск, 1989. Вып. 1. С. 22–26.

41. Славянскія кантынуанты і.-е. **(s)ker-* ‘гнуць, кывіць, вярцець’ (Вытворныя з *p*-дэтэрмінатывам) // *Беларуская мова і мовазнаўства*. Мінск, 1989. Вып. 17. С. 132–150.

42. Проблемы славянской именной префиксации (образования с префиксом **a-*) // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках. Тезисы докладов III Республиканской конференции (5–6 октября 1989 г.) / Отв. ред. В.М. Никитевич. Гродно, 1989. Ч. II. С. 170–171.

43. Праславянскія айконімы Гомельшчыны // Рэгіянальныя асаблівасці ўсходнеславянскіх моў. Тэзісы дакладаў IV Рэспубліканскай навук. канферэнцыі. Гомель, 1990. С. 51–53.

44. Да пытання ўзнаўлення праславянскай гідраніміі // *Славяне: адзінства і многастайнасць*. Тэзісы дакладаў і паведамленняў. Секцыя 2: Этнагенез славян. Мінск, 1990. С. 29–31.

45. Об учёте звуковых изменений в структурах *tǫlt-*, *tblt-*, *tǫrt-*, *tǫrt-* при этимологизации восточнославянской лексики // *Проблемы української діалектології на сучасному етапі*. XVI Республіканська ді-

лектологічна нарада (До 150-річчя від дня народження К.П. Михальчука). Тези доповідей і повідомлень. Житомир, 1990. С. 149–150.

46. К проблеме *rs* в основах типа *tъrt-*, *тъrt-* в славянских языках / *Slavia Orientalis*. 1990. Т. XXXIX. № 3–4. С. 339–349.

47. Некоторые аспекты методики выявления балтизмов в славянских языках // *Bałto-słowiańskie związki językowe*. Wrocław etc. 1990. S. 215–227.

48. Славянские континуанты и.-е. **(s)kel-* ‘гнуть, сгибать; крутить’ (Образования с *b*-детерминативом) // *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. Warszawa, 1990. Т. XXVII. S. 127–140.

49. Праславянское слово в генетическом гнезде (Структура праславянского слова): Дисс... д-ра филол. наук: 10.02.03. Минск, 1991.

50. Праславянское слово в генетическом гнезде (Структура праславянского слова): Автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.03. Минск, 1991.

51. Айканімічныя старажытнасці Беларусі (Назвы з фармантам *-унь*) // Чарнобыль і духоўная спадчына беларускага народа. Матэрыялы навук. чытанняў (Гомель, 25 красавіка 1991 г.) / Адк. рэд. У.І Коваль. Гомель, 1991. С. 42–46.

52. Славянскія кантынуанты і.-е. **(s)kel-* ‘гнуць, крывіць, вярцець’ (вытворныя ад асновы **цьlp-*) // *Веснік БДУ*. Серыя IV. Мінск, 1991. № 2. С. 28–33.

53. Проблемы славянской именной префиксации (производные с префиксом **a-*) // *Русский язык* / Гл. ред. П.П. Шуба. Минск, 1991. Вып. 11. С. 61–72.

54. Усходнеслав. *арда* / *орда*. Таямніца слова // Валадар роднага слова. Тэзісы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвеч. 118-годдзю з дня нараджэння Янкі Купалы. Гомель, 1992. С. 132–134.

55. Гідранімічныя старажытнасці Гомельшчыны (**Smьldino*, **Žьrtajь*) // Гомельшчына: Народная духоўная культура. Дыялекты. Тапанімія. Матэрыялы рэгіянальнай навук. канферэнцыі, прысвеч. 850-годдзю летапіснага ўпамінання Гомеля. Гомель, 1992. С. 50–54.

56. До етимології імені *Аскольдъ* (*Аскольдъ*, *Оскольдъ*) // Ономастика України I тисячоліття нашої ери / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 1992. С. 102–113.

57. Беларуско-польскія гідронімы на *-да* (этымалагічная характарыстыка) // *Беларуская лінгвістыка*. Мінск, 1993. Вып. 42. С. 31–37.

58. Старажытныя айконімы Палесся адатрапонімнага паходжан-
ня (**Moŭžirjъ*, **Želiborjъ*) // “Я блізка стаю да народа...”: Матэрыялы
наук. чытанняў, прысвеч. Е. Раманаву. Гомель, 1993. С. 68–71.

59. Айканімічныя старажытнасці Беларусі // Беларуская
лінгвістыка. Мінск, 1994. Вып. 44. С. 34–41.

60. Праславянскі язык: Лексика. Гомель, 1994. Ч. I.

61. *Большие Долды, Малые Долды* и родственные названия (эти-
мологический комментарий) // Материалы для изучения сельских
поселений России. Доклады и сообщения III научно-практической
конференции “Центральночернозёмная деревня: история и совре-
менность”. М., 1994. С. 132–135.

62. Етымолічна інтэрпрэтацыя гідроніміў *Ясельда*, *Шчоўб*,
Дзэрбінкі, *Дарагань* // Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М. Желез-
няк. К., 1994. С. 53–61.

63. Анамастычныя старажытнасці Гомельшчыны (*Чагоршчы*, *Ча-
гошчы*, *Чамушаль*) // Единство восточнославянских народов: про-
шлое, настоящее, перспективы. Гомель, 1995. С. 147–149.

64. Да этымалогіі гідроніма *Сож* // Першыя навуковыя чытанні,
прысвеч. Сцяпану Некрашэвічу: Матэрыялы дакладаў і паведамлен-
няў / Адк. рэд. А.А. Станкевіч. Гомель, 1995. С. 23–25.

65. Историческая антропонимия: *Голиша* (этимологический ком-
ментарий) // Славянские народы и их культура. Материалы между-
народ. конференции. Гомель, 1996. С. 98–99.

66. Гняздо **Gǫlš-* (**Gǫlš-*) у беларускай гідраніміі // Беларуская
лінгвістыка. Мінск, 1996. Вып. 45. С. 15–20.

67. Структура праславянскага слова (Праславянское слово в ге-
нетическом гнезде). Гомель, 1997.

68. И.-е. *(*s*)*kel-* ‘гнуць, сгибаць; круціць, вертеть’ в славянской
гидронимии. II // Ономастика та етымалогія. Збірник наук. праць на
честь 65-річчя Ірыні Михайлівны Железняк / Відп. ред. О.П. Кар-
пенко. К., 1997. С. 96–113.

69. Верхнедняпроўская гідранімія: бел. *Добасна* / *Дабасна* і сла-
вянскія гідронімы на *-сна* // Духоўная і культурная спадчына Бела-
рускага Палесся. Матэрыялы навук. канферэнцыі. Гомель, 1998.
С. 37–42.

70. До этнолінгвістычнай інтэрпрэтацыі деякіх гідроніміў басейну
Дніпра // Ономастика Украіны та этногенез східных слов’ян / Відп.
ред. І.М. Железняк. К., 1998. С. 93–105.

71. Об изучении генетических гнезд в восточнославянской фразеологии // Актуальные проблемы славянской фразеологии. Материалы Международ. науч. конференции. Гомель, 1999. С. 28–30.

72. *Palatá* і славянське анамастичне гняздо (**Pol̥t-* / **Р̥olt-*) // Скарына і наш час. Матэрыялы I Міжнарод. навук. канферэнцыі. Гомель, 1999. С. 12–30.

73. Бел. *Балван* / *Балвань* і гідранімічнае гняздо **Vьlv-* // Беларуская мова. Міжвузаўскі зборнік. Гомель, 1999. Вып. 24. С. 218–230.

74. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I.

75. Сакральное в славянской гидронимии // Славянский мир на пороге третьего тысячелетия: Материалы Международ. науч. конференции (Гомель, 15–16 мая, 2001 г.). Гомель, 2001. С. 209–211.

76. Бел. *Люта*, *Лютая*, *Лютка*, *Лютня*, *Лютыня* на славянскім гідранімічным фоне // Пятая навуковыя чытанні, прысвеч. Сцяпану Некрашэвічу: Матэрыялы навук. канферэнцыі. Гомель, 2001. С. 79–88.

77. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2002. Т. II.

78. Адаптація славянскай гідроніміі неславянскімі этносамамі // Славянская гидронимия в ареальном, этимологическом, хронологическом, словообразовательном и семантическом аспектах. Материалы Международ. науч. конференции (г. Гомель, 21–22 ноября 2002 г.) / Отв. ред. Р.М. Козлова. Гомель, 2002. С. 117–126.

79. Бел. *Иртынь*, русск. *Ирты*, укр. *Иртиця* і роднасныя назвы (этымалагічны каментарый) // *Linguistica Slavica*. Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк / Відп. ред. В.П. Шульгач К., 2002. С. 57–62.

80. Проблемы ономастического словообразования. Отражение форм *participium passivi praesens* // Русский язык: система и функционирование: Материалы Международ. науч. конференции, 17–18 апреля 2002 г., г. Минск: В 2 ч. Минск, 2002. Ч. I. С. 201–204.

81. Славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III.

82. Айканімія Палесся (агульная характарыстыка) // VI навуковыя чытанні, прысвеч. 120-годдзю з дня нараджэння акадэміка Сцяпана Некрашэвіча. Гомель, 2003. С. 116–120.

83. Славянскія кантынванты праслав. *(*s*)*kьld-* // *(*š*)*čьld-* (этымалогія, рэканструкцыя) // Мовазнаўства, літаратура, культуралогія,

фалькларыстыка: XIII Міжнародны з'езд славістаў (Любляна, 2003): Доклады беларускай дэлегацыі / Адк. рэд. А.А. Лукашанец. Мінск, 2003. С. 35–51.

84. Праслав. **Рѣх-*, **Рѣѣ-* в славянской ономастике // Беларуско-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Матэрыялы VI Міжнарод. навук. канферэнцыі. 15–17 мая 2003 г. / Пад рэд. Л.М. Вардамацкага, Г.М. Мезенкі. Віцебск, 2003. Ч. II. С. 22–28.

85. Slawische Kontinuanten bei urslawischen **kǫld-*, **skǫld-* // *čьld-*, **ščьld-* (Etymologie und Rekonstruktion) // 13 Mednarodni slavistični kongres. Ljubljana, 15–21 avgusta 2003. Zbornik povzetkov. Jezikoslovje. Ljubljana, 2003. 1 del. S. 24–25.

86. Континуанты праслав. **Сьргь*, **Сьрга*, **Сьрго* // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. Гомель, 2004. № 1 (22). С. 44–54.

87. О *Сормах*, *Сарматах*, *Сорматских* горах // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2004. С. 244–276.

88. Палеская *Княя* і роднасныя назвы // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: Матэрыялы Міжнарод. навук. канферэнцыі (Гомель, 20–21 мая 2004 г.): У 2-х ч. Гомель, 2004. Ч. II. С. 83–90.

89. Адаптацыя славянскай ономастыкі фінно-угорскімі этносамаі // Акутальныя пытаньні славянскай ономастыкі: Матэрыялы II Міжнарод. навук. канферэнцыі “Славянская ономастыка в ареальном, этимологическом и хронологическом аспектах”, 11–12 ноября 2004 г. / Отв. ред. Р.М. Козлова. Гомель, 2004. С. 93–104.

90. Русск. *Волга* и родственные названия // Студії з ономастыкі та етимології. 2005 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2005. С. 80–106.

91. Айканімічныя старажытнасці Палесся (назвы з каранем **Led-*) // VII Навуковыя чытанні, прысвеч. Сцяпану Некрашэвічу: Зборнік навук. артыкулаў (г. Гомель, 27 мая 2005 г.) / Рэд. кал.: А.А. Станкевіч (гал. рэд.) і інш. Гомель, 2005. С. 147–150.

92. Континуанты и.-е. **ser-* ‘течь, струиться, двигаться’ в славянской ономастике (названия от основы с *o*-вокализмом) // Вопросы литературоведения и языкознания. Тверь, 2006. Вып. IV. С. 40–51.

93. Нарысы па палескай айканіміі (*Бурмакі*, *Быцень*, *Веляцін*) // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся:

проблеми вивучення і захавання ў постчарнобыльскі час: Зборнік навук. артыкулаў / Рэд. кал.: А.А. Станкевіч (гал. рэд.) і інш. Гомель, 2006. С. 242–245.

94. Палеск. *Моза і Мозыр* (гісторыка-этымалагічны каментарый) // Надзеныя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў: Зборнік навук. артыкулаў / Адк. рэд. А.В. Солахаў, В.В. Шур. Мазыр, 2006. С. 165–166.

95. Адаптацыя славянскай ономастыкі фінно-угорскімі этносамаі (слав. *Локоть, Локти* > фінно-угор. *Laht, Luht, Lahti*) // Актуальныя пытанні славянскай ономастыкі: Матэрыялы III Міжнарод. науч. канферэнцыі “Славянская ономастыка в этимологическом, хронологическом и ареальном аспектах”, 6–7 октября 2006 г. / Отв. ред. Р.М. Козлова. Гомель, 2006. С. 92–103.

96. И.-е. **sel-* ‘течь’, ‘двигаться, прыгаться’ в славянской гидронимии (континуанты псл. **Sělmъ, *Sělma, *Sělmo*) // Студіі з ономастыкі та етымалогіі. 2006 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2006. С. 61–75.

97. Славянские континуанты и.-е. **ser-* ‘течь, струиться, быстро двигаться’ (названия от основы с и- вокализмом) // Acta albaruthenica, rossica, polonica / Пад рэд. А.М. Мезенка. Віцебск, 2006. С. 319–322.

98. Славянская гидронимия. Праславянский фонд. Минск, 2006. Т. IV.

99. Усходнеславянска-заходнеславянскія айканімічныя паралелі // Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe. VIII. Materiały XIII Międzynarodowej Konferencji Naukowej “Droga ku wzajemności”. Białystok, 2006. S. 163–172.

100. Naturnamen в славянской ономастыке (онимы **Mьga, *Mьgla* и производные от них) // VIII Міжнарод. навук. чытанні, прысвеч. Сцяпану Некрашэвічу (Гомель, 18 мая 2007 г.): Зборнік навук. артыкулаў: У 2 ч. / Рэд. кал.: А.А. Станкевіч і інш. Гомель, 2007. Ч. 1. С. 193–198.

101. Праслов’янскае **mater-*, **mati* в слов’янскай ономастыцы // Вісник Прикарпатського національного ун-ту ім. Василя Стефаника: Філологія. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 395–400.

102. Восточнослав. *Ќрна, Ирпа* (этымалогічны каментарый) // Студіі з ономастыкі та етымалогіі. 2007 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2007. С. 133–141.

103. Континуанты праслав. **Dьlm-* (восточнослав. *Долматы*, јужнослав. *Dalmati*) // Науковий вісник Чернівецького ун-ту: Слов’янська філологія. Чернівці, 2007. Вип. 356–359. С. 40–45.

104. Kulturnamen у славянській аномастиці (оніми мікрасистэмы **L'ud-*) // Имя и слово: Материалы Международ. науч. конференции, Брест, 19–20 апреля 2007 г. / Под общей ред. В.И. Сенкевича. Брест, 2007. Ч. I. С. 20–28.

105. Вопросы славянского этногенеза в трудах М.В. Ломоносова // Материалы Международ. научно-практической конференции “Традиции М.В. Ломоносова и современность”, 19–20 декабря 2007 г.: К 250-летию “Российской грамматики” М.В. Ломоносова / Ред. кол.: В.И. Коваль (отв. ред.) и др. Гомель, 2007. С. 10–14.

106. Языковое единство восточнославянских народов // Восточные славяне: историческая и духовная общность. Гомель, 2008. С. 28–33.

107. *Дáрдaвoи* и *Дaрдaвa* в свете славянских данных. Реконструкция микросистемы **Dǫrd-* // Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2008. С. 108–118.

108. Об одном из псевдофинно-угризмов в русской гидронимии (*Мста* и родственные названия) // Материалы по русско-славянскому языкознанию: Международный сборник науч. трудов / Науч. ред. Г.Ф. Ковалев. Воронеж, 2008. Вып. 29. Ч. I. С. 216–222.

109. Проблемы славянской гидронимии. Бел. *Піна*, русск. *Пинозеро*, *Пінега* (этимологический комментарий) // Слово и текст в культурном сознании эпохи: Материалы науч. конференции. Вологда, 2008. С. 51–55.

110. К проблеме генезиса античных ономастических реликтов (*Сутае*, *Oranos*, *Σκαρτανος*) // Северное Причерноморье: к глубинам славянской культуры (V Чтения памяти академика О.Н. Трубачева, Алушка, 25–30 сентября 2008 г.): Материалы конференции. К.; М., 2008. С. 63–71.

111. Бел. *Гаўя* / *Говья* (гісторыка-этымалагічны каментарый) // Матэрыялы Міжнарод. навук. канферэнцыі “Скарына і наш час” (Гомель, 13–14 лістапада 2008 г.): У 2 ч. / Рэд. кал.: А.А. Станкевіч (гал. рэд.) і інш. Гомель, 2008. Ч. I. С. 108–115.

112. Айканімія Беларускага Палесся. Генэзіс назваў. Гомель, 2009. Ч. I.

113. Анлаут славянскаго слова // Русский язык: система и функционирование: Сборник материалов IV Междунар. науч. конференции, г. Минск, 5–6 мая 2009 г.: В 2 ч. / Редкол.: И.С. Ровдо (отв. ред.) и др. Минск, 2009. Ч. I. С. 68–71.

114. Проблемы славянской гидронимии. Бел. *Піна*, русск. *Пинозеро, Пинега* (этимологический комментарий) // История русского слова. Ономастика и промысловая лексика Северной Руси: Сборник науч. трудов / Отв. ред. Л.А. Берсенева. Вологда, 2008. Вып. 4. С. 118–131.

115. Анамастычная мікрасістэма **Svid-* (арэал, храналогія, структура назваў) // Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся: праблемы вывучэння і захавання ў постчарнобыльскі час: Зборнік навук. артыкулаў / Рэд. кал.: А.А. Станкевіч (гал. рэд.) і інш. Гомель, 2009. Вып. 2. С. 89–92.

116. О единстве ойконимического пространства славян // Студії з ономастики та етимології. 2009 / Від. ред. В.П. Шульгач. К., 2009. С. 58–66.

117. Сарматская антропонимия: *Babai* // Studia Slavistica. Вип. 9: Ономастика. Антропоніміка / Упоряд., відп. ред. С.М. Пахомова, Я.Д. Джоганик. Ужгород, 2009. С. 36–42.

118. Беларуская-іншаславянскія анамастычныя паралелі // Беларуская мова ў культурнай і моўнай прасторы Славіі: Матэрыялы Міжнарод. навук. канферэнцыі (Мінск, 24–25 лістапада 2009 г.) / Рэд. калегія: М.П. Антропаў (адк. рэд.) і інш. Мінск, 2009. С. 243–250.

119. Бел. *Вяда, Свяда*, русск. *Вяда* (фанетыка, храналогія, арэал) // Беларуская анамастыка. Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы Міжнарод. навук. канферэнцыі (Мінск, 20 красавіка 2010 г.) / Рэд. калегія: І.Л. Капылюў і інш. Мінск, 2010. С. 39–44.

120. Анлаут славянскага слова // Студії з ономастики та етимології / Відп. ред. І.В. Єфіменко. Луцьк, 2010. С. 96–136.

121. Отражение аблаута в славянской ономастике // Современная славистика и научное наследие С.Б. Бернштейна: Тезисы докладов Международ. науч. конференции, посв. 100-летию со дня рождения С.Б. Бернштейна (15–17 марта 2011 г., г. Москва) / Гл. ред. А.Ф. Журавлев, Н.Е. Ананьева. М., 2011. С. 217–219.

122. Нарысы па беларускай гідраніміі: *Зéха, Рыта, Тоўша* (этымалагічны каментарый) // Известия Гомельского государственного ун-та им. Ф. Скорины: Гуманитарные науки. Гомель, 2011. № 2. С. 49–54.

123. Античные древности сарматско-иранского пограничья (Μάρδοι, Μαρδόνιοι, Ααρδοι, *Marduniya*, Μοῦρδαχος) // Слов'янський збірник. Одеса, 2011. Вип. XIV–XV. С. 197–207.

124. Славянская гидронимия. Праславянский фонд. Гомель, 2011. Т. V.

125. Праслов. **Дěj-* в слов'янській ономастиці // Вісник Прикарпатського ун-ту імені Василя Стефаника. Серія: Філологія. Івано-Франківськ, 2011. Вип. XXIX–XXXI. С. 7–12.

126. Древнерусские антропонимы: *Адулбъ* (Этимологический комментарий) // Скарына і наш час: V Міжнарод. навук. канферэнцыя: Матэрыялы. Гомель, 2011. С. 59–65.

127. Античные *Δέλδων, Δανδάκη, Dindarii* (Этнолингвистическая интерпретация) // Студії з ономастики та етимології. 2011–1012 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шультгач. К., 2012. С. 100–117.

128. Антропонімія давньоруських посольств: *Фарловъ, Берновъ, Боричь, Фудри Туадовъ (Фруды Тулбовъ)* // Мовознавство. 2012. № 4. С. 55–62.

129. Отражение аблаута в славянской ономастике // Студії з ономастики та етимології. 2013 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шультгач. К., 2013. С. 108–142.

130. Античная этнонимия: *Ворάνοι, Ἀβοράκη, Βορουσκοί* (Лингвистический комментарий) // Ювілейний збірник на пошану В.В. Німчука. К. (у друці).

ЗМІСТ

Слово про ювіляра.....	3
------------------------	---

Розділ I. ОНОМАСТИКА

<i>Babik Zbigniew. Z polskiej etymologii toponimicznej II (5. Nacpolsk (i Nespaly), 6. Jeszcze o Cichmianie, 7. Puronket i Tarnakal).....</i>	7
<i>Blažek Václav. Γῆρρος</i>	19
<i>Богомольникова Н.А. Системный характер прозвищ в синхронии.....</i>	24
<i>Васильев В.Л. Названия-фантомы, рожденные письменностью.....</i>	35
<i>Wenzel Walter. Forschungsstand und Perspektiven der niedersorbischeh Arealanthroponomastik. Mit fünf Karten.....</i>	46
<i>Вербич С.О. Ойконімія Вінниччини в історико-етимологічному аспекті (фрагмент 1).....</i>	64
<i>Hladký Juraj. Stará slovenská ojkonymia zo zoborskej listiny (Náčrt problematiky venovaný 900. výročiu vzniku listiny).....</i>	77
<i>Závodný Andrej. Hydronymá zo zoborskej listiny v súčasných hydronomastických prácach (Náčrt problematiky venovaný 900. výročiu vzniku listiny).....</i>	91
<i>Козлова Р.М. Отражение аблаута в славянской ономастике.....</i>	108
<i>Остап Р.І., Остап Л.Р. Українські особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії. 26 (Ю).....</i>	143
<i>Пахомова С.М. Давньоруська антропоніміяна система X—XIII ст. ..</i>	161
<i>Петрица Н.М. Дволексемні антропоніміні формули в чеських пам'ятках XI—XIV століть.....</i>	173
<i>Шапошиников А. К. Волохи, волхвы и славянский этногенез</i>	185
<i>Шульгач В. П. Ще раз про походження літописного Вердерева.....</i>	200
<i>Яцій В.О. Топонімія Радехівського району Львівської області (матеріали до Історико-етимологічного словника ойконімів України).I.....</i>	206

Розділ II. ЕТИМОЛОГІЯ

<i>Вербич С.О. Етимологічні студії з діалектної лексики Одещини.....</i>	222
<i>Карпенко О.П. Етимологічні розвідки з української лексики.....</i>	230
<i>Mańczak Witold. O staro-cerkiewno-słowiańskim sьto.....</i>	239
<i>Ostrowski Bogumił. Białoruskie wyrazy бадзяга / пабадзяка 'włóczęga, łazęga, tułacz'</i>	245

<i>Рейзек Иржи.</i> Названия черепа в славянских языках.....	253
<i>Шульгач В.П.</i> Лексичні архаїзми буковинських говірок. 2.....	259

Розділ III. ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

<i>Walter Wenzel.</i> Oberlausitzer Ortsnamenbuch. Mit einem Exkurs zur Siedlungsgeschichte und 12 mehrfarbigen Karten. Bautzen: Domovina-Verlag, 2008. 244 S. (<i>Воронич Г. В.</i>).....	270
<i>Walter Wenzel.</i> Lausitzer Familiennamen slawischen Ursprungs. Leipzig: Domowina-Verlag, 1999. 271 S. (<i>Яцій В. О.</i>).....	273
<i>Казлова Р.М.</i> Айканімія Беларускага Палесся. Генэзіс назваў. Гомель: Гомельскі дзяржаўны універсітэт імя Ф. Скарыны, 2009. Ч. 1. 320 с. (<i>Шульгач В. П.</i>).....	275
<i>Jaromír Krško.</i> Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Račanky po prameň Váhu). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2011. 228 s. (<i>Вербич С. О.</i>).....	278
<i>Jaromír Krško, Drahomír Velička.</i> Hydronymia povodia Kysuce. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2011. 208 s. (<i>Вербич С. О.</i>).....	282
<i>Елена Първанова-Гръошол.</i> Топонимията на Карловско. Велико Търново: Великотърновски университет “Св. св. Кирил и Методий”, Център по българска ономастика “Проф. Николай Ковачев”, 2011. 259 с. (<i>Шульгач В. П.</i>).....	287
<i>Радојка Цицил-Реметић.</i> Топонимија Пивске планине. Београд: Штампарија Српске православне цркве, 2010. 354 с. (<i>Марченко Т. Я.</i>).....	289
<i>Павло Чучка.</i> Слов’янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 432 с. (<i>Єфименко І. В.</i>).....	295
Бібліографія наукових і науково-методичних праць Р.М. Козлової.....	304

Наукове видання

Бібліотека української ономастики

**СТУДІЇ
З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ
2013**

Відповідальні редактори

О. П. Карпенко,

В. П. Шульгач

Комп'ютерна верстка І. А. Перехрест

Здано на складання 05.03.2013. Підписано до друку 30.05.2013.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 20,0. Обл.-вид. арк. 23,5.

Тираж 300 пр.

Видавництво “Кий”

м. Київ, вул. Виборзька, 55/13

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК №1168 від 24.12.2002 р.

**У СЕРІЇ
«БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ»
ОПУБЛІКОВАНО:**

Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра. Етимологічний словник-довідник. К., 2007. 120 с.

Дослідження з ономастики: Збірник наукових праць пам'яті Олексія Сильвестровича Стрижака / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 2008. 168 с.

Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2008. 296 с.

Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I. 413 с.

Студії з ономастики та етимології. 2009 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2009. 318 с.

Вербич С.О. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник. Луцьк, 2009. 234 с.

Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. Луцьк, 2010. 452 с.

Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статі) / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2011. 288 с.

Студії з ономастики та етимології. 2011–2012 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. К., 2012. 352 с.

Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 2012. 344 с.

Студії з ономастики та етимології. 2013 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. К., 2013. 320 с.

ISBN 978-966-8825-79-8

Щорічник присвячено актуальним питанням слов'янської ономастики та етимології. Він містить також рецензії на нові ономастичні видання.

Для ономастів, істориків мови, етимологів.

ББК 81.2-3я5